

1 | 2016

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 114 / Založen 1895

1 | 2016

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 114 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

- ŽEMLIČKA Josef
Kníže a král v souřadnicích přemyslovského věku
(Duke and King in the Framework of the Přemyslid Era) 7
- HRBEK Jiří
Christomimésis. Habsburkové jako Kristovi následovníci
v 17. a 18. století
*(Christomimesis. The Hapsburgs as Imitators
of Christ in the 17th and 18th Centuries)* 32
- SKOŘEPOVÁ Markéta
Kmotrovství jako badatelský problém. K sociálním
dějinám raného novověku a 19. století
*(Godparenthood Relationships as a Research Topic.
On the Social History Both of the Early Modern Age
and the 19th Century)* 64
- ŠMIDRKAL Václav
Fyzické násilí, státní autorita a trestní právo
v českých zemích 1918–1923
*(Physical Violence, State Authority and Criminal
Law in the Czech Lands 1918–1923)* 89
- PELC Martin
Tomáš Garrigue Masaryk a Helena Železná-Scholzová
(Tomáš Garrigue Masaryk and Helena Železná-Scholzová) 116

Diskuse | *Discussion*

- ČECHURA Jaroslav
Je zbytečné psát o sexu doby temna?
(Na okraj recenze Josefa Grulichy) 146
(*Is it Irrelevant to Write about Sex in the Period of Darkness?*)
-

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenze

- NODL Martin
Středověk v nás
(František Šmahel) 159
- SOUKUP Pavel
Jan Hus. Život a smrt kazatele
(Petr Čornej) 160
- DEIMANN Wiebke – JUSTE David (edd.)
Astrologers and Their Clients in Medieval and Early Modern Europe
(Zdeněk Žalud) 165
- ČUBARJAN Alexandr Oganovič (ed.)
Vsemirnaja istorija. Tom 4: Mír v XVIII veke
(Jaroslav Pánek) 167
- DVOŘÁK Jan
*Vrchnostenské město v raném novověku. Vztahy k vrchnosti
a venkovskému zázemí na příkladu Svitav v 17. století*
(Jan Lhoták) 169
- KOLDA Jindřich – HRDINA Ignác Antonín
*Historická knihovna Hospitalu Kuks a její romanisticko-kanonistický fond.
Historicko-právní studie*
(Pavel Krafl) 172

- Die gelehrte Korrespondenz der Brüder Pez. Text, Regesten, Kommentare (Bd. 1, 2/1, 2/2)*
(Ivan Hlaváček) 175
- ŠEDIVÝ Miroslav
Metternich, the Great Powers and the Eastern Question
(William D. Godsey) 179
- DROBESCH Werner (Hrsg.)
Kärnten am Übergang von der Agrar- zur Industriegesellschaft. Fallstudien zur Lage und Leistung der Landwirtschaft auf der Datengrundlage des Franziszeischen Katasters (1823–1844)
(Zdeňka Stoklásková) 183
- KUBŮ Eduard – ŠOUŠA Jiří
T. G. Masaryk a jeho c. k. protivníci. Československá zahraniční akce ženevského období v zápase s rakousko-uherskou diplomacií, zpravodajskými službami a propagandou (1915–1916)
(Ondřej Kolář) 186
- BARON Roman
Ambasadorowie wzajemnego zrozumienia. Niedocenieni twórcy pomostów między polską i czeską kulturą (XIX–XXI wiek)
(Jaroslav Pánek) 187
- GUDEHUS Christian – CHRIST Michaela (Hrsg.)
Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch
(Milan Hlavačka) 193
- BÖHLER Jochen – BORODZIEJ Włodzimierz
– PUTTKAMER Joachim von (Hrsg.)
Legacies of Violence. Eastern Europe's First World War
(Bedřich Loewenstein) 198
- HAMSCHA Susanne
The Fiction of America. Performance and the Cultural Imaginery in Literature and Film
(Svatava Raková) 203

DVOŘÁČEK Jan – PIKNEROVÁ Linda – ZÁHOŘÍK Jan <i>A History of Czechoslovak Involvement in Africa. Studies from the Colonial Through the Soviet Eras</i> (Jan Klíma)	209
--	-----

<i>Zprávy o literatuře</i>	214
----------------------------	-----

Z vědeckého života | *Chronicle*

ŘEZNÍK Miloš Činnost Česko-německé komise historiků v roce 2014	244
--	-----

Nekrology

Markus Cerman (27. července 1967 – 3. října 2015) (Josef Grulich)	248
--	-----

František Hejl (16. března 1920 – 12. ledna 2016) (Ivan Dorovský)	252
--	-----

Jerzy Tomaszewski (8. října 1930 – 4. listopadu 2014) (Roman Baron)	254
--	-----

Josef Harna (5. července 1939 – 27. června 2015) (Petr Prokš)	260
--	-----

<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	263
---	-----

<i>Pokyny pro autory</i>	282
--------------------------	-----

STUDIE

Kníže a král v souřadnicích
přemyslovskeho věku

JOSEF ŽEMLIČKA

JOSEF ŽEMLIČKA: Duke and King in the Framework of the Přemyslid Era

From the beginnings of statehood the Přemyslids reigned under the title of Dukes (*dux, princeps*). Similar to their neighbours in Central Europe (Poland, Hungary) they soon aspired to a royal title (*rex*), namely from the hands of the Holy Roman (Holy Roman–Germanic) emperors. The first one to reach this elevation was Vratislaus II in 1085/1086, yet, merely for his own person. It was only Přemysl Ottokar I (1197–1230) who was awarded a hereditary royal title in 1198. This study researches and comments on the problems facing the Přemyslids not merely in their confrontation externally but also with a conservative domestic environment. Thanks to recent publications, this subject is currently topical and much discussed in Czech Medieval studies.

Key words: Bohemia, Middle Age, coronation, Přemyslids, nobility

Poslední roky obohatily českou medievistiku o řadu podnětů. Jak rychle kráčí poznání kupředu, stačí zalistovat v posledních hodnotících souhrnech. Nejsou příliš staré, jen něco přes deset let, aby se ukázalo, co vše se za relativně krátkou dobu

posunulo. Proměna nastává i u rastru řešených témat, která se výrazně posouvají od událostních k průřezovým námětům.¹

Příležitostí k diskusím a bilancím nad stavem současného vědění se naskytá více, meze se nekladou. Mohou to být třeba úvahy nad právě vyšlou statí nebo publikací, které nutí k hlubšímu zamyslení s věčnou otázkou, jak dál. Nyní k tomu vybídl Martin Wihoda novou knihou o prvních českých královstvích. Má jedno ústřední téma: kdy, za jakých situací a okolností sahali Přemyslovci po královské koruně. Co je k tomu pudilo, jaké překážky jim kladlo nejen vnější, ale hlavně domácí prostředí, respektive komunita „Čechů“, nerada se podvolující novotám. Odtud se rozvíjí a odvíjí celé spektrum dalších otázek, mnohdy svěbytných exkurzů, objímajících široký rámec od velkomoravského Svatopluka až k promyšlené královské koncepci Karla IV.²

I nová Wihodova kniha primárně stojí na výpovědi pramenů. Hned tady se skrývají i první vážné překážky, jak totiž z izolovaných a rozporných sdělení vydělit důvěryhodné jádro. Bývá to věc zvažování pro a proti. Průměrování nepomohou, takže nezbyvá než pracné hledání míry důvěryhodnosti takového zpravodaje. Vyžadují to zejména rekonstrukce 11. a 12. století, kdy se střetává vidění českých, polských, německých a v řadě momentů uherských pramenů. Každý má svoje specifika, která se stěží dají paušalizovat. Jejich výpovědi se nedají mechanicky řadit vedle sebe. Na první pohled to je samozřejmé, ne však vždy zohledňované. Tyto aspekty ale Martin Wihoda nepodcenil a české dějiny jako takové se v jeho pojetí mění v integrační součást historie střední, chceme-li středovýchodní Evropy.

Jakosi předeheru a odrazový můstek k dalším výkladům nabídla postava Svatopluka, slovy Kosmy „moravského krále“ (*Moravie rex*), jehož středověkou transformaci takřka v legendu dotvořil ve 14. století Přibík Pulkava. Co (nejen) historiky odedávna trápí, je rébus, zda Svatopluk byl nebo nebyl králem (jeho královskou hodnost zastával třeba Lubomír E. Havlík). Pro Slovensko to má dnes rozměr výsostně politický. Martin Wihoda dochází ve shodě s Jánem Steinhübelem k poznání, že „Svatopluk korunu a královský titul nikdy nezískal“ (s. 40). Jinak se k věci postavil Matúš Kučera, autor poslední Svatoplukovy biografie. Poukázal na paletu termínů, jimiž byl Svatopluk obdařován, a otázku jeho „oficiálního“ titulu (pokud existoval, zřejmě jen interně) nechal prozíravě stranou. Vždyť i papežská

- 1 František ŠMAHEL – Josef ŽEMLIČKA, *Czech Historiography in the 1990s, I. Medieval Studies, Historica. Series Nova 7–8, 2000–2001*, s. 13–55; TÍŽ, *Die tschechische Mediävistik 1990–2002*, in: *Tschechische Mittelalterforschung 1990–2002*. Hrsg. von F. Šmahel, R. Novotný und P. Soukup, Praha 2003, s. 11–66.
- 2 Martin WIHODA, *První česká království*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015, 438 s., ISBN 978-80-7422-278-8.

kancelář byla bezradná, jak moravského vládce oslovit. V adrese jednoho listu ho neváhala titulovat „králem Slovanů“ (*rex Sclavorum*), o „knížeti nebo králi“ (*ducem suum vel regem*) mluví Kristián. Nicméně otázka legitimacy Svatoplukova království je z historické perspektivy mimochodná a pro „naši“ střední Evropu o víc než jedno století předčasná. Samozřejmě, že Svatopluk nemohl být králem řádně korunovaným a církevně pomazaným v duchu *Ordines* z 10. století. V této přísné optice králem nebyl, ale byl králem ve smyslu velkého panovníka, tak jako ho cizina viděla coby knížete, vládce, archóna, hraběte (překládáme-li tak výraz *comes*). Pokud Kučera v titulu své knihy pojmu „král“ použil, chápe ho v tomto smyslu.³

Ostatně Svatoplukova kauza není ojedinělá. V irokeltském, anglosaském či skandinávském světě se s „králi“ setkáváme velmi často. Nebývali to však vládci institucionálních království pokarlovského kulturního okruhu (částečně snad jen v Anglii), nýbrž při absenci pojmoslovné vytříbenosti chtěli latinští relátoři podtrhnout jejich čestné místo v místních uskupeních. Králi různých stupňů se to zvláště v severských teritoriích koncem prvního tisíciletí jen hemží. Při jejich „pohanských“ nastolováních často sehrávaly důležitou roli trůnní kameny. Tito *reges* (německá literatura někdy užívá výrazu *Kleinkönige*), opření o dynastické legendy, považovali své privilegování za věc přirozenosti. Ovládali mnohdy třeba jen údolí, a mohli zároveň podléhat „velkým“ králům. Bývali součástí jejich proměnlivých království, než je integrační procesy srovnaly do pevnějších centralizovaných monarchií (Dánsko, Norsko, Švédsko, Anglie aj.). I jejich panovníci si jaksi automaticky hodnot krále trvající ještě z „pohanských“ časů nechávali, avšak svoje vládní vstupy v průběhu christianizace krok za krokem přizpůsobovali církevně liturgickým pohledům, které se ustavovaly v centrech západní kultury. Jinými slovy, *rex* 8. nebo 9. století byl z podstaty něčím jiným než král latinského světa po roce 1000.⁴

3 Ján STEINHÜBEL, *Bol alebo nebol Svätopluk kráľom?*, Historický časopis 61, 2013, s. 671–696; Matúš KUČERA, *Král Svätopluk (830? –846 –894)*, Martin 2010. Na okraj lze jen doplnit nejnovější práci Martin HOMZA et al., *Svätopluk v európskom písemnictve*. Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy, Bratislava 2013.

4 V přísném výběru R. A. S. MAC ALISTER, *Ancient Ireland. A Study in the Lessons of Archeology and History*, London 1935; Eoin MAC NEIL, *Celtic Ireland*, Dublin 1981; Erich HOFFMANN, *Die heiligen Könige bei den Angelsachsen und den skandinavischen Völkern*. Königsheliger und Königshaus, Neumünster 1975; TÝŽ, *Königserhebung und Thronfolgeordnung in Dänemark bis zum Ausgang des Mittelalters*, Berlin–New York 1976. Studium těchto jevů má dlouhou mezioborovou tradici (Mircea Eliade, Claude Lévi-Strauss aj.), srovnej i Jacek BANASKIEWICZ, *Podanie o Piaście i Popielu*. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi, Warszawa 1986, s. 25–39; Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*. Vstup Čechů do dějin (530–935), Praha 1997, s. 342–347.

Po tomto mírném zrelativizování pojmu „král“ nazpět k českomoravským reáliím. Nejpodstatnější výsek Wihodova pojednání náleží jedenáctému století. Příliš se nezdržuje tezemi, ovládajícími historiografii posledního dvacetiletí a zosobněnými ve sborníku *Europas Mitte um Tausend* (2000). Podle nich vzešly první impulsy k přetvoření mladých středoevropských monarchií v „řádná“ království z renovačních plánů Oty III., druhá vlna by následovala během souboje gregoriánského papežství s Jindřichem IV. Martin Wihoda se koncentruje spíše na vnitřní souvislosti i na echo, jež Vratislavovo království vyvolávalo uvnitř společenství „Čechů“. V jeho diskusního partnera se změnil sám kronikář Kosmas (†1125), a sice co svatovítský děkan nejen sděluje, ale co ve svém líčení upravil, zamlčel či programově zatajil. Dá se mluvit o čemsi jako „negativním svědectví“. Zasáhlo to (pomineme-li zmatená Kosmova líčení o Měškovi = Boleslavu Chrabrém) zvláště polského knížete a krále Boleslava II. Smělého, o jehož korunovaci i dalších osudech musel Kosmas vědět. Byl totiž jejich současníkem. Navíc informační zdroj měl kronikář takřka u nosu, vždyt Vratislavova manželka Svatava byla Boleslavovou sestrou.⁵

Ještě než se Martin Wihoda dotkl kvality Vratislavova království, popsal „Krajinu knížecího věku“ (kapitola IV.), tedy půdu, na níž první český král jako panovník vstupoval. Dostáváme se k diskutovanému poměru pražských knížat k „Čechům“, k roli sněmovních shromáždění i všech dalších prvků, na nichž stála monarchie. V tomto punktu vedeme s Martinem Wihodou už delší čas polemiku, která je součástí obecnějších sporů o ráz Čech „knížecího“ věku. Na jedné straně stojí (velmi zhruba řečeno) teze o primární organizační roli knížecí moci a její územní správy, která by měla systémově shodné rysy v Čechách, Polsku i Uhrách, na druhém pólu jiní badatelé zdůrazňují časně a velké majetky velmožské vrstvy, které se promítaly do jejích politických ambicí. Vše podstatné již bylo z obojí strany řečeno a sneseno, přesto jeden aspekt stojí za povšimnutí. Obě názorové platformy argumentačně vycházejí z Kosmy, který však, jak Wihoda trefně podotkl, „souběžně pěstoval i vyvracel představu všemocného knížete“ (s. 59). Co s tím?⁶

Není to debata podružná, vždyt z ní se odvíjí celý obraz knížecí epochy i prvních království. I když poslední roky ubraly sporům na razanci, dva různé

5 M. WIHODA, *První česká království*, s. 46–47, poslední koncentrované hodnocení vlády Boleslava Smělého/Štědrého Tomasz JUREK – Edmund KIZIK, *Historia Polski do 1572*, Warszawa 2013, s. 92–95.

6 Tyto diskuse se odehrávaly převážně na stránkách Českého časopisu historického, Časopisu Matice moravské a případně dalších periodik. Hlavní tituly eviduje J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy, Praha 2014, s. 447, pozn. 11.

světy modelované Kosmou, jeho pokračovateli i listinnými texty se příliš nesblížily. Otázka se přitom dá stavět i jinak, totiž zda se pevně vládlo „z hradů“, nebo již v rané době trvaly rozlehlé a hlavně svěbytné „soukromé“ majetky. O tom, že v Kosmových časech ještě převažovala první alternativa, svědčí dvě kronikářovy mimoděčné a dosud nevytěžené noticky. První se vztahuje k volbě Břetislava I. (1035–1055), kdy slepý kníže Jaromír vyzývá synovce, aby svěčoval „hrady a lid ke správě“ (*His urbes et populum ad regendum committas*) jen předákům věrných rodů, konkrétně Municům a Těpticům. Hrady se deklarují jako „místa moci“. Kdo spravoval hrady a k nim příslušející lid, řadil se mezi „mocné“ okolo trůnu, což potvrzují i jiné souvislosti. Pražská knížata proto dbala, aby „držení hradů“ nepřerostlo v dědičné nároky, aby poctění *primates* a *comites* nikde nezdomácněli, takže hradští správci během svých kariér rotovali (z časnějších dob je znám příběh Mstiše, správce ve Lštní a poté v Bílině). Snad ještě výmluvnější je druhý doklad, svázaný s nástupem Spytihněva II. (1055–1061). Nový kníže obeslal na 300 „nejlepších a nejvznešenějších“ velmožů z Moravy, a to „ze všech hradů“ (*ex omnibus civitatibus*), aby mu vyjeli vstříc k Chrudimi. Nevysílal své vzkazy k dosud neexistujícím půdním latifundistům (nechme stranou, že Kosmas mluví o rozesílání „listů“ – *premisit... ad primates litteras*), ale k lidem, kteří byli administrativně svázáni s hrady. I když slovo *civitas* může být synonymem pro kraj, provincii, je v tomto případě sdělení jasné. Souzní s tím i tresty, které tito velmoži po neuposlechnutí utrpěli. Kromě uvěznění jim dal kníže zabavit „koně a zbroj“ (*equos autem et arma*), nikoliv půdní majetky, které ve větší míře ani neměli. Jejich vznešenost a privilegování se ještě převážně odvíjelo ze služby „státu“ a dynastií.⁷

Nikterak to nerozporuje jinou tezi, zhuštěně představenou opět Kosmou. Po Jaromírově výzvě, aby se Břetislav obklopoval jen spolehlivými velmoži, kronikář dodal, že skrze ně země česká stojí a bude státi na věky (*per hos enim Boemie regnum stat et stetit atque stabit in sempiternum*). Podobné obraty se vyskytnou i později (Kanovník vyšehradský aj.). „Společenská smlouva“ vynesla do čela monarchie potomky bájného sedláka ze Stadice, jejichž samovládné představy ovšem tlumili

7 *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. Hrsg. von B. Bretholz, Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series 2, Nachdruck München 1995 (dále *KOSMAS*), I.42, s. 78–79, II.15, s. 105–106. Na příběh ztrestání 300 velmožů z Moravy může být nahlíženo z různých úhlů pohledu, mj. J. ŽEMLIČKA, „Moravané“ v časném středověku, ČČH 90, 1992, s. 17–32; M. WIHODA, *Die mährischen Eliten als Problem der Kontinuität (oder Diskontinuität?) der böhmischen Geschichte*, in: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik)*. Ed. P. Kouřil, Brno 2005, s. 9–18.

a vymezovali „Čechové“, jmenovitě ti „přední“, označovaní jako *nobiles, comites, primates, proceres* apod. I jejich pozice byla ošetřena, měli právo do „věcí“ mluvit a jejich „ústavním“ fórem se již před vzestupem Přemyslovců, jak se právem domnívá Martin Wihoda, stávaly sněmy (s. 57–67). Nejvýrazněji se jejich role uplatnila při pražských knížecích volbách. Bez aklamativního souhlasu „všech Čechů“ (*omnes Bohemi*) se žádný Přemyslovec nemohl regulérně ujmout vlády. Citlivému, někdy ambivalentnímu vztahu „knížat Čechů“ („oficiálně“ *duces Boemorum*) k vlastním „Čechům“ se Wihoda věnuje průběžně a snaží se najít úměru mezi oběma subjekty. Jednoduchá poučka nevystačí, vedle skutečně autokratických knížecích vlád, zjevně Soběslava I. (1125–1140), nechyběly ani úseky, kdy se řízení „běhu věcí“ skutečně ujímal, slovy Martina Wihody, „úzký kruh vlivných rodových klanů“ (s. 66). Na druhé straně nelze nevidět, že jejich zápolení o pocty a úřady nabízelo pražským knížatům slušný manévrovací prostor k tomu, aby se střídavě spojovali s vrtkavými a proměnlivými dvorskými klany, nevyjímaje ani Vršovce. I tímto rozehráváním se jim dařilo udržovat nezbytnou autoritu. Protiváhou ústřední moci nebyla ještě stmelená šlechtická obec, ale skupiny rodů soupeřících o pocty a úřady. Více bych proto vyzdvihl i tyto ostatně dost čitelné souvislosti.⁸

Řadou kapitol prolíná jeden z ústředních motivů Wihodovy knihy, a to zápas dvou nástupnických norem. Na jedné straně měl působit „dědičný primát přemyslovských knížat“, na druhé „neomezené právo Čechů na svobodnou volbu“ (s. 72–73). S tím se dá souhlasit, ve druhé složce ovšem s vynětím dvou slov, totiž „neomezené“ a „svobodný“. Vždyť na pražský trůnní balvan nemohl usednout nikdo jiný než některý z knížat Oráčova rodu (ke knížatům náleželi všichni dospělí Přemyslovci, nejen ten vládnoucí v Praze nebo v moravských údělech). Byla to podmínka *sine qua non* a k jejímu porušení za celou přemyslovskou epochu prakticky nedošlo – s kratičkou výjimkou z počátku 11. století, přičemž ani

8 Není potřebné rozvádět, že podobnými otázkami, tj. zda Piastovci vládli takřka despoticky, anebo měli navrch předáci, odedávna zaměstnává také polskou literaturu, což před časem shrnul Jan ADAMUS, *Problemy absolutyzmu piastowskiego*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 10, 1958, s. 19–76. K tématu už dříve M. WIHODA, *Kníže a jeho věrní. Kosmos o světě předáků a urozených*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. Red. M. Nodl a M. Wihoda, Praha 2007 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 9), s. 11–29; TÝŽ, *Sněmy Čechů*, in: Šlechta v proměnách věků. Vyd. T. Knoz a J. Dvořák, Brno 2011 (= *Edice Země a kultura ve střední Evropě* 17), s. 17–37; TÝŽ, *Macht und Struktur der Herrschaft im Herzogtum Böhmen*. Grundlagen, Legitimierung und zeitgenössische Vorstellungen, in: *Macht und Spiegel der Macht. Herrschaft in Europa im 12. und 13. Jahrhundert vor dem Hintergrund und Chronistik*. Hrsg. von N. Kersken und G. Vercamer, Wiesbaden 2013 (= *Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien* 27), s. 341–358, srovnej J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, 2. vyd. Praha 2007, s. 121–146.

Boleslavu Chrabrému a Vladivojovi nechyběl dotyk s přemyslovskou krví. I pokud měl být některý z knížat sehnán z trůnu, musela se opozice ohlížet po adeptovi výlučně z okruhu přemyslovských knížat. Jiný pokus neměl šanci. Naštěstí se vždy našel některý z ochotných bratrů nebo bratranců, který by se takové role ujal. Proto je obtížné mluvit o neomezenosti, případně o svobodnosti volby. Ve skutečnosti byl výběr svazující, navíc každý z ráznějších vládců si své „blízké“ důkladně hlídal, třeba za cenu jejich internace, což přivedl k dokonalosti už dotčený Soběslav I.⁹

Nedílně s tím souvisí i další Kosmova hádanka, vložená k roku 1109 do úst vyšehradského správce Fabiána. Mluví se v ní o dvacíctce „páníčků“ (*dominelli*), kteří sužují českou zemi a nárokují si podíl na vládě. Do jejich počtu navrhuje Martin Wihoda zahrnout i předáky nejvlivnějších rodů (s. 61). I to je možné, ale jen pokud by takový jedinec vstoupil do svazku s rodem knížat. Jen dotyk s „vyvoleným“ Přemyslovým potomstvem mohl formálně nárokovat nepřímou účast na vládnutí (něco na způsob *stirps regia*). O tom, že k takovým sňatkům docházelo, že „přebytečné“ knížecí dcery mohly nacházet chytivé protějšky v zavedených rodech, nesvědčí jen dcera Boleslava III. provdaná za jednoho z Vršovců (sám Boleslav ho brzy vlastnoručně zabil), ale i pozdější zvyklosti, kdy Přemysl Otakar II. „uděloval“ svoje nemanželské dcery šlechtickým předákům. Z pramenů taková „mediálně nezajímavá“ spojení obvykle mizí, proto ty mezery. Jen tak se dá rozumně vysvětlit nepoměr mužského a ženského elementu v přemyslovských genealogiích, které nezobrazují skutečnost, ale jen to, co se daří rekonstruovat. Ještě výraznější než u pražských se to dá pozorovat u moravských knížat, přičemž anonymní přemyslovské dcerky často dožívaly v kláštřech.¹⁰

Přes mitru, kterou Spytihněvovi II. (1055–1061) udělil papež Mikuláš II., již míří cesta k Vratislavovu království. Přesný smysl postoupení mitry stále uniká, Martin Wihoda tuto poctu glosuje „jako příslib možného“ (s. 110–115). Nejspíše

9 K nástrojům, jichž pro upevnění svých pozic nevybíravě užíval Soběslav I. v příběhu snad vykonstruovaného „spiknutí“, J. ŽEMLIČKA, *Vyšehrad 1130: soud nebo inscenace?* (K „nekosmovskému“ pojetí českých dějin), in: Husitství–reformace–renesance. Sborník k 60. narozeninám F. Šmahela, I. Red. J. Pánek, M. Polívka, N. Rejchrtová, Praha 1994, s. 47–68, srovnej i Andrzej PLESZCZYŃSKI, *Sobeslaus – ut Salomon, ut rex Niniuitarum*. Gesta, rituály a inscenace – propagandistické nástroje boje českého knížete v konfliktu s opotici (1130–1131), ČČH 101, 2003, s. 237–260.

10 *KOSMAS* III.29, s. 198–199. Ke Kosmovým „páníčkům“ J. ŽEMLIČKA, „*Dvacet pánů české země*“ (K vymezení panujícího rodu v 11. a 12. století), Časopis Matice moravské 117, 1998, s. 293–309. V této partii se Martin Wihoda opírá o studii Barbary KRZEMIEŃSKÉ (*Břetislav II.* Pokus o charakteristiku osobnosti panovníka, ČSČH 35, 1987, s. 729), která pro 12. století volně odhaduje počet rodů srovnatelných s Vršovci nejméně na tucet.

souvisela s úsilím předreformního papežství získat vliv za Alpami. Nebo měla být opožděnou náhražkou za unikající arcibiskupství? Velmi důkladně a výstižně autor načrtnul medailón hlavního aktéra Vratislavova povýšení, tj. krále a císaře Jindřicha IV. (1056–1106) a jeho zápas s německými knížaty i s Řehořem VII. Bez těchto evropských souvislostí nelze pochopit Jindřichovy kroky ve vztahu k Čechům a jejich panovníkovi, tudíž ani cestu Vratislava ke kýženému titulu, to vše na pozadí sebevědomé role pražského biskupa Jaromíra-Gebharda a jeho věčných snah o vyrušení olomouckého biskupství (s. 124–142).¹¹

Čím byly královské tituly střeoevropských monarchií, k tomu se vyslovila a stále se tématem zabývá početná literatura. Po složitých peripetiích se dobrala poznání, že koruny Arpádovců, Piastovců a Přemyslovců se vázaly k imperiální, jak vůdcovské, tak sakrální tradici karlovskeho světa, třebaže říšské elity se zapojování Polska a Čech do královských distinkcí bránily. Experiment předčasně zemřelého Oty III. selhal a všechny tři „mladé státy“ ve svých počátcích absolvovaly zákonitou triádu (expanze, krize, obnova). Sálcí i jejich pokračovatelé, chápající východní sousedství za oblast svého tributárního vlivu, si brzy uvědomili, že jej mocensky neovládnu, proto se snažili vzestup jednoho útvaru takticky brzdit podporou druhého. Nevůli nástupců Oty III. „podělit se“ o plné sakrální království řešili Piastovci svými vlastními korunovacemi včetně církevního pomazání (dvakrát v roce 1025, dále Boleslav II. Smělý v roce 1076). Přemyslovcí byli v tomto ohledu disciplinovanější. O to déle museli čekat na první úspěch, jak však Martin Wihoda dokládá, jeho účinky nevyznávaly tak jednoznačně, jak se často uvádí. Svůj výklad stáčí hlavně dovnitř společnosti „Čechů“ a jakým způsobem se vyrovnávala s novou královskou pozicí „svého knížete“ (*dux, princeps*).¹²

11 Není jistě třeba připomínat, že také postava Jaromíra-Gebharda patří do zorného pole biografických zpracování. Další pozornosti by si asi zasloužila teze, která v Gebhardovi (kromě jiného) hledá i mluvčího rané „stavovské“ šlechtické opozice, srovnej Peter HILSCH, *Familiensinn und Politik bei den Přemysliden*. Jaromir-Gebhard, Bischof von Prag und Kanzler des Königs, in: *Papsttum, Kirche und Recht im Mittelalter. Festschrift für H. Fuhrmann zum 65. Geburtstag*. Hrsg. von H. Mordek, Tübingen 1991, s. 215–231.

12 Z novějších titulů Ludger KÖRNTGEN, *Königsherrschaft und Gottes Gnade. Zu Kontext und Funktion sakraler Vorstellungen in Historiographie und Bildzeugnissen der ottonisch-frühsalischen Zeit*, Berlin 2001; Franz-Reiner ERKENS, *Herrschersakralität im Mittelalter. Von den Anfängen bis zum Investiturstreit*, Stuttgart 2006, dobrý přehled nabízí Andrzej PLESZCZYŃSKI, *Niemcy wobec pierwszej monarchii piastowskiej (963–1034)*. Narodziny stereotypu. Postrzeżenie i cywilizacyjna klasyfikacja władców Polski i ich kraju, Lublin 2008, s. 282–317; Zbigniew DALEWSKI, *Modele władzy dynastycznej w Europie Środkowo-Wschodniej we wcześniejszym średniowieczu*, Warszawa 2014.

Nepočítáme-li zisk koruny Štěpánem Uherským, na němž se účastnil i Silvestr II., bylo povýšení českého Vratislava z říšského pohledu prvním „legitimním“ královstvím za německým pomezím (události ve Hnězdně z roku 1000 se nedají za rovnocennou korunovací považovat). Jak se zdá, musel přitom císař zdolávat údiv a odpor německých knížat, neboť jejich soused z okrajů křesťanského světa se korunou a pomazáním náhle vyvyšoval nad jejich grémium. Bral na sebe odlesk z autority karlovskeho dědictví, svěřeného do rukou jeho východofranckých a římsko-německých nástupců. Ale na druhé straně právě tím, že přebíral korunu z vůle hlavy Říše, přiznával jeho formální nadřazenost. Jindřich IV. ani jeho předchůdci s tím vším neměli praktické zkušenosti, snad i proto následovalo rozložení královského aktu do dvou etap, vsazených Martinem Wihodou jednak do Mohuče, jednak do Prahy. Na mohušské synodě v dubnu 1085 měl odeznít Jindřichův příslib, v polovině června 1086 o sv. Vítu arcibiskup Egilbert Trevírský vsadil Vratislavovi na hlavu korunu a pomazal jej. Po letech tápání se tím patrně vyřešila hádanka „dvojití“ korunovace, navíc s různě vkládaným datem (s. 142–152). S tím se proplétá otázka pozdvihovaného a vzápětí zase rušeného moravského (olomouckého) biskupství, naposledy řešená Wihodou v jeho předchozí publikaci.¹³

Vratislavův královský příběh rozvinul Martin Wihoda do velké šíře, přesto některé z těchto vzájemně prolnutých okruhů stále zůstávají trojčlenkou o dvou neznámých. S využitím archeologických i dalších poznatků ocenil a hlavně upřesnil roli Vyšehradu i jeho kolegiáty ve Vratislavových plánech (kapitula byla navíc vybavena obzvláštní papežovou přízní). Na rozdíl od Pražského hradu, z něhož se „spravovaly věci veřejné“, podtrhl roli vyšehradské pevnosti jako privátního útočiště vládnoucích Přemyslovců (s. 164–165). Střízlivě se teď staví k otázce případného arcibiskupství, které by podle některých názorů mělo ve Vratislavových kalkulech nalézt sídlo právě na Vyšehradě. Sítem ostrých polemik prošly otázky Vratislavova polského titulu i jeho koruny, která mu byla vsazena na skráně. Martin Wihoda se k těmto setrvalým prolukám opět vrací, avšak větší důraz klade na hypotetičnost dosavadních stanovisek.¹⁴

13 M. WIHODA, *Morava v době knížecí 906–1197*, Praha 2010, s. 127–138. Ohledně formy udílení koruny ve středoevropském milieu lze okrajově doplnit, že podle jednoho z výkladů obdržel Svätý Štěpán svoji korunu přímo od Panny Marie, takže její podstata nebyla pozemská (světská), nýbrž nebeská, srovnej Peter VÁCZY, *Thietmar von Merseburg über die ungarische Königskronung*, in: *Insignia regni Hungariae I, Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn*, Budapest 1983, s. 29–53.

14 Ke sporům ohledně Vratislavovy koruny M. WIHODA, *Polská koruna českých králů*, ČČH 102, 2004, s. 721–743; J. ŽEMLIČKA, „Polská koruna“ Vratislava II. aneb čím ho (ne)mohl obdarit Jindřich IV. Glosy ke středověké korunovační symbolice, ČČH 104, 2006, s. 1–46.

Ale hlavní sdělení o Vratislavově království tkví v něčem jiném. S oporou v Kosmových výpovědích dochází Martin Wihoda k závěru, který ostatně naznačil již dříve, že kronikářovy výhrady k Vratislavovi měly hlubší, nežli jen osobní podtext. Král, pozdvížený z vůle císaře a unikající z dosahu „Čechů“ a jejich odvěkých práv, také z „práva“ schvalovat knížete, vnášel do nepsané, ale po věky respektované „společenské smlouvy“ nebezpečné novoty, které hrozily podkopem starých a po celé věky sloužících zvyklostí. Ke „králům“ (*reges*) měl Kosmas vůbec příkrý odstup, obecně jim (v narážce na Vratislava?) přikládá zvyk měnit zákony, neboť jak známo, právo má nos z vosku a král železnou ruku (*quia lex, ut aiunt vulgo, cereum habet nasum*). Koncentrovaně tyto závěry představil Wihoda už v jedné z úvodních kapitol. Podtrhl, že Vratislavovo království „bylo Kosmou shledáno zbytečným, ne-li rovnou škodlivým. Náhradou však svatovítský děkan předložil silný, nadčasovými hodnotami vyztužený příběh, jímž dokazoval, že politicky jednající obec (*gens*) spojuje charismatická, na stadickém oraništi složená přísaha a že zemské pořádky vyrůstají z práva, na jehož nalézání se rovným dílem podílejí vládnoucí knížata z rodu Přemysla Oráče a zástupcové svobodných Čechů“ (s. 29).¹⁵

Martin Wihoda tím sděluje podstatnou věc: právo nalézala a rovnoměrně se na jeho dotváření účastnila jak knížata, tak reprezentace „Čechů“. Souzní tedy s hlasy, které dovozují, že „zdrojem práva zůstávali král i šlechta společně, byť se panovník ideologicky a formálně stylizoval do role zákonodárce“, což je opakem bojovně hájených tezí, že „tvůrci práva... museli být svobodnými vlastníky pozemkového majetku“ (Libor Jan). I tyto polemiky více let zaměstnávaly domácí medievistiku. Odtud se rozevírá další vějíř otázek, jak fungovaly „knížecí Čechy“ i „knížecí Morava“, ještě než se přelily do mladšího středověku.¹⁶

Ve střetání „knížecího“ a „královského“ pojetí vlády hledá Martin Wihoda i hlavní příčinu selhání Vratislavova království. Ostatně, jak víme, podobně do ztracena vyzněla i polská království Měška II. a zvláště Boleslava II. Smělého, když se jeho osobní konflikt s biskupem Stanislavem stal roznětkou k odboji a královi svržení. Příznivější bázi nalézala idea království v Uhrách. Jejich multietnický ráz vyžadoval důvěryhodný institut, který by se rozprostřel nad veškerou populací a byl

15 KOSMAS II.8, s. 94. O „přelomu do staré knížecí ideologie“ už J. ŽEMLIČKA, *Raně feudální monarchie a královský titul u západních Slovanů*, in: *Typologie raně feudálních slovanských států*, Praha 1987, s. 85.

16 Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, s. 213, k jeho vývodu kriticky D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, *O modelech vývoje přemyslovského státu*, ČČH 105, 2007, s. 145.

by hrází proti klanovým či jiným odstředivým vlivům. Právě království takovým nárokům vycházelo vstříc.¹⁷

Avšak přes všechny stopy negativního vnímání Vratislavova království nebyl postoj „Čechů“ vůči němu asi tak úplně odtaziť, jak předestírá Martin Wihoda. Králova vládní bilance si zaslouží jistou ochranu. Svě jistě sehrála i Vratislavova zkušenost. Příliš dobře znal „své Pappenheimské“ a viděl jim do ledví. Konec konců zvládl krizové momenty v závěru své vlády, kdy jej podle svědectví samotného Kosmy podpořili nejen biskup a církevní hierarchie, ale též „všichni v radě užitečnější velmoži země se vším lidem branným“ (*omnesque terre magnates, etate proveciores et consilio utiliores, cum omni militia plebis*). Jistě, setrvačně působil respekt k řádně ustavenému knížeti, byť skrytému pod královskou slupkou. U starších dvořanů a válečníků se mohly přidat vzpomínky na tažení do Saska, Durynska či Rakous, přinášející slávu i kořist. Co by nemělo zapadnout, že celý závěr královy vlády nadto poznamenal konflikt, vyvolaný věčným trůnním čekatelem Břetislavem a s ním věkově spřízněné „mládeže“. Už jednu či dvě desítky let očekávala vládní změnu, tudíž i pocty a úřady. Nepřicházely. Dlouhý čas Vratislavova panování (1061–1092) „zašpuntoval“ rytmickou a přirozenou generační obměnu vládní garnitury. Bezděčně to vnímal i kronikář Kosmas, tehdy asi třicetiletý absolvent proslulé lutyšské školy. Až králova smrt uvedla věci „do pořádku“. Ani brzy zemřelý Konrád (1092), ale především Břetislav II. (1092–1100) nenavázal na otcovo království. Měl vůbec na to? Zatímco dvě poslední z trojice Vratislavových manželek (jméno té první ani neznáme) měly vynikající královský původ, musel se Břetislav nakonec spokojit s „pouhou“ hraběnkou z bavorského pomezí. Pokorně se vrátil ke „knížecímu“ způsobu vlády, aniž by domácí politické scéně přispěl něčím pozitivním.¹⁸

Trvalo víc než půlstoletí, než se české království, byť v jiných kulisách, znovu objevilo na scéně. Jeho nositelem se stal Vladislav II., na něhož asi silně zapůsobil „přetvoření“ bavorské Východní marky ve vévodství Rakous (1156: *Privilegium*

17 K některým aspektům uherského vývoje nověji Gábor KLANICZAY, *The Birth of a New Europe about 1000 CE: Conversion, Transfer of Institutional Model, New Dynamics*, in: Eurasian Transformations, Tenth to Thirteenth Centuries. Crystallizations, Divergences, Renaissances. Ed. by J. A. Arnason and B. Wittrock, Leiden–Boston 2004, s. 99–129; Márta FONT, *Im Spannungsfeld der christlichen Grossmächte* (Mittel- und Osteuropa im 10.–12. Jahrhundert), Herne 2008, od věci nebude upozornit na stať Pavola HUDÁČKA, *Královstvo, monarchia alebo štát? (K otázke používania konceptu štátu v ranom stredoveku)*, Forum Historiae 2, 2014, s. 1–44.

18 KOSMAS II.47, s. 154, k závěru Vratislavovy vlády B. KRZEMIENSKA, *Břetislav II.*, s. 722–731, o generačních výměnách uvnitř „družiny“ v této době J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 142–145.

minus). Právě český kníže tehdy nález knížat ohlásil. Jistou roli měla schrát iniciativa pražského biskupa Daniela. Patnáctiletou existenci Vladislavova království uvozují tři data roku 1158: dne 11. ledna proběhlo vložení diadému z císařových rukou v Řezně, o týden později 18. ledna vydal Fridrich Barbarossa „povyšovací“ privilegium, nechybějí však ani důvěryhodné zprávy, že před pokořeným Milánem ozdobil triumfující císař počátkem září krále Vladislava královskou korunou (Vincentius: *regio... diademate*); nejspíše se tam odehrála tzv. slavnostní korunovace, v mluvě medievistů *Festkrönung* (dokládá Jiří Kejř). Až tehdy se měly v hradištko-opatovické tradici změnit Čechy z provincie na království. Dotčenou trojici provází řada interpretačních nejasností a rozporů, řešených již od časů Františka Palackého. Hlavní důkazní břemeno vložil Martin Wihoda na listinu z 18. ledna, sestavenou císařovým kancléřem Rainaldem z Dasselu, mužem velmi obratným, ba lstivým. S veskrze známou a navenek důstojně vyhlížející listinu si Wihoda pohrál a oproti starším pohledům, byť zčásti také skeptickým co do její váhy, přisoudil jejímu obsahu podstatně skromnější roli, než se tvářil pražský dvůr. Zkušený Rainald jakoby za první efektní dojem skryl druhou podprahovou rovinu, v níž se Vladislavovi jako knížeti nepřiznávalo nic víc a nic méně, než právo nosit o svátečních dnech čelenku (*circulus*). Ta se významově nekryla s korunou (*corona, diadema*), takže i tímto vizuálním rozlišením se měl Vladislav vřadit mezi *reges provinciales* (tak o nich roku 1162 hovoří opět sám Rainald), tedy mezi ostatní krále, samozřejmě kromě císaře. Udělené pocty měl Vladislav užívat jednak o dnech, kdy korunu nosívá císař, totiž o Narození Páně, o Velikonocích a Letnicích, a dále o svátcích sv. Václava a Vojtěcha. Podobným režimem se asi řídilo již užívání koruny Vratislavem. Jistě, pocta se měla vztáhnout i na Vladislavovy nástupce, ale smutný konec druhého království to znemožnil. Zároveň Wihoda využil příležitosti, aby hodně vytěžil z arengy lednového privilegia, v níž císař snáší důvody, proč se sluší vyznamenávat ty, kdož rozmnožují slávu impéria a koruny. „Čest“ nebo „důstojnost císařství“ (*honor imperii*) se v širším slova smyslu stává obratem vyjadřujícím pestrou škálu možností, v propracovaném Barbarossově pojetí dokonce s rysy jakési „společenské smlouvy“ mezi císařem a knížaty (s. 175–183).¹⁹

Jistěže to neznamená, a Martin Wihoda to přes všechny kritické poukazy zdůraznil, že bychom neměli Vladislava II. považovat za krále. Sám Vladislav

19 K Privilegiu minus naposledy souhrnně *Die Geburt Österreichs. 850 Jahre Privilegium minus*. Hrsg. von P. Schmid, H. Wanderwitz, Regensburg 2007, k „provinciálním králům“ možno doplnit o Bernhard TÖPFER, *Reges Provinciales. Ein Beitrag zur staufischen Reichsideologie unter Kaiser Friedrich I.*, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 22, 1974, s. 1348–1358.

se tak tituloval, označují jej tak cizí i domácí prameny, nechybějí svědectví „korunovačnických“ denárů i pečetí. Coby král se Vladislav vryl do historického povědomí, vždyť jeho syn Přemysl Otakar I. se s ohledem na otce hlásil jako „třetí král Čechů“ (*Tertius rex Boemorum*). Nicméně královská legitimace z roku 1158 byla vratká. Není jistoty o domácí pražské korunovaci, na níž dosáhl Vladislavův děd, třebaže ji numismatici někdy předpokládají. Martin Wihoda váhá a nelze se divit. Soudě z její absence u Vincentia o ní pochybuje (s. 189), v jiných souvislostech ji ale nevyklučuje (s. 194). Církevní pomazání přitom tvořilo ústřední bod „plného“ královského povznesení. Probíhalo podle sakrálně liturgických pravidel, a jak víme, po ročním čekání se jej v roce 1086 dočkal v Praze i Vratislav. Zda se Vladislavovým pomazáním má rozumět nejasné přísluhování biskupa Daniela, o němž se uchovala ojedinělá zmínka (*speciali ministerio*), anebo byl Vladislav vyznamenán bez tohoto aktu, což se zdá pravděpodobnější, nelze říci. Martin Wihoda tady přispěchal Vladislavovi na pomoc a inspirovan poznámkou o Danielově službě vyslovil úvahu (ale bez bližšího vysvětlení), že po návratu z Řezna, možná o Velikonocích 1158, se Vladislav nechal pomazat (s. 194–195). A korunovat? Byť to nevyslovil, má Wihoda jako toho, kdo svátost pomazání (a korunu?) udělil, na mysli pražského biskupa Daniela, věrného průvodce Vladislavovým úspěšným obdobím. K takové konstrukci ale zachovejme zdravou skepsi, nedá se exaktně ani náznakově doložit, navíc absence pomazání dobře zapadá do „nedokonalosti“ Vladislavova království. Třebaže příklady z takřka současného a srovnatelného Dánska pomazání znají.²⁰

S prvky dramatu rozevírá Wihoda před čtenářem hru sblížení Barbarossy a českého panovníka, dříve svázaného s císařovým předchůdcem Konrádem III.

20 Absenci zpráv o pomazání přehlíží Václav NOVOTNÝ, *České dějiny* I.2, Od Břetislava I. do Přemysla I., Praha 1913, s. 880–881, pochybnosti o Vladislavově *unctio* jsem vyslovil již dříve, srovnej J. ŽEMLIČKA, *Křižovatky Vladislava II. Co mohl a nemohl druhý český král?*, in: M. Mašek – P. Sommer – J. Žemlička a kolektiv, *Vladislav II. Druhý král z Přemyslova rodu*, Praha 2009, s. 19. O pražské korunovaci, „nejspíše v jarních měsících roku 1159“, uvažují Zdeněk PETRÁŇ – Michal MAŠEK, *Tzv. nápisový denár Vladislava II. v historických souvislostech*, tamtéž, s. 131, naopak se o ní nezmiňuje Demeter MALAŤÁK, *Korunovace přemyslovských králů*, in: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky. K vydání připravil M. Wihoda ve spolupráci s D. Maláčkem, Brno 2006 (= *Edice Země a kultura ve střední Evropě* 4), s. 55–58. O Vladislavově pomazání pochybuje také Wolfgang H. FRITZE, *Corona regni Bohemiae. Die Entstehung des böhmischen Königtums im 12. Jahrhundert im Widerspiel von Kaiser, Fürst und Adel*, in: W. H. Fritze, *Frühzeit zwischen Ostsee und Donau. Ausgewählte Beiträge zum geschichtlichen Werden im östlichen Mitteleuropa vom 6. bis zum 13. Jahrhundert*. Hrsg. von L. Kuchenbuch und W. Schich, Berlin 1982, s. 258, přičemž to zdůvodňuje ohledem na domácí opozici i na císaře. K dánským královským pozdívoháním E. HOFFMANN, *Königerhebung*, s. 81–92.

Kníže Vladislav zprvu Barbarossu odmítal, neboť ten byl slovy Vincentia „novým stvořením“ (*nouvelle creature*). Až červen 1156 přivodil zvrat. Na osudech válečné kampaně proti Polákům (1157), v níž už český kníže císaře aktivně podporoval, Martin Wihoda pěkně ilustroval obtíže historikovy práce se středověkými prameny, které jednu a tutéž událost mohou popisovat zcela odlišně, obvykle s nezakryvaným stranictvím (s. 184–185). V té chvíli se již Vladislavův respekt měnil ve spojenectví. Zajistilo mu víc než desetiletí vlády s dobrým vnějším krytím, nicméně příliš vysokou cenou byla gradující závislost na císařově přízni. Úskalí složitých vnitřních i vnějších problémů, v nichž se od sklonku šedesátých let ocitalo Vladislavovo království, zvládl autor bravurně. Do Vladislavova „příběhu“ zakalkuloval všechny podstatné jevy, které scénu nějak ovlivňovaly. Chybí snad jen větší zdůraznění role Oldřicha z opoziční přemyslovské větve, který svoje nejlepší léta trávil jako exulant po Barbarossově boku. Po všechnu tu dobu plnil roli varovného prstu, pokud by „český král“ odpíral poslušnost a slábla by česká pomoc italským akcím. Prozíravý Rudovous měl okamžitě po ruce vhodného a dokonce legitimního náhradníka, který byl schopen a hlavně ochoten Vladislava vystřídat. V podstatě tím vylepšoval starší praktiky, jimiž si Sálci a Štaufové (i Lothar III. ze Supplinburku) zajišťovali vliv na východě. Nakonec se scénář, jehož se Vladislav obával, naplnil. Po smrti biskupa Daniela (1167), která jej zastihla společně s Rainaldem z Dasselu na italské půdě (důsledky moru), a po císařově sporu se salcburským arcibiskupem Vojtěchem, Vladislavovým synem, se blížil pád. Nepomohly přímlyvy magdeburského metropolitů Wichmanna. Sérii politicky nešťastných kroků dovršil Vladislav neobratně provedenou rezignací ve prospěch syna Bedřicha. Konečně se Oldřich dočkal, vytoužený cíl se přiblížil. Druhé české království mizelo současně s druhým králem.²¹

I Martin Wihoda shledává strategickou chybu krále Vladislava v příliš těsném existenčním sepětí s Barbarossou. Vrátilo se jako bumerang. Jakmile král abdikoval, sám Barbarossa se účelově zastal práv „Čechů“, neboť Bedřich přijal vládu bez jejich a císařova svolení. Vzápětí Rudovouse nikterak netrápilo, že bez ohledu na velmože dosadil na pražský trůn Oldřicha, ten poctu odevzdal staršímu a předtím vězněnému bratrovi Soběslavovi II. (1173–1178), rovněž bez

21 Blíže k Oldřichově roli J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovští „emigranti“ a říšská politika* (K diplomacii Sálců a Štaufů ve střední Evropě), in: *Století objevů, diplomacie a válek. Sborník k 60. narozeninám A. Skřivana. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1, Studia historica 55, Praha 2003, s. 513–524.*

pražské elekce. K pevnosti vlády „knížete sedláků“, jak býval Soběslav zván, to nepřispělo.²²

Až ke konci se ukázalo, a Wihoda to předvedl, jak málo konkrétního držel Vladislav v rukou, jak obratně a (pro císaře) předvídavě stylizoval kancléř Rainald privilegium z ledna 1158. Císař mohl prakticky libovolně manévrovat a král Vladislav, který neměl oporu ani v komunitě „Čechů“, v nastalém konfliktu zákonitě neuspěl. Své jistě sehrála obava českých předáků, aby se pražský trůn nestal dědičným vlastnictvím jedné z tehdy ještě početných přemyslovských větví, o což Vladislav nepokrytě usiloval a v tomto duchu si císařskou poctu také vykládal. Volební nároky „Čechů“ (a tudíž jejich vliv) by nesporně utrpěly. Zároveň se z jiného úhlu a pro jinou dobu ukázal platným postřeh Andrzeje Pleszczyńskiego, že koruna sama o sobě nezakládá politickou nezávislost.²³

Na scéně vleklého štaufsko-welfského souboje, který se rozpoutal po smrti císaře Jindřicha VI. (†1197), se Martin Wihoda vrátil k „třetímu českému království“, tentokrát zdařilému a dědičnému. Klíčové momenty těchto událostí, v různé intenzitě propustující druhou vládu Přemysla Otakara I. (1197–1230) a končící vlastně až zlatou bulou z Melfi (1231), představil již v publikaci o *Zlaté bule sicilské* (2005) a v německé přepracované reedici (2012). Urputné diskuse, které okolo Fridrichových „zlatých bul“ po několik let probíhaly, jsou odborné veřejnosti snad natolik známy, že nebude potřebné hlavní východiska opakovat. Pozornost se soustředila hlavně na pověstné *Mocran et Mocran*, obsažené v jednom z Fridrichových privilegií z 26. září 1212. Širší nadnárodní rozměr získala polemika vstupem Karla Hruzy. Až příprava osmistého výročí *Zlaté buly sicilské*, spojeného s fyzickým vystavením slavných dokumentů (Národní archiv, 27.–30. září 2012), přivedla oba protagonisty (Martin Wihoda, Josef Žemlička) ke společnému stanovisku, resp. ke zvýraznění těch momentů, která jsou historicky nosná a která jejich pozice sblížují, aniž by se staly identickými. Tento text vyšel péčí Historického ústavu AV ČR jako souběžný doprovodný materiál

22 Vícekrát byl zpracován Vladislavův pád, zevrubně i Jiří KEJŘ, *Böhmen und das Reich unter Friedrich I.*, in: Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers. Hrsg. von A. Haverkamp, Sigmaringen 1992 (= Vorträge und Forschungen 40), s. 241–289; J. ŽEMLIČKA, *Dux „Boemorum“ und Rex Boemie im mitteleuropäischen Wettstreit* (nicht nur aus tschechischer Sicht gesehen), in: Böhmen und seine Nachbarn in der Přemyslidenzeit. Hrsg. von I. Hlaváček und A. Patschovsky, Ostfildern 2011 (= Vorträge und Forschungen 74), s. 116–120; M. WIHODA, *Die Sizilischen Goldenen Bullen von 1212*. Kaiser Friedrichs II. Privilegien für die Přemysliden im Erinnerungsdiskurs, Wien–Köln–Weimar 2012, s. 114–116.

23 A. PLESZCZYŃSKI, *Niemcy*, s. 292–293.

k jubileu. Nijak to nepřekáží, aby se následné poznámky nedotkly těch pasáží v *Prvních českých královstvích*, v nichž Martin Wihoda svá pozorování rozvedl, upřesnil, případně doplnil.²⁴

Obě první koruny, Vratislavovu i Vladislavovu, chápané jako odměna za prokázané nebo očekávané vojenské služby, považoval císař za dočasnou a soukromě propůjčenou poctu. Jiný byl pohled pražského dvora, který hleděl trvaleji, nepochybně i dědičně královský vínek udržet. V tomto smyslu si vykládal i proslulou větičku z Barbarossova privilegia (*concessimus et per eum omnibus successoribus suis in perpetuum*). I odtažitý postoj domácích velmožů ke koruně měl dlouho funkční opodstatnění, ale v dalších pokoleních se karty rozdávaly jinak. Šlechta, přerůstající v obec půdních vlastníků, se koruně tolik nebránila. Měnila se v jejího spolunositele a začala přebírat svůj díl aktivní odpovědnosti za vývoj země, přetvářené v království. Ostatně již Barbarossova výsada z roku 1158 podtrhla, že udělení čelenky nepramení toliko z oddaných služeb knížete Vladislava, ale i „všech Čechů“ (*tam eius quam omnium Boemorum merita honoris insigne*). I jim v přeneseném slova smyslu náleží participace na císařově počtě. Později nechybí taková poznámka ani ve *Zlaté bule sicilské*. Bylo by obtížné vysvětlitelné, kdyby v pohybech 13. století, které posouvaly české země hospodářsky, politicky i kulturně hodně dopředu, šlechta zarytě trvala na starém vzorci vlády včetně usazování nového knížete na jakýsi „kus kamene“, jehož „polopohanské“ kořeny se těžko daly zakrývat (nastolovací praxi měla zjemnit svatováclavská ideologie). Doba si žádala sakrálně liturgické zarámování. I v tom se dá hledat jedna z inovací mladšího středověku. Možná v tomto přelomovém období nachází oživení (zřejmě starší) myšlenka o knížecí substanci královské vlády. Punc trvalé legitimacy ji vtiskl korunovační řád Karla IV., když mluví o „knížeti, jenž má být korunován na krále“, ve staročeské verzi „knieže, ježto chtie králem korunovati“ (*princeps in regem coronandus*). Poněkud jinými cestami, ale s nemenším důrazem ukázal na takové propojení i Martin Wihoda slovy, že poslední Přemyslovci „ve své podstatě...

24 M. WIHODA, *Zlatá bula sicilská*. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti, Praha 2005 (a výše citovaná německá verze), dále Karel HRUZA, *Die drei „Sizilischen Goldenen Bullen“ Friedrichs II. von 1212 für die Přemysliden*. Zu einem neuen Buch, diplomatischen Fragen und einer „Historikerdebatte“ in der tschechischen Forschung, Archiv für Diplomatik 53, 2007, s. 213–249; J. ŽEMLIČKA, *Die dritte Basler Urkunde Friedrichs II. für die Přemysliden* (26. September 1212). Zur Interpretation des Begriffs Mocran et Mocran, tamtéž, s. 251–290, společně M. WIHODA – J. ŽEMLIČKA, *Zlatá bula sicilská*. Osudy jedné listiny v proměnách času, in: *Zlatá bula sicilská*. Příležitostný tisk k 800. výročí vydání Zlaté buly sicilské. K vydání připravili M. Wihoda a J. Zemlička, Praha 2012. Sluší se doplnit, že příspěvky z doprovodné konference v Národním archivu jsou připraveny k publikování v Nakladatelství Lidové noviny.

zůstávali korunou obdařenými knížaty“ (s. 254–255). Zdůrazňování knížecí podstaty královské vlády zdá se působily jako určitá pojistka, jako trvalý apel k vědomí, odkud historicky vzešla síla českých králů (k tomu by se daly přiřadit i „památky“ na bájného selského předka chované na Vyšehradě).²⁵

Osvědčenou cestu, jak získat korunu, nastoupil i Přemysl Otakar I., hbitě využívající rozvratu po smrti Jindřicha VI. Úspěch se dostavil nečekaně brzy, pouhý rok po vládním nástupu. Obtíže působí jen časová posloupnost rychle se střídajících událostí léta a podzimu 1198. Názory se štěpí. Podle jedněch se Přemyslova korunovace uskutečnila ještě v Mohuči vzápětí po přijetí koruny Filipem Švábským, Václav Novotný dává přednost kolínské relaci, která mluví o Boppardu. Jeho pohled doladil Martin Wihoda v tom smyslu, že v Mohuči by Filip vyslovil souhlas, vlastní klíčový akt by proběhl v Boppardu. Dvojstupňové řešení navíc souzní s dřívějšími poctami (Vratislav II. – Mohuč a Praha, Vladislav II. – Řezno a případně Milán), přesto ani takové řešení není prosté otazníků. V první řadě, jak se vyrovnat s dvojí Přemyslovou cestou jednak do Mohuče, jednak k Mosele, to vše mezi počátkem září a zhruba polovinou října? Čas si nepochybně vyžádalo i svolání hotovosti a její tažení za hranice. Ačkoliv Přemysl náležel k velmi mobilním panovníkům, nezáleželo jen na něm. Martin Wihoda také nepočítá s Přemyslovým pomazáním na německé půdě, jelikož však chápe jeho království jako „plné“, svěřuje tento akt biskupovi Danielovi II snad o Vánocích 1198 v Praze (s. 214–215). Berme to s rezervou. Nehledě na nenaplněný požadavek, aby takové pomazání provedl arcibiskup, tedy *episcopus metropolitanus*, jak žádalo římsko-germánské *Ordo*, i když tento punkt býval obcházen. Ale popravdě řečeno do tohoto vzorce „nesedl“ ani arcibiskup Aimo z Tarentaise, jak se místy uvažuje.²⁶

Zda, kdy a jak byl Přemysl pomazán, zůstává otevřené. Patrně to nedořešil, jak míní i Martin Wihoda (s. 217–219), ani kardinál-legát Guido před Merseburkem v srpnu 1203. Pro Inocence III. (1198–1216), jednoho z nejvíce ambiciózních středověkých papežů, se Přemyslovo království stávalo rébusem, jak s ním naložit. Přesně v té době bulou *Venerabilem* (březen 1202) obsáhle zdůvodňoval svůj

25 Srovnej *Ordo ad coronandum regem Boemorum*, in: J. Cibulka (ed.), Český řád korunovační a jeho původ, Praha 1934, s. 76, nová edice i se staročeskou verzí: *Korunovační řád českých králů*. Edd. J. Kuthan, M. Šmied, Praha 2009, s. 220–255.

26 Srovnej *Le Pontifical Romano-Germanique du dixième siècle*. Le Texte I. Edd. C. Vogel en collaboration avec R. Elze, Città del Vaticano 1963, s. 247. Úvaha, kterou jsem kdysi vyslovil, že by arcibiskup Aimo z Tarentaise, který v Mohuči posloužil Filipovi, mohl „zaskočít“ i u Přemysla, se teď nerýsuje jako reálná, srovnej J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar I.* Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu, Praha 1990, s. 83–84.

odmítavý postoj k volbě Filipa Švábského, s nímž vystoupili štaufští straníci. Ano, vysvětloval papež, on sám si vůbec nechce osobovat právo knížat ke královské volbě, neboť pouze jim tato výsada náleží (*nolumus usurpari... sic ius principum nobis nolumus uendicare*). Avšak na druhé straně, když Karel Veliký přenesl impérium „od Řeků k Němcům“ (*a Grecis transtulit in Germanos*), spočinul výběr císaře přirozenou cestou na papeži, neboť ten nese odpovědnost za osobu hodnou pomazání, posvěcení a korunování (*personam... idoneam... inungimus, consecramus et coronamus*). A jak to má papež garantovat bez vlivu na královskou volbu? Jak Inocenc dále s trochou demagogie rozvádí, bude taková zásada, nyní ve prospěch „vhodného“ Oty (Brunšvického), jen k dobru knížat, neboť odpadne případná námitka, že impérium se neobsazuje elekcí, ale následnickou posloupností (*uideretur imperium non ex electione sed ex successione*). Jádrem této doktríny se řídilo kuriální hledisko v dalším období. Pak lépe porozumíme volbám „vhodných“ zájemců jako Jindřicha Raspe nebo Viléma Holandského. Český král z tohoto svíravého kruhu unikal, a pokud se ještě Přemysl setkával v Římě s odtažitým a údivným postojem, o království jeho nástupců se vůbec nepochybovalo.²⁷

Když Inocenc sofistickovaně obhajoval svoje právo na výběr římského krále, ležela v Římě žaloba vypuzené Adléty Míšeňské, vkládající papežovi do rukou ideální nástroj k Přemyslovi politickému vydírání. Zakrátko (po narození Václava I. v roce 1205) nešlo o nic menšího, než o nástupnictví v Praze. Bezpečně a prokazatelně byl pomazán až Václav I. v únoru 1228, a to ještě za otcova života. Přemysl i Václav, oba „králové Čechů“ (*Boemorum reges*), tehdy slavnostně udělili mohučským arcibiskupům právo korunovat a pomazat české krále, což potvrdil i Přemysl Otakar II. Zásada se udržela po zbytek krátké se přemyslovské epochy.²⁸

K únoru 1228 vedla cesta od *Zlaté buly ulmské* (1216), která císařovým jménem stvrdila nástupnictví Václava. Často se rozvádí, že její text měl uzákonit primogenituru ve prospěch královské větve rodu. Vždyt sněm „Čechů“ měl tehdy zvolit prvorozeného Přemyslova syna Václava (*elegerunt in regem eorum Vencezlaum filium ipsius regis primogenitum*). S touto šablonou se Martin Wihoda vyrovnává a dovozuje, že bula z Ulmu se „obracela především k sněmu Čechů, když uznala primát svobodné volby“, po níž necht následuje lenní slib hlavě Říše (s. 225).

27 *Regestum Innocentii III papae super negotio Romani imperii*. Hrsg. von F. Kempf, Roma 1947 (= *Miscellanea Historiae Pontificae* 12), č. 62, s. 166–175, srovnej Bernward CASTORPH, *Die Entwicklung des römischen Königswahlrechtes und die Entstehung des Kurkollegs im 13. Jahrhundert*, Mainz 1976.

28 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, II. (1198–1230). Ed. G. Friedrich, Pragae 1912 (dále *CDB*), č. 309, s. 306–307; *CDB* V.1, č. 304, s. 452.

Vrátili bychom se znovu k náplni pojmu svobodná volba, byť se její pojmání ve středověku nekrylo s dnešním chápáním (v mezích možností znaly „svobodnou“ volbu v latinské Evropě snad jen Benátky a další italské městské republiky). Spíše zaujme, jak Přemysl dokázal velmožské reprezentaci naordinovat svoji vůli. Stále totiž neztratila formální platnost známá Kosmova věta o „právu Čechů, aby vždy mezi knížaty rodem z nich nejstarší dosáhl trůnu v knížectví“ (*Iusticia enim erat Boemorum, ut semper inter principes eorum maior natu solio potiretur in principatu*). Václav nebyl nejstarším ani náhodou. Alespoň čtyři zástupci Oráčova rodu (mimo samotného Přemysla) měli před ním náskok, starostlivý otec jej však dokázal eliminovat. Mimo hru se ocitl olomoucký kanovník Siffrid, poslední výhonek moravských Přemyslovců. Co bylo ještě snesitelné u biskupa Jindřicha Břetislava, který se souběžně stal pražským knížetem (1193–1197), o čtvrtstoletí později by se takové nouzové řešení stěží uplatnilo. Zbývající tři případní uchazeči se nejvyšší mety už nějak dotkli. Vladislav Jindřich v roli řádného knížete „Čechů“ (1197), Děpolt III. i Vratislav jako virtuální a oponentní držitel českého léna (1203, 1212). Markrabě Vladislav nakonec aktivně podpořil Václavovu „královskou“ elekcí, vypuzený Vratislav, nemilovaný Přemyslův syn s puncem bastarda, žil u příbuzných v Míšni. Uražený Děpolt se jako držitel výnosných beneficí stával de facto královým úředníkem (východní Čechy, Plzeňsko), což mu v obci „Čechů“ respekt stěží zjednávalo. Konfliktu s Přemyslem se později nevyhnul, a to s fatálními následky pro celou rodovou odnož. V takovém arci pokrouceném scénáři se nakonec jedenáctiletý Václav při troše dobré vůle stával „nejstarším“ a tudíž hodným zvolení. Velební právo „Čechů“ zůstalo, ač velmi pošramoceno, navenek uchováno.²⁹

Nedají se však slova Fridrichova privilegia z roku 1216 číst i jinak? Co když slovíčko *primogenitus* neohlašovalo zvrát v nástupnických pořádcích, ale vymezovalo se vůči Vratislavovi, který ještě nebyl v Čechách bez stoupenců a sám se označoval jako syn českého krále. V Přemyslově optice ale k legitimním členům královny rodiny nepatřil, což v mlčenlivém negativu zdůraznil i text císařské

29 *Archivum Coronae regni Bohemiae*, I.1. (1086–1305). Ed. V. Hrubý, Pragae 1935 (dále *ACRB*), č. 6, s. 12; *KOSMAS* III.13, s. 176. S jinými důrazy hodnotí volbu z roku 1216 a především hájí diarchický princip společné vlády krále Přemysla s markrabětem Vladislavem, přičemž králi vkládá úmysl odstranit „starobylý nástupnický řád“ a uvolnit cestu primogenituře, M. WIHODA, *Vladislav Jindřich*, Brno 2007, s. 158–165 (cizojazyčná verze TÝŽ, *Vladislav Henry. The Formation of Moravian Identity*, Leiden 2015), v náznamech mluvil již předtím o pozici markraběte ve vztahu k Přemyslovi jako o „omezené a kolísající diarchii“ Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české*, II. 1197–1250, Praha–Litomyšl 2000, s. 116–117.

výsady, nepochybně respektující české návrhy. Vratislav, o hodně starší než Václav, jakoby ani neexistoval. Byl královou noční můrou a hlavně z obavy, aby později nedošlo k nežádoucímu zvratu, volil Přemysl nezvyklé (ne však v knížecí době ojedinělé) řešení, třebaže schválení volby v Čechách Fridrichem II. bylo vzhledem k ustanovení *Zlaté buly sicilské* zbytečné. Spíše akademicky zní proto otázka, zda by Přemysl, ač vládce uvyklý drsně prosazovat svoje představy, mohl v diskursu s „Čechy“ převratnou novotu primogenitury skutečně uvést v život. Stěží, i vzhledem k tomu, že pomalu nabíral na obrátkách spor s biskupem Ondřejem, kde Přemysl loajalitu velmožů nutně potřeboval. Bylo už jinou věcí, že díky fyzickému zúžení nejen panujícího rodu, ale přímo královské rodiny se ideál prvorozenství sám od sebe prosadil, že původní *electio* se znenáhla měnilo v přijímání, v *acceptatio*.³⁰

Již generace historiků trápí otázka, jak se český panovník ocitnul ve sboru kurfiřtů, na nichž posléze spočinulo právo volby římského krále. Nenechal ji stranou ani Martin Wihoda (s. 236–243). Především Eike z Reggowa, Albert ze Stade a Jindřich ze Segusio (Hostiensis) nechali za sebou důležitá, ale rozporná svědectví. Jejich odmítavé postoje vůči „Čechovi“ srovnává Martin Wihoda s realitou. Účast vládnoucích Přemyslovců (eventuálně i jiných členů rodu) na dvorských či říšských sjezdech a sněmech (terminologie není jednotná) totiž mluví o něčem jiném. Zvláště 13. století je plné vstupů českých králů do volebních klání. V hlavních rysech Wihoda probírá složité peripetie českých účastí či absencí na říšských volbách a uzavírá, že česká královská hodnota vnesla do říšských poměrů zmatek. To se může zdát, avšak neméně chaos zapříčinily samotné německé poměry, v nichž se rodila skladba budoucího kurfiřtského sboru. Vlastně jen porýnský metropolit s falckrabětem tvořili pevnější osu, nechtě knížat k dědičné monarchii zlomila i všechny pokusy o její zavedení (Jindřich VI., Rudolf Habsburský). Martin Wihoda se rozumně zaměřuje na českou účast a vyhýbá se nadměru složité otázky formování elektorského sboru, která se vyžaduje řadou vzájemně protichůdných teorií. Včetně extrémů Martina Lintzela, podle něž v době poklesu ústřední

30 Pokusy zúžit nástupnictví do okruhu jedné rodiny, a tedy rozrušit právo k vládě celého přemyslovského rozrodu, se datují do sklonku 11. století a postupně sílí, což dokládá již Johann LOSERTH, *Das angebliche Senioratsgesetz des Herzogs Břetislav I. und die böhmische Succession in der Zeit des nationalen Herzogthums*. Ein Beitrag zur altböhmisches Rechtsgeschichte, Archiv für österreichische Geschichte 64, 1882, s. 64–69, proměněm v sukcesi českého panujícího rodu se v dnes polozasuté práci zabýval Gustav TURBA, *Geschichte des Thronfolgerechtes in allen habsburgischen Ländern bis zur pragmatischen Sanktion Kaiser Karls VI. 1156 bis 1732*, Wien und Leipzig 1903, s. 223–240.

moci přenesla ostatní knížata své oprávnění k volbě na sedm svých zástupců-kurfirťů, jimž role „černého Petra“ zůstala. Wihoda není ani zastáncem tezí Armina Wolfa o vykrystalizování kurfiřtského sboru z příbuzenského propojení elitních dynastií (právem, vždyť tyto příbuzenské vazby se dají účelově přizpůsobovat). Co je jisté, tvorba kurfiřtského sboru probíhala ve více etapách, kdy ani „nevolící“ knížata nebyla dlouho z volby vyřazována.³¹

Problematika říšských voleb sice nepatří do hlavní dějové osnovy Martina Wihody, tvoří však rámeček nezbytný k uchopení širších souvislostí. Následně se zájem upíná ke korunovacím Přemysla Otakara II. (1261) a Václava II. (1297) s důrazem na roli mohučského arcibiskupa jako privilegovaného korunátora českých králů. Strážlivě pohlíží na průběh korunovačního aktu, který se podle něj v průběhu času „spíše dotvářel, než měnil“ (s. 263). Nechybí ocenění Karla IV. za přínos k doladění i rozpracování českého korunovačního ceremoniálu; tady se Wihoda mohl opřít o nové badatelské přínosy, oživené zájmem o karlovskou problematiku a neméně o reprezentaci kulminujícího královského majestátu (František Šmahel, Jaromír Homolka, Václav Žůrek aj.).³²

Otázku, zda Karlova „václavská“ koruna byla zcela novým zlatnickým dílem anebo vznikla přepracováním některého ze starších klenotů (Vratislava II.?, Vladislava II.?), sice musel nechat Martin Wihoda otevřenou, problém si však zaslouží další sledování (s. 279–281). Sám obrat, použitý v bule Klimenta VI. z 6. května 1346, že Karel dal korunu „nově udělat“ (*de novo fieri fecit quoddam satis preciosum regium diadema*), může při gramaticky přesném čtení a v daném kontextu skutečně vyznívat dvojznačně. I na to Wihoda upozornil. Do této souvislosti lze navíc uvést mimořádně zajímavý popis svatováclavské koruny, obsažený ve svatovítském dómském inventáři z roku 1387, kde se píše: *corona preciosa multum reformata de novo s. Wenczeslai*. Obrat dává prostor různým překladovým odstínům. Zatímco Friedrich Bock z toho odvozuje využití nějaké starší koruny, vydavatelé

31 Martin LINTZEL, *Die Entstehung des Kurfürstenkolleg*, in: M. Lintzel, *Auszugewählte Schriften*, II, Berlin 1961, s. 431–463, Wolfovy hypotézy velmi kriticky nedávno posoudil Eduard HLA-WITSCHKA, *Das Kurfürstenkollegium – ein Ergebnis mittelalterlichen Erbrechtsdenkens?*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 70, 2014, s. 523–539. O říšských volbách také souhrnně J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*. Proměna státu a společnosti 1198–1253, Praha 2002, s. 606–611.

32 Ze souboru těchto prací jmenujme alespoň studii Václava ŽŮRKA, *Korunovační řád Karla IV. jako ritualizovaný panovnický program*, *Časopis Národního muzea – řada historická* 176, 2007, s. 105–143, která se věnuje i „předhistorii“ karlovského *ordo* a vymezuje se proti některým přezívajícím pohledům Josefa CIBULKY, *Český řád korunovační a jeho původ*, Praha 1934.

inventáře Antonín Podlaha a Eduard Šittler mluví o důkladné revizi, kterou měla koruna v té chvíli podstoupit.³³

Soudě z tvarů funerálních korun Přemysla Otakara II. a Rudolfa Kaše, částečně i s ohledem na korunu zpodobněnou na averzu pražského groše bych nakonec dal přednost „novému dílu“, třebaže v začátcích Karlovy vlády se koruny a královské členky těšily nízkým tvarům se zdobenými výběžky. Mohla se v tom zrcadlit Karlova snaha o tradici, byť lze z druhé strany vnést do hry pozlacený stříbrný diadém, věnovaný Karlem IV. relikviářové bustě svého svatého císařského jmenovce uchovávané v pokladnici čášského dómu. Při troše dobré vůle doplňuje verše Otakara Štýrského, který jí popsal u příležitosti korunovace Václava II. v červnu 1297. Zda se posléze objevila na bustě Karla Velikého, jak se v podobě hypotézy objevilo v literatuře, může být lákavé, ne však prokazatelné.³⁴

Líc má totiž i svůj rub. O koruně, použité při korunovaci Václava II., sice Petr Žitavský výslovně nemluví. Viditelně nezaujala ani Otakara Štýrského. Byla prý malá a král na ni vynaložil „jen“ 2000 hřiven (*diu krône, die der kunic truog, swie kleine... si waer zweir tusent marc wert*). Ačkoliv veršující kronikář rád vzpomínal věci ze zlata, tady si to odepřel. Zato štít a meč, obřadně nesené před králem, měly přijít na 3000 hřiven, korunovační plášť pošitý zlatými plíškami a zdobený drahokamy na 4000 hřiven. Král se v něm prý blýskal jako ryba (*als ein visch, der nindert blect*). Dáme-li víru Petru Žitavskému, že po smrti bylo královo tělo oděno do „týchž královských nejvzácnějších rouch, v nichž byl král korunován“, přičemž „koruna vstavena na hlavu, žezlo a zlaté jablko vloženo do jedné a druhé ruky, na prst navlečen prsten“ (*quo loto illud eisdem regalibus vestimentis nobilissimis, quibus rex coronatus fuerat, induitur: diadema capiti, sceptrum et pomum aureum utrique manui imponitur, digitus anulo redimitur*), což umocňuje Petrův následný text, že mrtvý král byl uložen do zbraslavské hrobky „s korunou, žezlem, jablkem pozlacenými a se

33 *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, IV. (1333–1346). Ed. J. Emler, Pragae 1892, č. 1698, s. 682. K inventářovému popisu koruny z roku 1387 včetně edice Antonín PODLAHA – Eduard ŠITTLER, *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze*. Jeho dějiny a popis, Praha 1903, s. 74, XXXV. Srovnej též Friedrich BOCK, *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters oder Entstehung und Entwicklung der kirschlichen Ornate und Paramente*, I, Bonn 1866, s. 121.

34 Po starších náběžích na takovou možnost upozornil Jakub VÍTOVSKÝ, *Zlatnictví na dvoře Václava II.*, in: Umění 13. století v českých zemích. Red. J. Krása a kol., Praha 1983, s. 477–479, podrobněji s dalším rozvedením o věci J. ŽEMLIČKA, *Rituál přísahy a koruna Václava II.* K obrazu dvora posledních Přemyslovců, in: Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta Prof. PhDr. F. Kavkovi, CSc. k nedožitém 85. narozeninám. Uspořádaly L. Bobková a M. Holá, Praha 2005, s. 40–42.

vší ozdobou vznešených rouch“ (*cum corona, sceptro, pomo deauratis ac cum omni cultu nobilium vestium*), měla by koruna sdílet smutný osud společně s královými ostatky. Pozorný čtenář si ovšem v Petrově líčení povšimne významových nuancí, sice drobných, nicméně dost závažných. Více než stoleté ticho útroh zbraslavského pohřebiště surově protal až srpen 1420. Zmatku a rabování tehdy asi neušly ani Václavovy klenoty. Letmé Petrovo vzpomnutí pozlacené koruny by dobře ladilo s Otakarovým líčením, že nešlo o skvost zhotovený ze zlata. A jaký byl vztah této „korunovačnické“ koruny ke koruně, jíž si Václav nasadil v listopadu 1298 před říšskou honorací v Norimberku? Vedle kronikářských relací potvrzuje její existenci dokument, vydaný obratem římským králem Albrechtem (*in corona, coronatus ad preces nostras ministravit in officio pincernatus*). Vezl s sebou Václav za hranice klenot, jímž byl slavnostně ozdoben v červnu předchozího roku, anebo použil nějakou jinou korunu? Zároveň to všechno svědčí o stále ještě osobním charakteru korunovačnických insignií, které si tady bral vládce s sebou doslova „do hrobu“.³⁵

Historie mizení a opětovného zjevování přemyslovských korun nedílně provází celé téma „prvních českých království“. Není to cesta bez otazníků, zákrut a návratů, tak jako celá epocha českého, lépe asi říci středoevropského staršího středověku. Témata, jimiž se Martin Wihoda v nové knize probírá, nejsou přitom z valné části pro něj nová. Průběžně se s nimi potýká a zvláště k některým se rád vrací. Teď využil příležitosti prezentovat je v kontinuálním čtyřsetletém průřezu, obohaceným o další souvislosti, tak jak „naskakují“ v dlouhodobých badatelských záběrech. Pokud by se měla vytknout hlavní dějová nit, na jedné straně je to touha přemyslovských vládců dosáhnout královské koruny a podepřít tím i svoji autoritu na domácí scéně, na druhé latentní nedůvěra velmožů, předáků anebo „Čechů“ transformovaných ve středověkou šlechtu k novotám, jež by tuto změnu mohly provázet. S vědomím toho, co víme o složitém vztahu českého panovníka a rané nobility, Wihoda mnohé vysvětlil, místy bych však ubral na ostroži takového řezu. Ani raná šlechta totiž netvořila kompaktní masu ovládanou jedním společným zájmem. Každý jen trochu obratný kníže si dokázal vytvořit kolem sebe obranný val poctami a úřady odměňovaných stoupenců, a samozřejmě i špiček zemské církve,

35 *Ottokars österreichische Reimchronik*, in: Monumenta Germaniae historica, Deutsche Chroniken 5/2. Ed. J. Seemüller, Hannoverae 1890, kap. 653, s. 916–917, verš 69210–69284; *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, in: Fontes rerum Bohemicarum IV. Ed. J. Emler, Praha 1884, I.80, s. 98–99; *ACRBI*.1, č. 66, s. 101–102. O situaci v Norimberku za mnohé z posledních studií Arnim WOLF, *Die Entstehung des Kurfürstenkollegs 1198–1208. Zur 700-jährigen Wiederkehr der ersten Vereinigung der sieben Kurfürsten*, Idstein 2000, s. 85–86, k osudům králových ostatků Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II. Král český a polský*, Praha 2007, s. 220–221.

kteřý byl ochoten svého chlebodárcе ve všem podpořit. Dařilo se to oběma prvním králům, Vratislavovi i Vladislavovi, byť s podmíněnou platností. Vratislav se udržel u kormidla moci, Vladislav nikoliv. Překlenovací můstek mezi „knížectvím“ a „královstvím“ nakonec vystavěl Přemysl Otakar I., ač to může udivit, neboť jeho výchozí pozice byla složitější než u předchůdců. Zda se bodem kompromisu stalo udržení volebního práva šlechty, jak vyvozuje Martin Wihoda, se nedá s jistotou říci, jeho původní smysl ostatně brzy vyšuměl. Koneckonců se tak dělo v situaci, kdy namísto soupeřících „urozených“ příbuzenstev se o výsadní pozici hlásila šlechtická zemská obec, na níž také padal odlesk Čech jako království. Počala se zaštitovat svatým knížetem Václavem, jak sděluje už proslulá koroborace z listiny krále Přemysla Otakara I. pro papeže Honoria III. (1219).³⁶

Jakousi paralelu s českým děním tvoří ve Wihodově pojetí souběhy s říšským, chceme-li německým vývojem. Tady rezonovaly snahy Přemyslovců o korunu nejsilněji, zde se také mnohdy rozhodovalo o úspěchu či neúspěchu. Asi by nemělo zapadnout, že česká politika se v tomto ohledu lišila od sousedního Polska, jehož první králové si sami neváhali „darovat“ korunu, třeba navzdory Říši. A proč si Uhry udržely království nepřetržitě od roku 1000, ačkoliv i tady, jakož i v Polsku, se čas od času římsko-němečtí vládcové vžívali do role lenních pánů? V případě Uher a Polska šlo o vztah k vnějšmu subjektu, u Čech byla situace poněkud jiná. Dříve či později nastolí bádání komparativní otázku, jak se ke „království“ jako takovému stavěly všechny tři středoevropské monarchie. Včetně postojů šlechty. Již vzpomenuté studie Mártý Font, Gábora Klaniczaye nebo Zbigniewa Dalewského k tomu nazrávají.

36 CDB II, č. 172, s. 161.

Fürst und König in den Koordinaten der Přemyslidenzeit

JOSEF ŽEMLIČKA

Die Bildung der „politischen“ Ordnung Mitteleuropas begann bereits an der Wende vom 10. zum 11. Jahrhundert, als sich die Staatsformationen von Böhmen, Polen und Ungarn allmählich festigten. Zu den angestrebten Zielen ihrer Herrscher gehörte die Annahme der Königswürde, was insbesondere in Böhmen lange nicht gelang. Entgegen standen einerseits äußere Umstände, die stark von der momentanen Beziehung der Přemysliden zum Reich abhingen, andererseits die misstrauische Beziehung des böhmischen Adels zur Institution des Königreichs und zum Königstitel als solchem. Gerade diesen Fragen widmete sich vor Kurzem sehr erhellend und umfassend Martin Wihoda (*První česká království /Erste böhmische Königreiche/*, 2015), und die vorgelegte Studie nimmt nicht nur zu seinen Hauptthesen Stellung, sondern überhaupt zur gesamten Palette der Fragen, die den „böhmischen Weg“ zur Königswürde säumen. Die Frage, welches Echo der Königstitel in der Gemeinschaft der böhmischen *Magnates, Comites, Nobiles, Primate*s usw. hatte, lässt sich am besten an Vratislav II. erkennen, dem der Kaiser Heinrich IV. im Jahr 1085/1086 die Königswürde, allerdings nur für seine Person, verlieh. Den erblichen Königstitel erhielt definitiv im Jahr 1198 Ottokar I. Přemysl (1197–1230). Nicht unbeachtet bleibt auch die zweite Komponente der „vollen“ Krönung, nämlich die heilige Salbung (*Unctio*), die den so gekrönten König zur Hälfte zu einer geistlichen Person machte. Zu einem Gegenstand der Disputationen wird auch die Bedeckung des königlichen Hauptes, also die Krone, und damit ist auch andere Frage verbunden: ab wann sich nur noch eine einzige Krone als Symbol des gekrönten Herrschers und „seines“ Staates durchsetzte. Im böhmischen Umfeld wurde das erst die St. Wenzelskrone, die mit dem Namen Karl IV. (1346–1378) verbunden ist.

STUDIE

Christomimésis. Habsburkové jako Kristovi následovníci v 17. a 18. století

JIŘÍ HRBEK

JIŘÍ HRBEK: Christomimesis. The Hapsburgs as Imitators of Christ in the 17th and 18th Centuries

In the Early Modern Age the legitimacy of monarchy was linked to kings being the chosen ones of God. The unique position of a king in society simultaneously called for the ruler to identify himself with the role of being an imitator of Jesus Christ. Parallels with his life were already expressed during the ruler's coronation, yet also on the occasion of royal entries to towns, during processions (such as the feast of Corpus Christi) and especially during the period of Easter when the connections between the life and death of Christ; the treatment of consecrated bread (hostia) and the temporarily transformed royal ceremonial can be observed. The author of the study researches these occasions on the example of the 17th and 18th century Austrian Hapsburgs in the context of other European monarchies.

Key words: coronation, Easter ceremonials, the Hapsburgs, 17th and 18th centuries, royal piety

Klasická sociologie v čele s Maxem Weberem vždy viděla jako hlavní problém výkonu moci její legitimizaci a kladla si otázky, jakým způsobem bylo dosaženo v jednotlivých dějinných obdobích či geografických souřadnicích stavu, v němž

byla moc akceptována většinou (ovládaného) obyvatelstva. Moc předmoderního panovníka vycházela buď z paternalistického, nebo z charismatického základu, jenž musel být periodicky obnovován prostřednictvím rituálu (volba, korunovace, holdování, vjezd, pohřeb).¹ Krizové dějinné momenty, v nichž se nejen osoba panovníka, ale monarchie jako forma politické vlády dostávaly do krize, pak nezřídka vedly k pokusům „resakralizovat“ korunovaného (a pomazaného) jedince, tedy obnovit jeho charisma prostřednictvím důrazu na spojení s křesťanským Bohem.² Pokud opustíme sociologickou perspektivu panovníka jako personifikace neosobní moci a vneseme do problematiky antropologický rozměr, pak se začnou odkrývat nové otázky, z nichž řada stále ještě čeká na uspokojivé zodpovězení. Habsburkové 17. a 18. století byli nejen osoby s královským či císařskými titulem, ale byli to také hluboce věřící katolíci s představou o těžkém úkolu, jímž je pověřil samotný Bůh. Významu jejich osobní zbožnosti pro politické dějiny monarchie si všimla již Anna Corethová³ a analogicky k tomu významu liturgie pro panovnický ceremoniál Elisabeth Kováčová.⁴ Na jedné straně tedy stojí osobní zbožnost jednotlivých Habsburků, na druhé potom obecnější představa o panovníkovi jako vzoru křesťanských (katolických) ctností, jejichž nedostižným ideálem byl Ježíš Kristus. Oba tyto prvky byly nejen součástí vnější habsburské reprezentace prostřednictvím ceremoniálních a rituálních úkonů, ale také otázkou vnitřní identifikace a sebepřijetí. Ze širokého spektra otázek spojených se sakralitou raně novověké monarchie jsem se pro následující výklad rozhodl vybrat tu, která stála

-
- 1 Srov. Otto BRUNNER, *Vom Gottesgnadentum zum monarchischen Prinzip*, in: Týž, *Neue Wege zur Verfassungs- und Sozialgeschichte*, Göttingen 1968, s. 160–186; také Alain GUÉRY, *Le roi est Dieu. Le roi et Dieu*, in: Neithard Bulst – Robert Descimon – Alain Guerreau (edd.), *L'État ou le roi. Les fondations de la modernité monarchique en France*, Paris 1996, s. 27–47. K historiografickému zkoumání daného tématu dále Jiří HRBEK, *Panovnický ceremoniál a rituál v historickém bádání na začátku 21. století*, ČČH 108, 2010, s. 496–518.
 - 2 Ronald G. ASCH, *Die Krise des Königtums und die Resakralisierung monarchischer Herrschaft in England und Frankreich vom 16. zum 17. Jahrhundert*, in: Václav Bůžek (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, Opera historica 14, České Budějovice 2010, s. 11–34 (zde i další literatura). Kriticky k tomuto konceptu již Jens Ivo ENGELS, *Das „Wesen“ der Monarchie? Kritische Anmerkungen zum „Sakralkönigtum“ in der Geschichtswissenschaft*, *Majestas* 7, 1999, s. 3–40.
 - 3 Poprvé představila svůj koncept Anna CORETH, *Pietas Austriaca. Wesen und Bedeutung habsburgischer Frömmigkeit in der Barockzeit*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (dále jen MÖStA) 7, 1954, s. 90–119; TÁŽ, *Pietas Austriaca. Ursprung und Entwicklung barocker Frömmigkeit in Österreich*, Wien 1959; česky Anna CORETHOVÁ, *Pietas Austriaca. Fenomén rakouské barokní zbožnosti*, Olomouc 2013.
 - 4 Elisabeth KOVÁCS, *Kirchliches Zeremoniell am Wiener Hof des 18. Jahrhunderts im Wandel von Mentalität und Gesellschaft*, MÖStA 32, 1979, s. 109–142.

v pozadí habsburské zbožnosti, tedy kdy, jak a proč se Habsburkové identifikovali s osobou Ježíše Krista a do jaké míry byl jejich přístup k této identifikaci v raně novověké Evropě unikátní.

I. Král jako osoba kvaziduchovní a jeho kompetence

Během českého korunovačního obřadu, jehož průběh určil v základních rysech již korunovační řád Karla IV., podstupovali habsburští panovníci raného novověku několik rituálů, jejichž výsledkem mělo být navázání intenzivního kontaktu mezi nově ustanoveným králem a Bohem. Nejvýznamnější mezi nimi bylo pomazání (*unctio*), jehož základní forma se ustálila už v raném středověku. Církevní autority počínaje sv. Augustinem a sv. Řehořem Velikým se až do 12. století přely o to, zda je, či není královské pomazání svátostí.⁵ Nakonec bylo sice z oficiálního katalogu svátostí vyčleněno, přesto poskytla absolvovaná diskuse dostatek argumentů pro pozdější apologety králova posvátného postavení, aby byla tato otázka i v raném novověku, přes precizaci systému svátostí tridentským koncilem, vnímána jako sporná.⁶ Vzorem pro pomazání byli starozákonní králové, kteří vykonávali zároveň duchovní funkce, a v tomto směru na ně navazovali i raně novověcí Habsburkové.⁷ Jako pomazaný Boží syn však vystupuje v Novém zákoně pouze Ježíš Kristus a právě on se stal nejdůležitějším biblickým vzorem pro křesťanské panovníky ve středověku i v raném novověku. Zatímco starozákonní panovníci předznamenávali příchod Krista, novozákonní král má být jeho nápodobou (*imago Christi, christomimétés*). Není totiž pomazaný od přirozenosti (z podstaty) jako

-
- 5 K tomu alespoň v základních rysech Fritz KERN, *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im frühen Neuzeit. Zur Entwicklungsgeschichte der Monarchie*, Leipzig 1914. Také Eduard EICHMANN, *Die rechtliche und kirchenpolitische Bedeutung der Kaisersalbung im Mittelalter*, in: Festschrift Georg von Hertling dargebracht von der Görresgesellschaft, Kempten und München 1913, s. 263–271. Srovnání císařského a papežského pomazání podává TÝŽ, *Die Ordines der Kaiserkrönung*, Zeitschrift für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 2, 1912, s. 1–43, zde s. 16n.
- 6 Tridentýský koncil rozlišoval sedm úrovní svěcení. Kromě kněžského a jáhenského také pět nižších svěcení: subdiakonů (podjáhnů), akolytů, exorcistů, lektorů a ostiariů. Klaus GANZER – Giuseppe ALBERIGO – Alberto MELLONI (edd.), *Consiliorum oecumenicorum generaliumque decreta III: The Oecumenical Councils of the Rome Catholic Church, Consilium Tridentinum*, Turnhout 2010 (Sacrificium et sacerdotium, 23. zasedání, 15. 7. 1563, caput II, s. 111); Ignác Antonín HRDINA (ed.), *Dokumenty tridentského koncilu*, Praha 2015, s. 181–182.
- 7 Dále Jiří HRBEK, *Starozákonní motivy v habsburské reprezentaci doby barokní*, *Historie – otázky – problémy* 5, 2/2013, s. 73–82.

Kristus, nýbrž prostřednictvím Boží milosti, která je na něj (doslova) vyлита během korunovačního obřadu.⁸

Ačkoli se české raně novověké korunovace odehrávaly v základních rysech podle schématu Karlova korunovačního řádu, docházelo v rámci ceremoniálu korunovační mše k závažným změnám, které však nevzbudily významnější polemické reakce. Některé se přitom dotýkaly přímo samotné podstaty, tedy například redukovaly (patrně z praktických důvodů) počet míst, na nichž byl panovník pomazán.⁹ Ta měla odpovídat místům pěti ran Kristových, jedná se tedy o první moment *christomimésis* nového krále. Další následoval v průběhu mše, kdy panovník vystupoval jako obětník. Moment obětování císařského chleba a vína, například v průběhu korunovace Karla VI. roku 1723 ve zvláštních, umělecky ztvárněných předmětech, byl pozůstatkem zvyku, že císař po pomazání sloužil během mše jako subdiakon, mezi jehož povinnosti patřilo mimo jiné podávání konviček či kalichu celebrantovi.¹⁰ V průběhu korunovační mše nový král předal sloužícímu biskupovi (a zároveň královskému konsekrátorovi) také chléb a víno. Na oltáři se ocitly těsně po krédu, tedy předtím, než celebrant pronesl eucharistickou modlitbu, během níž mělo dojít k přepodstatnění (transsubstanciaci) chleba a vína na tělo a krev Krista. Právě biskup sloužící mši a nikoli panovník, který neprošel kněžským, ale jen nižším svěcením, totiž mohl provést uvedenou proměnu. V případě nově korunovaného krále se tedy jednalo na jedné straně o podíl na eucharistické oběti, již vykonala osoba duchovní, na straně druhé potom o oběť ve smyslu díkůvzdání za projevenou milost, tedy za úspěšnou korunovaci. Císařský bočník chleba a víno předané na oltář v soudku¹¹ měly doprovázet chléb ve formě hostie a víno v kalichu; obojí posléze proměněné v eucharistický pokrm. Bohužel nevíme, co se dělo s těmito předměty dále: aby byla oběť dokonána, musí kněz chléb a víno pozřít, což by bylo v případě pozlaceného bočníku chleba poněkud problematické.

Spojení mezi Bohem a panovníkem, vzniklé během korunovační mše, nebylo pouze vnějším poutem, které bylo zdůrazňováno při veřejných slavnostech v rámci „královské propagandy“ a mělo pomáhat zvyšovat panovníkovu autoritu ve společnosti. Ve své podstatě šlo o hlubokou vazbu mezi vladařem a Bohem, jenž

8 Srov. Ernst H. KANTOROWICZ, *Dvě těla krále. Studie středověké politické teologie*, Praha 2014, s. 56.

9 Srov. Jiří HRBEK, *České barokní korunovace*, Praha 2010, s. 92.

10 Srov. Josef CIBULKA, *Český řád korunovační a jeho původ*, Praha 1934, s. 35. Obětování pochází z francouzské předlohy Karlova korunovačního řádu (tamtéž, s. 73).

11 Podle Karlova korunovačního řádu se mělo jednat o stříbrný kalich (stříbrnici) s vínem. Srov. Anežka VIDMANOVÁ (ed.), *Karel IV. Literární dílo*, Praha 2000, s. 120.

byl ve středověku a po většinu raného novověku považován za nedílnou součást politického systému předmoderního státu. V tomto ohledu vnímal panovník intenzivní mystické spojení s Bohem, od něhož odvozoval svou moc a jehož vnímal jako autoritu, jíž se bude muset po své smrti zodpovídat. O toto pouto, vzniklé během pomazání křížem za zpěvu prastarých modliteb, bylo nutné v průběhu dalších let pečovat a na jeho existenci upozorňovat okolí.

V případě kněze, jehož svěcení má podobné rysy jako část korunovace vrcholící pomazáním krále, je toto pouto mezi ním a Bohem zajišťováno pomocí častého přijímání eucharistie a každodenním sloužením mše za účasti lidu.¹² Oba tyto požadavky zdůraznil tridentský koncil, který upřesnil i řadu dalších povinností, jež definovaly kněžskou službu. Král jako osoba kvaziduchovní měl také co nejčastěji přistupovat k přijímání eucharistie, kterou však na rozdíl od kněze nesměl proměňovat. Přijímání, a zde opět hrály rozhodující úlohu dekrety tridentského koncilu, bylo v přímé vazbě na častou zpověď, jež tvořila v raném novověku nedílnou součást panovnické každodennosti. Ve Francii byla hostie, jež měla být podána králi, oddělena od ostatních, obřadně přenesena na oltář čtyřmi předem určenými dvořany a zvláště konsekrována.¹³ V klíčových okamžicích církevního roku, zejména o Velikonocích, docházelo k přijímání hostie veřejně a velikonoční čas také sloužil k tomu, aby mladí arcivévodové přistupovali ke svému prvnímu svatému přijímání.¹⁴ Členové habsburského domu nemuseli veřejně přijímat na jednom místě¹⁵ a byli bezprostředně následováni dvořany, seřazenými až do Josefa II. striktně podle dvorské hierarchie (rada–komorník–páže). Panovník a jeho okolí tak představovali vzor pro celou společnost, pro níž znamenalo velikonoční přijetí eucharistie důkaz katolického vyznání.

12 K. GANZER – G. ALBERIGO – A. MELLONI (edd.), *Consiliorum oecumenicorum III* (Sacrificium et sacerdotium, 23. zasedání, 15. 7. 1563, caput XI, s. 118). I. A. HRDINA (ed.), *Dokumenty*, s. 193.

13 K přenosu docházelo na zvláštní látkové konstrukci, na níž ležela na pateně hostie. Nesli ji dva almužníci a dva princové královské krve. Jeroen DUINDAM, *Vienna and Versailles. The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550–1780*, Cambridge 2003, s. 137.

14 Například na Zelený čtvrtek 30. 3. 1752 takto poprvé přijímal budoucí Josef II. Při otevírání ciboria však kněz hostie vysypal na zem, což bylo chápáno jako zvláště politováníhodná událost. Rudolf Graf KHEVENHÜLLER-METSCH – Hanns SCHLITZER (edd.), *Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Obersthofmeisters 1742–1776, Bd. III, 1752–1755*, Wien–Leipzig 1910, s. 21.

15 Například na Zelený čtvrtek 27. 3. 1766: císař Josef II. s manželkou, arcivévodou a mužskou částí dvora přijímal veřejně u augustiniánů, zatímco Marie Terezie s dvorními dámami přijala Nejsvětější svátost ve dvorní kapli. Dále Coelestin WOLFSGRUBER, *Die k. und k. Hofburgkapelle und die k. und k. geistliche Hofkapelle*, Wien 1905, s. 286.

Kvaziduchovní hodnota však dávala králi možnost, aby se podobně jako kněz přimlouval za jemu svěřený lid. Král-prosebník, zachycený v ikonografii především v době ohrožení země válkou nebo morem,¹⁶ vystupoval i v teoretických spisech středověké a raně novověké Evropy.¹⁷ Tímto způsobem může být naplněn ideál panovníka, skrze něhož vládne světu Bůh (Přís 7,15), tedy ideál, zmíněný hned v prvním bodě *Princeps in compendio*, rodinného edukačního spisu rakouských Habsburků.¹⁸ V tomto útlém svazku nenacházíme pouze výzvu k obraně katolického náboženství, ale především výzvu k osobní zbožnosti, neustálému prohlubování osobní víry a navíc ke starosti o správný průběh bohoslužby, který by měl habsburský vladař konzultovat s duchovními autoritami.¹⁹ Základní rámec potridentské mše byl jednoznačně určen. Lze však předpokládat, že ve zdánlivě podružných bodech mohl zasahovat do jejího průběhu buď přímo panovník, nebo jeho nejvyšší hofmistr, do jehož kompetence patřily ceremoniální otázky. Příkladem může být uspořádání sedadel ve svatovítském presbytáři během korunovace Karla VI., při níž se sešli olomoucký biskup Schrattenbach (toho času kardinál) a pražský arcibiskup Khuenburg, tedy konsekrátor.²⁰

Žádný z Habsburků po sobě nezanechal tak rozsáhlé dílo, v němž by se snažil proniknout do hloubky vlastního vyvolení Bohem, jako anglický král Jakub I.²¹ Ten sepsal hned několik knih, v nichž se odráží anglikánské spojení nejvyššího duchovního a světského úřadu v jediné osobě a zároveň specifický vývoj ostrovní monarchie se silným vnímáním panovníkova vyvolení Bohem. Asi nejbližší měl k takovému osobnímu svědectví arcivévoda-biskup Leopold Vilém, mladší syn Ferdi-

16 Dále Štěpán VÁCHA, *Der Herrscher auf dem Sakralbild zur Zeit der Gegenreformation und des Barock*, Prag 2009.

17 Srov. Sergio BERTELLI, *The King's Body. Sacred Rituals of Power in Medieval and Early Modern Europe*, Penn State 2001, s. 22.

18 „Cum Deus Omnipotens per sacras literatas dicat: Per me reges regnant et legum conditores justa decernunt; certum est principem ab ipso constitutum esse, ut populis gentibusque regimine praesit.“ *Princeps in compendio*, Wien 1668.

19 Tamtéž, čl. 2: „cum Pastore in spiritualibus constituto saepius correspondeat et conferat.“ (De cultu Divino promovendo). Zbožnost a výchova k ní je podmínkou výchovy budoucího dobrého vladaře (tamtéž, čl. 20, De educatione liberorum Principis).

20 Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vit VLNAS – Petra VOKÁČOVÁ, *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*, Praha–Litomyšl 2009, s. 194–198.

21 Srov. Andreas PEČAR, *Der König – Theologe und Prophet? Biblizistische Selbstdarstellung Jakobs VI./I. im Spiegel seiner Schriften*, Zeitschrift für historische Forschung 35, 2008, s. 207–234. Zde i další literatura.

nanda II., jehož život zaznamenal nedlouho po jeho smrti Nicolas Avantius.²² Ten na příkladu života Leopolda Viléma demonstroval rozdíl mezi obecnou zbožností a ušlechtlejší zbožností knížete.²³ Jako důkaz niterné zbožnosti rakouského arcivévodý mu posloužily modlitby, které jej každodenně provázely, a zejména prožívání mše. Jakkoli nelze upřít Avantiovu životopisu oslavný charakter, v tomto bodě se opíral podle vlastního svědectví o předlohu, o autograf Leopolda Viléma *Considerationes ad sacrae missae sacrificium*.²⁴ Podle Leopolda Viléma měly mši doprovázet mystické prožitky, a to především v momentech konsekrace hostie a pozdvihování, kdy má docházet k duchovnímu spojení s Kristem, k otevření a k připoutání srdce ke kříži umučeného Spasitele.²⁵ Zvláštní pasáž pak věnoval přijímání samotnému, které je nutné zakoušet reálně i duchovně, a jeho významu pro klid svědomí a pro načerpání síly, jež umožňuje člověku bojovat proti nepřítelům. Avancius přitom v uvedených pasážích svého díla mluvil o Leopoldu Vilémovi jako o knížeti, předkládal mu několikrát vzor jeho otce Ferdinanda II. a téměř nezminil jeho hodnost duchovní, tedy fakt, že Leopold Vilém byl také biskupem.

II. Tělo krále a tělo Krista

Španělský dvorský řád, ovlivňující každodenní život i u vídeňského dvora, předepisoval na mnoha místech analogii mezi zacházením s tělem krále a s konsekrovanou hostií. Uzavření před vnějším světem a tím posílená tabuizace krále měla dále zvyšovat jeho důležitost.²⁶ Filip II. dokonce řídil zasedání své rady ukrytý za závěsem.²⁷ Ještě více však bylo zdůrazněno v rámci španělského dvorského ceremoniálu oddělení královny osoby v sakrálním prostoru, kde došlo v raném

22 Poprvé dílo vyšlo jako Nicolaus AVANCINUS, *Leopoldi Guilielmi, archiducis Austriae, Principis pace et bello inclyti, Virtutes*, Antverpy 1665.

23 „Sublimior ergo est Principum pietas, quae magnifico quodam de Deo sensu continetur.“ Tamtéž, s. 26.

24 Tamtéž, s. 27–29. Dílo patrně zůstalo v rukopise, který se mi dosud nepodařilo objevit. Zvláště důležité je případná inspirace Leopolda Viléma mešní mystikou kardinála Pierra de Bérulle (1575–1629). Srov. François BOURGOING (ed.), *Les Oeuvres de... Pierre cardinale de Bérulle*, Paris 1694, s. 72–94 (kapitola Du Sacrifice de la messe célébrée en l'Église Chrestienne).

25 „Ad consecratio: optabo sic cor meum spirituali modo perfectissimo transmutari in cor Dei. Ad elevationem: aperiam Deo meo vulnera animae meae et haerebo corde ad crucem morientis Iesu.“ N. AVANCINUS, *Leopoldi Guilielmi*, s. 28.

26 Dále Sigmund FREUD, *Totem und Taboo. Einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker*, Leipzig 1922, s. 58.

27 S. BERTELLI, *The King's Body*, s. 141.

novověku k preciznímu oddělení „zakázaných“ zón kolem oltáře a kolem trůnu od prostoru určeného pro laiky. V kostelech, kam král zavítal ve stanovených termínech na veřejnou bohoslužbu,²⁸ se setkáváme s tzv. *cortinami*, zvláštními oponami, za něž měl přístup jen panovník, který zde prožíval vnitřní spojení s Bohem.²⁹ Ceremoniální prostor španělských dvorských kostelů i rozestavení osob během mše se muselo přizpůsobit cortině, umístěné zpravidla na evangelijní straně.³⁰ Na této straně mělo být podle středověké praxe, zmiňované ještě Karlem Boromejským roku 1577, místo pro ukládání hostií; až později se prosadilo uchovávání hostií přímo na oltáři v tabernaculu.³¹

Španělský lid měl jen minimální možnost vidět svého vládce. Výjimkami byla procesí, konaná pravidelně na Květnou neděli, poté co král rozdělil prostřednictvím svého almužníka posvěcené olivové ratolesti, na Hromnice a zejména na Boží tělo.³² V menší míře můžeme sledovat „skrytého“ krále i v ostatních evropských zemích. V posledních letech panování Jindřicha VII. v Anglii byla zřizována *traverse* – galerie na konci kaple určená výhradně králi; později i ve střeoevropských kostelech začaly být konstruovány oproti předchozí době zavřené (většinou zasklené) oratoře.³³ Tento „španělský“ princip uzavření krále během mše a jeho skrytí byl v přímém protikladu k reprezentaci panovnickovy osoby ve Francii i ve střední Evropě během světských slavností (například během divadelních představení), kdy seděl v ose jeviště v první řadě, v otevřené lóži nebo dokonce na vyvýšeném místě před jevištěm tak, aby jej mohli přítomní sledovat spolu s představením.³⁴ Podobně

28 Ve Španělsku měla veřejná bohoslužba jiná pravidla než například v podunajské monarchii nebo dokonce ve Francii. K těmto odlišnostem i k postavení služebníků vzhledem ke královské courtině dále Johann Christian LÜNIG, *Theatrum ceremoniale historico-politicum I*, Leipzig 1719, s. 339.

29 Madame de Motteville ji popisuje jako „the place, where he [the king – pozn. J. H.] sits to hear mass which is something like a bed with qurtains all round it. The curtain before him is drawn so that he can hear the service, and on ordinary occasions he is not visible.“ Katharine PRESCOTT-WORMELEY (ed.), *Memoirs of Madame de Motteville on Anne of Austria and Her Court III*, London 1903, s. 198.

30 J. Ch. LÜNIG, *Theatrum ceremoniale I*, s. 336 (veřejná návštěva kostela španělským králem).

31 Uchovávání hostií na oltáři prosazoval zejména Robert Bellarmin. Dále Johana BRONKOVÁ, *Problematika sakrality a sakrálního prostoru ve spisech církevních autorit kolem roku 1600*, disertační práce, Ústav dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2007, s. 74.

32 Srov. Martin SCHEUTZ, *Kaiser und Fleischbackerknecht. Städtische Fronleichnamprozessionen und öffentlicher Raum in Niederösterreich/Wien in der Frühen Neuzeit*, in: Thomas Aigner (ed.), *Aspekte der Religiosität in der Frühen Neuzeit*, St. Pölten 2009, s. 62–125.

33 Oldřich BLAŽÍČEK – Jiří KROPÁČEK, *Slovník pojmů z dějin umění*, Praha 1991.

34 Srov. Rudolf ZUR LIPPE, *Hof und Schloss – Bühne des Absolutismus*, in: Ernst Hinrichs (ed.), *Absolutismus*, Frankfurt am Main 1986, s. 138–161.

i během zvláště významných mší, jako byla slavná mše na Boží tělo, či během korunovace se rakouští Habsburkové na rozdíl od svých španělských příbuzných přítomným neskrývali. Jak ukazují náčrty zasedacího pořádku, doprovázející často ceremoniální protokoly vídeňského dvora, seděl panovník před hlavním oltářem v ose chrámu; královské oratoře tak většinou sloužily pouze pro další členy habsburské rodiny, císařovnu a arcivévodky.³⁵

Zacházení s osobou krále do značné míry odráželo zacházení s konsekrovanou hostií, v katolickém prostředí pravým tělem Ježíše Krista. Stejně jako nad Nejsvětější svátostí byl nošen baldachýn (*conopeum*) také nad osobou panovníka, ať už šel pěšky nebo jel na koni.³⁶ Přenosný baldachýn pocházel z panovnického ceremoniálu a užíval se při přesunu krále či císaře v prostoru pod širým nebem.³⁷ Ve středověku³⁸ i raném novověku³⁹ se užíval zejména při slavnostním vjezdu panovníka do města,

35 Vybrané náčrty z fondu Zeremonialprotokolle, uloženého v Haus-, Hof- und Staatsarchivu (dále HHStA, ZA Prot) reprodukoval Martin SCHEUTZ, „... hinter Ihrer Kayserlichen Majestät der Päbstliche Nuncius, Königl. Spanischer und Venetianischer Abgesandter.“ *Hof und Stadt bei den Fronleichnamprozessionen im frühneuzeitlichen Wien*, in: Richard Bösel – Grete Klingenstein – Alexander Koller (edd.), *Kaiserhof – Papsthof* (16.–18. Jahrhundert), Rom–Wien 2006, s. 171–202, zde s. 192.

36 Dále Antonín PODLAHA (ed.), *Český slovník bobohvědný I*, Praha 1912, s. 877–879 (heslo „baldachýn“).

37 K užití baldachýnu v sakrálním prostoru barokních kostelů dále Peter HAWEL, *Der spätbarocke Kirchenbau und seine theologische Bedeutung. Ein Beitrag zur Ikonologie der christlichen Sakralarchitektur*, Würzburg 1987, s. 319–320.

38 K panovnickým vjezdům existuje rozsáhlá literatura, většinou se však zabývá starověkými císařskými vjezdy a jejich napodobováním v době pozdního středověku, srov. Ernst H. KANTOROWICZ, *King's Advent and the Enigmatic Panels in the Doors of Santa Sabina*, *The Art Bulletin* 26, 1944, s. 207–231; Andreas ALFÖLDI, *Die monarchische Repräsentation im römischen Kaiserreiche*, Darmstadt 1970; Winfried DOTZAUER, *Die Ankunft des Herrschers. Die fürstliche Einzug in die Stadt*, *Archiv für Kulturgeschichte* 55, 1973, s. 245–288; Anna Maria DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell der römisch-deutschen Herrscher im Spätmittelalter*, Wien 1964; Bernard GUENÉE – Françoise LEHOUX, *Les Entrées royales françaises de 1328 à 1515*, Paris 1968; Lawrence M. BRYANT, *The King and the City in the Parisian Entry Ceremony*, Geneva 1986; Gordon KIPLING, *Enter the King. Theatre, Liturgy and Ritual in the Medieval Civic Triumph*, Oxford 1998. V české medievistice např. Robert ANTONÍN, *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*, Brno 2009.

39 K problematice panovnických vjezdů v raném novověku dále Karl MÖSENER, *Zeremoniell und monumentale Poesie. Die „Entrée Solennelle“ Ludwigs XIV. 1660 in Paris*, Berlin 1983; Anne SPAGNOLO-STIFF, *Die „Entrée solennelle“. Festarchitektur im französischen Königtum (1700–1750)*, Weimar 1996 a dále tematické číslo časopisu XIIe siècle 53, 2001. Dále Marion PHILIPP, *Ehrenpforten für Kaiser Karl V. Festdekorationen als Medien politischer Kommunikation*, Berlin 2011; Stijn BUSSELS, *Spectacle, Rhetoric and Power. The Triumphal Entry of Prince Philip of Spain into Antwerp*, Amsterdam 2012. V českém prostředí Václav BŮŽEK, *Symboly rituálu*.

který zpravidla končival u vstupních dveří nejvýznamnějšího chrámu daného města, kde došlo k slavnému přijetí a pronesení modliteb podle příslušné části *Pontificale Romanum* Klementa VIII. z roku 1596.⁴⁰ Nad panovníkem však mohl být baldachýn nesen jen k branám kostela, nad církevními hodnostáři potom až k hlavnímu oltáři. Výzdoba baldachýnu a čest jej nést potom sloužily nejen ke zdůraznění osoby krále, ale také k reprezentaci dvořanů či měšťanů, kteří soupeřili o možnost držet alespoň během části průvodu tyče nesoucí nebesa baldachýnu.⁴¹

Ke splynutí obou reprezentací, sakrální i profánní, pak docházelo během procesí na Boží tělo, pokud ovšem panovník sám Nejsvětější svátost nesl.⁴² Tato pocta však v habsburských zemích příslušela většinou osobě duchovní. Na Boží tělo roku 1660 přijížděl do svatoštěpánského dómu císař v polstrovaném parádním kočáře taženém šestispřežím a nad ním byla zlatem vyšívaná nebesa s korunovaným orlem držícím žezlo a meč. Po slavné mši však vyšel z chrámu pěšky⁴³ za biskupem nesoucím Nejsvětější svátost, oděn do černého španělského šatu s hořící svící v ruce.⁴⁴ Nyní se tedy již důraz, zvýšený opět přítomností baldachýnu, koncentroval

Slavnostní vjezd Ferdinand I. do Prahy 8. listopadu 1558, in: Luděk Březina – Jana Konvičná – Jan Zdichynec (edd.), *Ve znamení zemí Koruny české*. Sborník k 60. narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc., Praha 2006, s. 112–128; Jan IVANEGA, *Zrcadlo majestátu. Obraz Maxmiliána II. při slavnostním vjezdu do Vídně v roce 1552*, in: Ondřej Felcman (ed.), *Historie 2008*, Ústí nad Orlicí 2009, s. 59–78.

- 40 Ceremoniál vítání duchovními před branami kostela se lišil, pokud se jednalo o císaře, císařovnu, krále, královnu nebo „mocného knížete“ (*Ordo ad recipiendum processionaliter principem magnae potentiae*).
- 41 Obecně k používání baldachýnu srov. Elisabeth MAHL, *Ein fürstlicher Baldachin des 16. Jahrhunderts*, *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien* 64, 1968, s. 113–118; Peter THORNTON, *Canopies, Couches and Chairs of State*, *Apollo* 100, 1974, s. 292–299. Konkrétně např. během korunovace Karla VI., kdy nesení baldachýnu pražskými měšťany zabránilo jen špatné počasí (J. HRBEK, *České barokní korunovace*, s. 73–74; Š. VÁCHA – I. VESELÁ – V. VLNAS – P. VOKÁČOVÁ, *Karel VI. a Alžběta Kristýna*, s. 99–104). Baldachýn byl užíván i při průjezdu Habsburků říšskými městy – např. Václav BŮŽEK, *Symbols rituálu. Problášení Ferdinanda I. císařem ve Frankfurtu nad Mohanem*, in: Martin Nodl – Petr Sommer – Eva Doležalová (edd.), *Verba in imaginibus*. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám, Praha 2004, s. 159–168, zde s. 162; Jiří KUBEŠ, *Třinitá cesta Leopolda I. za říšskou korunou (1657–1658)*, České Budějovice 2009, s. 51–52.
- 42 Roku 1548 bylo v Anglii zakázáno nošení baldachýnu nad konsekrovanou hostií, zatímco nad Jindřichem VIII. byl baldachýn nošen dál.
- 43 Pěší chůzi v procesí považoval například francouzský benediktýn Casimir Freschot za jeden z předních projevů zbožnosti habsburské rodiny. Srov. Casimir FRESCHOT, *Relation von dem Kayserlichen Hofe zu Wien*, Köln 1705, zde k pouti na Hernalts s. 28–29.
- 44 Pro úplnost třeba poznamenat, že po pravici mu krácel hrabě Černín, „mit dem Ihre Kayserliche Mayestät gar freundlich sprachten“. Katrin KELLER – Martin SCHEUTZ – Harald TERSCH (edd.), *Einmal Weimar – Wien und retour. Johann Sebastian Müller und sein Wienbericht aus dem Jahr 1660*, Wien–München 2005, s. 100–104.

na hostii, jež byla od středověku zasazována do zlatých či stříbrných monstrancí, v baroku často ve tvaru zářícího slunce.⁴⁵ Panovník tedy nebyl sám předmětem adorace, jako je tomu ve východní liturgii (v Byzanci nebo v Rusku). Ceremoniální sémantika určovala, že se význam koncentroval právě v konsekrované hostii, a pak přecházel na další členy procesí v pořadí, v němž následovali tento „rituální středobod procesí“ (M. Scheutz).⁴⁶

Císař, který kráčel bezprostředně za baldachýnem, demonstroval blízkost eucharistii, kterou těsně následoval a jež ho zpětně posvěcovala. Ferdinand II., který kladl důraz na pokoru vůči Nejsvětější svátosti, absolvoval procesí navíc bez klobouku a jen se svíci v ruce. Termín svátku Božího těla většinou připadal na některý z červnových dnů, kdy mohlo panovat ve vídeňských ulicích letní horko. Leopold I. spolu s arcivévodou Karlem Josefem a Leopoldem Vilémem sice kráčeli roku 1660 s odkrytou hlavou, ale komorníci jim stínili zvláštními damaškovými slunečníky.⁴⁷ Marie Terezie, která jinak snášela náboženské rituály přes častá těhotenství s obdivuhodným nasazením,⁴⁸ později přesunula procesí na ranní hodiny tak, že předcházelo hlavní mši v chrámu sv. Štěpána, kde panoval i v letních měsících příjemný chládek.⁴⁹ Tím porušila zaběhnutý řád svátku Božího těla, který odděloval ranní procesí vídeňských měšťanů, sdružených do cechů, bratrstev a dalších spolků, od šlechtického průvodu (*Nobelprozession*), jenž do tereziánských časů následoval okolo poledne po slavné mši ve svatoštěpánském dómu.

Kromě přenosného baldachýnu se již ve středověku objevoval nad hlavním oltářem významných křesťanských chrámů také pevný baldachýn, zejména pokud byla pod tímto oltářem umístěna hrobka některého světce.⁵⁰ Sekundárně byl přenesen

45 Srov. Sabine FELBECKER, *Die Prozession. Historische und systematische Untersuchung zu einer liturgischen Ausdruckshandlung*, Altenberge 1995, s. 242–252.

46 Srov. M. SCHEUTZ, „... hinter Ihrer Kayserlichen Majestät“, zde s. 175.

47 Tamtéž, s. 174.

48 Navzdory námitkám absolvovala těhotná celou adoraci Nejsvětější svátosti na Velký pátek 12. dubna 1754 včetně trojího pokleknutí. Srov. R. KHEVENHÜLLER-METSCH – H. SCHLITTER (edd.), *Aus der Zeit*, Bd. III, s. 169.

49 Ne vždy si tím pomohla. Nejvyšší komorník Marie Terezie Johann Josef Khevenhüller-Metsch si poznamenal k 21. červnu 1753: „... sogar die Neuerung eingeführet wurde, daß mann die Procession sofort vor dem Hoh-Ammt halten muste, nur um der Hitz in etwas auszuweichen – so ware dennoch par malheur die Sonne anheut so starck, daß die Kaiserin, welche keine noch so leidentlichen Wärme erdulden kann und also gleich über die Massen zu schwitzen pfeget, sich fast nicht mehr tragen und fortgehen können.“ Tamtéž, s. 121.

50 Dalšími faktory zesilujícími účinek baldachýnu jsou přítomnost posvěcených předmětů (insignie, relikvie), jeho centrální umístění v rámci místnosti a alegorická výzdoba (lilie). Podle díla Paula Deckera Fürstlicher Baumeister z roku 1711 Ulrich SCHÜTTE, *Höfisches Zeremoniell*

motiv baldachýnu i do panovnické reprezentace, neboť začal být konstruován nad křeslem (trůnem), ale zásluhou Ludvíka XIV. také nad postelí. Během audience však habsburský panovník pod baldachýnem stál a lehce se opíral pravou rukou o stolek, zatímco přicházející měl cestou k němu třikrát pokleknout. Baldachýn nejen označoval středobod daného ceremoniálního aktu, ale přímo ho konstituoval a býval proto vyzdoben výšivkami s panovnickým znakem.⁵¹ Vertikalita baldachýnu měla zdůraznit kontakt osoby sedící nebo stojící pod ním s nebeskou sférou, zatímco k trůnu vedl určitý počet schodů, ve zvláště vypjatých případech osm, což odpovídalo biblickému popisu Šalamounova trůnu.⁵² Vertikální tvar celé konstrukce připomínal na první pohled *ciborium*, tedy architektonický útvar užívaný především v románských a gotických chrámech a označující prostor pro uchování hostií. Baldachýn nacházíme i nad lůžkem zemřelého člena habsburského rodu (například císařovny Eleonory Magdaleny roku 1720),⁵³ tvar *ciboria* pak měla čttná *castra doloris*.⁵⁴

Součástí panovnického života byly i soukromé a veřejné skutky zbožnosti, jež přes všechno zdůrazňování habsburské mariánské úcty (např. kulty Panny Marie Vítězné, Panny Marie Pomocné apod.) či úcty k jednotlivým světcům (sv. Leopold, sv. Jan Nepomucký, sv. Josef) měly především christologický charakter. Rakouská historička Anna Corethová oddělila v rámci habsburské rodové zbožnosti eucharistickou úctu (*pietas eucharistica*) a důvěru/víru v Kristův kříž, tedy v Kristovo obětování se na Golgotě za hříchy světa (*fiducia in cruce Christi*).⁵⁵

und sakraler Kult in der Architektur des 17. und 18. Jahrhunderts, in: Jörg Jochen Berns – Thomas Rahn (edd.), *Zeremoniell als höfische Ästhetik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Tübingen 1995, s. 410–431, zde s. 428–429.

- 51 Srov. instalování baldachýnu do tzv. císařského apartmánu v rámci mnichovské Rezidence před návštěvou císaře. Dále Esther JANOWITZ, *Textille Pracht und höfisches Zeremoniell. Der zeremonielle Gebrauch von Prunktextilien am Beispiel der Kaiserzimmer der Münchner Residenz*, in: Peter-Michael Hahn – Ulrich Schütte (edd.), *Zeichen und Raum. Ausstattung und höfisches Zeremoniell in den deutschen Schlössern der Frühen Neuzeit*, München–Berlin 2006, s. 325–350.
- 52 Na osmi schodech měl trůn umístěn například Ludvík XIV. ve Versailles nebo kolínský arcibiskup Josef Klement ve své bonnské rezidenci. Popis Šalamounova trůnu je uveden v První knize královské (1 Král 10,18). Srov. Percy Ernst SCHRAMM, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert III*, Stuttgart 1956, s. 722–727.
- 53 J. Ch. LÜNIG, *Theatrum ceremoniale I*, s. 749–751. Byla tím zdůrazněna její zbožnost, „weil sie [= poddaní, pozn. J. H.] auf dem Lande diese fromme Kayserin schon vor heilig gehalten worden und also das Volk mehr eine heilige Frau als Kayserin sehen wolte“.
- 54 Srov. Jitka HELFERTO VÁ, *Castra doloris doby barokní v Čechách*, Umění 22, 1974, s. 290–308; Liselotte POPELKA, *Castrum doloris oder „Trauriger Schauplatz“*. *Untersuchungen zu Entstehung und Wesen ephemerer Architektur*, Wien 1994.
- 55 Srov. Anna CORETHOVÁ, *Pietas Austriaca*. K eucharistické zbožnosti Habsburků a jejímu užítí jako námětu ve výtvarném umění srov. Pavel PREISS, *Eucharistia – Hic Austria*. *Ursprungs-*

Obojí je však třeba chápat v katolickém prostředí jako maximálně propojené prvky, dvě strany jedné mince. Obojí bylo součástí historické identity habsburského rodu, v níž hrál důležitou roli příběh o Rudolfovi I., který poskytl svého koně knězi, jenž pospíchal s hostií k umírajícímu.⁵⁶

S touto legendou se setkáváme už ve středověku, dočkala se však nesčíslných barokních zpracování a zmínil ji například Didaco da Lequile v knize *De rebus Austriacis* (1660) s odkazem na Jákobovu promluvu k synu Aserovi (Gen 49,20).⁵⁷ Po vzoru svého předka pořádal císař Matyáš roku 1616 veřejné procesí k nemocným na svátek Všech svatých, tentokrát však byl pod baldachýnem sám a jeho osoba tedy zaujala v pořadí účastníků nejvýznamnější postavení.⁵⁸

Základem Rudolfova činu, jenž se stal součástí habsburských rodových legend, však není jen úcta k eucharistii jako takové, ale také její výsledek, tedy pomoc bližnímu. Už na počátku habsburských dějin tedy vystupuje panovník, který zachránil své poddané před nebezpečím posmrtného strádání tím, že přispěl ke včasnému udělení posledního pomazání a k přijetí Nejsvětější svátosti před odchodem na věčnost. Doprovázení kněze nesoucího svátost nemocnému, bylo součástí barokní zbožnosti a můžeme se s ním setkat například u některých náboženských bratrstev.⁵⁹ Samotný fakt, že byl tímto průvodcem panovník, však přispíval nejen ke zdůraznění významu tohoto procesí, ale zpětně také k propojení krále a eucharistie. Paralela s vykupitelskou rolí Krista zachraňujícího člověka před věčným zatracením je v tomto bodě poměrně zřejmá. S poskytnutím vlastního povozu i doprovodu knězi spěchajícímu za nemocným se později setkáváme v různých podobách u Markéty Španělské, sestry Ferdinanda II., posledního španělského Habsburka Karla II., císaře Josefa I. i u císařovny Alžběty Kristýny, manželky Karla VI.⁶⁰ Také Ferdinand II. je představen Vilémem Lamormainem jako „vtělení“ svého předka Rudolfa, jenž byl kdysi Bohem vyzdvižen na trůn.⁶¹ Ostatně jako průvodce konsekrované hostie se císař prezentoval po vzoru Rudolfa I. i ve

legende der Pietas Habsburgo-Austriaca und der Entstehung des Bindenschildes in den Gemälden des Habsburgersaales im Lustschloß „Troja“ bei Prag, in: Rainer A. Müller (ed.), *Bilder des Reiches*, Sigmaringen 1997, s. 369–395.

56 Srov. Oswald REDLICH, *Rudolf von Habsburg in der volkstümlichen Überlieferungen*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 17–18, 1918–1919, s. 1–11.

57 A. CORETHOVÁ, *Pietas Austriaca*, s. 23–25.

58 M. SCHEUTZ, *Kaiser und Fleischhackerknecht*, s. 83–84.

59 Srov. Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013, s. 249–262.

60 M. SCHEUTZ, *Kaiser und Fleischhackerknecht*, s. 27–29.

61 Vilém LAMORMAINE, *Ferdinandi Secundi Romanorum Imperatoris Virtutes*, Wien 1638, s. 44, 99 (zde Lamormaine cituje přímo Ferdinandovu řeč o tom, jak Rudolf I. „a Deo evectus

výše zmíněných procesích na svátek Božího těla, který patřil nejen mezi hlavní církevní svátky, ale také mezi důležité body ceremoniálního pořádku habsburského dvora během roku.

III. Velikonoční paralely: Kristus triumfující, sloužící a trpící

Habsburský vladař není však pouze prostředník Kristova mystického těla, jež je přítomno v konsekrované hostii, a jeho věrný a horlivý citel, on je v určitých okamžicích přímo Kristu podobný, je jeho nástupce a následovník. Nejvíce příležitostí, jak se mu připodobnit, poskytovala velikonoční liturgie. Umožňovala budovat zmíněnou paralelu ke Kristu v době, kdy jeho pozemská pouť dosahovala svého vrcholu. Napětí provázající velikonoční obřady, tedy Kristovo prohlášení za krále během Květné neděle, poslední večere, ukřižování a čekání na zmrtvýchvstání, se odrazilo v zacházení s postavou panovníka. Přijezd krále na oslátku má v sobě spíše než symboliku právního aktu rozměr transcendentálního vysvobození. Například při vjezdu Karla V. do Cách se roku 1519 opakovala scéna z Markova evangelia, kdy lidé před Ježíše pokládali zelené ratolesti během jeho posledního vjezdu do Jeruzaléma.⁶² Tento biblický model byl v západní Evropě integrován do římské představy o triumfu, čímž vznikla zvláštní syntéza užívaná světskými i církevními hodnostáři s důrazem na jednu či druhou stránku slavného vjezdu. Zatímco papež Julius II. uspořádal na Květnou neděli 1506 velkolepý vjezd do Říma jako návrat antického císaře z vojenského tažení s devíti slavobránami,⁶³ vítězný Jindřich V. se vracel do Londýna roku 1415 v zástupu andělů za zpěvu andělského hymnu *Benedictus qui venit in nomine Domini* (Požehnaný, jenž přichází ve jménu Páně).⁶⁴ V Rusku potom pořádali carové vjezdy na oslátku na Květnou neděli,

esse ad solium, cujus tum nec opes nec vires possent cum iis conferri, quibus hodie Archiduces Austriae Dei beneficio pollent“).

62 Srov. Václav BŮŽEK – Rostislav SMÍŠEK, *Symboly rituálu. Volba Karla V. římským králem ve Frankfurtu nad Mohanem a jeho korunovace v Cáchách*, in: Lenka Bobková – Mlada Holá (edd.), *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám, Praha–Litomyšl 2005, s. 123–131, zde s. 127. K novozákonní symbolice Ježíšova vjezdu mimo jiného také Andrew C. BRUNSON, *Psalms 118 in the Gospel of John*, Tübingen 2003, s. 193–195.

63 Dále Edward MUIR, *Ritual in Early Modern Europe*, Cambridge–New York–Melbourne 1997, s. 242–245.

64 Srov. Mary C. ERLER, *Palm Sunday Prophet and Processions and Eucharistic Controversy*, *Renaissance Quarterly* 48, 1995, s. 58–81, zde s. 76.

tedy představovali přímo Krista, což mělo například u Ivana Hrozného poněkud tragikomický nádech.⁶⁵

Oproti tomu ve Vídni prožíval císař Květnou neděli podstatně skromněji a zúčastnil se jen posvěcení palmových ratolestí papežským nunciem, následného procesí k augustiniánům a odpoledne požehnání u kapucínů na náměstí Neuer Markt. Habsburkové zdůrazňovali spíše než napodobování Krista v momentu triumfu jeho následování v aktech pokory, jejichž vrcholným okamžikem bylo mytí nohou na Zelený čtvrtek, tedy na počátku velikonočních svátků.⁶⁶ Celý rituál představoval pro členy habsburského domu zejména *actus humilitatis*,⁶⁷ nikoli primárně *actus pietatis* či *actus caritatis* (takto je vysvětlován až od Josefa II.). Osobní skromnost, silný motiv vyskytující se u Habsburků s patričním polemickým ostnem proti sebevědomé *gloire* Ludvíka XIV., je hlavní obranou proti pýše a kromě Krista se s ní setkáváme i u pravých Božích ctitelů, například u starozákonního krále Davida.⁶⁸ Ve Starém zákoně představovalo umytí nohou výraz pohostinství cizinců,⁶⁹ na přelomu starověku a středověku se dostalo do křesťanského rituálu⁷⁰ a s liturgií Zeleného čtvrtku bylo spojeno poprvé až roku 694, kdy k obřadnímu mytí nohou došlo ve španělském Toledu. Jak zde, tak také v benediktinských kláštorech⁷¹ západní Evropy myl nohy představený (biskup, opat) dané církevní instituce podřízeným bratřím

65 Petr Veliký poprvé roku 1696 nahradil biblický vjezd na oslátku triumfálním průvodem na znamení vítězství nad krymskými Tatary. E. MUIR, *Ritual*, s. 257–258; Michael S. FLIER, *The Iconography of Royal Procession: Ivan the Terrible and the Muscovite Palm Sunday Ritual*, in: Heinz Duchhardt – Richard A. Jackson – David Sturdy (edd.), *European Monarchy: Its Evolution and Practice from Roman Antiquity to Modern Times*, Stuttgart 1992, s. 109–126.

66 Na Zelený čtvrtek se kromě večerní mše s obřadem mytí nohou během dne smí sloužit jen ranní *missa chrismatis*, během níž je svěceno křížma, tedy směs olivového oleje, balzámu a dalších vonných přísad užívaná k pomazání duchovních osob, ale také králů během korunovace. Adolf ADAM, *Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe*, Praha 1998, s. 68–69.

67 Například Johann Burkhardt MENCCKE, *Leben und Thaten Sr. Majestät des Römischen Kaisers Leopold des Ersten*, Leipzig 1707, s. 6.

68 Srov. V. LAMORMAINE, *Ferdinandi II... Virtutes*, s. 118. Zde i srovnání s Davidem a odkaz na Žalm 35,12–13: „non veniat mihi pes superbiae“.

69 Srov. Gerhard WOLF, *Verebrte Füße. Prolegomena zur Geschichte eines Körperteils*, in: Claudia Ben-thien – Christoph Wolf (edd.), *Körperteile. Eine kulturelle Anatomie*, Reinbek 2001, s. 500–523.

70 Podle Isidora ze Sevilly byly dětem, které se připravovaly na křest, na Květnou neděli umyty hlavy a na Zelený čtvrtek nohy. Srov. Marian SCHALLER, *Liturgie*, Praha 1933, s. 135. V tzv. milánské (ambrosiánské) liturgii následovalo mytí nohou až po křtu. Sv. Ambrož zároveň zmiňuje, že podobná praxe není v římské liturgii obvyklá. Michael MEYER-BLANCK – Karl DIENST, *Die Konfirmation*, in: Hans-Christoph Schmidt-Lauber – Michael Meyer-Blanck – Karl-Heinrich Bieritz (edd.), *Handbuch der Liturgik*, Göttingen 2003, s. 481–508, zde s. 483.

71 Srov. Thomas SCHÄFER, *Die Fußwaschung im monastischen Brauchtum und in der lateinischen Liturgie*, Beuron 1956.

(*mandatum fratrum*).⁷² Tento element katedrální liturgie se šířil Evropou v průběhu 10. a 11. století, v Římě byl papežem akceptován až ve století následujícím. Bohužel není jasné, kdy začalo být mytí nohou poprvé praktikováno vedle chrámového prostředí také v místnostech světských vrchností a kdy přesně došlo k posunu od služby bratřím ke službě chudým (*mandatum pauperum*).

V panovnickém prostředí etabloval celý rituál Karel V., který v něm snad navazoval na svého otce Filipa Sličného, snad na byzantské císaře.⁷³ V habsburském a později také ve wittelsbašském rodě⁷⁴ bylo potom praktikováno mytí nohou dvanácti, popřípadě třinácti chudým osobám s několika výjimkami až do počátku 20. století. S kolísáním počtu omytých se setkáváme nejen ve střední Evropě, ale také například ve Francii, kde roku 1666 sloužil Ludvík XIV. za pomoci dauphina, prince de Condé a vévody z Enghien dvanácti osobám stejně jako roku 1675, napřesrok podobně jako roku 1717 již bylo přítomno třináct osob, „*keré reprezentovaly apoštoly*“.⁷⁵ Nejasnost v počtu chudáků, jimž má panovník prokázat dobrodiní, byla pochopitelně hojně využívána protestantskou stranou k diskreditaci celého obřadu, na což okamžitě reagovala katolická protistrana vydáváním podrobných vysvětlení. Otázku *cur tredecim?* prý vznesl dánský král Frederik IV. roku 1709, když uviděl mytí nohou třinácti chudákům ve florentském kostele Santa Maria del Fiore. Tématu se věnoval anonymní tisk *Pedilavium sive de numero pauperum quibus lavandi sunt pedes*, vydaný o rok později v Lucce,⁷⁶ a nabídl hned několik vysvětlení včetně začlenění Krista samotného mezi večeřející apoštoly nebo započítání svatého Pavla,⁷⁷ jenž ostatně podal o poslední večeři svědectví v listě Korintánům, ačkoli u ní nebyl přítomen (1 Kor 11,23–26). Papežský rituál počítal na Zelený čtvrtek s dvanácti omytými duchovními (*mandatum clericorum*) a třinácti chudáky (*mandatum pauperum*).⁷⁸

72 Dále *Lexikon für Theologie und Kirche IV*, Freiburg–Basel–Rom–Wien 1995, s. 251 (heslo „Fußwaschung“) a také *Lexikon des Mittelalters IV*, München–Zürich 1989, s. 1065–1066 (heslo „Fußkuß“).

73 Srov. Martin SCHEUTZ, „*Der vermenschte Heiland*“. *Armenspeisung und Gründonnerstags-Fußwaschung am Wiener Kaiserhof*, in: Susanne Claudine Pils – Jan Paul Niederkorn (edd.), *Ein zweigeteilter Ort? Hof und Stadt in der Frühen Neuzeit*, Innsbruck–Wien–Bozen 2005, s. 189–253, zde s. 197.

74 Dále Josef BOGNER, *Die österliche Fußwaschung und ihr Brauch in der Münchener Residenz*, Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde 1970/1971, 1972, s. 172–181.

75 Oba popisy srov. J. Ch. LÜNIG, *Theatrum ceremoniale I*, s. 1021 a 1030. Už Karel V. myl ve Wormsu nohy třinácti mužům (1521), v době zasedání říšského sněmu v Řezně jen dvanácti (1532).

76 ANONYM, *Pedilavium sive de numero pauperum quibus lavandi sunt pedes*, Lucca 1710.

77 Tamtéž, s. 7 (s touto variantou polemizuje dále na s. 9). O sv. Pavlovi a také o Barnabášovi, jenž měl podle tradice nahradit mezi apoštoly zrádného Jidáše, s. 17.

78 Srov. T. SCHÄFER, *Die Fusswaschung*, s. 96–97.

Mytí nohou mohlo probíhat zároveň na několika místech císařského sídla, kromě císaře totiž týž rituál vykonávala panující císařovna nebo císařovna-vdova. K roku 1681 máme zachovaný zvláštní pořádek, který předepisoval mytí nohou císařovninu fraucimoru, přičemž dostala každá z vysoce urozených dam přidělenou jednu žebračku.⁷⁹ Z hlediska neformálních morálních předpisů nebylo možné, aby císař umýval nohy ženám v nepříbuzenském poměru nebo aby císařovna umývala nohy mužům. Také doprovod a přítomní služebníci nesměli být opačného pohlaví než ti, jimž byla služba prokazována. Jedinou výjimku představoval císařovnin nejvyšší hofmistr, který vkleče lil vodu na obnažené končetiny, jak si ostatně zaznamenal do svého deníku Ferdinand ze Schwarzenberku k roku 1697.⁸⁰ Kromě asistentů z řad místních duchovních pomáhali císaři, resp. císařovně arcivévodové (arcivévodkyně) přítomní/é tou dobou v sídelním městě. Císařovny mohly být v případě nemoci nebo vysokého stupně těhotenství arcivévodkyněmi nahrazeny, císař byl v daném případě nezastupitelný. Snaha Josefa II. vyhybat se tomuto rituálu nebo jej dokonce zrušit se neseťkala s pochopením ani u dvořanů, ani u poddaných a tím méně u Marie Terezie, která svého syna nemilosrdně donutila po dvouleté přestávce roku 1768 rituál obnovit.⁸¹

Do místnosti rituálu byli pozváni cizí vyslanci a přední dvořané; události se dostávalo značné publicity i mimo dvůr, protože její popis se stával součástí *Vídeňského diaria* (*Wiener(isches) Diarium*), vycházejícího od roku 1704. Kromě toho bývaly na zvláštních jednolistech vydávány soupisy omytých i s jejich věkem, jež byl v souladu s barokní zálibou ve statistice na závěr sečten.⁸² Výjimkou nebyly ani staleté stařeny, rezervované vzhledem ke své letitosti pro císařovnu.⁸³

79 Österreichisches Staatsarchiv (dále jen ÖStA) Wien, HHStA, Ältere Zeremonialakten (dále ÄZA), inv. č. 13–1, kart. 13, fol. 2. Nejstarší, stoletou žebračku, měla tu čest mít arcivévodkyně a budoucí bavorská kurfiřtka, tehdy pouze dvanáctiletá Marie Antonie.

80 Srov. Rostislav SMÍŠEK (ed.), *Das Tagebuch Ferdinands zu Schwarzenberg aus den Jahren 1686–1688 und 1696–1697*, České Budějovice 2015, s. 420.

81 Srov. Martin SCHEUTZ, *Fußwaschung durch Kaiser Joseph II. am Gründonnerstag*, in: Barbara Stollberg-Rilinger – Matthias Puhle – Jutta Götzmann – Gerd Althoff (edd.), *Spektakel der Macht. Rituale im Alten Europa 800–1800*, Darmstadt 2008, s. 160–161.

82 V součtech figurují i téměř fantasticky dlouhověké osoby, například stojednáctiletá jeptiška, již umyla nohy císařovna roku 1707. Jelikož jsou z pozdější doby známy podvody s křestními listy, jež sloužily jako podklad pro výběr šťastlivců, lze s úspěchem zpochybnit i starší údaje o věku. Výběr osob prováděl s největší pravděpodobností komorní účetní (*Kammerzahlmeister*). K roku 1671 se zachovala poznámka, že stařeny doporučili karmelitáni. M. SCHEUTZ, „*Der vermenschte Heiland*“, s. 207, 218–222.

83 Během umývání nohou na Zelený čtvrtek 14. 4. 1729 posloužila císařovna Alžběta Kristýna hned třem stoletým ženám, z nichž nejstarší Marii Magdaleně Pamerové bylo 106. Navzdory tomu nepře-

Věk byl i rozhodujícím ceremoniálním pravidlem a hlavním kritériem vážnosti shromážděných: k rozsazení u stolu totiž docházelo právě z hlediska věku. Nejstarší osoba měla po skončení rituálu pronést směrem ke svému dobrodinci děkovací řeč, která kromě biblických paralel zdůrazňovala v době ohrožení výjimečnost habsburské pokory a stávala se veřejným, ve *Videňském diariu* publikovaným projevem loajality.⁸⁴

Do Čech bylo královské mytí nohou zavedeno s nástupem Habsburků, poprvé ho na Pražském hradě provozoval Ferdinand I. roku 1528, prý k nemalému údivu svého okolí.⁸⁵ Mytí nohou císařem na Zelený čtvrtek nebylo vázáno na určité město či rezidenci a odehrávalo se právě tam, kde byl panovník na Velikonoce zrovna přítomen. Za tímto účelem byly ad hoc upravovány místnosti císařského apartmánu, k čemuž došlo i na Pražském hradě 18. dubna 1680, kdy uvedený rituál vykonal Leopold I. navzdory hrozící morové nákaze „in der Kays[erlichen] Ritterstube“,⁸⁶ kterou identifikoval Josef Svátek jako Vladislavský sál.⁸⁷ V místnosti, jež v rámci císařského apartmánu zaujímal pozici rytířského sálu, se odehrálo i mytí nohou při korunovačním pobytu císařského dvora v Řezně roku 1653, Ferdinand III. tehdy myl nohy dvanácti chudým starcům za asistence trevírského a kolínského arcibiskupa, kteří zde byli přítomni kvůli volbě Ferdinanda IV.⁸⁸ Dlouhá tradice a svěřepé lpění na jejím dodržování je známkou toho, že celá ceremoniální akce praktikovaná od raného středověku biskupy a papežem v habsburském prostředí zdomácněla. Také později byla prováděna s velkou pečlivostí, většinou v prvním předpokoji královského apartmánu, tedy v rytířském sále vídeňského Hofburku

konala v součtu věků stařen (celkem 967 let) svého manžela Karla VI. a celkový věk omytých starců (975 let). ÖStA Wien, HHStA, ÄZA, inv. č. 35–6, kart. 35. O dva roky později (22. 3. 1731) i díky stopětileté Marii Lamerové přesáhl celkový věk chudých žen umytých Alžbětou Kristýnou 1000 let. Oproti tomu císařovna-vdova Amálie Vilemína měla možnost prezentovat svou pokoru „jen“ vůči osobám se souhrnným věkem 977 let. Tamtéž, inv. č. 35–22–2, kart. 35.

84 M. SCHEUTZ, „*Der vermenschte Heiland*“, s. 224.

85 Srov. Čeněk ZÍBRT, *Historické vysvětlivky některých obyčejův, obřadův a slavností*, Český lid 6, 1898, s. 539–541. Svědectví o průběhu této ceremonie ještě v 19. století podává Klaus BEITL, *Die österliche Fußwaschung am Kaiserhofe zu Wien. Öffentlicher Brauch zwischen Hofzeremonieell und Armenfürsorge*, in: Týž (ed.), *Volkskunde. Fakten und Analysen. Festgabe von Leopold Schmid* zum 60. Geburtstag, Wien 1972, s. 275–286.

86 Dále Ludwig BAUR (ed.), *Berichte des bessen-darmstädtischen Gesandten Justus Eberhard Passer an die Landgräfin Elisabeth Dorothea über die Vorgänge am Kaiserlichen Hofe und in Wien von 1680–1683*, AÖG 37, 1867, s. 273–409, zde s. 288–290.

87 Josef SVÁTEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby III*, díl II – Vladaření císaře a krále Leopolda I., Praha 1894, s. 113–114.

88 ÖStA Wien, HHStA, ZA-Prot 1, Teil 1, fol. 155–157, 10. 4. 1653.

(*Ritterstube*), který v prostorové hierarchii rezidence představoval největší a bez větších ceremoniálních omezení přístupnou místnost.

Nejdříve byli starci pohoštěni polévkou, kterou jedli dřevěnou lžící. Jídlo bylo servírováno za účasti nejrůznějších složek dvorského personálu a připomínalo jiné pohoštění chudých, jež se konávalo na svátek sv. Josefa.⁸⁹ Pak došlo k „předumytí“ nohou některým ze služebníků. Ve Španělsku, kde byl tento zvyk uveden poprvé do praxe královského ceremoniálu na počátku 16. století,⁹⁰ to měli na starosti dvorský lékárník, maršálek a velkoalmužník, „damit sie rein seyn und Ihrer Majestät keinen Eckel verursachen“.⁹¹ Podobná očista, tentokrát den předem, proběhla i roku 1680 na Pražském hradě.⁹² Od 17. století, kdy docházelo k ceremoniálnímu ustálení i samotných příprav na tento rituál, se samozřejmostí stala také předběžná prohlídka, zda dotyční chudáci nemají nějakou nakažlivou nemoc. Později se jednalo o chovance specializovaných zařízení, v nichž byli starci i stařeny pod stálým lékařským dohledem.

Samotný akt královského umývání nohou (*pedilavium*) pak probíhal za zpěvu Janova evangelia,⁹³ aby byla paralela s Kristovým chováním při poslední večeři zřejmá. Evangelijní úryvek popisoval Ježíšovo mytí nohou apoštolům a také výzvu, aby jej v této činnosti apoštolové následovali: „Jestliže tedy já, Pán a Mistr jsem vám umyl nohy, i vy máte jeden druhému nohy umývat. Dal jsem vám příklad,

89 Tato ceremonie neměla tak dlouhou tradici, zavedla ji až císařovna Eleonora (II.) Gonzaga roku 1678. Hostina měla připomínat slavnost, kterou pro své bratry pořádal Josef Egyptský. Roku 1681 však „Josefovy bratry“ představovalo 15 starců, čímž hostina do značné míry duplikovala tu, jež předcházela mytí nohou na Zelený čtvrtek (navíc se svátek sv. Josefa, slavený 19. března, často překrýval s velikonočním obdobím). ÖStA Wien, HHStA, ÄZA, inv. č. 13–13, kart. 13.

90 Srov. Christina HOFMANN, *Das spanische Hofzeremoniell von 1500–1700*, Frankfurt am Main 1985, s. 98–99. Podle autorky není jasné, zda došlo k přesunu tohoto rituálu ze sakrální do profánní oblasti právě ve Španělsku, nebo zda zde byl zaveden s recepcí burgundského ceremoniálu. Jako prvního, kdo podobný úkon praktikoval, označuje Karla V. Oproti tomu Fernando Checa Cremades uvádí, že Filip III. trávil Velikonoce uzavřen v Escorialu a veřejné umývání nohou praktikoval až Filip IV. Zda došlo mezitím k přetržení kontinuity tohoto ceremoniálu, není možné zatím říct. Fernando CHECA CREMADES – Glyn REDWORTH, *The Kingdoms of Spain. The Courts of Spanish Habsburgs 1500–1700*, in: John Adamson (ed.), *The Princely Courts of Europe: Ritual, Politics and Culture under the Ancien Régime 1500–1750*, London 1999, s. 43–66.

91 J. Ch. LÜNIG, *Theatrum ceremoniale I*, s. 996–997. Z podobných důvodů prý odmítl podle svědectví svého lékaře Jeana Héroarda mýt nohy starcům pětiletý Ludvík XIII. a prohlásil, že chudí „ont les pied puants“, a že je maximálně ochoten mýt nohy dívkám. J. DUINDAM, *Vien-na and Versailles*, s. 139.

92 L. BAUR (ed.), *Berichte des hessen-darmstädtischen Gesandten*, s. 289.

93 Andreas MÜLLER, *Lexikon des Kirchenrechts und der römisch-katholischen Liturgie II*, Würzburg 1838, s. 913–914.

abyste i vy jednali, jako jsem jednal já“ (J 13,14–15). Je to příkázání (*mandatum*) lásky k bližnímu v praxi (*charitas*). Lásky jako nejdůležitější z teologických ctností je také zmíněna několikrát v antifonách pronášených během mytí nohou. Při slovech třinácté kapitoly Janova evangelia (J 13,4) „odložil svrchní šat, vzal lněné plátno a přepásal se“ přikročil zezadu k císaři nejvyšší komorník, sejmul mu plášť a kolem pasu mu zavázal zástěru.⁹⁴ Císař pak přistupoval k jednotlivým chudákům podle jejich stáří a poklekal před nimi, jeho asistent či asistenti (nejčastěji duchovní osoby)⁹⁵ lil(i) vodu na pravou nohu a panovník ji utíral do zástěry. Po utření následoval pravý *actus devotionis*: vladař nohu políbil. Nakonec dostal každý chudák ještě výslužku včetně několika stříbrných mincí zavěšených v pytlíčku na krk, ubrousku, příboru a nádobí, „denn sie essen und trinken bei Hofe gar wenig“.⁹⁶ Trvalou připomínkou měla být i konvička s císařským znakem a stejnokroj, do něhož byli starci a stařeny převlečeni těsně před vlastním obřadem.

Oproti byzantskému napodobování Ježíše Krista, jež spojilo s Kristem představu impéria do politické figury Krista Vševládného (Pantokratora),⁹⁷ se v západoevropském a v habsburském prostředí zejména uplatnilo zdůrazňování jeho pokory a lásky k bližnímu. Popsaný rituál byl praktikován u císaře a císařovny jen s minimálními změnami a vyskytoval se i na dalších evropských dvorech, opět pouze s nepatrnými odlišnostmi: Cosimo III. Medicejský při omývání nohou oblékal kněžskou dalmatiku, po francouzském *cène* ještě následovalo uzdravování nemocných křivců.

Ve většině Evropy se jednalo o rituál rezervovaný suverénům, z habsburské monarchie nemáme doklady o tom, že by jej chtěl praktikovat jiný světský představitel. Oproti tomu ve Francii musel být vydán výslovný královský zákaz, aby podobný rituál neprováděli cizí princové (*princes étrangers*), vévodové či párové (*ducs et pairs*).⁹⁸ Kromě královského prostředí jej mohli samozřejmě vykonávat duchovní, byl začleněn do římského misálu Pia V. z roku 1570 a zařazen až na

94 „ponit vestimenta sua“, ÖStA Wien, HHStA, ÄZA, inv. č. 32–17–4, kart. 32 (13. 4. 1724).

95 V případě konání rituálu ve Vídni byli těmito asistenty zpravidla představení některého z významných klášterů, například roku 1724 opat černých (španělských) benediktinů, uchováající kopii sošky Panny Marie Monserratské, a opat skotských františkánů z Freyungu. V Praze roku 1680 přísluhoval Leopoldovi I. arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna.

96 A. MÜLLER, *Lexikon des Kirchenrechts*, s. 1034.

97 V tomto ohledu lze připomenout, že tzv. proskynezi, tedy padnutí na tvář jako výraz absolutní podřízenosti, odstranil z carského (v základech byzantského) panovnického ceremoniálu až Petr Veliký.

98 Srov. J. DUINDAM, *Vienna and Versailles*, s. 139, pozn. 29.

konec mše, po níž dojde na Zelený čtvrtek k obnažení oltáře (*denudatio altaris*).⁹⁹ Také k císařskému mytí nohou v prostorách Hofburku mohlo dojít až ve chvíli, kdy byla z hlavního oltáře dvorského, augustiniánského kostela odnesena do postranní kaple Nejsvětější svátost. Pasáž o mytí nohou z římského misálu pak přebírají oba české misály doby barokní vydané za Jana Bedřicha z Valdštejna (1690)¹⁰⁰ a za Mořice Gustava z Manderscheidu (1735). Lze tedy přepokládat, že se rituál mytí nohou na Zelený čtvrtek vyskytoval v českých zemích 17. a 18. století celkem běžně: k 28. březnu 1630 jej popsal ve svém deníku kardinál Harrach, jenž praktikoval ve svém paláci mytí nohou dvanácti chudým lidem (patrně mužům) spojené s pohoštěním, a poté umyl nohy kanovníkům v chrámu sv. Víta.¹⁰¹ Přesto nacházíme mezi světským a církevním prostředím jednu důležitou odlišnost: kněz, popřípadě biskup, si během mytí nohou ponechával na sobě většinu odznaků své hodnosti. Oproti tomu panovník musel odložit předtím, než se sklonil k potřebným, klobouk a dýku, a tak zůstal nechráněn, bez odznaků své hodnosti, po celou dobu rituálu.

Potlačení panovnické reprezentace během velikonočního tridua je dalším způsobem, jak připodobnit královo tělo trpícímu a (dočasně) poníženému Kristu. Po událostmi nabitým Zeleném čtvrtku následovalo truchlení během Velkého pátku, a poté radost ze Vzkříšení během tajemné velikonoční vigilie. Tři dny, které symbolizovaly poslední večeři s ustanovením eucharistie, Kristovo utrpení a smrt a následné zmrtvýchvstání, se dodnes odehrávají v západní křesťanské liturgii v rámci antické představy, že nový den začíná a končí stmíváním, čímž dochází k posunutí denního rytmu. Během doby Velikonoc se projevila naplno vazba mezi liturgií a panovnickým ceremoniálem. Byla patrná zejména v momentě, kdy jsou hostie přeneseny na konci zelenočtvrtečního obřadu mimo hlavní oltář,

99 Tento moment má v liturgii připomenout konec Poslední večeře, během Velkého pátku potom není možné proměňovat hostie.

100 *Missale Romano-Bohemicum conformatum, juxta decretum sacrosancti concilii Tridentini restitutum, Pii V. pontificis maximi jussu editum... ac... auctoritate recognitum. In quo omnes missae propriae, tam de Sanctis, qui in Regno Bohemiae ab antiquo coluntur, quam quae auctoritate pontificia huc usque concessae, pro majori celebrantium commoditate positae sunt. Ex mandato rev. ac celsissimi SRI principis DD Joannis Friderici Archi-Episcopi Pragensis*, Praeae 1690, s. 181–183. Tento text jsem použil při komparaci panovnického a církevního rituálu.

101 „Cantato io la messa e fatto la cerimonia della beneditione del chrisma. Poi al solito lavato a 12 poveri in casa i piedi, servito gli a tavola con dar ad ogn'uno sette vivande, un seitel di vino et una mezza pinta di birra, et ½ reichstaler. Alle due fatta la medesima cerimonia in chiesa con lavare i latina il Kokero et baciata la tovaglia sacra s'incominciò subito il mattutino.“ Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (edd.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, Bd. II (Diarien, 1629–1646), Wien–Köln–Weimar 2010, s. 15–16.

zpravidla do postranní kaple jako do stylizované Getsemanské zahrady. Dočasné suspendování některých liturgických úkonů kolem Nejsvětější svátosti, k němuž pak dochází na Velký pátek a které má zdůraznit slavnostní okamžik Vzkříšení o den později, se odrazilo zvláštním způsobem také v panovnickém ceremoniálu. Osobě krále byly dočasně odepřeny některé pocty. Podle španělského dvorského ceremoniálu má přicházet na Velký pátek král do kostela bez baldachýnu a neužívá *cortinu*. Důvodem, proč docházelo k sakralizaci panovníka s největší intenzitou právě ve Španělsku, přitom může být absence rituálu korunovace, která by jednoznačně a na dlouhá léta dopředu zdůraznila náboženskou podstatu královské moci vždy v okamžiku nástupu nového krále. Každoročně proto také docházelo v pyrenejském království k obětování zlata, kadidla a myrhy na svátek Tří králů panovníkem, jenž za tím účelem na chvíli opustil *cortinu*.¹⁰²

Také habsburský císař sestupoval na Velký pátek z oratoře, účastnil se před hlavním oltářem v kleče adorace kříže a po něm i jeho přední ministři. Všichni museli předtím odložit obřadně své meče, čímž stanuli nechráněni před světem, pouze tváří v tvář Ukřižovanému. Napětí dále gradovalo poté, co byla přinesena na okamžik Nejsvětější svátost, *absque baldachino*.¹⁰³ Po adoraci následovalo procesí k božímu hrobu, v němž šel panovník také bez baldachýnu.¹⁰⁴ Císař se tím připodobnil Kristu v jeho ponížení; utrpení na kříži, v němž Syn volá svého Otce („Bože můj, proč jsi mě opustil“, Mt 27,46), mělo svou paralelu v dočasné ztrátě kontaktu panovníka a Boha. Hessensko-darmstadtský vyslanec Justus Eberhard Passer zdůrazňoval při popisu velikonočních obřadů u habsburského dvora pravidelně fakt, že po dobu Kristova uložení do hrobu nikdo, tedy ani císař, nepřijímal Nejsvětější svátost.¹⁰⁵ K plnému obnovení Kristova i panovnického majestátu pak došlo během Vzkříšení, tedy během vigilie první velikonoční neděle (Hod Boží velikonoční).¹⁰⁶ Na

102 J. Ch. LÜNIG, *Theatrum ceremoniale I*, s. 1032–1033.

103 ÖStA Wien, HHStA, ÄZA, inv. č. 32–26–1, kart. 32, 30. 3. 1725.

104 V Řezně roku 1653 se adorace a procesí účastnil Ferdinand IV. kvůli nemoci svého otce. ÖStA Wien, HHStA, ZA-Prot 1, fol. 157–158 (11. 4. 1653). Podobně také roku 1723, kdy ve Vídni vedl procesí k Božímu hrobu představený kláštera sv. Doroty. Tamtéž, ZA-Prot 12, fol. 38 (26. 3. 1723).

105 „... in wehrender Zeit, daß Christus im grab gelegen, ist niemand communiciret worden. Dißben Abend (myšleno na Bílou sobotu – pozn. J. H.) holten die Pfaffen das venerabile wider außem Grab, damit ging der Kayer und Kayserin und gantze Hoffstatt.“ L. BAUR (ed.), *Berichte des hessen-darmstädtischen Gesandten*, s. 336. Podobně „weil bey den Catholischen Christus jetzt begraben ligt, so wird auch keiner heut (myšlen Velký pátek – pozn. J. H.) noch morgen, usque dum resurrectio facta, communicirt. Gegen Abend ward die resurrectio bey den Augustinern... gespielt... und das venerabile in das häusel gestelt.“ Tamtéž, s. 371.

106 Na rozdíl od Zeleného čtvrtku nebo Velkého pátku se popis 1. Velikonoční neděle objevuje v ceremoniálních protokolech jen zřídka. Zde ÖStA Wien, HHStA, inv. č. 32–17–5, kart. 32 (16. 4. 1724).

slavnou mši se dostavil císař v procesí z Hofburku ke sv. Štěpánu, obnovení důstojnosti symbolizoval 18. dubna 1683 zlatý šat, červená péra a sněhobílá barva koně, na němž Leopold I. jel.¹⁰⁷ Celou bohoslužbu však strávil skrytý v oratoři. Poté následoval veřejný oběd v Rytířském sále (*Hoftafel*), obvyklý právě jen na Hod Boží velikonoční a vánoční. Ke stolu panovníka dovedli dva nejbližší služebníci, nejvyšší komorník a velitel harcířské gardy, po levici krále pak usedli za prostřenou tabuli papežský nuncius a benátský ambasador, tedy dva privilegovaní vyslanci u císařského dvora. Před jejich zraky se odehrával oběd, jehož pravidla odpovídala stolování panovníka v majestátu (*en majesté*), včetně choreograficky propracovaného servírování a mytí rukou podobného obřadnému omývání kněze před eucharistickou obětí (tzv. *lavabo*). Výjimečný byl však také hudební doprovod: při usedání ke stolu zazněly první verše velikonočního hymnu *Kristus z mrtvých vstal*, po nichž následovala instrumentální hudba.¹⁰⁸ Odpoledne bylo vhodné pro *Te Deum*, slavné díkůvzdání. Večer a někdy i celý následující den patřil rytířům zlatého rouna, kterým od Karla VI. předsedal habsburský císař jako řádový velmistr.

IV. Svatý panovník?

S recepcí španělského ceremoniálu ve střední Evropě přišlo vytváření tabuizovaných zón uvnitř ceremoniálního prostoru, který nikdy nebyl homogenní.¹⁰⁹ Podobně jako presbytář, oddělený kolonádou, působil i prostor v okolí trůnu: tridentské předpisy ohledně zdůraznění centrální osy kostela nacházely svou paralelu v předpisech ceremoniálních. Věřící ani poddaní se neměli otáčet zády k významovému středu prostoru, ať už jej představoval oltář (Boží trůn) nebo panovnický trůn, měli před ním smeknout pokrývku hlavy a pokleknout.¹¹⁰ Totéž platilo i při císařských audiencích, kdy mělo navíc docházet k trojímu pokleknutí během příchodu i během odchodu přijímaného, což evokovalo příchod k Nejsvětější trojici. Dalším bodem

107 L. BAUR (ed.), *Berichte des hessen-darmstädtischen Gesandten*, s. 371.

108 Verše „Christus ist erstanden, von der Marter alle...“ uvozují patrně nejstarší německojazyčnou liturgickou píseň, datovanou kolem roku 1100 a zpívanou na melodii velikonoční sekvence *Victimae Paschali Laudes* burgundského biskupa Wipona.

109 I zde fungoval jako vzor Šalamounův chrám, přičemž Karel Boromejský zdůrazňuje ve svých *Institutiones fabricae* z roku 1577 jako hluboký duchovní prožitek samotnou pouť k oltáři, který se stává centrem všeho dění (podobně i Robert Bellarmin: „templum nihil est aliud quam locus altaris“). Dále J. BRONKOVÁ, *Problematika sakrality*, s. 52.

110 Srov. U. SCHÜTTE, *Höfisches Zeremoniell*, s. 421.

audienčního ceremoniálu pak bylo políbení ruky panovníka, jež připomínalo líbání svatých relikvií a užívalo se kromě samotných audiencí také jako vyjádření díky za prokázané dobrodiní či jako obecný projev úcty při holdování či korunovaci. Obojí odstranil až Josef II. nařízením z 2. ledna 1787 s poukazem na to, že podobné pocty přísluší jen Bohu.¹¹¹

Vrcholem napodobování Krista byla schopnost léčit nemocné, která byla přisuzována francouzským a anglickým králům a kterou někteří autoři připisovali také Habsburkům. Johann Adam Weber věnoval léčivé moci Habsburků celou kapitolu svého díla *Adamas Austriacus* (1668). I když považoval za hlavní léčitelskou práci odstranění nemocí státu, tedy především rekatolizaci dědičných zemí (protože „magnus... reipublicae morbus... est diversatum et oppositarum religionum“),¹¹² zmínil s odvoláním na ulmského dominikána Felixe Fabriho (1438–1502) schopnost léčit fyzické neduhy jednotlivých smrtelníků: křivici, zvětšenou štítnou žlázu (struma) a také koktání poté, co Habsburk dotyčného políbí.¹¹³ Fabri se sice snažil povznést habsburské panovníky na úroveň anglických či francouzských králů a přisoudil jim i znamení kříže, které mají mít na zádech v podobě bílých chloupků. Jeho představy však až na výjimky mezi barokními autory příliš nerezonovaly.¹¹⁴

Podobně se s neúspěchem setkala i snaha přiznat Habsburkům jako uherským králům moc léčit žloutenku. Absence léčitelských praktik u vídeňského a madridského dvora dovozovala místním pamfletistům útočit na bourbonský majestát v rámci propagandistické války.¹¹⁵ Tyto útoky však byly úspěšné jen

111 Srov. Ruth FRÖTSCHER, *Mit Handkuss. Die Hand als Gegenstand des Zeremoniells am Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Irmgard Pangerl – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800)*, Wien – Innsbruck 2007, s. 337–356.

112 Johann Adam WEBER, *Adamas Austriacus sive Indoles Heroica Augustissimae Domus Austriacae in adamante gemmarum principe adumbrata*, Frankfurt 1668, s. 249.

113 „Domui Habsburgicae concessum esse a Deo privilegium sanandi strumosos; adeo ut quicumque scrophulis laborans, inquit ille, de manu alicujus comitis de Habsburg potum acceperit, illico sanus fiat. Insuper idem author (Fabri, *Historiae Suevorum*, kap. 15) testatur, si quis balbutiens, aut impeditioris linguae ab aliquo principe domus Austriacae, sive Habsburgicae, sine alio quocunque suffragio, acceperit osculum, eum repente facultatem loquendi aetati suae convenientem consecuturum.“ Tamtéž, s. 248–249.

114 Srov. Marc BLOCH, *Králové divotvůrci*, Praha 2004, s. 220.

115 Přestože byl král pouhým prostředníkem (což bylo vyjádřeno explicitně mimo jiné i v uzdravovací formulí: „le roi te touche, Dieu te guérit“), byly podobné útoky vedené z pozice představy, že uzdravovat může pouze Bůh. Ještě radikálnější pak byly útoky ze strany racionalistů a osvícenců, včetně těch francouzských. Je známý Voltairův výrok, že Ludvík XV. nedokázal vyléčit jedinou ze svých milenek, ačkoli není pochyb, že se jich hojně dotýkal. Tamtéž, s. 374. Francouzští autoři kontrovali, že se schopnost léčit váže ke královskému úřadu, nikoli ke konkrétní osobě krále. Dále

zčásti, protože nebylo výjimkou, že královské léčení provozované Ludvíkem XIV. absolvovali i habsburští poddaní z Říše nebo ze Španělska. Naštěstí Ludvík XIV. a zejména jeho nástupce neprovozovali toto léčení příliš často, protože museli předtím vykonat zpověď a veřejné přijímání, což vzhledem ke známým milostným dobrodružstvím nebylo možné.¹¹⁶ Významnější je představa, že španělští králové dokážou vyhánět zlé duchy, tedy léčit podobně jako Ježíš Kristus posedlou duši. Raně novověká diskuse nad povahou této moci, vycházející z morálních vlastností španělských králů a z jejich zásluh o christianizaci Nového světa, však procházela nelehkými zkouškami za vlády Karla II., který byl sám označen za očarovaného (*El Hechizado*) a několikrát podstoupil rituál vymítání ďábla.¹¹⁷

Dalším znakem napodobování Krista je deklarovaná a nejrůznějšími oslavnými spisy zmiňovaná připravenost habsburských panovníků snášet utrpení pro pravou víru. Vztah ke Kristu měl být deklarován nejen uctíváním jeho kříže (a v habsburském prostředí se setkáváme hned s několika kříži, které hrály významnou roli v dějinách panovnické zbožnosti), ale také vlastní obětí. Kromě postu, jímž si měl každý katolický křesťan připomínat čtyřicet dnů Krista na poušti, se habsburští panovníci pouštěli i do radikálnějších forem utrpení. Johann Ludwig Schönleben přepsal do své *Dissertatio polemica de primo origine* rozhovor mezi umírajícím Filipem II. a jeho synem, během něhož mu odkazuje „důtky rudé od krve“ (*flagellum sanguine purpureum*), které zdědil po svém otci Karlu V.¹¹⁸ Ještě významnější bylo však důrazné upozornění, že je nezbytné připodobňovat svůj život pozemskému životu Ježíše Krista a že toto sdílení je podmínkou pro to, aby se mohl vladař nazývat katolickým králem.¹¹⁹ Vypjaté formy zbožnosti spojené s následováním Krista zaznamenal také Vilém Lamormaine u Ferdinanda II., který

Rolf GUNDLACH, *Der Sakralherrscher als historisches und phänomenologisches Problem*, in: Týž – Hermann Weber (edd.), *Legitimation und Funktion des Herrschers. Vom ägyptischen Pharaon zum neuzeitlichen Diktator*, Stuttgart 1992, s. 1–24.

116 Značným problémem bylo zejména dlouhodobé odpírání přijímání Ludvíkovi XV. Dále Marisa LINTON, *The Unviruous King? Clerical Rhetoric on the French Monarchy, 1760–1774*, *History of European Ideas* 25, 1999, s. 55–74.

117 Srov. Andrew W. KEITT, *Inventing the Sacred. Imposture, Inquisition and the Boundaries of the Supranatural in Golden Age Spain*, Leiden 2005, s. 193–201.

118 Johann Ludwig SCHÖNLEBEN, *Dissertatio polemica de primo origine augustissimae Domus Habsburgico-Austriacae II*, Laibach 1680, s. 175.

119 Schönlebenovy citace díla *Moralis encyclopaedia* kapucína Marcellina de Pise si všimla už Anna CORETHOVÁ, *Pietas Austriaca*, s. 50: „... moriens has suae virtutis reliquias voluit mihi reservari, quas et ego cedens fati tibi dicatas jam commendo, ut congruam agas vitam Deo tuo crucifixo, et actionibus non dissonis ab hoc typo titulum regis CATHOLICI merearis.“ J. L. SCHÖNLEBEN, *Dissertatio*, s. 175–176.

stupňoval flagelační praktiky a další trápení těla (používání cilicia) zejména na Velký pátek.¹²⁰ Po smrti zůstalo, podobně jako u většiny světců, naopak Ferdinandovo tělo neporušené, ačkoli bylo po tři dny (sic!) veřejně vystaveno.¹²¹

Panovníkova *christomimésis* měla dopad i na jeho bezprostřední okolí. Kristus byl obklopen svými věrnými, těmi, kteří jej následovali již na tomto světě, i těmi, kteří mu byli podobní v dlouhé historii křesťanství a kteří byli součástí ideální představy nebeského dvora. Pokud je panovník plný zbožnosti a následuje Krista, pak i jeho dvůr je místem ctnosti. Pokud však vládne u dvora naopak pýcha panovníka, tedy zbytečná snaha zanechat po sobě nesmrtelné dílo, pak je jeho dvůr domovem neřesti, intrik a ďábelských sil. Tyto představy, jejichž archetypy představoval dvůr římského císaře Theodosia na jedné straně a biblického krutovládce Heroda na straně druhé, mohly vést jak k oslavě dvorského prostředí zbožných panovníků, tak také k ostré kritice nejružnějších nešvarů počínaje přetvářkou a dalšími etickými prohřešky a konče marnivou módou či hlasitými zábavami.¹²² Ve střeoevropském prostředí byly jako „svaté dvory“ oslavovány především dvory Ferdinanda II. a Maxmiliána Bavorského a tato myšlenka vycházela z prostředí jejich jezuitských apologetů Viléma Lamormaina a Adama Contzena. Velmi rozšířené bylo však i dílo francouzského jezuita Nicolase Caussina,¹²³ přeložené poprvé do němčiny roku 1627, do latiny bratrem Viléma Lamormaina Jindřichem (1635) a rozšířené ve střední Evropě především prostřednictvím sítě jezuitských kolejí.¹²⁴ Ve dvou dílech vyšlo také v češtině zásluhou pilného překladatele Jana Barnera, S. J.

120 Lamormaine věnoval tématu celou kapitolu XIV. nazvanou „Mortificatio et poenitentiae“: „majoris hebdomadae feria sexta supplicationem cum spectaret, plurimosque; in seipsis flagellis saevientes intueretur.“ V. LAMORMAINE, *Ferdinandi II... Virtutes*, s. 143.

121 „... corpus ejus, post mortem triduo publice expositum... sed Ferdinandus ipse vivens dormire videretur.“ Tamtéž, s. 267.

122 Dále Václav BOK, *Hofkritik in der deutschen moralisierenden Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, *Opera historica* 8, 2000, s. 333–344.

123 Srov. rozsáhlou raně novověkou literaturu k této tématice, zejména pak Matthäus RADER, *Aula Sancta Theodosii iunioris*, Augsburg 1608; Nicolas CAUSSIN, *La cour sainte*, Paris 1624; Adam CONTZEN, *Daniel Aulæ Speculum*, Köln am Rhein 1630. Shrnutí podává Jean-Marie VALENTIN, *L'image de la cour dans le théâtre des Jésuites des pays germaniques*, in: August Buck – Georg Kauffmann – Blake Lee Spahr – Conrad Wiedemann (edd.), *Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert III*, Hamburg 1981, s. 559–567.

124 Srov. Marie-Elisabeth DUCREUX, *Une pédagogie des vertus? La Cour Sainte et le „prince chrétien“ dans les pays des Habsbourg*, *AUC-HUCP* 50, 2010, s. 195–215.

(1700 a 1705).¹²⁵ Lamormainův překlad zcela zřetelně exemplifikoval Caussinův virtuální, ideální svatý dvůr a ztotožnil jej s vídeňským prostředím okolo Ferdinanda II., provádějícím úspěšnou rekatolizaci dědičných zemí.¹²⁶

Mezi dvořany, na jejichž morální profil kladli jezuitští spisovatelé skutečně vysoké nároky, zastávala výsadní postavení panovníkova manželka. Nebyla ovšem manželkou jedinou: svatební symbolika se vyskytovala také pro popis vztahu mezi králem a zemí (součástí korunovace bylo obřadné předání zlatého prstenu) a odpovídala představě o zasnoubení Krista a církve vyskytující se již v Pavlově Listu Efesanům (Ef 5,25–32). Je-li král podobný Kristu, pak pro královnu, na niž se přeneslo maximum jeho svatého charismatu, se užívala mariánská symbolika. Během funérálních obřadů za zemřelou první manželku Ludvíka XIV. Marii Terezu Španělskou byla navíc tato paralela zvýrazněna shodou jmen. Podobně jako byla Panna Maria nanebevzatá prostřednictvím Krista, je také zemřelá královna odkázána na jeho pomoc, čímž byla zpětně potvrzována vazba mezi ní a (stále žijícím) manželem.¹²⁷

Ačkoli nachází Fritz Kern¹²⁸ i Ernst Kantorowicz¹²⁹ ještě v raném středověku v případě vnímání panovníků rezidua po božské moci antických císařů, došlo nejpозději ve 12. století ke vzniku teorie o zvláštním vyvolení panovníka Bohem (něm. *Gottesgnadentum*), jež přetrvávala s jistými změnami až do konce raného novověku. Podobně došlo k proměně královny „ontologické“ svatosti, tedy svatosti vázané na podstatu pomazaného krále, o níž mluví středověké korunovační řády, ve svatost „funkční“ vycházející z králových ctností.¹³⁰ Právě těmi mohl panovník participovat na Boží dokonalosti; prokazováním Božích vlastností se sám stával Bohu podobný, tedy svatý. Johann Jacob Weingarten tak mohl označit v souvislosti s uherskými revoltami druhé poloviny 17. století shovívavost Leopolda I. vůči všem

125 Jan BARNER, *Dvůr svatý aneb Křesťanské naučení ve všelikých duchovních cvičeních a ctnostech proti ošemetným základům a pravidlům marných světáků I–II*, Praha 1700 a 1705. Barner vycházel přímo z Caussinova originálu, jemuž je věrnější než Lamormainovu latinskému překladu. M.–E. DUCREUX, *Une pédagogie des vertus?*, s. 211.

126 Tamtéž, s. 205.

127 Srov. Abby E. ZANGER, *Scenes from the Marriage of Louis XIV. Nuptial Fictions and the Making of Absolutist Power*, Stanford 1997, s. 161–162.

128 V této souvislosti upozornil Kern na označování merovejských králů přívlastky „sacer“, „sacratu“, „divus“, „sanctus“. Srov. F. KERN, *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht*, s. 128n.

129 Kantorowicz na tuto skutečnost upozornil zejména ve svém rozboru tzv. Normandského anonymu. Srov. E. H. KANTOROWICZ, *Dvě těla krále*, s. 33n.

130 Tamtéž, s. 79–80.

Nádasdyům, Serenyům, Tattenbachům a dalším povstalcům za téměř božskou.¹³¹ Asi nejdále zašel Vilém Lamormain, který představil zemřelého Ferdinanda II. v hagiograficky pojatém spise o jeho ctnostech jako světce. Ani v tomto případě však zázraky nevykonává král, nýbrž ve shodě s tridentským katolicismem Bůh skrze krále.¹³² Ke zdůraznění božího vyvolení i osobních ctností panovníka docházelo prostřednictvím liturgických forem, které si vypůjčila sekulární sféra. Její liturgizace dosáhla svého vrcholu právě po nástupu panovnického absolutismu.¹³³ Teoretici absolutismu jako Jean Bodin nebo Thomas Hobbes ve svých dílech akceptovali navzdory svému racionalismu panovníka, jenž je obrazem Božím na zemi.¹³⁴

Po většinu raného novověku byla chápána úloha panovníka při náboženských obřadech jako samozřejmá, popis velikonočních rituálů i pomazání během korunovace se obešel bez komentáře a jednotliví autoři se lišili pouze více či méně detailní deskripcí zaznamenávaného aktu. Spíše údiv než kritiku budily katolické obřady, které ve Vídni pozorovali vyslanci z protestantských zemí jako výše zmíněný J. E. Passer. Během 17. a 18. století se sice měnil estetický vkus dvora, který se projevoval v hudebním i výtvarném doprovodu ceremoniálních aktů, jen minimálně se však proměňovalo jejich rituální jádro. To bylo až do osvícenství pevnou součástí předmoderního světa, jenž se začal měnit s kritickým postojem k náboženství, který následně ovlivnil křesťanskou stylizaci panovníka. Vnášení subjektu do popisu „velkých událostí“, jež přesahovaly význam pozorovatele, a jejich hodnocení přišlo ve velkém měřítku až s 18. stoletím. Vzpomínky Johanna Wolfganga Goetheho na korunovaci Josefa II. v rámci jeho autobiografie *Dichtung und*

131 Johann Jacob WEINGARTEN, *Fürsten-Spiegel oder Monarchia des hochlöblichen Ertz-Hauses Österreich II*, Prag 1673, s. 13: „Diese... Leopoldi Thaten seynd freylich Allerwürdigst der künfftigen Nachwelt in die Gedächtnuß-Bücher zu vermercken aber warlich, es ist nicht minder Allerhöchst zu schätzen die fast Göttliche Langmüthigkeit, die Seine May[estät] an denen obgedachten Nadasdi, Sereni, Franchipani und Tattenbach erwiesen.“

132 V. LAMORMAINE, *Ferdinandi II... Virtutes*, s. 292: „sed positus deinde ob oculos, quae Deus mira per Ferdinandum egerat ac agebat, nihil dubitavit opus aggredi.“ Podobně M.-E. DUCREUX, *Une pédagogie des vertus?*, s. 210.

133 Výměna ceremoniálních forem probíhala oběma směry, stačí ostatně připomenout výše zmíněný baldachýn, který se dostal do sakrálního prostředí z panovnické reprezentace. Ernst Kantorowicz proto mluví na základě starších prací Percyho Ernsta Schramma o „mutual borrowing“ sekulárních a sakrálních forem. Dále Ernst H. KANTOROWICZ, *Mysteries of State. An Absolutist Concept and Its Late Mediaeval Origin*, Harvard Theological Review 48, 1955, s. 65–91. Podobně Robin BRIGGS, *Communities of Belief. Cultural and Social Tensions in Early Modern France*, Oxford 1989, s. 229.

134 Srov. Karel BERKA (ed.), *Thomas Hobbes, Leviathan*, Praha 2009, s. 168; Jean BODIN, *Les six livres de la république*, Lyon 1579, kn. 1, kap. 10 (dostupné na <http://gallica.bnf.fr>).

Wahrheit se neobešly bez poznámek zpochybňujících božskou aprobací císaře, jenž sám měl k podobným ceremoniím rezervovaný postoj.¹³⁵ Korunovační obřad se stal zrcadlem prázdné slupky Svaté říše římské konce 18. století.¹³⁶ Osvícenci hodlali odvozovat moc císaře spíše od přirozeného práva než prostřednictvím teorie o Božím vyvolení.¹³⁷

Habsburští panovníci 17. a 18. století odvozovali svou moc z představy o Božím vyvolení své osoby a celé dynastie, která se profilovala jako ochránkyně katolické konfese v raně novověké Evropě. Jejich hluboká osobní zbožnost, jež se koncentrovala do určitých bodů (mariánská úcta, preference vybraných světců, věrnost Kristovu kříži, eucharistická zbožnost) se spojila s představou o panovníkovi jako osobě kvaziduchovní. Tento status získával během korunovačního obřadu a projevoval se v určitých okamžicích křesťanského roku. Úcta, jež panovníkovi náležela, byla odrazem úcty projevované Bohu. Zacházení s osobou krále pak v mnoha bodech odpovídalo zacházení s konsekrovanou hostií, jež v katolickém prostředí představovala pravé tělo Ježíše Krista. Asi nejvýrazněji se tato paralela projevovala během velikonočních obřadů, kdy docházelo k odpírání určitých poct panovníkovi v době, kdy došlo podle evangelií ke Kristovu (dočasnému) ponížení. Analogicky Kristovo vzkříšení znamenalo slavnostní obnovení všech ceremoniálních poct, které habsburskému císaři náležely (užívání baldachýnu, ponechání pokrývky hlavy v sakrálním prostoru, přístup do tabuizovaných zón apod.).

Ke zdůraznění podobnosti osudu věčného panovníka (Krista) a pozemského císaře docházelo (nejen) u Habsburků například na Zelený čtvrtek, kdy po vzoru církevních představených myl císař nohy předem vybraným starcům za zpěvu příslušné pasáže z Janova evangelia, v němž je popisováno mytí nohou apoštolům. Další připodobnění ke Kristovu osudu pak zaznamenáváme v případě sebetřýznění

135 Srov. Manfred BEETZ, *Überlebtes Welttheater. Goethes autobiographische Darstellung der Wahl und Krönung Josefs II. in Frankfurt am Main 1764*, in: Jörg Jochen Berns – Thomas Rahn (edd.), *Zeremoniell als höfische Ästhetik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Tübingen 1995, s. 572–599.

136 Srov. Rolf HAASER, *Das Zeremoniell der beiden letzten deutsch-römischen Kaiserkrönungen in Frankfurt am Main und seine Rezeption zwischen Spätaufklärung und Frühromantik*, in: Tamtáž, s. 600–631.

137 Srov. Jiří HRBEK, *Mezi Bohem a přirozeným právem. Příspěvek k legitimizaci osvícenského panovníka v politické teorii 18. století*, in: Daniela Tinková – Jaroslav Lorman (edd.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha 2009, s. 32–54. Zde i další literatura.

(např. ve vypjatých okamžicích Velkého pátku) nebo uzdravování nemocných, popř. provádění exorcismu. Autoři oslavných spisů pak poukazovali na výjimečné vlastnosti habsburských vládců, kteří jimi participovali na Boží dokonalosti a stávali se *ipso facto* světci.

Otázkou zůstává, do jaké míry představy o podobnosti vlastního osudu s Kristovým panovníci raného novověku skutečně prožívali a do jaké používali rituální praktiky (např. léčení křivice ve Francii) jen jako prostředek královské propagandy. O tom, jak silná byla monarchická tradice a rituály s ní spojené, se přesvědčil kupříkladu Josef II., který dlouho bojoval s jejich prováděním a nezřídká se musel podvolit. Podle mého soudu v nich však nelze vidět pouhé (umělé) posilování královské autority vůči nedostatečně vzdělaným poddaným, jak k panovnickým rituálům přistupovali osvícenci a později například marxistická historiografie.

Christomimesis. The Hapsburgs as Imitators of Christ in the 17th and 18th Centuries

JIŘÍ HRBEK

The Hapsburg rulers of the 17th and 18th centuries derived their power from the concept of being the chosen ones of God, elected both as individuals and as the entire dynasty, which presented itself as the defender of the Catholic confession in the Early Modern Age. Their deep personal piety, which focused on certain subjects (devotion to Mary, preference for chosen saints, faithfulness to the Cross, Eucharistic devotion) was connected to the image of the ruler as a quasi-spiritual individual. This status was acquired during the coronation rituals and was manifest in certain moments of the Christian year. Devotion due to the ruler was a reflection of devotion as expressed to God. The way of treating the persona of the king corresponded in many aspects to the treatment shown to consecrated hostia, which represented the true body of Jesus Christ in the Catholic environment. This parallel was expressed most significantly during Easter rituals when certain honours were denied to the king at a time when Christ was (temporarily) humiliated according to the Gospels. Analogically, the resurrection of Christ meant the festive restoration of all the ceremonial honours which belonged to the Hapsburg emperor (the use of baldaquin, keeping the head covered in sacred spaces, access to forbidden zones, etc.).

Similarities in the fate of the Eternal Ruler (Christ) and the terrestrial emperor were emphasized by the Hapsburgs (and not merely by them) on Maundy Thursday, e.g., when, following the example of ecclesiastical superiors, the emperor washed the feet of the earlier selected elders, while the relevant passage of the Gospel of St. John, which tells that Christ washed the feet of his disciples, was chanted. Another similarity to the fate of Christ can be noted in the case of self-torment (for example during highly exalted moments of Good Friday) or healing of the sick, possibly in performing exorcism. The authors of festshrifts then pointed out to the exceptional qualities of the Hapsburg rulers, through which they participated in the perfection of God and became saints *ipso facto*.

Yet, the question remains to what degree the rulers of the Early Modern Age really lived out and experienced the notions of the similarities of their own fate with the fate of Christ and to what degree they merely used ritual practices (for example the healing of rickets in France) as a means of royal propaganda. Joseph II,

for example, found to his cost, how strong the monarchic traditions and rituals connected to them were as he continuously fought their prosecution, yet much too often he still had to comply with them. I personally cannot endorse the view that royal rituals be merely viewed as simple (artificial) means of strengthening royal authority towards insufficiently educated subjects; which was the position endorsed by Enlightenment scholars and later by, for example, Marxist historiography.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Kmotrovství jako badatelský problém. K sociálním dějinám raného novověku a 19. století

MARKÉTA SKOŘEPOVÁ

MARKÉTA SKOŘEPOVÁ: Godparenthood Relationships as a Research Topic. On the Social History Both of the Early Modern Age and the 19th Century

This study summarizes the results of contemporary research on the issue of godparenthood. Whereas this theme is relatively popular abroad, there has merely appeared a few partial studies in the Czech environment. The aim of this contribution is to draw attention to different aspects of godparenthood as a spiritual relationship in the Early Modern Age and in the 19th century, as well as to underline the importance of research into this topic in order to discover the formation and functioning of social links in the past.

Key words: godparenthood, spiritual relationships, historiography

Od šedesátých let 20. století, kdy se evropská historiografie začala intenzivně zabývat otázkou rodinných struktur, stála v centru pozornosti biologická rodina či domácnost, tedy společenství osob žijících pod jednou střechou. Badatelé se věnovali rekonstrukci rodin, aby z ní vycházeli při zkoumání demografických ukazatelů, nebo sledovali uspořádání domácností na základě nejrůznějších typů soupisů obyvatelstva. Teprve postupně se pod vlivem etnologie a kulturní, posléze

i historické antropologie prosadilo vnímání historické rodiny jako skupiny jedinců spojených sdílenými sítěmi vztahů.¹

Vedle vazeb vznikajících pokrevním příbuzenstvím nebo švagrovstvím měly své zvláštní místo další, velmi důležitá a více či méně formalizovaná pouta. Nejvýznamnější z nich bylo kmotrovství, jež si udrželo svůj význam v katolických i protestantských regionech od středověku až do současnosti. Jednalo se o instituci, jež se uplatňovala napříč všemi společenskými vrstvami, což z něj činí mimořádně závažný fenomén. Podle Michaela Mitterauera se dokonce jedná o jeden ze základních kamenů, na nichž je vystavěna „specifická evropská sociální struktura“.² Jako badatelské téma sociálních a kulturních dějin se objevilo v řadě evropských historiografií, včetně české. Po slibném začátku na přelomu tisíciletí však domácí dějepisectví v tomto ohledu příliš nepokročilo, nedošlo ani k hlubší reflexi výsledků zahraničních autorů. Předložená studie si neklade za cíl podat vyčerpávající přehled evropského bádání k problematice kmotrovství, spíše na jeho základě usiluje o nastínění perspektiv výzkumu tohoto nesporně pozoruhodného aspektu dějin rodiny.

Je třeba podotknout, že interpretace poznatků zahraničních autorů v domácím prostředí naráží na určité jazykové problémy. Čeština zná pouze výraz kmotr, resp. jeho ženský ekvivalent kmotra, jež označují jak vztah mezi kmotrem a kmotřencem, tak i pouto mezi kmotrem a dalšími příbuznými křtěného dítěte. Naproti tomu románské jazyky (jimiž, jak bude dále ukázáno, hovoří podstatná část badatelů zabývajících se kmotrovstvím) disponují zvláštními termíny pro oba typy vazeb. Připomenout lze francouzská slova parraine/marraine, kterými své kmotry oslovovaly pokřtěné děti, zatímco jejich rodiče používali vůči stejným osobám obraty compère/commère. Do obecnějšího povědomí pronikly výrazy z italštiny padrino a patrono, evokující mimo jiné strukturu italského podsvětí.³

Jako „příbuzenské“ však nebyly vnímány pouze vztahy navázané prostřednictvím oficiálního kmotrovství příkřtu. Podobný poměr mohl vzniknout i jiným způsobem, například přijetím dítěte na vychování, provedením nějakého úkonu spjatého s jeho příchodem na svět, nebo účastí v určitém společenství. Čeština nedisponuje adekvátním výrazem, který by dokázal zahrnout všechny

1 Michael ANDERSON, *Approaches to the History of the Western Family. 1500–1914*, London 1992.

2 Michael MITTERAUER, *Historische Verwandtschaftsforschung*, Böhlau–Köln–Wiemar 2013, s. 74.

3 Guido ALFANI – Vincent GOURDON, *Spiritual Kinship and Godparenthood: an Introduction*, in: Guido Alfani – Vincent Gourdon (edd.), *Spiritual Kinship in Europe, 1500–1900*, Basingstoke 2012, s. 1–43, zde s. 2–3.

tyto vazby. Termín duchovní příbuzenství je totiž možné vztáhnout pouze na oficiální, církví posvěcené kmotrovství, avšak nelze jím označit například vztah mezi dítětem a porodní bábou, nebo jeho kojnou, který byl v lidovém prostředí napříč Evropou vnímán jako forma blízkého spříznění.⁴ Pro podobné vazby se v zahraniční odborné literatuře užívají opisné pojmy jako rituální příbuzenství, kvazi-příbuzenství nebo pseudopříbuzenství.⁵

Ačkoli se podstata kmotrovství v moderní době výrazně proměnila,⁶ slovo „kmoťr“ má i nyní silný symbolický význam. O důležitosti této instituce, ať už v její duchovní či zlidovělé podobě, významně vypovídá evropský folklór, v němž se v různých podobách vyskytují například postavy kmoťričky víly a kmoťry smrti.⁷ Důležitost kmoťrů dokládají zmínky v pramenech osobní povahy i krásné literatuře či záznamy o lidových zvycích. Nejbohatším, i když v domácím bádání v tomto ohledu naprosto nedoceneným zdrojem informací jsou křestní matriky.

Patřičnou pozornost kmotrovství samozřejmě vždy věnovali představitelé církevní věrouky. Není předmětem této studie sledovat teologické debaty týkající se otázky křtu, které po staletí probíhaly mezi katolíky i protestanty.⁸ Postačí připomenutí základních skutečností, platných především pro katolickou církev, která byla v českých zemích od raného novověku až po toleranční období de facto výhradním původcem pramenného materiálu, na jehož základě lze kmotrovství sledovat. Pro starší období jsou možnosti výzkumů pochopitelně omezeny absencí vhodných pramenů, především matrik, přesto je zřejmé, že se pojetí kmotrovství jako významného „příbuzenského“ svazku a sociálního pouta prosadilo již ve

4 Rozsáhlý rozbor pseudopříbuzenských vazeb vznikajících v určitých společenstvích nebo během různých profánních rituálů předložila Agnès FINE, *Parraines, marraines. La parenté spirituelle en Europe*, Paris 1994, s. 127–163.

5 V angličtině quasi-kinship, pseudo-kinship či elective kinship, německy Nenn-Verwandtschaft, gemachte Verwandtschaft, Pseudo-Verwandtschaft.

6 Proměny podoby křtin od středověku po současnost shrnují G. ALFANI – V. GOURDON, *Fêtes du baptême et publicité des réseaux sociaux en Europe Occidentale. Grandes tendances de la fin du Moyen Âge au XXe siècle*, *Annales de démographie historique* (dále ADH) 117, 2009, s. 153–189.

7 A. FINE, *Parraines, marraines*, s. 57–60, 256–264.

8 Přehled vývoje předpisů a norem týkajících se kmotrovství napříč Evropou přinesl například Jack GOODY, *The Development of the Family and Marriage in Europe*, Cambridge 1983, s. 194–204. Pro současnou praxi katolické církve srov. například František KUNETKA, *Úvod do liturgie svátostí*, Kostelní Vydří 2001.

středověku.⁹ Kmotři měli pomoci dospělým katechumenům vstoupit do církevního společenství, v případě malých dětí se zavazovali pomoci s jejich náboženským růstem i výchovou obecně. Vzhledem k všeobecnému prosazení křesťanství zcela převážily křty nemluvnat. Důležitost kmotrů ovšem zůstala neztenčena, naopak kmotrovství ve středověku začalo do určité míry suplovat římskou adopci, která přijetím křesťanství zanikla.¹⁰

Kmotři měli během všech fází křestního obřadu odpovídat na místě křtěnce na otázky pokládané knězem. Očekávalo se od nich i řádné provedení dalších rituálních kroků, majících zajistit zdárný vývoj novorozence, a v neposlední řadě hmotný dar.¹¹ Z tohoto důvodu byly za kmotry vybírány vážené osoby, od kterých bylo možné očekávat všestrannou podporu dítěte. Nezanedbatelný vliv měla při volbě kmotrů i pověra, rozšířená prakticky v celé Evropě, že zejména ženy mohou na kmotřence přenést své fyzické i psychické vlastnosti. Oficiální věrouka považovala křest za druhé narození, a proto nadřazovala duchovní příbuzenství vazbám mezi biologickými rodiči a jejich potomky. Rituálně tuto skutečnost vyjadřovalo například řazení průvodu osob doprovázejících dítě ke křtu, kde měli nejbližší příbuzní kráčet až mezi posledními. Církev původně nijak nepředepisovala počet kmotrů, takže v případě významných rodin křest dítěte dosvědčovalo množství osob a z křtin se stávala velkolepá společenská událost.¹²

Zásadní změnu přinesla ustanovení tridentského koncilu, který se v rámci snah o obnovu katolické církve zaměřil i na potírání nešvarů spojených s přílišným zesvětštěním náboženských úkonů.¹³ Posun významu křtin od rituálu přijetí do lůna církve k bujarým oslavám vedl k vydání výnosu, který křest označil za první svátost. Snížil také počet kmotrů na maximálně dvě osoby – muže a ženu. Ostatní mohli být

9 K středověkému pojetí kmotrovství Joseph H. LYNCH, *Godparents and Kinship in Early Medieval Europe*, Princetown 1986. Z četných prací Catherine Klapish-Zuber o kmotrovství ve středověku lze uvést srovnávací studii Catherine KLAPISH-ZUBER, *Parrains et filleuls. Une approche comparée de la France, L'Angleterre et L'Italie médiévales*, Medieval Prosopography 6, 1985, s. 51–77.

10 Agnès FINE, *Adoption et parrainage dans l'Europe ancienne*, in: Mireille Corbier (ed.), *Adoption et fosterage. Actes du colloque de l'Institut Finlandais*, 4 et 5 juin 1993, Paris 1999, s. 339–341.

11 Průřezové pro různé evropské oblasti A. FINE, *Parraines, marraines*, s. 40–57. Zvyklosti z českého prostředí na základě starších výzkumů rekapituluje Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004, s. 72–102.

12 G. ALFANI – V. GOURDON, *Fêtes*, s. 153–161.

13 Boj proti luxusu a zesvětšťování křestních obřadů nevedla pouze katolická církev. Prakticky totožné námitky vznášely i protestantské církve a světské autority. Tamtéz, s. 171.

pouze svědky obřadu, ačkoli v praxi se často objevovala varianta, kdy se chlapcům dávali dva kmotři a kmotra a dívkám dvě kmotry a kmotr.¹⁴ Klíčové bylo potvrzení vztahu mezi kmotrem a křtěncem a jeho rodinou jako duchovního příbuzenství.¹⁵ Naprosto zásadním důsledkem reformace a následné obrody katolické církve bylo plošné zavedení matrik, do nichž byla od počátku zapisována i jména kmotrů křtěných dětí, a to jak v katolickém, tak v protestantském prostředí.¹⁶

Kmotrům náležela povinnost řídit náboženský vývoj dítěte a postarat se o něj v případě, že by toho rodiče nebyli schopni. Katolíkům se doporučovalo neprodlené pokřtění novorozence, aby se vyloučilo riziko, že zemře bez přijetí svátosti.¹⁷ Proto se ani v potridentském období obřadu neúčastnila matka, ležící jako „nečistá“ v šestinedělí, a někdy nebýval přítomen ani otec.¹⁸ Nadále se však

14 Trojice kmotrů, sestavená s ohledem na pohlaví dítěte, byla obvyklá ve Francii, Anglii, Holandsku či Dánsku. Pro německé prostředí, pro něž však chybí relevantní srovnávací výzkumy, se předpokládá spíš převaha modelu s větším počtem kmotrů. Guido ALFANI, *Fathers and Godfathers. Spiritual Kinship in Early-Modern Italy*, Farnham 2007, s. 91–113; TÝŽ, *Godparenthood and the Council of Trent: Crisis and Transformation of a Social Institution (Italy, XV–XVIIth Centuries)*, Obradoiro de Historia Moderna 18, 2009 (přístupné on-line https://dspace.usc.es/bitstream/10347/3882/1/pg_045-070_obradoiro18.pdf, odkaz nalezen 18. 7. 2015), s. 45–69, zde s. 54; Christine FERTIG, *Rural Society and Social Networks in Nineteenth-century Westphalia: The Role of Godparenting in Social Mobility*, Journal of Interdisciplinary History 39, 2009, s. 497–522, zde s. 509; TÁŽ, *Familie, verwandtschaftliche Netzwerke und Klassenbildung im ländlichen Westfalen 1750–1874*, Stuttgart 2012, s. 61–69. Větší počet kmotrů asistujících u křtu byl obvyklý i ve skandinávském prostředí Solveig FAGERLUND, *Women and Men as Godparents in an Early Modern Swedish Town*, The History of the Family 5, 2000, s. 347–357, zde s. 348–350; Kari-Matti PIILAHTI, *Kin, Neighbours or Prominent Persons? Godparenthood in a Finnish Rural Community in the First Half of the Eighteenth Century*, in: G. Alfani – V. Gourdon (edd.), *Spiritual Kinship*, s. 207–226. Pro některé francouzské regiony se uvádí i možnost druhého kmotrovského páru, tvořeného odrůstajícími dětmi, srov. Arnold van GENNEP, *Le Folklore français. Du berceau à la tombe. Cycles de Carnaval-Carême et de Pâques*, Paris 1998⁴, s. 129.

15 Srov. G. ALFANI, *Godparenthood*, s. 58; v českém prostředí například Jan PAULY, *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Systematický soubor církevních a státních zákonů, nařízení, rozhodnutí, norem a příslušných formulářů s praktickým návodem pro duchovní správu*, Praha 1902, s. 11.

16 Eduard MAUR, *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*, Historická demografie (dále HD) 3, 1969, s. 4–19; TÝŽ, *Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním přihlídnutím k historické demografii)*, Sborník archivních prací 20, 1970, s. 425–457; TÝŽ, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, HD 6, 1972, s. 40–58

17 Problematice „nekřtěňátek“, která podle katolické věrouky neměla přístup do ráje, ačkoli nepodléhala úplnému zatracení, se rozsáhle věnoval Jacques GÉLIS, *Les enfants des Limbes. Mort-nés et parents dans l'Europe chrétienne*, Paris 2006.

18 V současné době katolická církev vyžaduje účast obou rodičů a výslovně bere ohled na dostatečné zotavení matky novorozence. Odložení křtin na dobu několika týdnů či měsíců po narození dítěte

objevovaly protesty mravokárců upozorňující například na vykonávání různých pověrečných úkonů během křtu či neblahý zvyk zamířit i s křtencem z kostela rovnou do hospody. Zejména v lidovém prostředí pak měly velký význam zvyklosti a oslavy doprovázející úvod, tedy obřadní ukončení šestinedělí, kdy matka poprvé po porodu navštívila chrám, poděkovala za narození potomka a podstoupila symbolické očištění.¹⁹

Do českého prostředí zásady tridentského koncilu přenesla rozhodnutí olomoucké (1591) a pražské synody (1605),²⁰ reformy však nebyly přijaty okamžitě. Křtu se týkalo ustanovení předepisující přítomnost dvou kmotrů, prvního zvaného levans a druhého označovaného jako patrinus, zatímco ostatní plnili pouze úlohu testes – svědků obřadu. Dílčí výzkumy však potvrdily, že ve druhé polovině 17. století bylo v Čechách na venkově i ve městech zvykem do matriky zapisovat jména tří kmotrů, dvou mužů a jedné ženy v případě chlapce, nebo dvou žen a jednoho muže, pokud bylo křtěno děvčátko.²¹

Předepsaná podoba křestního rituálu se v českých zemích nezměnila až do zasedání pražské provinciální synody v roce 1860, která však ve všech důležitých aspektech opakovala zásady pražské synody z počátku 17. století.²² Ustanovení Tridentina v otázce kmotrů platila až do roku 1917, kdy nový kodex kanonického práva výrazně zredukoval rozsah duchovního příbuzenství pouze na osoby kmotřence a kmotra. V současné době pro katolíky platí ustanovení druhého vatikánského koncilu z let 1962–1965, rozpracovaná v Ordo baptismi parvulorum z roku 1969 a posléze v Kodexu kanonického práva, který vyhlásil

se doporučuje i v souvislosti s duchovní přípravou rodičů a kmotrů. Ještě v první polovině 20. století přitom bylo žádoucí uspořádat křtiny do týdne. Například J. PAULY, *Právní rádcé*, s. 10.

- 19 A. van GENNEP, *Le folklore*, s. 115–121. A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 124–144; Miroslava MELKESOVÁ, *Křtiny a úvod ve venkovském prostředí raného novověku*, *Historický obzor* 14, 2003, s. 262–276.
- 20 Josef GRULICH, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku. (*Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století*, HD 24, 2000, s. 49–82. Ustanovení pražské synody rozsáhle cituje M. MELKESOVÁ, *Adhiberi solent, qui compatres vocantur. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské matriky*, HD 27, 2003, s. 63–120.
- 21 M. MELKESOVÁ, *Adhiberi*, s. 74–76; Ladislav NEKVAPIL, *Kmotrovské vazby ve farnosti Hlinsko v letech 1645–1650 z hlediska sociálně-náboženského (sonda)*, HD 35, 2011, s. 33–44, zde s. 36–38. Naproti tomu například ve Švédsku bývali před reformací obvyklí dva až tři kmotři, po reformaci se jejich počet zvýšil na pět až osm, někdy až dvanáct osob. S. FAGERLUND, *Women and Men*, s. 348.
- 22 Hana STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály v „dloubém“ 19. století*, disertační práce Filozofické fakulty Univerzity Pardubice, Pardubice 2014, s. 114–115.

Jan Pavel II. dne 25. ledna 1983.²³ Kodex výslovně podtrhuje roli rodičů v otázce křesťanské výchovy dítěte a pojem duchovní příbuzenství vůbec nezná.²⁴ V tomto ohledu se nynější katolická věrouka přiblížila k názoru reformovaných církví, které kmotry rovněž považují spíše za svědky křestního obřadu. Kmotrovství jako formu příbuzenství odmítl již Martin Luther, přesto si i v nekatolických zemích udrželo nezanedbatelný význam až do současné doby.²⁵

Evropské dějepisectví zkoumá otázku raně novověkého kmotrovství především v souvislosti s nástupem reformace a zejména protireformace. Největší pozornost jí tradičně věnují francouzští a italsí badatelé, zatímco v zemích, kde se prosadila nekatolická vyznání, stojí kmotrovství spíše na okraji badatelského zájmu.²⁶ Stěžejním bodem výzkumů jsou výnosy tridentského koncilu z let 1545–1563, zpřísňující dosavadní rozvolněnou formu církevních rituálů, a jejich recepce v jednotlivých evropských zemích.²⁷ Zesvětšování náboženských obřadů a tedy i posunování jejich významu však křesťanské církve čelily ve všech obdobích. Podoba kmotrovství a zejména prolínání oficiální věrouky s prvky specifického folklóru

23 Guido ALFANI – Vincent GOURDON – Agnese VITALI, *Social Customs and Demographic Change: the Case of Godparenthood in Catholic Europe*, Dondena 2011, s. 7.

24 Kodex kanonického práva (dále Kán) 774, § 2. Podle dalších ustanovení má kmotr pomáhat dospělému křtěnci s uvedením do křesťanského života, dítě spolu s rodiči představuje u křtu. V obou případech se má snažit, aby pokřtěný žil křesťanským životem. U křtu je jeden kmotr nebo jedna kmotra, nebo dva kmotři opačného pohlaví. Kmotr musí být katolík starší 16 let, je žádoucí, aby byl biřmovaný. Před křtinami má přijmout svaté přijímání a má vést život odpovídající víře a převzatému závazku kmotrovství. Nesmí jít o otce nebo matku dítěte. Nekatolík může být přijat pouze jako svědek křtu. Kán 872–874. Stejná pravidla platí při kmotrovství biřmovaných, kdy se pokládá za vhodné, aby se kmotrem stala též osoba. Kán 892 a 893.

25 G. ALFANI – V. GOURDON – A. VITALI, *Social Customs*, s. 5.

26 Nedostatek badatelského zájmu o problematiku kmotrovství je patrný především v britské a německé historiografii. Z německy píšících autorů obecně ke kmotrovství M. MITTERAUER, *Historische Verwandtschaftsforschung*, s. 27–84; konkrétní výzkum provedla Ch. FERTIG, *Familie*, především s. 101–121. Zcela ojedinělé jsou studie z pravoslavného prostředí Constanța VINTILĂ GHIȚULESCU, *Construire autour du baptême: parrains et filleuls dans la société roumaine (XVIIe–XVIIIe siècles)*, in: Guido Alfani – Philippe Castagnetti – Vincent Gourdon (edd.), *Baptiser. Pratique sacramentelle, pratique sociale (XVIe–XXe siècles)*, Saint Étienne 2009, s. 261–280; Marianna MURAVYEVA, *Relations sexuelle, fornication et inceste spirituel entre kumovja (campari) dans la culture traditionnelle russe*, in: G. Alfani – P. Castagnetti – V. Gourdon (edd.), *Baptiser*, s. 281–290.

27 Klíčový výzkum o jednáních tridentského koncilu v souvislosti s kmotrovstvím a postupné recepce jednotlivých ustanovení v italském prostředí provedl G. ALFANI, *Fathers and Godfathers*; ke konkrétnímu dopadu nařízení Tridentského koncilu srov. TÝŽ, *Godparenthood*; podobně i Jean François CHAUVARD, „*Ancora che siano invitati molti compari al Battesimo.*“ *Parrainage et discipline tridentine à Venise (XVIIe siècle)*, in: G. Alfani – P. Castagnetti – V. Gourdon (edd.), *Baptiser*, s. 341–368.

v případě křesťanských obyvatel mimoevropských zemí zaujaly antropology již v polovině 20. století.²⁸ Velkým podnětem pro další výzkumy bylo definování přechodových rituálů,²⁹ které se stalo inspirací pro historiky i sociology. Průkopnická studia tohoto typu obřadů Arnold van Gennep v rámci svého bádání o folklóru francouzského venkova provedl mimo jiné výzkum kmotrovství a dalších témat spojených s křtem.³⁰ Zásadní poznatky předložila francouzská etnografka Agnès Fine, která shromáždila doklady o různých aspektech kmotrovství napříč Evropou.³¹

Volba kmotra byla vždy projevem fungování sociální sítě, do které byl novorozenec svým křtem přijat, zároveň ji lze vnímat jako odraz určité strategie sledované rodiči dítěte. Na základě etnografických či antropologických výzkumů se vyprofilovaly protikladné dvojice kategorií, kterými bývá kmotrovství popisováno a které zároveň tvoří základní osu dalších badatelských otázek. Ve vztahu k stávajícímu zázemí dítěte mohla volba kmotra sledovat buď rozšíření, nebo posílení dosavadních vazeb. Na tomto základě lze rozlišit extenzivní kmotrovství preferující osobu, k níž rodinu dítěte dosud nic nepoutalo, a intenzivní kmotrovství mířící mezi již spřízněné jedince. Z hlediska sociálního a ekonomického postavení kmotra a kmotřence mohlo mít kmotrovství vertikální (v případě, že kmotr stál na vyšší příčce společenského žebříčku), nebo horizontální charakter (pokud si byli kmotr a kmotřenec přibližně rovni). Z dalšího úhlu pohledu je možné třídit síť kmotrovských vztahů na ty, které byly založeny na již existujícím příbuzenství (kinshipbased), a na nově vytvořené na základě vlastního výběru rodičů (elective). Na základě toho lze uvažovat dva protikladné modely strategií rodičů, kteří při výběru kmotrů volili mezi posilováním dosavadních (příbuzenských) vztahů a vytvářením nových vazeb v souladu s vlastními ambicemi.³²

Pro doložení a rozšíření poznatků získaných etnografickým výzkumem a především pro zachycení vývoje kmotrovské praxe v průběhu staletí se ukázalo nezbytné využít písemných evidenčních pramenů a metod sociálních dějin. Vedle antropologických či etnologických metod se proto začala při studiu kmotrovství prosazovat i další teoretická východiska schopná sledovat kmotrovské vazby

28 Sidney W. MINTZ – Eric E. WOLF, *An Analysis of Ritual Co-parenthood (compadrazgo)*, Southwestern Journal of Anthropology 6, 1950, s. 341–368.

29 Arnold van GENNEP, *Les rites de passage. Etude systématique des rites...*, Paris 1909 (česky *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*, Praha 1997); Victor TURNER, *The Ritual Process: Structure and Anti-structure*, Chicago 1969 (česky *Průběh rituálu*, Praha 2004).

30 A. van GENNEP, *Le Folklore*, s. 124–142.

31 A. FINE, *Parraines, marraines*.

32 Přehledně například G. ALFANI – V. GOURDON, *Spiritual Kinship*, s. 12–25.

v konkrétní prosopografické rovině. Jednu z průkopnických studií kmotrovství, založenou na výzkumu jediné menší lokality v severním Burgundsku, publikovala v roce 1978 Françoise Zonabend.³³ Inspirována Gennepovými úvahami propojila etnografický výzkum současné situace s genealogickými rešeršemi. Podařilo se jí doložit ustálený systém volby kmotrů uvnitř širší rodiny, kde byly kmotrovské vazby provázány s příbuzenskými a souvisely i s předáváním křestního jména. Ukázala také měnící se úlohu kmotrů v průběhu posledního staletí a upozornila i na zřídka zmiňovanou zpětnou vazbu kmotřenců vůči kmotrům.

Jelikož nejnosnější typ písemného pramene k danému tématu představují křestní matriky, přiblížilo se v následujících desetiletích studium kmotrovství metodám historické demografie. Jejich možnosti nedávno zhodnotila Cristina Munno, která sledovala problematiku kmotrovství v menších italských sídlech 19. století. Poukázala jak na využívání kvantifikujících postupů spočívajících v analýze rozsáhlých vzorků matričních záznamů, tak i na podrobné mikrohistorické sondy spojené s rekonstrukcí příbuzenských vazeb jednotlivých rodin. Možná poněkud provokativně přitom konstatovala, že při výzkumu rodinných pout není mikrohistorie usilující o studium individua v kontextu vztahů a socioekonomických skutečností ničím jiným než historickou demografií doplněnou o moderní metodologické nástroje a pojmosloví.³⁴

Jedním z prvních, kdo zohlednili kmotrovství v historickodemografických výzkumech, byl Jacques Dupâquier, který na příkladu několika rodin z francouzského Vexinu dokumentoval tradici výběru křestních jmen v průběhu bezmála čtyř staletí. Ukázal pomalou proměnu systému volby kmotrů a jejich práva předat dítěti své jméno, ale i pozvolné šíření módních vlivů v 19. století. Především však poukázal na skutečnost, že etnografy popisovaná pravidla pro výběr kmotra se nikdy neuplatňovala zcela bezvýhradně.³⁵ Dalším z významných nositelů tohoto typu výzkumů byl David Sabeau, ačkoli jeho poznámky ke kmotrovství v nekatolické obci Neckarhausen měly spíše ilustrativní charakter.³⁶ Nověji se kmotrovství věnovaly Christine Fertig na příkladu evangelického Vestfálska

33 Françoise ZONABEND, *La parenté baptismale à Minot (Côte d'Or)*, Annales E. S. C. 33, 1978, s. 656–676.

34 Cristina MUNNO, *Bricoler des fragments de vie ancienne: entre outils historiographiques et exploration micro-analytique. Un exemple italien au XIXe siècle*, in: G. Alfani – P. Castagnetti – V. Gourdon (edd.), *Baptiser*, s. 317–340.

35 Jacques DUPÂQUIER, *Naming-practices, Godparenthood, and Kinship in the Vexin, 1540–1900*, *Journal of Family History* 6, 1981, s. 135–155.

36 David W. SABEAU, *Kinship in Neckarhausen, 1700–1870*, Cambridge 1998.

19. století³⁷ nebo již zmíněná Cristina Munno zkoumající přibližně stejné období na základě pramenů z okolí Benátek.³⁸ Obě autorky sledovaly sítě vztahů vytvářené prostřednictvím kmotrovství, jejichž cílem bylo upevnění či zlepšení sociální pozice křtěnce i jeho rodiny. Zajímavé srovnání přinesly výzkumy z luteránského prostředí Švédska, kde nedošlo k tak výraznému omezení povoleného počtu kmotrů a děti bylo zvykem křtít s odstupem několika dní, což se projevilo i na výběru kmotrů, kteří se scházeli z větších vzdáleností.³⁹

Pro novější období je však mikrohistoricky koncipované bádání stále komplikovanější. Důvody jsou stejné jako u jiných demografických výzkumů založených na rekonstrukci rodin: nárůst počtu obyvatel a jejich rostoucí mobilita ztěžují detailní zachycení sociálních vazeb, jaké je možné u stabilních populací menších sídel v raném novověku. Přesto vznikly podnětné práce, které dokázaly sledovat problematiku kmotrovství v rozrůstajících se velkých městech moderní doby. Jmenovat lze například výzkumy, které provedl Vincent Gourdon pro pařížské farnosti na konci 19. století.⁴⁰ Mezi charakteristické rysy tohoto období se řadí také urbanizace a industrializace přivádějící do měst a průmyslových center migranty z venkova. Roli kmotrovství v jejich socializaci a navazování kontaktů v novém působišti evropská historiografie dosud takřka nezkoumala. Alespoň dílčí pozornost však byla věnována křtům nemanželských a odložených dětí, které se rodily nebo byly odkládány v nově vznikajících ústavech zřizovaných ve větších sídlech.⁴¹

Mimořádné výsledky v poslední době přinesla spolupráce italských a francouzských historiků, především Guida Alfaniho a Vincenta Gourдона.⁴² V společné předmluvě nedávno vydaného sborníku popsali dva hlavní směry bádání o kmotrovství včetně jejich nedostatků.⁴³ Konstatovali, že historici starších dějin a antropologové mají tendenci vytvářet rigidní a stereotypní modely kmotrovství, aniž by brali na vědomí možné individuální postoje a strategie jednotlivců. Problémem bádání novějších období je naproti tomu jednostranné

37 Ch. FERTIG, *Rural Society*.

38 Cristina MUNNO, *Prestige, integration, parentèle: Les réseaux de parrainage dans une communauté de Vénétie (1834–1854)*, ADH 109, 2005, s. 95–130.

39 Tom ERICSSON, *Godparents, Witnesses, and Social Class in Nineteenth Century Sweden, The History of the Family* 5, 2000, s. 273–286; S. FAGERLUND, *Women and Men*.

40 Vincent GOURDON, *What's in a Name? Choosng Kin Godparents in Nineteenth-century Paris*, in: G. Alfani – V. Gourdon (edd.), *Spiritual Kinship*, s. 155–181.

41 Tamtéž, s. 173–175.

42 Srov. například sborník G. ALFANI – P. CASTAGNETTI – V. GOURDON (edd.), *Baptiser. Pratique sacramentelle, pratique sociale (XVIe–XXe siècles)*, Saint Étienne 2009.

43 G. ALFANI – V. GOURDON, *Spiritual Kinship*.

zaměření na folklór a tím pádem soustředění pozornosti na tradiční, zaostávající regiony nezasažené modernizací. Důsledkem je naprostý nedostatek informací o vytváření kmotrovských vazeb v urbanizovaných oblastech, kde lze pro novější období předpokládat i výraznější vliv sekularizace.

Přes uvedené výhrady lze konstatovat, že v evropském dějepisceví má problematika kmotrovství nezastupitelné místo jak v etnografických, tak v historickodemografických či mikrohistorických výzkumech.⁴⁴ Totéž však není možné říci o stavu bádání dané problematiky v České republice.⁴⁵ Domácí historická věda se tématu kmotrovství zejména ve vztahu k novějším dějinám takřka nedotkla a spíš opakuje analytickým výzkumem nedoložená klíšé. Výjimkou jsou zmínky ve studiích vycházejících z pramenů zanechaných výše postavenými jedinci, které zaznamenávají průběh křtin dětí narozených v jejich okolí.⁴⁶ V šedesátých a sedmdesátých letech se kmotrům dostalo určité pozornosti s rozvojem onomastiky, kdy bylo poukázáno na časté předávání křestních jmen mezi kmotry a jejich kmotřenci.⁴⁷

Kmotrovství se příliš nevěnuje ani současná etnografie, využívány jsou zejména starší práce popisující zvyky při narození dítěte,⁴⁸ jež shrnula spíše popularizačně pojatá kniha Alexandry Navrátilové.⁴⁹ Dopadem ustanovení tridentského koncilu

44 Srov. tematické číslo časopisu *The History of the Family* 5, 2000.

45 V obecnější rovině problematiku křtu zmiňuje Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha – Litomyšl 2006, zejména s. 95–102.

46 V tomto smyslu problematiku kmotrovství stručně zmiňuje Martin HOLÝ, *Křest ve slechtickém prostředí českých zemí na prahu novověku*, HD 28, 2004, s. 21–23.

47 Například Gustav HOFMANN, *Vývoj křestních jmen na Ptenínsku v letech 1651–1921*, Zpravodaj místopisné komise ČSAV 9, 1968, s. 337–350; Vilém SAJTL, *Křestní jména v Čechách roku 1654*, Zpravodaj místopisné komise ČSAV 13, 1972, s. 159–162; Petr MUŽÍK, *Vývoj křestních jmen v Domažlicích v letech 1631–1830*, Zpravodaj místopisné komise ČSAV 20, 1979, s. 530–553. Posledně zmiňovaný text velice stručně naznačil možnosti studia kmotrovství pomocí rekonstrukce rodin na základě matrik.

48 Jedná se především o krátké informační příspěvky v Zíbrtově Českém lidu (dále ČL). Výběrově lze zmínit například Marie KRÁLOVCOVÁ – Anna KELLNEROVÁ, *Staré zvyky z mého mládí v okolí Domažlic I. Při křtu dítěte*, ČL 1, 1892, s. 79; M. BĚŇA, *Slavnostní pokrmy a obřady moravských Horňáků. A. Křtění a úvod*, ČL 1, 1892, s. 597–599; Antonín DOSTÁL, *Kmotr*, ČL 4, 1895, s. 122–125; J. F. HRUŠKA, „*Křtiny dou*“, ČL 5, 1896, s. 237–242; Josef PÍSECKÝ, *Zvyky při křtinách na Prachaticku*, ČL 22, 1913, s. 321. Nověji se otázkou rituálů při narození dítěte zabývala Marie KOVÁŘOVÁ, *Z lidových zvyků Podblanicka. Narození dítěte – v šestinedělí – křest a úvod*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 13, 1972, s. 192–217; Pavel POPELKA, *Narození člověka na moravských Kopicích*, in: Václav Frolec (ed.), *Čas života*, Brno 1985, s. 118–126. Proměnami významu křtu v období komunismu se zabývá A. NAVRÁTILOVÁ, *K analýze tendencí vývoje rodinných obřadů na současné vesnici. Obřady spojené s narozením*, ČL 71, 1984, s. 29–36.

49 TÁŽ, *Narození a smrt*.

a navazující pražské synody roku 1605 se v souvislosti s otázkami křtu detailně zabýval Josef Grulich, jehož průkopnická práce však takřka nenašla následovníky.⁵⁰ Novější podobě křtu a kmotrovství se na základě katolické odborné literatury 19. století věnovala zatím nepublikovaná disertace Hany Stoklasové.⁵¹

Výzkum konkrétní podoby kmotrovství na příkladu panství Chýnov v letech 1645–1654 provedla Miroslava Melkesová, která se zabývala především otázkou volby kmotrů.⁵² Její analýza však postrádá ukotvení v aktuální metodologii a výsledcích zahraničního bádání a především nevyslovuje řadu velmi důležitých otázek. Ve svém výzkumu se autorka zabývala jen postavami kmotrů, nikoli jejich vztahem ke křtěnému dítěti a jeho rodině. Zaměřila se na kvantifikaci matričních údajů pocházejících z jednoho desetiletí, kdy jednotlivé záznamy o kmotrovství nahlížela v podstatě izolovaně a nehledala mezi nimi hlubší souvislosti.

Nověji se objevily dílčí studie Josefa Kadeřábka⁵³ a Ladislava Nekvapila.⁵⁴ V případě prvního autora bylo studium kmotrovských vazeb součástí rozsáhlejšího projektu zaměřeného na pobělohorské měšťanské elity, Nekvapilova sonda byla koncipována podobně jako starší výzkumy Miroslavy Melkesové. I přes zajímavé poznatky, které zmíněné práce přinesly, nelze hovořit o systematickém zkoumání kmotrovství. Problematická je především koncentrace na 17. století, zatímco novější období čeští historikové sociálních dějin zcela opomíjejí.

Metodami sociálních dějin je možné téma kmotrovství zkoumat pro všechny společenské vrstvy včetně těch nejnižších od počátku raného novověku až po současnost. Ačkoli excerptce evidenčních pramenů a využití kvantitativních metod mohou při zběžném pohledu působit nezajímavě, lze jimi doložit proměny významu kmotrovství i vnímání rodinných vztahů v minulosti. Badatel se však nemůže omezit na statistiku vycházející z plošné kvantifikace údajů křestních matrik, například ve smyslu prostého sledování shody jména či příjmení křtěnce a kmotra nebo porovnávání jejich sociálního statusu.

Analýzy provedené pro různé evropské lokality ukázaly, že nejvýhodnějším způsobem zkoumání je detailní sonda do poměrů nepřilíš lidnaté lokality v delším

50 J. GRULICH, *Slavnostní okamžiky*; TÝŽ, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008, s. 178–198.

51 H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály*.

52 M. MELKESOVÁ, *Adhiberi*; TÁŽ, *Geografický horizont křtů v polovině 17. století na Chýnovsku*, HD 30, 2006, s. 205–242.

53 Josef KADERÁBEK, *Protireformace Slaného v letech 1610–1635 a její dopad na sociální vazby radních*, HD 2009, s. 9–44.

54 L. NEKVAPIL, *Kmotrovské vazby*.

časovém období, spojená s rekonstrukcí rodin či jinou formou prosopografické analýzy. Díky tomu je možné identifikovat většinu kmotrů uváděných v matrikách a popsat jejich vztah ke křtěnému dítěti a jeho rodině.⁵⁵ Výhodné je rovněž využití speciálních počítačových programů, které dokážou nejen urychlit identifikaci vložených osob, ale i vygenerovat a graficky znázornit vazby, které je navzájem spojovaly.⁵⁶ Lze tak nejenom vysledovat jedince, kteří byli jako kmotři žádoucí pro většinu obyvatel dané lokality, ale také pojmenovat kritéria, podle kterých byli kmotři voleni, zjistit, zda je s jejich kmotřenci spojovalo již existující příbuzenství, sociální či místní příslušnost. Neméně závažný je poznatek, zda byl výběr kmotrů pro konkrétní dítě jednorázovou záležitostí, řešenou podle aktuální situace, nebo zda stejná kmotrovská vazba spojovala více členů rodiny. Částečné zodpovězení výše vyjmenovaných otázek je samozřejmě možné i z pouhé kvantitativní analýzy holých matričních dat. Získané výsledky jsou však příliš povrchní a vedou k rezignaci na velké množství témat, která se s kmotrovstvím spojují a která je třeba sledovat v delší časové perspektivě, během níž mohlo dojít k výraznému posunu při výběru kmotrů.

Výzkum problematiky kmotrovství je z chronologického hlediska omezen pramennou základnou, neboť první matriky se v českém prostředí objevují poměrně pozdě. Vzhledem k tomu není možné například sledovat recepci výnosů tridentského koncilu, které tvoří páteř italské historiografie kmotrovství. Vyhlášení tridentských zásad pražskou synodou časově koresponduje se zakládáním katolických matrik nebo mu dokonce předchází. O to lákavější perspektivu však pro badatele představuje dopad protireformačních opatření na podobu kmotrovství. Vzhledem k chybějícím sondám ale není možné s jistotou uvést, kdy se plošně prosadilo omezení počtu kmotrů na dva, maximálně tři jedince.

Ukázalo se také, že poměrně hluboko do 17. století nebyly v Čechách výjimkou případy, kdy se u křtitelnice sešly osoby různého vyznání, což může doložit leckdy poměrně pomalé tempo protireformačních snah římskokatolické církve.⁵⁷ Jinde naopak výrazná změna křestní praxe a výběru kmotrů doprovázela radikální průběh rekatolizace. Například ve Slaném došlo po roce 1623 k rychlému poklesu obvyklého počtu kmotrů z dvou až jedenácti na pouhé tři a k transformaci

55 Klasicou rekonstrukci rodin na základě matrik využil například Frans Ciappara, který sledoval maltskou venkovskou farnost Qrendi. V rámci výzkumu, v němž věnoval pozornost i migracím, se mu podařilo přesně identifikovat přibližně 20 % kmotrů křtěných dětí. Frans CIAPPARA, *Religion, Kinship and Godparenthood as Element of Social Cohesion in Qrendi, a Late-eighteenth Century Maltese Parish*, *Continuity and Change* 25, 2010, s. 161–184.

56 Srov. například C. MUNNO, *Prestige*.

57 M. MELKESOVÁ, *Adbiberi*, s. 80–81.

sociálních sítí vytvářených vzájemným kmotrovstvím.⁵⁸ Podobně koncipovaná prosopografická analýza kmotrovských vazeb by mohla být důležitým příspěvkem k poznání vzájemných pout mezi příslušníky nekatolických vyznání v předtolerančním období či v desetiletích po vydání tolerančního patentu.⁵⁹

Omezením počtu osob aktivně asistujících při křtu novorozence získalo kmotrovství v Čechách stejně jako v dalších katolických zemích velmi vyhraněnou podobu. Výběr kmotrů se nadále řídil praktickými úvahami s cílem zajistit dítěti potažmo celé rodině výhody vyplývající z vhodně vytvořeného příbuzenství. Francouzští a italská badatelé se shodují, že vertikalizace kmotrovství byla paradoxním důsledkem tridentského koncilu, který snížil počet kmotrů za účelem podtržení jejich výchovné funkce a plnění náboženských povinností vůči dítěti. Reakcí rodičů však byla jednoznačná preference výše postavených kmotrů vybraných na základě pragmatických kritérií zaměřených na získání hodnotnějších darů, prestiže i protekce vyplývající ze spojení s významnou či lépe situovanou osobou.⁶⁰

Kmotrovství sloužilo k utváření a utvrzování společenských pout mezi rodinami usilujícími o dosažení podobných cílů, stávalo se projevem klientelismu nebo politických názorů, u imigrantů hrálo výraznou roli při navázání kontaktů v novém prostředí.⁶¹ „Posloužit“ kmotrovstvím chudému dítěti bylo výše postavenými osobami vnímáno jako zásluha či dokonce odpustek a účast na křtech pro ně byla prostředkem společenské realizace a reprezentace. Důležitou roli hrála také skutečnost, že odmítnutí nabízeného kmotrovství bylo po celé Evropě považováno za

58 J. KADERÁBEK, *Protireformace*, s. 23, 26.

59 Otázku kmotrovství v tolerančním období zmiňuje Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Praha 2006, s. 244.

60 Na počátku raného novověku bylo v těch oblastech Itálie, kde byla preferována přítomnost většího počtu kmotrů, zvykem zvát ke křtu příslušníky všech sociálních vrstev najednou. G. ALFANI, *Fathers and Godfathers*, s. 115–131; TÝŽ, *Godparenthood*, s. 64–67. Specifické postavení mezi kmotry měli samozřejmě duchovní, přestože jim bylo kmotrovství oficiálně zapovídáno, srov. Antonio IRIGOYEN LÓPEZ, *Ecclesiastical Godparenthood in Early Modern Murcia*, in: G. Alfani – V. Gourdon (edd.), *Spiritual Kinship*, s. 74–95; Étienne COURIOL, *Godparenthood and Social Relationships in France under the Ancien Régime: Lyons as a Case Study*, in: G. Alfani – V. Gourdon (edd.), *Spiritual Kinship*, s. 124–151, zde s. 127–137.

61 Například Guido ALFANI, *Immigrants and Formalisation of Social Ties in Early Modern Italy: Ivrea in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, in: G. Alfani – V. Gourdon (edd.), *Spiritual Kinship*, s. 47–73; Guido ALFANI – Cristina MUNNO, *Godparenthood and Social Networks in an Italian Rural Community: Nonantola in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, in: G. Alfani – V. Gourdon (edd.), *Spiritual Kinship*, s. 96–123; Sandro GUZZI-HEEB, *Spiritual Kinship, Political Mobilisation and Social Cooperation: a Swiss Alpine Valley in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, in: G. Alfani – V. Gourdon (edd.), *Spiritual Kinship*, s. 183–203.

nepřijatelné. Někteří jedinci se proto stávali kmotry tak velkému množství dětí, že bylo možné oprávněně pochybovat, zda byli svým závazkům vůbec schopni dostát. Skutečně významní a žádaní kmotři, pro které angličtina užívá termínu *habitual godfathers*, přitom zejména v nejvyšších vrstvách společnosti často přijímali kmotrovské závazky v zastoupení, aniž by se ke křtu dítěte osobně dostavili.

Na základě podobných úvah je možné usuzovat, zda rodiče kmotra zvolili za účelem posílení svého postavení, nebo jestli při jeho výběru mysleli více na zabezpečení dítěte. V případě, že byl vybrán prestižní kmotr, který měl podobné závazky k mnoha dalším dětem, jeho přítomnost u křtu spíše potvrzovala sociální pozici rodičů. Naopak od kmotra z řad blízkých sousedů či příbuzných bylo možné očekávat, že dítěti poskytne osobní oporu i pomoc v případě nouze. Zejména pro městské prostředí připadá vedle porovnávání sociálního postavení vzájemně skmotřených rodin v úvahu i sledování profesní endogamie výběru kmotrů. Volba příslušníka stejného povolání měla dlouhou tradici například u cechovních řemeslníků, u úředníků či jiných zaměstnanců mohla být nejen výrazem kolegiality, ale také klientelismu.⁶²

Vliv vertikálního kmotrovství na utváření životních kariér se pokusila metodami sociálních dějin doložit Christine Fertig. Jednoduchým propočtem průměrného množství dětí v rodině násobeného obvyklým počtem kmotrů a kmoter, kterých mohlo být v luteránské vsi Borgeln i devět, dospěla k závěru, že při křtech potomků mohl otec rodiny rozšířit okruh svých známých o 23 osob. Dokázala, že kmotrovství posilovalo sociální pozici křtěných dětí, ale zároveň výrazně zvyšovalo prestiž oblíbených kmotrů a kmoter. Lepší společenské postavení utvrzované kmotrovstvím usnadňovalo uzavření výhodného sňatku spojeného se získáním vlastní usedlosti jak kmotřencům, tak kmotrům i jejich dětem.⁶³

Zejména v případě nepříbuzných osob bylo pro získání pozvání ke křtu důležité zakotvení v místní společnosti. Cristina Munno doložila větší kmotrovskou popularitu osob usedlých ve sledované vesnici Follina po dobu delší než jednu generaci, zatímco imigranti se kmotry stávali méně často.⁶⁴ Solveig Fagerlund, který zkoumal kmotrovství ve švédském Helsinborgu společně s akty zdejšího soudu,

62 Tímto tématem se zabýval Tom Ericsson, který sledoval obyvatele švédského města Umea v letech 1850–1855. Rozdělil je do pěti skupin (měšťané, obchodníci, řemeslníci, nižší úředníci a dělníci) a sledoval jednak četnost jejich zastoupení při křtech jakožto kmotrů, jednak otázku, koho příslušníci daného povolání volili za kmotry svých dětí. Zabýval se přitom pouze mužskými svědky křtů, ženy ponechal stranou. T. ERICSSON, *Godparents*.

63 Ch. FERTIG, *Rural Society*, s. 509.

64 C. MUNNO, *Prestige*, s. 108.

zjistil, že mezi oblíbenými kmotry se nevyskytovali lidé zapletení do sousedských sporů a hádek.⁶⁵ Pragmatickými hledisky se výběr kmotrů řídil i na luteránském islandském venkově, kde většinu obyvatelstva představovali chudí nájemci půdy, kteří byli životně závislí jak na dobrých vztazích s vrchností, tak na sousedské solidaritě. Proto svým dětem zpravidla vybírali dva mužské kmotry, po jednom z každé zmíněné skupiny obyvatelstva.⁶⁶

Zajímavé je i téma geografického prostoru, v jehož rámci volba kmotrů probíhala. Jestliže ve středověku a raném novověku rodiče pocítovali velký tlak, aby jejich potomek nezemřel nepokřtěný, a děti se do kostela nosily nanejvýš druhý den po narození, nebylo možné žádat o účast na křtinách osoby žijící v odlehlejší lokalitě.⁶⁷ Proto byli ve starších obdobích vybíráni spíše kmotři přebývající v nejbližším okolí, zatímco později se geografický horizont kmotrů začal rozšiřovat. Vzdálený kmotr ovšem nemohl fakticky vykonávat všechny své povinnosti vůči dítěti a jeho spříznění s rodinou křtěnce mohlo mít pouze reprezentační význam.

S geografickou blízkostí se mnohdy spojovala i sociální homogamie a příbuzenství.⁶⁸ Jedním z projevů pravidelného upevňování již existujících vazeb bylo „předávání“ kmotrovství v jedné rodině nebo vzájemné duchovní spříznění více rodin. Opakované oslovování stále stejných kmotrů mohlo být zejména ve starších obdobích důsledkem potřeby nerozšiřovat příliš počet osob, mezi kterými nesměly být uzavírány sňatky. Pro kmotry měly totiž platit stejně přísné dispenzační zásady jako pro biologicky příbuzné či sešvagřené jedince, a to teoreticky až do sedmého kolena. Takto přísná pravidla by v menších lokalitách samozřejmě představovala nepřekonatelný problém, nelze tedy předpokládat, že byla dodržována.⁶⁹ Nad

65 S. FAGERLUND, *Women and Men*, s. 349–351.

66 Gísli Ágúst GUNLAUGSSON – Loftur GUTTORMSSON, *Cementing Alliances? Witnesses to Marriage and Baptism in Early Nineteenth-century Iceland*, *The History of the Family* 5, 2000, s. 259–270.

67 Z českého prostředí není známo nařízení, které by přesně specifikovalo časový limit, v němž mělo být dítě bezpodmínečně pokřtěno, zatímco například ve Francii se nařízení o neprodleném křtu stávala součástí protireformačních opatření, srov. É. COURIOL, *Godparenthood*, s. 145–147.

68 Jean-Pierre BARDET, *Angelots, familles, patrie: parrains et marrains à Bouafles (Eure) au XVIIIe siècle*, in: G. Alfani – P. Castagnetti – V. Gourdon (edd.), *Baptiser*, s. 167–184; Guido ALFANI, *Parraines participant et parenté. Tendances de longue durée dans la sélection des parents spirituels au sein d'une communauté exceptionnelle: Nonantola, XVIe–XVIIIe siècles*, in: G. Alfani – P. Castagnetti – V. Gourdon (edd.), *Baptiser*, s. 293–316; Ch. FERTIG, *Famille*, s. 107–121; M. MELKESOVÁ, *Geografický horizont křtu v polovině 17. století na Chýnovsku*, in: Eduard Maur – Josef Grulich (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, HD 30, 2006 – suplement, s. 205–242.

69 Jean-Louis FLANDRIN, *Familles: parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*, Paris 1976, s. 28–38; J. GOODY, *Development*, s. 134–146.

rámec církevních nařízení byly ovšem zapovídány sňatky mezi kmotrem a kmotrou jednoho dítěte, které měly nosit smůlu.⁷⁰ V některých oblastech v lidovém prostředí ale naopak zjevně existovala představa, že skmotření jedinci mají dokonce jakési právo na vzájemné intimní styky.⁷¹ Naproti tomu se postupně prosazoval zvyk požádat o kmotrovství nikoli jednotlivce, ale spíše rodinu, často tedy manželský pár.⁷² Nejvýznamnějším důvodem pro opakované kmotrovství ale byly snahy o posílení vzájemných vazeb s již dříve skmotřenou rodinou. Sourozenci proto velmi často mívali téhož kmotra a kmotru, výjimkou patrně ani v českých zemích nebylo mezigenerační dědění kmotrovských závazků.

Pokud byla volba kmotra strategií i projevem úcty k vybrané osobě, mohli být určití jedinci zváni za kmotry přednostně, tedy při křtech nejstarších potomků páru. Zajímavé poznatky by přinesla analýza kmotrovství v případech polovičních sourozenců, kteří měli společného jen jednoho z rodičů. Podobný význam jako žádost o kmotrovství mohla mít i volba křestního jména vyjadřující úctu někomu z okruhu příbuzných, přátel či právě kmotrům.⁷³ Z českého lidového prostředí byl regionálně zaznamenán ustálený systém určující jména novorozеныm dětem, v němž hráli kmotři zásadní roli,⁷⁴ mnohdy rodiče ponechávali na kmotrech i samotný výběr jména svých potomků. Žádnou z výše naznačených otázek však není možné za současného stavu bádání zodpovědět, neboť výzkum, který by zohlednil sourozenecké skupiny a pořadí dětí podle narození, v české historiografii dosud chybí.

Důležitou otázkou je i věk a generační příslušnost kmotrů. Z církevního pohledu nesměli být příliš mladí, nedoporučovali se ale ani lidé pokročilého stáří. Vyšší věk nepřibuzných kmotrů může být jedním z důkazů prestižního

70 Tento typ sňatků církev povolila již na koncilu v Mohuči v roce 813. F. ZONABEND, *La parenté*, s. 665.

71 A. FINE, *Parraines, marraines*, s. 168–190.

72 Toto pojetí kmotrovství se postupně prosazovalo i v českých zemích, přestože pražská synoda roku 1605 společné kmotrovství manželského páru vysloveně zapovídala, srov. M. MELKESOVÁ, *Adhiberi*. Otázku účasti obou manželů při křtu téhož dítěte však autorka nevysvětluje zcela uspokojivě, když na jedné straně podotýká, že k podobným situacím nedocházelo (s. 75), na druhé straně hovoří o adresování žádosti o kmotrovství „rodině jako celku“ (s. 89–90).

73 K předávání a významu křestních jmen obecně například Michael MITTERAUER, *Systeme der Namengebung im Vergleich*, in: Václav Bůžek – Dana Štefanová (edd.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, České Budějovice 2001 (= Opera historica 11), s. 255–273.

74 František Jílek, vycházející v tomto případě patrně z díla Jindřicha Šimona Baara, uvádí, že v Putimi bylo zvykem dávat prvorozenému synovi jméno po kmotrovi, druhému po otci, třetímu po dědovi a další potomci si jména „přinesli“ svým datem narození. František JÍLEK, *Jihočeský člověk a jeho řeč*, České Budějovice 1961, s. 197.

kmotrovství, kdy šlo o posílení postavení rodičů v okamžiku křtu, nikoli o hledání jedince, který by měl za dítě přijímat zodpovědnost. Kmotr měl být křtěnci natolik věkově blízký, aby mu mohl být nápomocen v jeho duchovním vývoji, a to i v době dospívání. Pro rodiče byla důležitá způsobilost kmotrů postarat se o dítě v případě, že by toho sami nebyli schopni, a proto zpravidla volili osoby své věkové kategorie.⁷⁵

Kmotrovství v žádném případě nepředstavovalo neměnný fenomén. Zejména v průběhu 19. století se v něm výrazně odrazila postupná modernizace společnosti, jejímiž projevy měly být podle zahraničních badatelů nejprve příklon k horizontálnímu a rodinnému kmotrovství a posléze i krize a oslabení významu tradičního duchovního příbuzenství.⁷⁶ V důsledku vzrůstajícího individualismu a zintimnění rodinného života od konce 18. a v průběhu 19. století mělo častěji docházet k navazování sociálně rovných kmotrovských vztahů a k častějšímu zvaní kmotrů z řad existujících příbuzných.⁷⁷ Kmotři začali být vybíráni z členů nejužší rodiny a naopak mohlo být považováno za nevhodné žádat o kmotrovství „cizí“ osobu. Rodinné slavnosti, mezi které se křtiny zařadily, se zejména ve městech postupně zcela uzavřely do privátní sféry a jejich veřejná složka byla pozvolna vytěsněna.⁷⁸

Pro většinu francouzských oblastí je možné v 19. století doložit systém výběru kmotrů mezi příbuznými podle pořadí narození dítěte, kdy tato čest náležela nejprve prarodičům, pak strýcům a tetám a následně vlastním dospívajícím sourozencům dětí.⁷⁹ Důsledně přitom bývalo dbáno na vyvážený poměr příbuzných z otcovské a mateřské linie.⁸⁰ V německém prostředí se naopak i v 19. století udržel vertikální model duchovního příbuzenství, které dokázalo překlenout jinak nepřekročitelné společenské hranice a výrazně rozšířit sociální síť jedince.⁸¹ Jak se oba modely uplatnily v českém prostředí, není možné v tuto chvíli ani odhadnout, protože dosud neexistuje analytický výzkum věnovaný novějším obdobím.

75 Spíše mladší jedince do 34 let v roli kmotrů a svědků křestního obřadu zachytila analýza provedená pro Chýnovsko v polovině 17. století. M. MELKESOVÁ, *Adhiberi*, s. 82–84.

76 G. ALFANI – V. GOURDON, *Spiritual Kinship*, s. 24–36.

77 K proměnám rodinného života v 19. století ve francouzském prostředí souhrnně například Philippe ARIÉS – Georges DUBY (edd.), *Histoire de la vie privée 4. De la Révolution à la Grande Guerre*, Paris 1987.

78 Srovnání různých italských a francouzských regionů přináší například G. ALFANI – V. GOURDON – A. VITALI, *Social Customs*, s. 8. Pokles počtu nepříbuzných kmotrů v první polovině 19. století byl doložen i pro Německo, srov. Ch. FERTIG, *Familie*, s. 124–129. Pro české prostředí obecněji M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství*, s. 95–102.

79 G. ALFANI – V. GOURDON, *Spiritual Kinship*, s. 31.

80 Zdůrazňuje F. ZONABEND, *La parenté*, s. 665–667; J. DUPÂQUIER, *Naming-practices*, s. 147.

81 Ch. FERTIG, *Rural Society*, s. 508–509.

Z hlediska vývoje obyvatelstva nejzávažnější změny přineslo postupné prosazení nového demografického režimu. Došlo k pozvolnému snížení porodnosti a k výraznému poklesu kojenecké a dětské úmrtnosti. Rodiny začaly omezovat počet svých potomků a zároveň zvyšovat své investice do těch, kteří se již narodili.⁸² Tyto změny se projevíly mimo jiné odkládáním křestních obřadů. Zatímco dříve bylo běžné křtít i zdravé novorozence tentýž nebo následující den, při pohledu do matrik z druhé poloviny 19. století je zřejmé, že se křty posunovaly o několik dnů či dokonce týdnů. Obřad tak mohl získat slavnostnější a rodinnější charakter. Jeho odložení umožňovalo účast obou rodičů, velkolepější oslavu a také pozvání příbuzných žijících ve vzdálenějších lokalitách. Mohlo tedy dojít k výraznému rozšíření geografického horizontu, v jehož rámci byli kmotři vybíráni, a kmotrovství mohlo znovu spojovat rodiny žijící odděleně v důsledku migrace.

Mimořádně závažný okruh badatelských témat souvisí právě se vztahem duchovního a biologického příbuzenství. Je třeba se ptát, jak často byli za kmotry vybíráni pokrevní příbuzní a kterým členům širší rodiny byla dáвана přednost, zda prarodičům, strýcům a tetám, nebo jiným příbuzným dítěte. Tato otázka úzce souvisí s nově objevenou výchovnou rolí babiček a dědečků, kterou umožnily demografické proměny 19. století.⁸³ Ve starších obdobích se řada lidí nedožila ani narození, natož dospívání svých vnuků, takže kmotrovství prarodičů nemohlo plnit svou podstatu. Se vzrůstající nadějí na dožití však jejich úloha při výchově dětí sílila, a tak se v průběhu 20. století prarodiče stali patrně nejobvyklejšími kmotry svých vnoučat. Preference generačně blízkých osob se naopak odrážela v přetrvávající oblibě sourozenců rodičů, kteří se stávali kmotry svých synovců a neteří.⁸⁴

Byli při výběru kmotrů z řad rodinných příslušníků preferováni biologičtí příbuzní z otcovy nebo z matčiny strany, muži nebo ženy? Tato zcela zásadní otázka otvírá téma významu patrilinéárních a matrilineárních příbuzenských vazeb. Při jednoduché analýze vycházející pouze z matričních zápisů křtů je však neřešitelná a vyžaduje podrobné studium založené na rekonstrukci rodin. Za stávajícího stavu českých výzkumů nelze vyslovit než předpoklad, že utvoření kmotrovských vztahů například mezi rodinami sourozenců nemuselo být výjimkou. Vzhledem k tomu, že většina snatků zůstávala patrilokální, nevěsta přicházela do manželovy rodiny a dědictví se předávalo v mužské linii, mohlo být kmotrovství s příbuznými

82 Například E. MAUR, *Počátky demografického přechodu v Evropě*, in: Svatava Raková – Christian Lequesne (edd.), *Jakou Evropu ohlašovala bitva u Slavkova?*, Praha 2006, s. 125–137.

83 Agnes FINE, *Grand-parents et aieux hier et aujourd'hui*, ADH 1992, s. 329–337; V. GOURDON, *Histoire des grands-parents*, Paris 2001, s. 292–298; S. FAGERLUND, *Women and Men*.

84 G. ALFANI – V. GOURDON – A. VITALI, *Social Customs*, s. 9–19.

z matčiny strany nástrojem, jak příbuzenská pouta vyvážit. Otázka kmotrovství v ženské linii naznačuje, že téma s sebou nese zajímavý genderový aspekt. Děti při křtu pravidelně dostávaly kmotra i kmotru, jejichž role byla rovnocenná.⁸⁵ Lze se tedy ptát, zda o svém kmotrovství rozhodovaly ženy samy, případně o něj byly osobně žádány, nebo zda byly žádosti o kmotrovství adresovány spíše jejich manželům. U lokálních „elit“ by kmotry mohly být zvány vzhledem k postavení svých vážených mužů či otců. Od žen z vyšších společenských vrstev se zároveň očekávala určitá forma charitativního působení, která na sebe mohla brát i podobu kmotrovství chudým či jinak znevýhodněným dětem.⁸⁶

Ženy však byly z účasti na křtinách teoreticky vyloučeny v okamžicích, kdy samy měly novorozeného potomka a jako šestinedělky nesměly být přítomny na bohoslužbách. Na příkladu několika měšťanek žijících ve Slaném v první polovině 17. století tuto skutečnost doložil Josef Kadeřábek.⁸⁷ Je však otázkou, zda toto pravidlo platilo i v novějších obdobích, kdy lze předpokládat jednak pokles důležitosti úvodu, jednak, analogicky k výsledkům zahraničních výzkumů, ustálení systému výběru kmotrů a udržování totožného kmotrovství v případě sourozeneckých skupin. V dané souvislosti by bylo možné brát do úvahy, že i v prostředí nižších vrstev mohl být kmotrovský závazek například ze zdravotních důvodů přijímán v zastoupení. Faráři ovšem měli povinnost v takových případech uvádět do matriky jména skutečného kmotra i jeho zástupce.⁸⁸ Je ale otázkou, zda se tak skutečně vždy dělo, neboť v matričních záznamech lze na podobné „dvojité“ zápisy kmotrů narazit jen zřídka.

S úlohou žen – kmoter souvisí i otázka role porodních bab. Z etnografických materiálů je známo, že se „babičky“ pravidelně účastnily křtů dětí, jimž pomohly na svět, neboť měly povinnost hlásit na příslušném farním úřadu provedení porodu a předat patřičné údaje k zapsání do matriky.⁸⁹ Často se ale stávaly i oficiálními kmotrami dětí, přestože obvykle nepatřily k dobře situovaným vrstvám oby-

85 Guido Alfani uvádí, že v některých italských oblastech nebylo ještě v první polovině 16. století zvykem zvat ke křtu ženy – kmotry. Prostor pro jejich uplatnění se otevřel až nařízením Tri-
dentského koncilu, který muže a ženy jako kmotry zrovnoprávnil a umožnil jim účastnit se křtů
společně. G. ALFANI, *Godparenthood*, s. 61.

86 S. FARGERLUND, *Women and Men*, s. 355.

87 J. KADEŘÁBEK, *Protireformace*, s. 22–23.

88 *Zastupování kmotrů*, Časopis katolického duchovenstva 1886, č. 4, s. 238–239.

89 M. MELKESOVÁ, „...skrze něž Pán Bůh svět, církev i nebe množí...“ *Raněnovověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry*, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stránilková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 263–290; H. STOKASOVÁ, *Katolické přechodové rituály*, s. 117–125.

vatelstva.⁹⁰ V druhé polovině 19. století podle některých údajů tuto roli přijímaly čím dál častěji, mnohdy v doprovodu kostelníků, aniž by byli hledáni jiní kmotři. Dvojice bába – kostelník se pak mohla stát „univerzálními kmotry osady“, kteří samozřejmě mohli jen těžko plnit závazky vůči všem svým kmotřencům.⁹¹

Tato skutečnost, jež však zatím nelze doložit analytickým výzkumem matrik, by naprosto popírala výše uvedené teorie o strategickém vybírání kmotrů z řad rodinných příslušníků či výše postavených osob. Je však otázkou, zda je možné zmiňované „univerzální“ kmotrovství porodních bab a kostelníků jednoznačně vysvětlit jako projev malé pozornosti věnované křtu. V jednotlivých případech by snad absence kmotrů mohla ukazovat na nedostatečné zdraví dětí, jejichž křtiny se uskutečnily narychlo a bez zvaní významnějších hostů. Teoreticky velmi jednoduchý výzkum kombinující matriky narozených a zemřelých však dosud nebyl proveden. Zřetelný, obecněji rozšířený nezáměr o účast na křestním obřadu by však mohl přesvědčivě prokázat náboženskou vlažnost či konfesní roztržičnost zkoumané oblasti.

Zvláštní kapitolu výzkumu představuje problematika nemanželských dětí. Křest na rozdíl od úvodu nesměl být odpírán, vyvstává však otázka, kdo byl ochoten přijmout odpovědnost za nelegitimní dítě. Pokud byla svobodná matka nahlížena jako osoba s porušeným morálním statutem, byla na kmotry jejího dítěte alespoň teoreticky vkládána mnohem větší zodpovědnost za jeho náboženskou a mravní výchovu. U potomků neprovdaných žen mohlo častěji docházet k odmítnutí kmotrovství nebo k účasti osob s nižší sociální pozicí. Právě analýza výběru kmotrů nemanželských dětí by mohla přispět k osvětlení jejich postavení ve venkovské společnosti v průběhu staletí.

Zásadní, avšak velmi obtížně řešitelnou otázkou je úloha kmotrů v životech kmotřenců a skutečné vykonávání kmotrovských povinností. Kmotr se teoreticky měl podílet na duchovní výchově dítěte a účastnit se všech důležitých přechodových rituálů jeho života, v případě katolíků prvního svatého přijímání, biřmování, sňatku, případně i pohřbu.⁹² Podle některých autorů měla role kmotra spíše formální charakter, podle jiných byla vnímána jako „pojistka“ pro případ

90 Tato skutečnost je z českého prostředí známa, není však doložena kvantitativním výzkumem. Pro srovnání lze uvést, že na islandském venkově se kmotrami novorozenců stávaly v 80 % případů právě porodní báby. G. Á. GUNNLAUGSSON – L. GUTTORMSSON, *Cementing Alliances*, s. 265–270.

91 Jan SEDLÁK, *Kmotrové při křtu*, Časopis katolického duchovenstva 1884, č. 3, s. 158–162.

92 A. FINE, *Parraines, marraines*, s. 226–244, 282–289; A. van GENNEP, *Le folklore*, s. 214–217; F. ZONABEND, *La parenté*, s. 661–663.

nepředvídatelné budoucnosti,⁹³ ačkoli kmotr neměl v okamžiku smrti otce či matky žádnou oficiální pravomoc rozhodovat o dalších osudech sirotka. I přes proklamovanou povinnost péče o dítě v případě osíření není jasné, zda kmotří toto břemeno skutečně nesli. Někteří zjevně nemohli svou úlohu vůbec plnit, ať už pro svůj vyšší věk u prarodičů, nebo kvůli velkému počtu kmotrovských závazků v případě velmi oblíbených kmotrů. Z toho by bylo možné usuzovat, že kmotrovství mělo spíše symbolický a společenský charakter. Agnès Fine naopak podotýká, že vzhledem k svému zásadnímu významu nebylo kmotrovství převrstvováno dalšími vztahy, například poručnictvím nebo adopcí v případě osíření.⁹⁴ Tytéž výsledky přinesla i studie o problematice poručnictví v raném novověku v Paříži a v Châlons-en-Champagne.⁹⁵ Ojedinelá sonda do poměrů českého venkova v první polovině 19. století potvrdila, že kmotří se poručníky svých kmotřenců nestávali.⁹⁶ Konkrétní vztahy mezi duchovními příbuznými či vliv kmotry a kmotra na výchovu a duchovní vývoj dětí by bylo možné odhalit pouze na základě pramenů osobní povahy, deníků či korespondence.

Je také otázkou, jakou roli v souvislosti s kmotrovstvím hrála sekularizace společnosti. Většina obyvatel českých zemí zůstávala ještě v první polovině 20. století alespoň „matrikově“ věřící a křest svých dětí pokládala za samozřejmost. Civilní matriky, jejichž vedení bylo v Rakousku umožněno roku 1868, nebyly v menších sídlech vůbec zakládány. Církev alespoň teoreticky neslevovala ze svých nároků na kmotry a křest, ačkoli se ke konci 19. a na počátku 20. století množily povzdechy nad stávající situací. Podle dopisovatelů Časopisu katolického duchovenstva mělo být radě rodičů absolvování první svátosti jejich dětí v podstatě lhotečné, jiní naopak vnímali křtiny jako důvod k uspořádání víceméně světské rodinné slavnosti spojené se zvaním kněze přímo do domu.⁹⁷ Zejména v nově vznikajících dělnických koloniích měl být na přelomu 19. a 20. století problém vůbec sehnat nějaké svědky křestního obřadu, zatímco na venkově si kmotrovství stále udrželo velký význam spojený například s rituálním zvaním za kmotra.⁹⁸ Lze se rovněž domnívat, že podobně jako jinde v Evropě i v českých zemích směrem k současnosti docházelo

93 Úlohu kmotrů v případě osíření předpokládá například J. GRULICH, *Slavnostní okamžiky*, s. 61.

94 Agnès FINE, *Adoption et parrainage*.

95 Sylvie PERRIER, *Des enfances protégées. La tutelle des mineurs en France, 17e–18e siècles*, St. Denis 1998, s. 98.

96 Markéta SKOŘEPOVÁ, *Ovdovění a osíření ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov, 1785–1855*, disertační práce Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, České Budějovice 2014, s. 261–265.

97 H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály*, s. 133–135.

98 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 88–95.

a dochází k častějšímu překrývání kmotrovských vazeb existujícím příbuzenstvím. Za stávajícího stavu výzkumu však nelze tyto předpoklady ani potvrdit, ani vyvrátit. Dalším samostatným, avšak dosud neřešeným tématem, jež by vyžadovalo zapojení etnografických a sociologických metod výzkumu, je význam a vnímání kmotrovství v nedávno minulých desetiletích a v současnosti.⁹⁹ Podobné otázky by navíc bylo možné řešit i u biřmovacích kmotrů s tím rozdílem, že jejich výběr záležel na samotných biřmovancích a ne na jejich rodičích.

Lze shrnout, že kmotrovství je důležitým tématem sociálních dějin, které je v České republice oproti zahraničí velmi zanedbávané. V minulosti představovalo zásadní prvek utváření sociálních struktur a mělo nezastupitelnou úlohu v socializaci venkovského i městského obyvatelstva. Ať již byly výběrem kmotrů vytvářeny nové či upevňovány stávající vztahy, znamenalo vždy podstatné pouto nejen mezi křtěncem a kmotrem, ale i jejich rodinami. Bylo stavěno na roveň příbuzenství a znamenalo závazek, jehož přijetí bývalo jedním ze způsobů identifikace a sebereprezentace lokálních společenských elit. Kmotrovství je přitom třeba vnímat jako instituci, která probíhala všemi sociálními vrstvami, i když na různých příčkách sociálního žebříčku měla patrně poněkud jiný význam. Vždy však byla nástrojem k vytváření sociálních aliancí a posilování společenských a rodinných pout. Zatímco pro raný novověk v českých zemích existuje alespoň několik dílčích studií, analyzujících sociální síť vytvářené prostřednictvím kmotrovství za účelem navázání či posílení společenských vazeb rodiny dítěte, pro novější období takto koncipované bádání chybí úplně. Nevyužity zůstávají i možnosti, které téma kmotrovství nabízí pro etnografický výzkum.

Výše naznačené otázky, které se týkají zejména posunu od vertikálního k horizontálnímu kmotrovství, vztahu biologického a duchovního příbuzenství, či krize tradičního kmotrovství, lze za současného stavu bádání zodpovědět pouze v rovině hypotéz, neboť v českém prostředí chybí jakákoli možnost komparace. V budoucnu bude zapotřebí položit množství základních otázek, které potvrdí, nebo vyvrátí výsledky výzkumů provedených zahraničními historiky a také stereotypní tvrzení opakovaná v české literatuře. Sociálně historický výzkum kmotrovství i přes využití kvantitativních metod v žádném případě nepředstavuje „samoučelnou“ statistiku, jejímž cílem by byl pouhý popis systému výběru kmotrů. Interpretace těchto poznatků a sledování jejich proměn v různých časových obdobích přináší ojedinělý úhel pohledu na sociální síť obklopující jedince. Absence výzkumu kmotrovství výrazně ochuzuje možnosti poznání fungování

99 TÁŽ, *K analýze*.

rodinných a společenských struktur ve venkovském i v městském prostředí. Kmotrovství navíc i přes výraznou sekularizaci moderní společnosti zůstává fenoménem, který se udržel od středověku až do současnosti, a zasluhuje, aby mu byla věnována patřičná pozornost.

Godparenthood Relationships as a Research Topic. On the Social History Both of the Early Modern Age and the 19th Century

MARKÉTA SKOŘEPOVÁ

The issue of godparenthood represents a very important subject matter, which becomes ever more the subject of study especially for the French, Italian and Scandinavian historians, yet one which is overlooked in the Czech environment. The aim of this contribution is to present the fundamental works of foreign historiography on the subject matter of godparenthood in the Early Modern Age and in the 19th century and in particular to point out fundamental, yet in their majority until now unanswered research questions linked to this subject matter in terms of the Czech environment.

In general, the social-historical perspective of the study of godparenthood is based on prosopographic or historical-demographic research of a certain group of the population and the identification of persons entered in the parish registers as godparents and parents of baptised children. In case of the study of smaller localities with a closed population, historians, in general, view godparenthood as the key to the study of social networks, both in municipal and rural environments. With regard to the assumed high prestige, which godparenthood bonds bestowed, it is even possible, based on their reconstruction, to define elite social groups. Thus, attention is paid not merely to the linkage of individual groups of the population through godparenthood bonds but also to the intensification of thus achieved links by repeated godparenthood within the framework of one family.

Whereas abroad research intensity related to this subject matter corresponds to its historical importance, Czech historiography has until now devoted scant attention to godparenthood. The historians of social history have especially focused on the period of the 17th century, which offers, amongst others, the question of the influence of newly introduced ecclesiastical measures in terms of godparenthood, in particular the regulations of the Prague Synod held in 1605, which followed the decrees of the Council of Trent. The consequent period until the end of the 19th century is outside the bounds of this research interest. Despite a huge space offered by preserved ethnographic and folklore resources, at present there exists neither systematic ethnological or anthropological research of the subject matter of godparenthood in the Czech environment.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Fyzické násilí, státní autorita a trestní právo v českých zemích 1918–1923

VÁCLAV ŠMIDRKAL

VÁCLAV ŠMIDRKAL: Physical Violence, State Authority and Criminal Law in the Czech Lands 1918–1923

This article deals with the issues of physical violence and criminal law in Czechoslovakia immediately after World War One. It poses the question of how the state responded to an increase in criminality in terms of the criminal law and of the enforcement of the will of collective participants through violence. Based on the study of contemporary deliberations on a new legislature by lawyers, judges and legislators, this article researches the importance of newly adopted norms of criminal law, as well as proclamations of amnesties and granting pardons in order to strengthen the authority of the state and to consolidate the internal political situation.

Key words: criminal law, violence, war profiteering, amnesty, pardon, Czechoslovakia, 1918

Po úspěšném státním převratu, kterým v Praze 28. října 1918 převzal moc Národní výbor a vzniklo Československo, následovalo několikaleté období přechodu z válečného stavu do mírového uspořádání a z jedné státní formy do druhé. V tomto přechodném období sice v českých zemích nedošlo tak jako v některých jiných regionech středovýchodní Evropy k rozpadu státu a nárůstu nekontrolovatelného

chaosu, ale i zde se stát potýkal s problémem prosazení svých výlučných pravomocí.¹ Výzkum této počáteční etapy dějin první republiky však doposud jen málo zohledňoval reakce státu na rozpad předchozího společenského řádu během první světové války, který způsobil posuny ve vnímání práva a bezpráví a relativizoval pojem spravedlnosti. Oboroví historici sledovali spíše linii politických, vojenských, hospodářských a sociálních dějin nebo dějin nacionalismu,² zatímco právní historici si kladli otázky vycházející z metodologie právní vědy.³ Budování československého státu ovšem neohrožovaly jen konkurenční státoprávní projekty Německého Rakouska, Polska či Maďarska nebo revoluční a kontrarevoluční plány zleva či zprava, ale také prudký plošný nárůst kriminality a malá důvěra občanů ve schopnost státu vládnout. Namísto úcty k právnímu řádu a prosazování kolektivních zájmů zákonnou cestou se ve veřejném životě rozmohl samozvaný výkon moci prostřednictvím násilí, který se neřídil zákonem, nýbrž kolektivně sdílenými představami o spravedlnosti a morálce.⁴

Otázkou je, jakými trestně právními prostředky reagovalo Československo na tento úpadek autority státu jako garanta veřejného pořádku a vlády práva. Při

-
- 1 K problematice přechodu z války do míru a rozpadu impérií ve středovýchodní Evropě nejnověji viz Robert GERWARTH – Uğur Ümit ÜNGÖR, *The Collapse of the Ottoman and Habsburg Empires and the Brutalisation of the Successor States*, *Journal of Modern European History* 13, 2015, č. 2, s. 226–248; Jochen BÖHLER, *Enduring Violence: The Postwar Struggles in East-Central Europe, 1917–21*, *Journal of Contemporary History* 50, 2015, č. 1, s. 58–77; Jörn LEONHARD, *Die Büchse der Pandora: Geschichte des Ersten Weltkriegs*, München 2014, s. 939–978; Robert GERWARTH, *War in peace: paramilitary violence in Europe after the Great War*, Oxford 2012; Julia EICHENBERG – John Paul NEWMAN, *Introduction: Aftershocks: Violence in Dissolving Empires after the First World War*, *Contemporary European History* 19, 2010, č. 3, s. 183–194.
 - 2 Např. Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918–1938)*, *Díl první: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2003; Antonín KLIMEK, *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XIII, 1918–1929*, Praha a Litomyšl 2000; Radko BŘACH, *Dva roky bojů a organizační práce: Československá armáda v letech 1918–1920*, Praha 2013; Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, Brno 2004–2009; Eagle GLASSHEIM, *Urození nacionalisté: česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. století*, Praha 2012; Nancy M. WINGFIELD, *Flag wars and stone saints: how the Bohemian lands became Czech*, Cambridge, Mass. 2007; Jeremy KING, *Budweisers into Czech and Germans: a local history of Bohemian politics 1848–1948*, Princeton 2005; pro přehled dějin kriminality v českých zemích viz Vladimír FRANCEK, *Velké dějiny zemí Koruny české*, Tematická řada, *Zločinnost a bezpráví*, Praha a Litomyšl 2011.
 - 3 Např. Karel MALÝ a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 2010; K problému metodologického rozštěpení právně historického výzkumu podél oborových hranic právní a historické vědy viz Diethelm KLIPPEL, *Rechtsgeschichte*, in: J. Eibach – G. Lottes (vyd.), *Kompass der Geschichtswissenschaft*, Göttingen 2006, s. 131–135.
 - 4 Jaromír HARVÁNEK a kol., *Právní teorie*, Plzeň 2013, s. 27.

hledání odpovědi na danou otázku se tato studie primárně zaměřuje na nově přijatou trestně právní legislativu a na milosti a amnestie. Tvrdím, že vedle nových norem utvářejících republikánsko-demokratickou trestně právní kulturu měla na zvýšení autority státu důležitý vliv politika odpuštění formou milostí a amnestií.

Studie nejprve nastiňuje dobovou reflexi problematiky oslabení právního vědomí a úpadku státní autority. Na konkrétním případě lichvy potom ukazuje rozmach svépomocné spravedlnosti a legislativní reakce státu na tuto situaci. Následně se článek věnuje legislativní činnosti v oblasti trestního práva, od které se očekávalo posílení autority státu nahrazením údajně zastaralého, nespravedlivého a neuznávaného trestního práva převzatého z Rakouska-Uherska. Poslední část se zabývá milostmi a amnestiemi, které se staly symptomem přechodného období a představovaly důležitý nástroj konsolidace vztahů mezi občany a státem.

Poválečná krize státní autority

Jestliže předpokladem úspěšného ustavení Československa byla revoluční aktivizace občanstva, pak hypertrofie této aktivity a prodlužování období, v němž se s ohledem na vyšší cíle revoluce nedodržují platné zákony a neuznávají se výlučné pravomoci státní moci, byly brzdou pro vybudování stabilního státu. Na jednu stranu se čeští politici snažili o vzorově nenásilný průběh státního převratu a o vyvarování se křiklavých případů revoluční svévole, které by mohly zpochybnit demokratickou vyspělost národa. Na druhou stranu bylo nepřehlédnutelné, že se „mnohým našincům v revoluci tak zalíbilo, že z ní chtěli udělati jakousi trvalou instituci“.⁵ Sklony polarizované společnosti k radikálním řešením zvyšoval nárůst lidové nespokojenosti s poměry v novém státu. Počáteční kázeň vycházející z převratového nadšení a očekávání nadcházejících událostí rychle vystřídaly zklamání, nespokojenost a hněv pramenící z rozporu mezi tím, co vše by se změnit mohlo, ale nemění se.⁶ Etapu utváření československé státnosti v prvních letech po první světové válce tak lze podobně jako v případech dalších států ve střední a východní Evropě chápat jako období výjimečného stavu vyznačujícího se zvýšenou dispozicí

5 Josef HOLEČEK, *Prvé třileti Československé republiky*, Praha 1922, s. 16.

6 Josef S. MACHAR, *Pět roků v kasárnách*, Praha 1927, s. 53; Hannah ARENDTOVÁ, *O násilí*, Praha 1995, s. 46.

obyvatelstva k řešení skupinových i individuálních konfliktů nezákonnou cestou a oslabenou schopností státu prosadit se jako garant vlády práva.⁷

Dobová odborná publicistika charakterizovala tento deficit státní moci jako chybějící autoritu, kterou si Československo a jeho státní správa nedokázaly z počátku u svých občanů vydobýt. Podle právníka a politika Bohumila Baxy musel každý demokratický stát pro své zdárné fungování nalézt vhodný poměr mezi zaručením občanských svobod a ochranou autority státu jako respektování jeho výlučných pravomocí, kam patřilo i užití násilí nebo práva trestat.

„Dnes má náš stát pramalou autoritu, právní řád se beztrestně porušuje, není u nás pořádku, není bezpečnosti ani právní ani majetkové, jednotlivci i davy osobují si práva příslušející pouze moci státní, jsou tu vlády vedlejší, které mají začasté větší moc výkonnou než samy orgány státní a úřady jsou proti tomu bezmocny, ba mnohdy i k všelijakému takovémuo řádění nečinně přihlížejí.“⁸

Příčinu tohoto stavu viděl Baxa nejen v „neschopnosti státotvorné“ českého národa, který si za Rakouska vypěstoval odpor k instituci státu, ale i ve „zvláštní psychose dnešní doby“.⁹ Podstatou této „psychosy“ bylo jednak oslabené právní vědomí o hranici mezi trestností a beztrestností kolektivních protestů a jednak konkurence autority státu opírající se o právní řád a institucionalizovaných či nahodile vytvořených kolektivů jednajících podle lidových morálních představ. Jako právník kladl proto Baxa důraz na pěstování a posilování „citu a smyslu pro právo“, který byl za Rakouska zneužíváním a ohýbáním práva ubíjen a jehož předpokladem byla výchova k bezpodmínečnému dodržování zákonů.¹⁰ V tom se shodoval i s dalšími autory dobové diskuse. Právník Rudolf Franzl na stránkách časopisu Všeohrd upozorňoval, že zatímco válečné oslabení rakouské státní moci, která přestala být schopna vynucovat svou vlastní vůli, přispělo k žádoucímu rozpadu monarchie, v republice musí být dosaženo silného státu zejména široce pojatou právní osvětou.¹¹ Úctu k zákonům považoval za základ občanské výchovy také vojenský teoretik a odborový rada Ministerstva národní obrany Milan Fučík. Do dosažení dospělosti měl podle něj každý mladý občan dojít k přesvědčení,

7 Martin H. GEYER, *Grenzüberschreitungen: Vom Belagerungszustand zum Ausnahmezustand*, in: N. Werber – S. Kaufmann – L. Koch (vyd.), *Erster Weltkrieg. Kulturwissenschaftliches Handbuch*, Stuttgart 2014, s. 341.

8 Bohumil BAXA, *Autorita státní*, Praha 1920, s. 4.

9 Tamtéž, s. 20.

10 Tamtéž, s. 5.

11 Rud. FRANZL, *Popularisujme právo!*, Všeohrd 1, 1920, č. 3, s. 34–35.

že „každý zákon a nařízení Republiky všude a od každého se respektuje, že jest pro každého stejně závazno, že nedodržování zákonů a řádů jest proviněním proti státu, proti demokracii, a že takové provinění dochází také vždycky odplaty, trestu.“¹²

Nízkou úctou vůči právnímu řádu v těsně poválečném období dokládají také vývojové tendence statisticky zachycené kriminality. Zatímco v prvních válečných letech 1914–1915 došlo v českých zemích oproti předválečnému stavu k poklesu počtu trestních věcí řešených sborovými a okresními soudy, od roku 1916 začal počet soudních případů strmě vzrůstat a když v roce 1921 dosáhl maxima, představoval tento počet zhruba pětinasobek stavu oproti roku 1913.¹³ Na rozdíl od belicistního názoru rakouského kriminologa Franze Exnera,¹⁴ že pokles kriminality na začátku války je způsoben tím, že válka občany mravně zušlechťuje, přikláněl se český kriminolog Vladimír Solnař k vysvětlení, že tyto změny souvisely s povoláním mladých mužů do armády, jejich podřízení vojenské justici a také s liknavějším přístupem policie a soudů k řešení trestných činů. Během války potom došlo v zázemí k nárůstu kriminality žen a mládeže. Raketový růst soudně řešené kriminality s vrcholem v letech 1920–1921 pak Solnař přisuzoval sociálním potížím při začleňování demobilizovaných vojáků do civilního života, slabosti státní moci a celkové radikalizaci společnosti.¹⁵ V českých zemích byl nejvýraznější poválečný nárůst počtu odsouzených za majetkové trestné činy. Zatímco v roce 1912 bylo za zločin krádeže odsouzeno 30,8 % všech odsouzenců, během války se podíl tohoto zločinu vyšplhal až na 80,5 % v roce 1918 a ještě v roce 1922 činil 61,9 %.¹⁶ Oproti průměru let 1902–1906 vzrostl v roce 1921 počet odsouzených za loupež a účast na loupeži o 173,8 %, za podvod, podvodný úpadek a poškození cizích věřitelů o 188,8 %, za zpronevěru a účast na zpronevěře o 422,5 % a za krádež a účast na krádeži o 437,7 %. Zatímco počet odsouzených za zločin veřejného násilí stoupl jen mírně (o 18 % v roce 1920) a zločin těžkého poškození na těle byl v českých zemích v poválečném období dokonce podstatně nižší než před válkou

12 Milan FUČÍK, *Vojenský problém v demokracii*, Praha 1921, s. 70.

13 Vladimír SOLNAŘ, *Zločinnost v zemích českých v letech 1914–1922 s hlediska kriminální etiologie a reformy trestního práva*, Praha 1931, s. 119.

14 Franz EXNER, *Krieg und Kriminalität in Österreich*, Wien 1927, s. 12.

15 V. SOLNAŘ, *Zločinnost*, s. 114. Přes veškerou problematičnost porovnávání trestních statistik různých zemí vyplývalo z pokusů o komparativní kriminologické studie, že podobný průběh měl vývoj kriminality v různých evropských státech, srov. M. E. HACKER, *The influence of the World War on crime*, *Revue internationale de droit pénal* 4, 1927, č. 1, s. 95–109.

16 *Trestní statistika z Čech, Moravy a Slezska v letech 1919–1922*, Praha 1925, s. 27, tab. 49.

(o 62,8 % v roce 1920), bylo v roce 1922 odsouzeno o 102,8 % více obžalovaných za vraždu (§ 134 a 135 trestního zákoníku).¹⁷

Statistika však nezachycovala skutečnost, že průvodním jevem nejrůznějších trestných činů se stalo vyhrožování násilím.¹⁸ V dobovém právním diskursu byl pro problematiku živelného prosazování kolektivních zájmů prostřednictvím násilí nebo pohrůžky násilím používán pojem „teror“, jehož různé podoby sahaly „od zabírání bytů až na zabírání kostelů, od znásilňování politického přesvědčení jednotlivce až po rozbíjení politických schůzí, od násilných vniknutí do úředních místností až po týrání veřejných orgánů a ohrožování jich na životě, od urážek soudů až po osobování si práv neodvislé justice“.¹⁹ Podle ministerského tajemníka Josefa Zelenky souvisel vznik tohoto fenoménu s nesprávným chápáním demokratického občanství, které vedlo ke snaze hřešit na krizovou poválečnou situaci státu svépomocnou akcí jednotlivců i kolektivních aktérů.

„Nepříznivá situace hospodářská, sociální nerovnosti jednotlivých tříd národa, nerozřešené otázky národnostní a kulturní – byly a jsou namnoze činiteli, kteří brzdí řádnou a rychlou konsolidaci státu. Naproti tomu dávno kýžená svoboda přinesla nejen u nás, nýbrž i v cizině sama sebou zjev zcela přirozený a pochopitelný, ba možno bez odporu říci i radostný, že široké vrstvy lidové berou intenzivní účast na politickém životě a hledají cestu, jak z obtíží, jež byly uloženy do vínku našemu státu, co nejdříve vybřednouti. Tím však hledíc k rozvrstvení občanstva na jednotlivé třídy a různé směry politické dána jest i různost cest, jimiž jednotlivé směry chtí se bráti, a tím i možnost dosti vážných konfliktů, které nejen že nemohou přispěti ke konsolidaci státu, nýbrž někdy i přímo staví konsolidaci jeho nové, vážné překážky.“²⁰

Jako konkrétní příklad můžeme uvést problematiku poválečné bytové krize, která proti sobě v přelidněných městech stavěla lidi bez střechy nad hlavou a lidi vlastníci nebo užívající bytové prostory. Zejména v Praze, která se stala hlavním

17 Tamtéž, tab. 50. V tomto období je ovšem nutné počítat se značným rozdílem mezi statisticky zachycenou kriminalitou a skutečným počtem spáchaných kriminálních činů, viz Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR), fond Kancelář prezidenta republiky (dále jen KPR), P, kart. č. 91, Vyjádření ministerstva spravedlnosti (15. 4. 1922), s. 1–2.

18 Viz rozsudek nejvyššího soudu z 11. 4. 1921 a interpretace § 76 trestního zákoníku (veřejné násilí) ve smyslu psychického a morálního násilí. *Čís. 416*, in: Sbíрка rozhodnutí nejvyšších stolic soudních republiky československé. Rozhodnutí nejvyššího soudu ve věcech trestních, sv. II, 1922, s. 140.

19 Josef ZELENKA, *Terror*, Právník 60, 1921, č. 10, s. 290–291.

20 Tamtéž, s. 290.

městem nového státu, byla situace kritická.²¹ Soudcovské listy upozornily v roce 1920 na provokativní titulky pražských německých novin Bohemia „Might is right in Prague“ (V Praze je síla právem),²² který reagoval na násilná vystěhovávání z bytů dělnickou svépomocnou organizací „Černá ruka“, proti níž úřady zasahovaly jen liknavě.²³ Dělnický dav, který prováděl podle vlastního morálního uvážení (někdy ovšem naopak na placenou zakázku) nucená vystěhovávání, nastěhovávání nebo naopak bránil výkonu soudních nařízení, mohla státní správa zastavit jen násilím. Toho se však „Černá ruka“ příliš neobávala, protože úřady vymezující se vůči rakouské praxi se zdráhaly použít donucovací prostředky. „Černá ruka“ byla dokonce částečně tolerována jako svépomocná sociální organizace dělnictva, která mohla k prosazení oprávněných nároků lidí bez bytu použít účinnější prostředky než stát.²⁴

Záměnu svobody se zvlůl a právního systému s vládou pěstního práva (ius manuarium) dokládal spisovatel Josef Holeček i na chápání pojmu „republika“ jako svého druhu přirozeného stavu, v němž neexistují státní garance veřejného pořádku, ale v němž vyhrává silnější. „Naši rváči, popisují-li pořádnou pranicí, říkají: ‚To vám byla republika!‘“²⁵ Namísto předvídatelnosti sociálních interakcí podle všeobecně závazných právních norem se tak prosazoval stav, v němž se spravedlnosti nedomohl ten, kdo na ni měl právní nárok, ale ten, kdo disponoval větší (fyzickou) silou.²⁶ Následující příklad lidových soudů ovšem ukazuje, že na nastalou situaci, kterou bylo extralegální trestání lichvářů na základě spotřebitelské představy o dobrých mravech, dovedl stát, i když se značným zpožděním a nepřilíš dokonale, reagovat vytvořením formálního pramene práva a na místo násilné pouliční spravedlnosti umožnit trestání lichvy soudní cestou.

21 Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, *Praha*, Praha 2000, s. 561.

22 Titulek článku byl aluzí na sociálně darwinistický filosofický pamflet Ragnara Redbearda „Might is Right, or The Survival of the Fittest“ publikovaný v roce 1890 v USA.

23 *Might is right in Prague*, Soudcovské listy 1, 1920, č. 7, s. 111.

24 J. HOLEČEK, *Prvé tříletí*, s. 183; A. KLIMEK, *Velké dějiny*, s. 93; autobiografické pojetí viz Franta SAUER, *Franta Habán ze Žižkova*, Praha²1965, s. 268–270; beletristické ztvárnění viz Ivan OLBRACHT, *Anna proletárka*, Praha¹⁰1952, s. 124–153.

25 J. HOLEČEK, *Prvé tříletí*, s. 13.

26 J. HARVÁNEK, *Právní teorie*, s. 42; Felix SCHNELL, *Räume des Schreckens: Gewalt und Gruppenmilitanz in der Ukraine 1905–1933*, Hamburg 2012, s. 19; M. H. GEYER, *Grenzüberschreitungen*, s. 357.

Lidový soud podle „ulice“ a podle zákona

V neděli 3. listopadu 1918 se ve valašské vesnici Francova Lhota konala bohoslužba za zdar nového státu. Po jejím skončení nabádal před kostelem občan Josef Klestil sousedy, aby úspěchu Československa pomohli v místních poměrech na svět tím, že se vypořádají s „naším nenáviděným a prašivým židem Reissem“. Tak jako do řady dalších míst, i do odlehlé podhorské vesnice se blížila popřevratová vlna plenění hostinců, obchodů i domácností živnostníků, kteří měli závratně vydělávat na válečné nouzi. Doutnající konflikt mezi vesničany a hospodským propukl o dva dny později v rabování židovských provozoven. Obyvatelé, kteří se v Reissově hospodě původně shromáždili kvůli odvodům do armády, se začali chovat vůči hospodské Reissově svévolně a jejich smělost rostla. Nejdříve si dávali nalévat alkohol, za nějž nehodlali zaplatit, později se už obsluhovali sami, a když se opili a přidali se k nim další lidé z vesnice, pozabýjeli drůbež, kterou si uvařili a snědli. Souběžně s vypíjením a vyjídáním hospody začalo plenění soukromých částí budovy. Kolem desáté hodiny večerní se rozvášněný opilý dav přesunul z Francovy Lhoty do vedlejší vesnice Střelná. František Šeliga, který průvod vedl, provolal při vstupu do hospody Erstiny Grünové slávu revoluci a vyzval ostatní ke konzumaci zvoláním: „Čechoslováci do šenktyšu!“ Okolo jedné hodiny v noci odešla pod Šeligovým vedením část hostů do sousední hospody s tím, že v ní nesmí zůstat hřebík na hřebíku, protože její majitel Haas byl za války doma a bohatl, zatímco oni bojovali ve válce.²⁷

Podobné drancování proběhlo v českých zemích v období od listopadu 1918 do ledna 1919 na celé řadě dalších míst. Došlo k němu jak na vesnicích, tak i ve městech. Účastnily se ho nejen deklasované živly, ale i vzdělané maloměstanské vrstvy, rabovala nejen potřebná chudina, ale i relativně dobře situovaní občané.²⁸ Jakkoliv byl nepřehlédnutelným motivem rabování antisemitismus, neudržitelný antagonismus mezi spotřebiteli a obchodníky vedl k tomu, že se plenění nevyhýbalo

27 Národní archiv (dále jen NA), fond Ministerstvo spravedlnosti 1918–1953 (dále jen MS), kart. 917, Zpráva Státního zastupitelství v Uherském Hradišti v trestní věci proti Anně Jurčíkové a spol., St 4507/18/7 (7. 3. 1919), s. 1.

28 Blanka SOUKUPOVÁ, *Česká identita po vzniku Československé republiky: Antisemitismus jako faktor upevnění jsoucnosti? 1918–1920*, in: Blanka Soukupová a M. Zahradníková (vyd.), *Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech*, Praha 2003, s. 30; Vojenský ústřední archiv-Vojenský historický archiv (dále jen VÚA-VHA), fond Divisní soud Plzeň, kart. č. 2, sign. Dst 43/18, Výtřžnosti v Klatovech dne 8. ledna 1919.

ani „křesťanským“ provozovám.²⁹ Občané trpící během války dlouhodobým hmotným nedostatkem nerozuměli pojům „svoboda“, „demokracie“ nebo „republika“ ve smyslu politických hodnot, které umožní širší způsob občanské účasti na výkonu politické moci, ale jako možnost vypořádat se vlastními silami s těmi, které považovali za své dlouhodobé bezprostřední utlačovatele.³⁰ Plenění majetku tak bylo triumfem spotřebitelského davu vedeného morálními měřítky nad obchodníky doposud chráněných právním řádem, který rozpadem Rakouska-Uherska přestali občané chápat jako závazný. Židovský obchodník z Ludkovic na Zlínsku, Julius Beck, jehož obchod byl 10. listopadu 1918 vypleněn davem vedeným vojenskými dezertéry, při vyšetřování uvedl, že rabující argumentovali tím, že „je teď nový zákon, on že jim musí teď vše dát.“³¹ Právě představa oprávněnosti přisvojit si potraviny a další spotřební zboží a beztrestnosti takového konání, v některých případech stvrzené spoluúčastí nositelů státní autority, vedla obyvatelstvo k plenění. Například rabování židovských obchodů s látkami a konfekcí 15. ledna 1919 v Jindřichově Hradci se účastnili také vojáci z tamní posádky a připojili se k nim dokonce i další vojáci, kteří byli na místo vysláni proto, aby rozkrádání zabránili.³² Zahájení policejního vyšetřování a následné zavedení trestního řízení bylo však jasným znamením, že „morální prázdniny“³³ skončily, respektive z pohledu státu nikdy nenastaly, a že za spáchané činy bude následovat trest.

Živelná vlna rabování obchodů, hostinců a domácností živnostníků údajně využívajících válečné poměry k nemorálnímu obohacení, která se Československem přelila krátce po jeho vyhlášení na přelomu let 1918 a 1919, se do určité míry

29 Michal FRANKL a Miloslav SZABÓ, *Budování státu bez antisemitizmu: Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*, Praha 2015; Michal FRANKL, „*Emancipace od židů*“: *Český antisemitismus na konci 19. století*, Praha a Litomyšl 2007, 246–271; Ines KOELTZSCH, *Geteilte Kulturen: Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)*, München 2012, s. 151–177; NA, fond MS, kart. 917, Výtržnosti protižidovského rázu. Opis k číslu 987 pres. z roku 1918 (29. 12. 1918). Tamtéž, Seznamy o výtržnostech protižidovských (6. 9. 1919).

30 K válečné každodennosti dělnického obyvatelstva v českých zemích viz Rudolf KUČERA, *Život na příděl: Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*, Praha 2013.

31 NA, fond MS, kart. č. 917, Dopis Státního zastupitelství v Uherském Hradišti Moravskoslezskému vrchnímu státnímu zastupitelství (31. 1. 1919), s. 2.

32 Michaela CHLÁDKOVÁ, *Nepokoje v Jindřichově Hradci na počátku roku 1919*, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třebońska, sv. 21, 2009, s. 87n.; Dok. 1B, in: Alois Kocman (vyd.), *Souborná týdenní hlášení presidia zemské správy politické v Praze o situaci v Čechách 1919–1920*, Praha 1959, s. 15; podobně v Klatovech viz Karel ŘEHÁČEK, *Hladové a protidrahotní bouře na Plzeňsku během války a po vzniku Československé republiky (1917–1919)*, *Minulosti Západočeského kraje* 40, 2005, s. 225–227.

33 Randall COLLINS, *Violence: A Micro-sociological Theory*, Princeton 2008, s. 243–245.

opakovala na konci května 1919. Na rozdíl od popřevratových pogromů, které kromě zřetelného antisemitského podtextu spojovala jen rámcová představa dlouhodobé nespravedlnosti ve spotřebitelských vztazích, šlo o půl roku později o organizovaný dělnický výkon spravedlnosti podle možností ulice. Demonstrace začaly 22. května 1919 v Praze a během několika dní se lavinovitě rozšířily do dalších měst a obcí.³⁴ Přestože na některých místech přerostly ve vynucený prodej za snížené ceny nebo přímo v plenění prodejen, jejich základem byl pouliční lidový soud, kterými dav rozhněvaných dělnických spotřebitelů dával pachatelům poslední výstrahu před „bílením“ a šibenicí. Donucením domnělých lichvářů k potupnému pochodu na náměstí nebo náves, kde museli pod improvizovanou šibenicí shromážděné odprosít za předražování a odpřisáhnout, že budou napříště prodávat zboží levně, dokazoval obviněným protestní kolektiv svou sílu.³⁵ Smyslem pouličního lidového soudu nebylo vynášení rozsudků trestu smrti a už vůbec ne jejich okamžité vykonání, ale donucení lichváře prostřednictvím veřejného morálního odsouzení ke změně chování. Použité šibenice tak byly spíše maketami než funkčními popravčími nástroji a sloužily stejně jako řetězy, oka na zajíce nebo umrlčí lebky k označení, zesměšnění a zastrašení lichváře. Také fyzické násilí nepřerostlo v lynčování a omezilo se na přinucení lichváře k účasti na pouličním soudním procesu, k doznání a složení závazku. Víc než způsobení trvalého tělesného poškození se vyskytovalo ponižující fackování, tahání za uši nebo štípání.

Ačkoliv hlavním bodem „obžaloby“ pouličních dělnických procesů byla nepřijatelná cenotvorba a domnělé nepřiměřené zisky, trestány byly i nejrůznější politické delikty proti zájmům dělnictva. Na jednom z „táborů lidu proti lichvě“ byl zadržen český učitel, kterému bylo vyčteno, že je agráříkem, že zakazuje dětem ve škole zpívat píseň „Rudý prapor“ a že jako důstojník rakouské armády týral vojáky. Za proudu nadávek mu dělníci nasadili na krk oprátku, nutili ho zpívat „Rudý prapor“, políčkovali ho, tahali za uši a bili do prsou.³⁶ Jiné sousedce z téže obce jeden z vůdců protestního kolektivu hrozil uškrcením a vymohl si na rukou dáním slib, že bude podporovat sociálně demokratickou stranu.³⁷

34 *Dokumenty 19.A, 19.B, 20.A, 20.B, 21.A, 21.B*, in: A. Kocman (vyd.), *Souhrnná týdenní hlášení prezidia zemské správy politické v Praze o situaci v Čechách 1919–1920*, Praha 1959, s. 57–69.

35 A. KLIMEK, *Velké dějiny*, 115–116; NA, fond MS, kart. 917, Zpráva v trestní věci Duška Jana a spol. (St. 12403/19/1) (31. 7. 1919); Zpráva Státního zastupitelství v Praze Vrchnímu státnímu zastupitelství (17. 11. 1919).

36 NA, fond MS, kart. 917, Zpráva Státního zastupitelství v Mostě Vrchnímu státnímu zastupitelství (30. 9. 1919), s. 1–2.

37 Tamtéž, s. 3.

Podstatné však bylo, že uzurpování justiční pravomoci státu davem spotřebitelů bylo podobně jako při pogromech na přelomu let 1918 a 1919 na některých místech opět dodáváno zdání legality účastí představitelů státní moci. Horníkům ve Smečně na Kladensku tak během lidového soudu asistovali dva četníci, kteří občanům tvrdili, že předvedení keřasů pod šibenici se děje se souhlasem okresního hejtmanství.³⁸ Anna Němcová, která se na Smíchově 24. května 1919 účastnila nuceného prodeje textilního zboží za nízké ceny, se později u soudu hájila tím, že u vchodu do prodejny stáli dva legionáři, kteří kontrolovali, jestli zákazníci před odchodem zaplatili, a proto ji ani nenapadlo, že se dopouští něčeho nezákonného.³⁹ Účast nositelů státní autority na lidovém výkonu spravedlnosti však byla spíše epizodní nebo dokonce jen iluzorní, protože ve většině případů zůstávali stát na pozicích ochrany právního řádu.

Pouliční lidové soudy z konce května 1919 a pokračující příležitostné útoky na maloobchodní provozovny přiměly zákonodárce k přijetí trestních norem, které umožnily justiční trestání předražování. Boj s lichvou trestně právními prostředky byl ovšem sisyfovskou prací, protože její výskyt umožňovala ekonomika nedostatku vytvářející vysoký převis poptávky nad nabídkou. Převzaté rakouské protilichvevní zákony⁴⁰ sice byly morálně diskreditovány pro „jejich tendenci umožnit ‚vydržení‘ až do konce války ve smyslu bývalému Rakousku příznivém“,⁴¹ ale ani nové československé zákony nemohly tento problém vyřešit, dokud na trhu panoval nedostatek základního spotřebního zboží a zemi hrozil hladomor.⁴²

Dne 28. května 1919 byl přijat zákon č. 299/1919 Sbírkou zákonů a nařízení (Sb. z. a n.) o zřízení lidových soudů cenových, které se měly zabývat případy předražování z doby první světové války. Soudní senáty se skládaly z předsedy, který byl profesionálním soudcem, a z dvanácti laických přísedících, kteří vždy po třech zastupovali jednotlivé zájmové skupiny (obchodníky a živnostníky, zemědělce, dělníky a zaměstnance s pevným platem). Tím se nabídla možnost zapojit širší vrstvy obyvatelstva do činnosti rozhodčího soudu řešícího žaloby na přeplatek a přenesť

38 NA, fond MS, kart. 917, Zpráva Státního zastupitelství v Praze Vrchnímu státnímu zastupitelství (3. 12. 1919), s. 1.

39 Státní oblastní archiv Praha, fond Krajský soud trestní Praha, kart. 1428, sign. VRXXIV 5917/19.

40 Císařská nařízení č. 194 ř. z. z 1. 8. 1914, č. 228 ř. z. z 7. 8. 1915, č. 261 ř. z. z 21. 8. 1916 a č. 131 ř. z. z 24. 3. 1917.

41 Josef ZELINKA, *Boj proti lichvě potravinami a předměty nutné potřeby*, Právník 58, 1919, č. 4, s. 122–123.

42 Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu I–II (1918–1919)*, Praha 42003, s. 155–156.

pouliční lidový soud nad lichváři na půdu okresních soudů. Jejich činnost však zůstala omezena na určování výše přeplatku pouze za dobu války. V podmínkách válečného hospodářství však bylo obtížné retrospektivně určit spravedlivou cenu zboží a zákonná formulace typu „zřejmě přemrštěná cena“ (§ 20 císařského nařízení č. 131 z 24. března 1917) vytvářela „právní mlhu čin ze všech stran obklopující“.⁴³ Soudce Josef Zelinka proto v roce 1921 skepticky zhodnotil snahy o soudní stíhání lichvy za neúspěšné. „Systém trestů za válečnou lichvu postupně byl vybudován do výše závratné, na několik poschodí, v každém poschodí ještě několik chodeb a trestů náhradních – a při tom bují lichva ve všech oborech“.⁴⁴

Širší možnosti trestání válečné lichvy umožnily dva zákony přijaté v říjnu 1919. Zákon č. 567/1919 Sb. z. a n. zavedl při okresních soudech a sborových soudech první stolice nový typ soudů, kterými byly lidové soudy pro trestání válečné lichvy (tzv. soudy lichevní). Ty zachovávaly princip laických přisedících z různých zájmových skupin, ale dávaly lichevním soudům na rozdíl od lidových soudů cenových širší pravomoci včetně možnosti navrhnout vyhlášení stanného práva k uklidnění nepokojů vyvolaných předražováním (§ 28). Současně vydaný trestní zákon č. 568/1919 Sb. z. a n. konkretizoval typy lichevního chování a určoval rozpětí trestních sazeb. Zákon také umožňoval zákaz pobytu nebo vyhoštění (§ 21) a zveřejnění rozsudku tiskem, v místě bydliště a v místě spáchání trestné činnosti (§ 28).

Činnost lidových cenových soudů a lidových soudů pro trestání válečné lichvy znamenala zavedení zákonné cesty k nápravě poškozených spotřebitelů, k prosazení zájmů státu na úseku řízeného zásobování a k upevnění veřejného pořádku narušovaného protilichevními protesty. Zavedení laického prvku vzbuzovalo mezi některými odborníky dojem, že uklidnění rozhořčených spotřebitelů a udržování veřejného pořádku je nakonec důležitějším cílem než deklarované potírání lichvy. Soudcům z lidu byla vyčítána nekompetentnost, pro niž jeden z kritických článků v Soudcovských listech uváděl paralelu z medicínského prostředí: „Jak by se zachoval úřad pro správu veřejného zdravotnictví vůči návrhu, aby napravovači zlomených kostí, zažehnávači záduchy, mastičkáři souchotin a žloutenek, růží, „přírodní“ apod. lékařové, nebo připravovatelé všemožných thé zmocnění byli k veřejnému léčení trpících a přibírání byli na radu do zdravotnických zasedání, o tom asi nelze pochybovat.“⁴⁵

Problém potírání lichvy souvisel také s hledáním optimálních trestů. V dobové diskusi o reformě trestního práva se objevovaly úvahy o individualizaci

43 J. ZELINKA, *Boj proti lichvě*, s. 113–114.

44 TÝŽ, *Trestní pracovní oddíly*, Právník 60, 1921, s. 171.

45 [Bedřich?] ŠIMEČEK, *O lidových soudech lichevních*, Soudcovské listy 3, 1922, s. 4.

restů. Soudcům mělo být podle těchto představ umožněno rozhodovat nejen o výši restu podle zákonem stanovené sazby, ale také o druhu restu, který by nejlépe vyhovoval konkrétnímu případu. Dosavadní praxe pevně stanoveného katalogu restů pro konkrétní delikt totiž vytvářela situace, v nichž se rest mjel účinkem. To byl i problém účelného restání lichvy: „Tak na příklad sebe větší peněžítá pokuta, uložená dle předpisů válečnému lichváři, nepostačí asi v častém případě ani k jeho polepšení, ani k odstrašení jiných ketasů, ani k uspokojení širšího obecnstva, ani k ochraně a obraně státního řádu (...).“⁴⁶ Určování restu „dle volného uvážení“ soudce se mělo podle jedné „dobrodružné fantazie“ otisštěné v Soudcovských listech inspirovat tzv. vedlejšími resty, jimiž doposud bylo propadnutí majetku, ztráta určitých práv nebo uveřejnění v novinách. Nově se autorovi jevily jako perspektivní resty dotýkající se cti odsouzence, rest deportace do zaoceánské kolonie (pokud nějakou Československo získá), tělesné resty, internace v hygienických útavech, rest nucené operace apod.⁴⁷ Autor byl přesvědčen, že „(...) jsou povahy a poměry při nichž vhodná rána metlou má lepší účinek a nadělá méně škody než kterýkoli rest jiný.“ Konkrétně měl na mysli restání lichvářů, pro něž se nedařilo na základě dosavadní legislativy najít účelný rest a pro něž veřejnost žádala (a příležitostně sama udělovala) tělesné resty.

Právě pro lichváře a podloudníky byl nakonec zaveden jeden z takových vedlejších restů zákonem č. 129/1921 Sb. z. a n. z 18. března 1921. Nešlo přitom o předmoderní vyšlehání metlou, ale o moderně racionální nucené veřejně prospěšné práce v pracovních oddílech. Na rozdíl od donucovacích pracoven, které měly odsouzence vychovávat k práci, byly pracovní oddíly míněny jako zostření restu za asociální delikty.⁴⁸ Nuceným výkonem těžké a nepříjemné fyzické práce pro veřejně prospěšné účely neměl být lichvář nebo podloudník převychován, ale potrestán veřejným ponížením za svůj asociální čin bohatnutí na úkor jiných. V tomto kroku se zrcadlily představy rozhněvaného davu spotřebitelů, kterým šlo o ponížení viníka, jenž bohatl z jejich hmotné tísně.

Zavedení možnosti restat lichvu u zvláštních soudů a používat přitom alternativní resty odpovídalo jak sociální citlivosti tohoto problému, tak i obtížnosti jeho soudního potírání cestou běžných soudů. Přes všechny pochybnosti, zda je justice schopná řešit selhávání trhu ve výjimečných podmínkách válečného

46 Sv. PRŮDEK, *Rest dle volného uvážení* [1. část], Soudcovské listy 2, 1921, s. 11.

47 Tamtéž, 25.

48 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Poslanecká sněmovna Národního shromáždění Republiky československé, I. volební období, Sněmovní tisk č. 1443, Zpráva I. právního výboru, II. sociálně-politického výboru a o návrhu poslance Hrušovského a společníků (1. 2. 1921).

a poválečného nedostatku, znamenaly tyto soudy snahu státu o nahrazení svévolného soudu ulice výměrem spravedlnosti na půdorysu zákona. Přijetí protilichevnických zákonů bylo přitom součástí položení nových základů trestně právní legislativy, které se od vyhlášení republiky staly prioritou odborné veřejnosti.

Reforma trestního práva v půli cesty

Jedním ze způsobů posílení autority státu a vlády práva bylo vytvoření nového právního řádu, který by zohledňoval aktuální hodnoty a potřeby společnosti, politicky vycházel z demokratické vůle lidu a odborně z nejnovějších poznatků právní vědy. „Dnes máme svůj stát. Dnes nejsme obmezeni toliko na to, abychom prováděli to, co jiní vytvořili a nám jako hotovou věc předložili, dnes budeme povoláni k tomu, abychom vytvořili vlastní řád právní, jenž by byl základem pospolitosti v našem státě“, napsal v optimistickém očekávání nadcházejících změn profesor občanského práva Václav Hora v úvodníku prvního popřevratového čísla časopisu Právník z ledna 1919.⁴⁹ Přes unisono české protirakouské rétoriky, která zaznívala i z právnických kruhů, přejala Československo z praktických důvodů recepčním zákonem č. 11/1918 Sb. z. a n. z 28. října 1918 rakouské právo pro české země a uherské právo pro Slovensko a později i pro Podkarpatskou Rus. Převzetí starého práva bylo vnímáno jako nutné, ale dočasné řešení do doby, než se podaří uvést v život „české právo“.⁵⁰ „S tím starým [trestním] zákoníkem to snad ještě rok nebo dva roky vydržíme, zvláště, bude-li se ho lidsky používat, ale pak musí zmizeti celý, aby z něho nezbylo nic“,⁵¹ psalo se rezolutně na začátku roku 1919 na stránkách časopisu Všechno.

V oblasti práva tak jeden z problémů upevnění státní autority spočíval v překonání rozporu vzniklého mezi diskontinuitou politických hodnot a převzetím rakouského a uherského právního řádu.⁵² Souzení podle norem trestního práva, které vznikly za starého režimu, bylo částí veřejnosti i odborníků vnímáno jako nepřipustný anachronismus, který snižoval úctu k těmto zákonům i k případným soudním rozsudkům. Potřeba takového symbolického rozchodu se starým právem a legislativního vymezení nového trestně právního začátku byla zvláště citelná v případě císařského nařízení č. 96 říšského zákoníku z roku 1854 lidem přezdívaného jako „výpraskový

49 Václav HORA, *Na prahu nové doby*, Právník 58, 1919, č. 1, s. 5.

50 Emil SVOBODA, *České právo*, České právo 1, 1919, č. 1, s. 1.

51 En., *K reformě trestního práva*, Všechno 1, 1920, č. 3, s. 46.

52 Jiří KOZÁK, *Právo na pomezí diktatury a demokracie: Právní vyrovnání s totalitní minulostí v České republice po roce 1989*, Praha 2014, s. 57.

patent“ (Prügelpatent). To bylo přijaté v době bachovského neoabsolutismu k posílení pravomocí zeměpanských orgánů při udržování veřejného klidu a pořádku a do přijetí zákona č. 131 ř. z. z roku 1867 bylo možné na jeho základě vyměřovat i tělesné tresty. Přes řadu pokusů o jeho zrušení zůstal v platnosti a v Československu byl zrušen až v roce 1928. Souzení podle „absolutistických zásad“ této právní normy nebylo napadáno jen advokáty hájícími zájmy svých klientů,⁵³ ale dostalo se mu i obecné kritiky v odborném tisku. U příležitosti sedmdesátého výročí jeho vydání se v roce 1924 na stránkách časopisu Všechno objevila noticka upozorňující na to, že se tato stará norma stále ještě používá. Přestože Nejvyšší správní soud několikrát rozhodl, že toto nařízení je v souladu s československou ústavou, podle pisatele bylo v rozporu s jejím duchem a mělo být nahrazen zákonem lépe odpovídajícím soudobým ústavním poměrům. Autor tak poukazoval na neslučitelnost starého práva s hodnotami nového státu, přestože z formálního hlediska byla tato norma stále platná.⁵⁴ Na nivitu a stavovskou nezodpovědnost autora reagoval na stránkách stejnojmenného časopisu krátký text, který upozorňoval na skutečnost, že i nepopulární zákony jsou potřeba a zejména právníci by si měli být na rozdíl od laiků vědomi, že zákony nejsou vždy zlem, ale že naopak představují menší zlo, než kdyby tyto zákony nebyly vůbec. Přestože podle mínění autora bude „výpraskový patent“ zrušen, nahradí ho patrně jiný typ právní normy upravující podobnou materii, kterou lid překřtí třeba na „republikánský pendrekový zákon“.⁵⁵

Podobný problém se netýkal jen „výpraskového patentu“, ale celého trestního zákoníku a trestního řádu. Po roce 1918 v českých zemích nadále platil rakouský trestní zákon č. 117/1852 ř. z., který byl ovšem jen málo pozměněnou verzí trestního zákoníku z roku 1803. Proto bývá někdy zákoník z roku 1852 vnímán jen jako pouhá novela, a nikoliv jako nová kodifikace.⁵⁶ Všechny pokusy o přijetí nového trestního zákoníku skončily v rakouském parlamentu nezdarem (1867, 1874, 1881, 1889, 1891, 1909, 1912) a zůstalo jen u novel, které z něj sice odstranily nejkřiklavější archaismy, ale nezměnily jeho podstatu.⁵⁷ Na Slovensku a Podkarpatské Rusi platily o něco modernější uherský trestní zákon čl. V/1878 a přestupkový zákon čl. XL/1879, ale i ty byly považovány z hlediska nového státu nejen za odborně zastaralé, ale zejména za politicky nepřijatelné pozůstatky nedemokratického

53 AKPR, fond KPR, sign. R16894/24, Žádost o milost pro Josefa Místra (6. 7. 1924), s. 2.

54 je, *Zapomenuté jubileum*, Všechno 6, 1924, č. 1, s. 19.

55 -n-, *Ještě jubileum Prügelpatentu*, Všechno 6, 1924, č. 2, s. 52.

56 Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *České právní dějiny*, Plzeň 2010, s. 494.

57 Tamtéž, s. 498; Josef PRUŠÁK, *Rakouské právo trestní*, Praha 1912, s. 14–16.

způsobu vládnutí.⁵⁸ Navíc Československo, které vzniklo složením někdejších předlitavských a zalitavských částí monarchie a říšskoněmeckého Hlučínska, sledovalo přijetím vlastních zákonů také cíl unifikace legislativy.⁵⁹

Potřeba nového trestního zákonodárství tak souvisela jak s nutností vymezení se vůči minulému režimu a jeho nespravedlivému právu, tak s praktickými ohledy sjednocení různých částí státu s odlišnou státoprávní historií.⁶⁰ V polovině roku 1920 byla za účelem unifikace a modernizace trestního práva založena Komise pro reformu trestního práva, v níž začali pod vedením profesora Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze Augusta Miříčky pracovat přední tuzemští akademičtí odborníci na trestní právo. Trestní zákonodárství i justice měly přejít od myšlenkového odkazu klasické trestní školy k pozitivistické trestní škole.⁶¹ Zločin tak neměl být chápán jen jako projev pachatelovy vůle, kterého je nutné v zájmu ochrany právního řádu potrestat, ale také jako společenský jev, a trest neměl být proto vnímán jako odplata na pachateli, ale jako ochranný prostředek. O rok později byl k veřejné diskusi předložen první výsledek práce komise nazvaný Zatímní návrh obecné části trestního zákona.⁶² V roce 1926 potom vyšla Přípravná osnova trestního zákona o zločinech a přečinech a přestupkového zákona (tzv. profesorská osnova).⁶³ Nová kodifikace se od doposud platných úprav odlišovala jak ideovými východisky, tak i úpravou a systematikou. Nově definovala druhy trestní odpovědnosti, zaváděla podmíněčné odsouzení a propuštění a pod vlivem pozitivistické trestní školy nabízela širší škálu trestů v závislosti na společenské nebezpečnosti trestného činu a osobnosti pachatele.⁶⁴ Osnova však nebyla přijata s odůvodněním,

58 Albert MILOTA, *Proč stát trestá?*, Praha 1923, s. 22.

59 S tímto problémem se musely vypořádat všechny nástupnické státy, které vznikly složením z území s různým právním řádem; kromě Československa také Polsko, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (SHS) nebo Rumunsko, viz Emil Stanisław RAPPAPORT, *Le problème de l'unification internationale du Droit Pénal*, Varsovie 1929, s. 10.

60 Helmut SLAPNICKA, *Österreichs Recht ausserhalb Österreichs: Der Untergang des österreichischen Rechtsraums*, Wien 1973, s. 23–25.

61 Vladimír SOLNAŘ a kol., *Systém českého trestního práva*, Praha 2009, s. 44.

62 *Zatímní návrh obecné části trestního zákona*, Praha 1921.

63 *Přípravné osnovy trestního zákona o zločinech a přečinech a zákona přestupkového*, Praha 1926.

64 Na rozdíl od platné úpravy nezaváděla trest smrti a byla mírnější a preciznější v trestání některých zločinů, o jejichž dekriminálníci se dlouhodobě vedla diskuse – např. právo žen na lékařsky provedený potrat, k němuž dával určité možnosti § 286, nebo dekriminálníci konsensuálních a neplacených homosexuálních styků dospělých osob (§ 261). Jaroslav FENYK – Dagmar CÍSAŘOVÁ, *Meziválečné trestní právo a věda trestního práva v Československu*, In: Karel Malý – Ladislav Soukup (vyd.), *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938)* a jejich místo ve střední Evropě, sv. 2, Praha 2010, s. 823n.

že její zavádění by kladlo na státní správu příliš velké nároky a vyžadovalo by neúměrně vysoké finanční náklady.⁶⁵ Těmito praktickými hledisky se měla řídit nová osnova, dokončená v roce 1937, ale s ohledem na vývoj mezinárodní situace ani ona nestačila být implementována.

Namísto zásadní reformy kodifikací civilního hmotného a procesního trestního práva tak došlo jen k novelizačním korekturám převzatých norem. Těžiště zákonodárné činnosti se přeneslo na jednotlivé trestní zákony reagující na aktuální situaci.⁶⁶ Největší změny se po 28. říjnu 1918 přitom netýkaly civilního trestního práva,⁶⁷ nýbrž vojenského, které se za první světové války stalo základem kruté justice.⁶⁸ Ve vojenském trestním řádu (č. 131/1912 ř. z.) byla zákonem č. 89/1918 Sb. provedena rozsáhlá novelizace, která odstranila některé křiklavé nedostatky. Došlo ke zrušení instituce příslušného velitele, která byla pozůstatkem z inkvizičního řízení a v řízení obžalovacím byla nahrazena vojenským žalobcem. Dále byla zavedena rovnost různých vojenských stavovských skupin před soudem. Novela také přiznávala pravomoc vyhlásit stanné právo pouze ministroví národní obrany. Soudní řízení v poli mělo probíhat před brigádními a divizními soudy. Drobnými změnami pak prošel také vojenský trestní zákon (č. 19/1855 ř. z.), který novelizoval zákon č. 556/1919 Sb. ze 14. října 1919.

Zákon č. 562/1919 Sb. z. a n. ze dne 17. října 1919 sjednotil používání institutů podmíněčného odsouzení a propuštění, které rakouské právo na rozdíl od uherského neznalo. Veřejnost kritizovala tuto novinku jako přílišnou mírnost takto uděleného trestu a jako slabost soudu si ho s úsměškem vykládali i někteří odsouzení.⁶⁹ Proto se u některých soudů prosadila praxe potrestat odsouzence ještě platbou ve prospěch dobročinných organizací (péče o sirotky, fond legionářů apod.), přestože to přímo neodpovídalo § 4.⁷⁰

Reakcí na nejrůznější formy „teroru“ byl Zákon proti útisku a na ochranu svobody ve shromážděních (č. 309/1921 Sb. z. a n.) ze dne 12. srpna 1921.

65 *Osnova zákona, kterým se vydává trestní zákon*, Praha 1937, s. 162.

66 ban., *Reforma trestního řádu*, Všeherd 1, 1920, č. 5, s. 78; srov. Max LEDERER (vyd.), *Předpisy trestního zákona i řádu republiky československé. Sbirka všech zákonů a nařízení se všemi příslušnými výnosy a sděleními ministerstva spravedlnosti od 28. října 1918 do 30. června 1921*, Praha 1922.

67 Karel SCHELLE a kol., *Vývoj trestního řízení*, Ostrava 2012, s. 43n.

68 Hans HAUTMANN, *Todesurteile in der Endphase der Habsburgermonarchie und im Ersten Weltkrieg*, in: Claudia Kuretsidis-Haider – Heimo Halbrainer – Elisabeth Ebner (vyd.), *Mit dem Tode bestraft: Historische und rechtspolitische Aspekte zur Todesstrafe in Österreich im 20. Jahrhundert und der Kampf um ihre weltweite Abschaffung*, Graz 2008, s. 26n.

69 V. FRYC, *Snižování vážnosti soudu*, Soudcovské listy 4, 1923, č. 1, s. 16.

70 Karel SOUKUP, *Z praxe nového lichevního zákona*, Soudcovské listy 1, 1920, č. 2, s. 23.

Motivem zákonodárce bylo reagovat na „poválečné znemravenění veřejného života“ a na „pokles autority veřejné moci“.⁷¹ Samotný zákon byl stručný a obsahoval pouze devět paragrafů. Útisk byl zákonem definován jako přestupek s trestní sazbou od osmi dnů do tří měsíců (při použití zbraně od jednoho do šesti měsíců) a zahrnoval neobyčejně širokou škálu možných činů § 1, odst. 1:

„Kdo s někým (s jeho rodinou, příbuzným neb osobou pod jeho ochranou jsoucí) zde naloží nebo mu způsobí újmu na těle, svobodě, cti, majetku nebo výdělku, nebo mu takovou újmu pohrozí, nebo vědomě využije bezprostředně mu hrozící tísně nebo využije svého postavení jako úředník, učitel, duchovní nebo zaměstnavatel, chtěje tím bezprávně na něm vynutiti, aby něco konal, opomenul, nebo snášel, dopouští se útisku bez újmy trestnosti činu podle jiných ustanovení trestních.“

Zákon upravoval vztahy mezi různými kolektivy, jejichž vzájemné interakce byly provázány drobnými formami násilí nebo nátlaku, které měly protivníka přimět k povolnému jednání. Proti předloze zákona protestovali hlavně sociální demokraté a komunisté, kteří ho v kontextu zamítnutí jejich návrhu zákona na ochranu dělnictva proti teroru⁷² chápali přes obecné vyznění jako „výjimečný zákon proti dělnictvu“.⁷³

Cestou samostatné právní úpravy pro oblast politických trestných činů šel také nakonec poslední z nejdůležitějších trestních zákonů přechodného období, kterým byl Zákon na ochranu republiky. Ten se postupně vyvinul z návrhů zákona o ochraně cti prezidenta republiky z roku 1920 v zákon komplexně upravující politické trestné činy od verbálních útoků až po fyzické násilí vůči státním představitelům a institucím.⁷⁴ Přijetí návrhu zákona uspěl atentát mladého anarchokomunisty Josefa Šoupala na ministra financí národního demokrata Aloise Rašína spáchaný 5. ledna 1923. Rašín jeho následkům podlehl 18. února 1923 a o měsíc později přijalo Národní shromáždění zákon č. 50/1923 Sb. z. a n. (Zákon na ochranu republiky)

71 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Poslanecká sněmovna NSRČ, I. volební období, Stenoprotokol 84. schůze poslanecké sněmovny dne 6. 8. 1921, vystoupení zpravodaje poslance Josefa Černého.

72 Tamtéž, Sněmovní tisk č. 49 (Návrh poslanců A. Čuříka, B. Bezděka, Vrabce, Dr. Mazance, Dr. Dolanského a soudr.[uhů] na vydání zákona o ochraně dělnictva proti teroru).

73 Tamtéž, Stenoprotokol 84. schůze poslanecké sněmovny dne 6. 8. 1921, vystoupení poslance za Německou sociálně demokratickou stranu dělnickou Adolfa Pohla.

74 Zákon vycházel z návrhů Alberta Miloty (trestné činy proti republice, národní obraně a cizím státním) a Jaroslava Kallaba (trestné činy proti moci veřejné a jejím orgánům, proti veřejnému řádu a proti vůli lidu) a z porad komise pro reformu trestního práva. Archiv Poslanecké sněmovny (dále jen APS), fond Poslanecká sněmovna (dále jen PS), Sněmovní tisk č. 4021, Dopis ministra spravedlnosti Dolanského Sněmovní kanceláři poslanecké sněmovny Národního shromáždění (? 2. 1923).

a č. 51/1923 Sb. z. a n. (Zákon o státním soudu). Argument, že zákon byl přijat pod vlivem okamžitého rozhořčení z atentátu na Aloise Rašína a byl v parlamentu projednán nezvyklým procesním způsobem, sloužil odpůrcům jeho přijetí, kteří odsuzovali atentát, ale odmítali, aby byl přijat tento „výjimečný“ zákon.⁷⁵ Autoři zákona se přitom inspirovali v právních úpravách jiných evropských zemí, které všechny musely reagovat na podobné problémy úpadku státní autority a nárůstu občanské svévole. Nejsilnější inspirací se stal německý Zákon na ochranu republiky (Gesetz zum Schutze der Republik) z 22. července 1922, po němž získal jméno i československý zákon. Nešlo přitom o „legal transplant“,⁷⁶ protože se od německého zákona obsahově podstatně lišil. Jednak totiž sjednocoval a aktualizoval někdejší rakouskou a uherskou úpravu politických trestných činů a byl tak výběrem z připravovaného československého trestního zákoníku,⁷⁷ jednak tento zákon na základě zkušenosti prvních čtyř let existence Československa vymezoval nové trestné činy politické povahy. Velká část přestupků se přitom týkala zejména omezení tisku (např. § 18, Šíření nepravdivých zpráv). Současně s tímto zákonem byl přijat i zákon č. 51/1923 Sb. z. a n. o státním soudě, který v sídle nejvyššího soudu v Praze zřizoval zvláštní soud pro souzení žalob na základě Zákona na ochranu republiky.

Československá reforma trestního práva tak zůstala stát v půli cesty. Přes morální pohoršení nad zastaralostí převzatého trestního práva se až do konce 40. let 20. století soudilo podle mírně novelizovaných rakouských a uherských kodifikací. Zákonodárce přijal pouze nejnutnější trestně právní normy, které byly reakcí na situaci v přechodném období prvních let republiky. Z tohoto období byl nejvýznamnější normou Zákon na ochranu republiky, který nově a jednotně pro celé území státu vymezil politické trestné činy.

Trestně právní politika odpuštění

Vedle zavádění systémových parametrů demokratické trestně právní kultury, které měly přispět k posílení autority státu jako garanta vlády práva a spravedlnosti, musela justice vzít v potaz aktuální situaci, ve které se společnost a stát v prvních letech po státním převratu nacházely. Recepce původní a vytvářením nové trestně

75 APS, fond PS, kart. 102, spis 1758, Zápis o 47. schůzi ústavně-právního výboru konané dne 19. 2. 1923, s. 3.

76 Christian KIRCHNER – David EHMKE, *Recht und Staat*, in: R. Kollmorgen – W. Merkel – H.-J. Wägener (vyd.), *Handbuch Transformationsforschung*, Wiesbaden 2015, s. 460.

77 Albert MILOTA, *Zákon na ochranu republiky*, Kroměříž 1923, s. 13.

právní legislativy, jakož i soustavnou činností vyšetřovacích a justičních orgánů dával stát najevo, že přes výjimečný stav přechodného období zákony stále platí, jejich dodržování je vymáháno a porušování trestáno. Zároveň bylo nutné se vypořádat s následky činnosti justice starého režimu. Nešlo přitom jen ve smyslu tranzitivní justice o to,⁷⁸ aby bylo smazáno, co bylo nespravedlivě napsáno v trestních rejstřících starého Rakouska, a začaly se psát nové účty, jak žádal v dopise prezidentovi republiky z října 1919 český legionář ze Sibíře,⁷⁹ ale trestně právní „reset“ vyžadovalo i překonání následků raně poválečného období.

Strmý nárůst soudně řešené kriminality v letech 1918–1921 vyplýval z dobových společenských podmínek, které vehnaly do náruče zločinu množství dosud bezúhonných osob. Přechodné období však po sobě nemělo zanechat natrvalo stigmatizovanou skupinu trestaných osob, kterým by nepřiměřený trest znemožnil jejich reintegraci do společnosti. Advokát zastupující služky, které se účastnily plnění krámů v Klatovech na začátku roku 1919, obhajoval jejich jednání jak podlehnutím davové psychóze, tak selháním bezpečnostních složek státu a zdůrazňoval, že nešlo o „ziskuchtivost, nýbrž že každý [sic] z nich jednal bez rozmyslu jen pod dojmem masy ovládající, kde si nikdo více vědom toho nebyl, že se dopouští činu trestného“. Žádal proto o milost, která by zachránila „celou řadu dosud bezúhonných a zachovalých osob“ od záznamu v trestním rejstříku, jehož vinou by nemohly nalézt odpovídající společenské uplatnění.⁸⁰

Stejně tak stabilizace státu vedla ke změně společenské situace, v nichž se zopakování některých trestných činů zdálo být nereálné a amnestie nebo milost oprávněná. Vzpoura zemědělců z Plástovic na Českobudějovicku proti nucenému výkupu obilí z února 1921 byla proto krajským soudem žádajícím o téměř tři roky později o udělení milostí zbývajícím trestancům z této kauzy zdůvodněna také dobovou sociální podmíněností jejich činu: „(...) nedá se přehlédnout, v jakém čase se trestné činy staly, ony se staly v časech pohnutých, kdy právě republika byla ještě ve vývinu, kdy poměry ještě nikde, ani nikde v celé Evropě, nebyly ustálené a musí se na takový zjev, který by nyní na konci roku 1923, ani možným nebyl, pohlížeti jako na hromadný výbuch chorobného stavu četných vrstev obyvatelstva.“⁸¹

78 Carlos CLOSA, *Amnesty*, in: Lavinia Stan – Nadya Nedelsky (vyd.), *Encyclopedia of Transitional Justice*, sv. 1, Cambridge 2013, s. 10–13.

79 VÚA–VHA, fond Vojenská kancelář prezidenta republiky (dále jen VKPR), kart. 19, Dopis Vladimíra Roubala prezidentovi republiky (1. 10. 1919), s. 1.

80 NA, fond MS, kart. 917, Dopis JUDr. Antonína Wellnera ministrowi spravedlnosti (17. 4. 1919), s. 2.

81 NA, fond MS, kart. 918, Krajský soud v Českých Budějovicích Vrchnímu zemskému soudu v Praze (29. 12. 1923), sign. Nt 13/25, s. 2.

Klíčovou úlohu při zmírňování dopadů trestního soudnictví plnil v československém politickém systému prezident republiky. Pravomoc zmírnit nebo zrušit tresty a jeho následky, zakázat zahájení trestního řízení nebo zahájené trestní řízení zrušit přiznával prezidentovi republiky nejprve Zákon o prozatímní ústavě (zákon č. 37/1918 Sb. z. a n., § 10, písmeno f). Československá ústava z roku 1920 pak tuto prezidentskou pravomoc zakotvovala v § 103. V zásadě měl prezident republiky možnost udělovat buď milosti určené konkrétním jednotlivcům a jejich případům nebo vyhlášovat amnestie na základě zákonného vymezení trestných činů. Milosti i amnestie mohly mít buď agraciální (ruší trest), aboliční (zastavuje trestní řízení) nebo rehabilitační charakter (zahazuje trest v trestním rejstříku). Vyhlášení amnestií jako hromadný zásah do výměru spravedlnosti bylo spojováno buď se stvrzením změny politického režimu relativizující předchozí vymezení trestnosti, s uklidněním vnitropolitické situace po vnitřní krizi, která vedla k nárůstu určitého druhu trestného chování, nebo jako gesto smíření u příležitosti významných událostí v politickém vývoji státu. Kromě výše uvedených případů mohlo být vyhlášení amnestie motivováno také čistě pragmatickými důvody, jakými byly přetížené soudy nebo přeplněné věznice, což byla také situace v českých zemích po první světové válce.⁸²

Rychlý sled vysokého počtu amnestií a milostí svědčil o výjimečnosti situace v oblasti trestního práva, kdy se z mimořádné justiční pravomoci prezidenta republiky stal nástroj každodenní praxe. V letech 1918–1922 byla vyhlášena jedna amnestie Národním výborem československým a jedenáct amnestií prezidenta republiky v oboru civilního trestního soudnictví a šest amnestií prezidenta republiky v oboru vojenského trestního soudnictví.⁸³ Amnestie v oblasti civilního trestního práva lze pracovně rozdělit do pěti kategorií. Nejširší působnost měly převratové amnestie. Motivem amnestie Národního výboru československého vyhlášené 5. listopadu 1918 nařízením o amnestii č. 28/1918 Sb. z. a n. byla změna politického režimu a přechod z války do mírového uspořádání, které podle autorů amnestie vyžadovaly nápravu následků „nespravedlnosti bývalé rakouské justice a následků válečných poměrů“ (§ 1). Agraciace a abolice a se vztahovaly na širokou škálu trestných činů, které byly v rakouském a uherském trestním právu spojovány s trestá-

82 Lenka MAREČKOVÁ, *Milosti – ohnisko lidství v trestním právu*, Praha 2007, s. 74; NA, fond MS, kart. 921, Zpráva státního návladnictví v Novém Jičíně o trestních věcech krajského soudu v Novém Jičíně vztahujících se na výtržnosti ve Velkých Karlovicích, s. 2.

83 AKPR, fond KPR, sign. D12840/38, Přehled všeobecných amnestií v oboru občanského a vojenského trestního soudnictví, s. 1; VÚA–VHA, fond VKPR, kart. 196, Všeobecné amnestie presidenta republiky, udělené čs. státním příslušníkům, odsouzeným vojenskými soudy, nebo také i soudy občanskými; L. MAREČKOVÁ, *Milosti*, 352nn.

ním politických deliktů. Na rozdíl od přesného vymezení katalogu amnestovaných trestných činů a podmínek uplatnění amnestie v § 1, stanovoval § 4 vágní agraciační amnestii pro všechny trestné činy od začátku války do 28. října 1918 pokud byly spáchány „a) z bídy, b) z mladické nerozvážnosti, c) z rozčilení vyvolaného válečnými poměry anebo d) z pohnutek politických“. O každém jednotlivém případě měl rozhodnout prvoinstanční soud, který se případem původně zabýval. Dozvukem změny režimu byly potom amnestie prezidenta republiky z 21. ledna 1919 o zrušení doposud nezahájených trestních řízení odložených po dobu války a z 22. července 1919 pro vojáky sloužících v armádě během první světové války.

Druhým typem bylo amnestování politických trestných činů, kterých se pachatelé dopustili po 28. říjnu 1918. Zejména amnestie z 21. října 1919, vyhlášená u příležitosti prvního výročí založení republiky, a z 27. května 1920, vyhlášená v souvislosti se zahájením činnosti nově zvoleného Národního shromáždění, měly široký dopad. Přestože se nepodařilo najít konkrétní vyčíslení, o jeho šíři svědčí dva výnosy ministra spravedlnosti, které nejen zpřesňovaly výklad amnestie, ale zároveň stanovovaly administrativní postup pro její provedení. Úpravy rejstříků trestů v důsledku vyhlášení amnestie se v říjnu 1919 odhadovaly na měsíce až roky, o čemž svědčí pokyn, že od 1. dubna 1920 a dále každého čtvrtroku mají státní zastupitelství podávat ministerstvu zprávu o postupu administrativních prací.⁸⁴ Nehledě na možnou přílišnou šíři jejich dopadu, měly tyto instituty nezastupitelný přínos k přerušení řetězu msty a k nastolení nového začátku. Když ministr spravedlnosti za německé křesťanské sociály Robert Mayr-Harting navrhoval v roce 1927 zastavení trestního řízení před Státním soudem a prominutí trestů odsouzeným podle Zákona na ochranu republiky, připomněl v průvodním dopise pozitivní účinek amnestie z 27. května 1920, která podle něj ukončila nepřátelství za dřívější protivensství a úklady, díky němuž se podařilo „mnohé z odstředivých sil (...) získati k činné spolupráci na budování základu státu k blahu všeho jeho obyvatelstva“.⁸⁵ Podstatou amnestie ovšem bylo její vyhlášení v takové době, kdy se původní nebezpečnost stíhaných trestných činů zdála být překonána a veřejné mínění dosavadním postupem uklidněno. Proto také pro účastníky komunistické generální stávky z prosince 1920 vyhlásil prezident republiky amnestii až s odstupem více než jednoho roku, 3. února 1922.

84 Výnos ministra spravedlnosti z 23. 10. 1919 č. 25804/19; Výnos ministra spravedlnosti z 10. 5. 1920 č. 33.030/19.

85 AKPR, fond KPR, sign. P323/27, Dopis ministra spravedlnosti prezidentu republiky (28. 5. 1927), s. 1.

Politických trestných činů se týkaly také amnestie, které uzavíraly územní spory mezi nově vzniklými sousedními státy. Jak Saint Germainská mírová smlouva s Rakouskem (čl. 92) tak Trianonská mírová smlouva s Maďarskem (čl. 76; amnestie prezidenta republiky ze 7. září 1922) obsahovaly klauzuli stanovující, že obyvatelstvo na někdejší rakousko-uherském území nesmí být trestáno za své politické postoje v době od 28. července 1914 až do definitivního stanovení státní příslušnosti těchto území příslušnou smlouvou. Amnestii trestných činů „v souvislosti s politickou agitací“ na Těšínsku, Oravě a Spiši spáchaných v období od 28. října 1918 do 10. srpna 1920 vyhlásil prezident republiky 14. července 1925.

Na úzkou skupinu trestných činů a pachatelů se zaměřovaly amnestie za konkrétní zásobovací delikty (za lesní krádeže na Podkarpatské Rusi z 25. listopadu 1920, za předražování hlávkového zelí na Písecku a Táborsku z 16. února 1922, za zatajování zásob obilí a luštěnin ze sklizně roku 1920 z 24. července 1922 a 5. října 1920).

Posledním typem amnestií byly amnestie pro vojenské osoby. Jak série amnestií v oblasti vojenského trestního soudnictví (z 14. března 1919, z 26. září 1919, z 20. října 1919, z 20. října 1919, z 24. října 1919, z 23. října 1920), tak amnestie z 5. června 1922 v oblasti civilního trestního soudnictví vycházely z předpokladu, že voják si své méně závažné trestné činy odčinil službou v armádě a neměl by být dále stíhán. Amnestie z 22. července 1919 pak byla dvakrát opakovanou pobídkou československým občanům, kteří vstoupili do cizí armády, aby z ní beztrestně vystoupili.

Z hlediska konsolidace státu bylo podstatné, že extenzivní využívání těchto institutů, nemělo otrávit důvěrou v systém výměry spravedlnosti tím, že relativizovalo závaznost zákonných norem a práce trestních soudů. Přes snahu přesně vymezit amnestované trestné činy, působily všeobecné amnestie svým předem neodhadnutelným dopadem nutně kontroverzně. Ministr spravedlnosti František Veselý proto na podzim 1919 souhlasil s tím, aby konsolidační amnestie u příležitosti prvního výročí republiky umožnila nalézt správný poměr ke státu u osob, u nichž se dalo očekávat, že šlo o ojedinělý výstřelek, který poškodil jejich dosavadní bezúhonnost. Zároveň ale varoval před přílišnou šíří amnestie, která by mohla ve veřejnosti vyvolat dojem, že za každý protiprávní čin nenásleduje neúprosný trest, ale amnestie nebo milost.⁸⁶ Množství amnestií a milostí tak znepokojovalo nejen právní odborníky, kteří varovali před podrýváním autority soudních rozsudků a úcty k právnímu

86 AKPR, fond KPR, sign. P 723/19, Dopis ministra spravedlnosti prezidentu republiky (18. 10. 1919), s. 2–3.

řádu,⁸⁷ ale nacházelo negativní ohlas i v obyvatelstvu, které se obávalo, že pachatelé nedojdou zaslouženého trestu.⁸⁸ Stejně tak průtahy soudního řízení nebo odklady výkonu trestu jako v případě odsouzcenců z protižidovského pogromu v Příbrami vyvolávaly dojem, že se pachatelé nakonec dočkají amnestie, která je zbaví povinnosti odpykat si trest.⁸⁹

Vedle amnestií týkajících se méně závažných, masově rozšířených trestných činů, uděloval prezident republiky na návrh ministerstva spravedlnosti také milosti zabývající se komplikovanými individuálními případy, pro něž soudy nedokázaly nalézt odpovídající řešení. Týkalo se to případů jak z doby před 28. říjnem 1918, tak i z období republiky. Vysoký počet návrhů milostí, které docházely do kanceláře prezidenta republiky v roce 1922 (1119 případů týkajících se 1413 osob) a 1923 (1360 případů týkajících se 1664 osob) však úředníky na Hradě zarážel, a proto žádali vysvětlení. Podle jejich mínění byl institut milosti „naprosto výjimečným aktem“, který měl být aplikován úsporně také s ohledem na vyhlášení všeobecných amnestií a zavedení podmíněných odsouzení a propuštění.⁹⁰ Ministerstvo spravedlnosti však oponovalo tím, že množství žádostí o milost ve skutečnosti opět klesá a ve srovnání se sousedním Rakouskem jsou tyto počty ještě relativně nízké (v Rakousku bylo v roce 1923 vyřizováno 3333 návrhů, v roce 1924 2491 návrhů).⁹¹

Množství amnestií a milostí z prvních poválečných let svědčilo o tom, že československá justice raději nadužívala tyto instituty a riskovala, že široce pojatá politika odpuštění může případně otrávit důvěrou ve spravedlnost, než aby formalisticky trvala na potrestání každého spáchaného deliktu. Soudní a vězeňský systém jednak nebyl připraven na takový nápor případů a jednak se výměr spravedlnosti v republice neměl slepou přísností podobat nespravedlivé rakouské justici před rokem 1918. Trestně právní politika odpuštění tak byla nejjednodušším způsobem, jak v podmínkách dobově podmíněného nárůstu kriminality a současné legislativní i justiční nepřipravenosti dosáhnout rychlé konsolidace.

87 *O udělení milosti a jeho vlivu na právo*, Právník 60, 1921, s. 29–30.

88 NA, fond Presidium ministerstva vnitra, kart. 174, Politická zpráva situační č. 41882 (27. 11. 1919), s. 1.

89 NA, fond MS, kart. 918, sign. 25342/21, s. 1.

90 Archiv Ústavu Tomáše Garrigue Masaryka, fond TGM–Republika, k. č. 451, Záznam ze dne 27. 12. 1924.

91 Tamtéž, Dopis ministra spravedlnosti prezidentu republiku (24. 6. 1925), s. 1.

Závěr

Dvojitou transformaci po roce 1918, z válečného stavu do mírového života a z habsburské monarchie do Československé republiky, provázely v českých zemích nárůst kriminální svépomoci, která souvisela s obtížným ustavováním nového státu a lidovými představami o neplatnosti starého práva v nové době. Místo všeobecně zavazujících právních principů zaujímaly v tomto uvažování důležité místo konkurenční představy o spravedlnosti na základě morálních hodnot vyznávaných jednotlivými protestními kolektivy. Úpadek autority státu se však Československo v kontrastu k přehnaně represivnímu rakousko-uherskému státnímu aparátu zdráhalo zachraňovat silovým potlačováním projevů nesprávně pochopeného demokratického občanství. Podobně jako celý aparát státní administrativy, také justice se ocitla v průsečíku vzájemně se posilujících tendencí strmého nárůstu objemu pracovní agendy a nedostatku kvalifikovaného personálu. Situaci v soudnictví neusnadňovala ani záplava nových norem, v nichž bylo obtížné se vyznat i pro právní odborníky. Přesto lze říci, že justiční činnost přispěla ke konsolidaci státní moci trváním na platnosti právního řádu, legislativa pak přijetím nejnnutnějších trestních zákonů reagujících na nejpálčivější dobové problémy. Realizace původně zamýšlených plánů ovšem uvízla v půli cesty. V přechodném období byla přijata řada trestních norem, které reagovaly na dobově podmíněné trestné činy včetně násilných. V první řadě šlo o problematiku lichvy, jejíž trestání upravila série zákonů přijatých v roce 1919. Nové způsoby trestání lichvy sice nemohly tento hospodářský jev odstranit, ale sloužily jako hromosvod společenského napětí mezi obchodníky a spotřebiteli. Namísto násilného donucení obchodníků ke snižování cen nebo rozdávání zboží, plenění jejich majetku a ohrožování jejich tělesné integrity, byla jejich cenotvorba řešena u lichevních soudů za účasti zástupců různých zájmových skupin obyvatelstva a s možností vyměření alternativních trestů. Vedle hospodářských trestných činů byly druhou nejdůležitější oblastí politické trestné činy, jež představovaly citlivou oblast vymezení trestních hranic odporu proti státu a jeho představitelům. Zákon na ochranu republiky z roku 1923 nově kriminalizoval politické jednání ohrožující stabilitu státu a stal se dlouhodobě nejvýznamnější trestně právní normou přijatou na základě zkušeností přechodného období. Na druhou stranu však nedošlo k zamýšlené modernizaci trestně právního systému novou kodifikací. Dle dobového pohledu zastaralé a nespravedlivé trestně právní předpisy převzaté z habsburské monarchie měly být na základě empirické zkušenosti s aktuální situací a soudobých

teoretických poznatků z oboru jurisprudence, kriminologie a penologie nahrazeny předpisy, kterými by nově konstituovaná společnost vymezila kriminální chování a způsoby jeho trestání. Nakonec však zůstalo v případě trestního zákoníku a trestního řádu jen u vypracování a diskuse návrhů, ale nadále se soudilo podle nepatrně novelizovaných norem převzatých z Rakouska-Uherska. Nový stát tak neprosadil jádro republikánské demokratické trestní legislativy a spokojil se s částečným řešením. Slabost státních institucí a snaha udržet společenský smír nakonec znesnadňovaly uskutečňování ambicióznějších plánů, jakými bylo i přijetí nové kodifikace trestního práva. Také při samotném trestání deliktů spáchaných v přechodném období proto nakonec justice často volila politiku odpuštění. Výměř spravedlnosti byl záhy zpochybňován nejen tehdejšími systémovými možnostmi justice, ale také otázkou po účelu a smyslu trestání dobově podmíněných a hromadně se vyskytujících deliktů opírajících se o špatně pochopený význam republikánské demokracie. Amnestie a milosti prezidenta republiky tak měly udělat trestně právní tečku nejen za obdobím nespravedlivé válečné justice starého režimu, ale také za obdobím, kdy se stát i společnost nacházely ve stavu poválečné a postimperiální rekonstrukce.⁹²

92 Tato studie vznikla s podporou GA ČR v rámci řešení projektu č. 14–14612S „Násilí ve střední Evropě za první světové války a v poválečné době. Srovnání rakouských a českých zemí“. Za cenné podněty k jejím raným verzím vyslovuje autor poděkování Otovi Konrádovi, Rudolfu Kučerovi a anonymním recenzentům.

Physical Violence, State Authority and Criminal Law in the Czech Lands 1918–1923

VÁCLAV ŠMIDRKAL

Although the transition from monarchy to republic, from war to peace was relatively non-violent in the Czech Lands, compared to other regions in Central and Eastern Europe, in the immediate post-war years the authority of the state also declined there and there was an increase in collective and individual unruliness. The new state power was weakened firstly by the post-imperial institutional collapse and secondly it was hesitant when demarcating its competences in a democratic system. The war “brutalization” and the shaken legal consciousness of the population stemming from the ideas of revolutionary impunity and the invalidity of the old Austrian laws led to the enforcement of collective interests through violence. Instead of a generally binding legal order, moral concepts on the arrangement of society, which state power was unable to enforce, became the motivating force for undertaking violent resolutions. The collective plunder of businesses, allegedly guilty of war profiteering and whom the state was unable to punish effectively was a typical contemporary delict. In the legislative sphere, the state responded to this situation by adopting new penal law norms, which regulated the most topical areas of criminal law, comprising political crimes as well, alongside profiteering. However, the proclaimed reform of the criminal law which was to establish a new base for defining criminality in a democratic republic, materialised merely in the form of an outline of a criminal code and rules of criminal procedure, which never became part of the legal order. Instead, the state had to settle for minor amendments of the original norms adopted from Austria-Hungary. Thus, amnesties and pardons became very important tools in mitigating the impact of court justice in this transitional period. They relativized judicial punishments not merely before the foundation of Czechoslovakia but also influenced significantly the criminal justice system in the first years of the Republic.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Tomáš Garrigue Masaryk
a
Helena Železná-Scholzová

MARTIN PELC

MARTIN PELC: Tomáš Garrigue Masaryk and Helena Železná-Scholzová

The German speaking, Italy based sculptress Helene Zelezny-Scholz was Tomáš Garrigue Masaryk's confessor, conversation and correspondence partner between 1932 and 1934. This paper traces the roots of the friendship and the schedule of their meetings. It verifies the memoirs of Masaryk's personal assistant Antonín Schenk that have been the sole source of information about the relationship.

Key words: Tomáš Garrigue Masaryk, Czechoslovakia, President of the Republic, Helena Železná-Scholzová, figurative art, sculpture, Rome

„Dopis z 28. června [1934] byl vůbec poslední dopis, který Masaryk svou rukou napsal,“ tvrdí prezidentův soukromý tajemník Antonín Schenk v kapitole *Nemoc a odstoupení z úřadu* svých vzpomínek.¹ Zmíněný list měl být adresován do Říma sochařce Helene Zelezny-Scholz (nebo Heleně Železné-Scholzové: sama někdy užívala českou verzi svého jména, které se z praktických důvodů přidržuje i tato

1 Národní archiv (dále NA), Praha, Antonín Schenk, kart. 9, strojopis Vzpomínek Antonína Schenka, kap. XXII. *Nemoc a odstoupení z úřadu*, s. 44. Za vstřícnost při studiu archiválií děkuji pracovníkům Národního archivu Jiřímu Křesťanovi a Lucii Rajlové.

studie). Schenkovy paměti, výběrově publikované v roce 1996 jeho neteří, spisovatelkou Jindřiškou Smetanovou,² jsou jediným pramenem, z něž dosud historici podrobnější informace o stycích TGM a Heleny Železné čerpali. Právě v jejich unikátnosti ovšem tkví metodologická past. Jakkoli jsou Schenkovy zápisky informované až intimní, pokud jde o Masaryka samotného, je jejich vhléd mělký, co se týče prezidentovy přítelkyně. *Pani Železná* se v Masarykově životě zjevuje neznámo jak – přijíždí 6. září 1932 do jeho slovenského útočiště v Topolčiankách na čísi doporučení z Veselí nad Moravou, „kde snad dlela na návštěvě u tamního šlechtického statkáře“ – a po druhé světové válce mizí neznámo kam – „sochařka a její muž byli po r. 1945 odsunuti do Německa nebo dostali povolení vystěhovat se někam jinam do zahraničí“. Schází kontext a s ním i hloubka, kterou krátké, ale intenzivní přátelství prezidenta a umělkyně nesporně mělo.³ Styky s Helenou Železnou stručně zmiňují některé novější Masarykovy biografie.⁴ Na rozdíl od prezidentových kontaktů na Oldru Sedlmayerovou, kterým byla opakovaně věnována pozornost hlavně na stránkách Masarykova sborníku,⁵ ale zatím schází jejich kritická historiografická reflexe. Přitom sotva může být zajímavější kapitoly prezidentova soukromého životopisu než přátelství se sudetskou Němkou, navíc se sudetskou Němkou trvale žijící a tvořící ve fašistické Itálii, a to právě v mezinárodněpoliticky ožehavých letech 1932–1934. Postava Heleny Železné-Scholzové se může jevit poněkud tajemně, což je ale dáno jen neznalostí nebo absencí pramenů k některým úsekům jejího života a nekompatibilitou jejího žitého světa se světem většiny ostatních Masarykových blízkých. Sochařka není cizinkou, ale její životní a umělecká dráha porušuje v české historiografii (umění) zažitá schémata. Na své cestě se po většinu času obešla bez neoddiskutovatelného centra českého kulturního života – Prahy – ale na rozdíl od řady jejích současníků často také bez Vídně. Tam se jen seznámovala s velkým světem, získávala základní školení a později pobývala, když nebylo zbylí. Nejčastěji a nejraději se pohybovala po ose Třebovice ve Slezsku – Brusel (– Florencie) – Řím. O to zajímavější je otázka jejího seznámení a styků s TGM a – tím inspirativnější mohla být i pro samotného Masaryka.

2 Jindřiška SMETANOVÁ, *TGM: Proč se neřekne pravda? Ze vzpomínek dr. Antonína Schenka*, Praha 1996.

3 NA, Praha, Antonín Schenk, kart. 9, strojopis *Vzpomínek Antonína Schenka*, kap. XV. Výtvarné umění, s. 46, kap. XXII. Nemoc a odstoupení z úřadu, s. 44.

4 Například Alain SOUBIGOU, *Tomáš Garrigue Masaryk*, Praha–Litomyšl 2004, s. 308.

5 Dagmar HÁJKOVÁ, *Z dopisů Oldře*, Masarykův sborník 10, 1996–1998, s. 318–322; tamtéž 11–12, 1999–2003, s. 424–431; tamtéž 13, 2004–2006, s. 379–398. Viz také TÁŽ (ed.), *Dopisy Oldře*, Praha 2006.

Nejprve je třeba osvětlit, kdo byla ona „poslední žena, s níž si T. G. Masaryk dopisoval před svým onemocněním v květnu 1934“.⁶ Odpověď známe dnes především díky svého času průkopnické studii Jiřího Jůzy z roku 1999.⁷ Co však lze říci o průniku jejího a Masarykova světa, jejího a Masarykova života? Helena Železná-Scholzová se s Masarykem seznámila v roce 1932, kdy ochaboval jeho zájem o Oldru Sedlmayerovou, a v letech 1932–1934 to byla ona, kdo plnil roli jeho nejbližší důvěrnice, konverzační a korespondenční partnerky. Na rozdíl od Oldry Sedlmayerové ale vzešla z diametrálně odlišného prostředí a také její cesta k Masarykovi byla jiná, nepoměrně složitější. Vždyť trvale žila a tvořila v Římě. Popisu zhruba dvouletého období, kdy se TGM a HZS (abychom i u sochařky použili akronym, kterým někdy signovala svá díla) stýkali, je proto třeba předsadit alespoň stručný sochařčin biogram. Jeho úběžníkem nicméně zůstane 6. září 1932, kdy tehdy čerstvě padesátiletá umělkyně navštívila Masaryka poprvé.

Helena Scholzová se narodila 16. srpna 1882 v Chropyni na Moravě, která ovšem v jejím životě hrála zanedbatelnou roli. I Antonín Schenk si původně myslel, že je rodačkou ze slezských Třebovic a údaj v pamětech opravil až podle Tomanova biografického slovníku. Spolehlivější a podrobnější zdroj asi v době, kdy vzpomínky koncipoval (druhá polovina šedesátých let 20. stol.), neměl k dispozici. Chropynská léta 1881–1888 zůstala pro rodinu Scholzových pouhým intermezem, během něž Helenin otec Albert Scholz vedl zdejší cukrovar. Helena Scholzová byla od mládí zvyklá pohybovat se ve vyšších společenských kruzích. Byla vnučkou Aloise Scholze, jednoho z nejvýznamnějších průmyslníků Moravy, spřízněného s podnikatelskou rodinou Kleinů, který vlastnil několik podniků a v sedmdesátých letech 19. století převzal vrchní vedení v průmyslového kolosu Vítkovického horního a hutního těžířstva. Také její matka Marie, rozená Stonawská, pocházela ze zámožné rodiny: její otec Josef Stonawski koupil roku 1865 velkostatek Třebovice-Martinov. Navzdory tradovaným tvrzením nebyli Stonawští šlechtickým rodem, nýbrž sedláky, formany a pachtýři z Těšínského Slezska. Teprve ve druhé polovině 19. století se zařadili mezi spíše drobnější velkostatkáře. Po konci chropynského období, který měl zřejmě ekonomické příčiny, se celá rodina včetně dcery Heleny a jejího bratra Alberta vrátila na zámek v Třebovicích ve Slezsku. To už měla matka Heleny Scholzové na svém kontě literární debut

6 NA, Praha, Antonín Schenk, kart. 9, strojopis Vzpomínek Antonína Schenka, kap. XV. Výtvarné umění, s. 44.

7 Jiří JŮZA, *Helena Železná-Scholzová, zapomenutá sochařka první poloviny 20. století*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 19, 1999, s. 147–175.

pod pseudonymem Maria (Marie) Stona, odvozeným od jejího dívčího příjmení. Stona publikovala celkem na třicet básnických sbírek, povídkových knih, románů a kulturních cestopisů, z nichž některé se dočkaly i překladu do češtiny a pozitivního ocenění kritiky.⁸ Ještě významnější než vlastní literární tvorba byly ale kulturní styky Marie Stony, která zejména po rozvodu svého prvního manželství v roce 1899 vytvářela z třebovického zámku jeden z posledních literárních salonů v českých zemích. Na její pozvání Třebovice navštívili například filosof Rudolf Steiner (1901), literární historik Georg Brandes (1901, 1903), laureátka Nobelovy ceny za mír Bertha von Suttner (1913), malíř Carry Hauser (1918) nebo dramatik Franz Theodor Csokor (několik pobytů). Stona se stýkala s významnými umělci a intelektuály také ve Vídni, Berlíně a dalších kulturních metropolích. Jmenujme alespoň namátkou Arthura Schnitzlera, Theodora Herzla, Ernsta Haeckela nebo Marii von Ebner-Eschenbach.⁹ V raném věku začala uvádět do společnosti i svou nadanou dceru. Heleně Scholzové bylo teprve třináct let, když matku doprovázela na vídeňské *Dichtersoirée* s literátkou Marií Eugenií delle Grazie.¹⁰ Pokud můžeme Marii Stonu označit za emancipovanou (jako jedna z mála žen své generace byla dvakrát rozvedená), její dceři Heleně už tento přívlástek nepřísluší. Nebylo od čeho se emancipovat. Její výchova byla vědomě liberální a otevírala jí mnohé dveře, které byly dívkám předchozím generací uzavřeny.

Ještě před dovršením dvacátého roku se Helena Scholzová začala profilovat jako svébytná umělecká osobnost. Na rozdíl od matky-literátky inklinovala k sochařství. První odborné školení absolvovala na začátku století ve Vídni (1901), o rok později v Berlíně u Fritze Heinemanna (1902), na doporučení Georga Brandese navštívila i ateliér Maxe Klingera a umělecky vyzrála jako žačka Charlese van der Stappen, ředitele akademie v Bruselu, kde byla součástí domácnosti manželů van der Stappenových mezi lety 1903 a 1907. Letní měsíce trávila nyní i později v Třebovicích, kde jí matka v zámecké zahradě nechala postavit ateliér, na rozdíl od zaniklého zámeckého sídla dodnes dochovaný a využívaný ke svému účelu. Pro úzké vazby s belgickou uměleckou scénou se Helene Scholz stala

8 Podrobně k životu a kulturněhistorickému významu Marie Stony Martin PELC, *Maria Stona und ihr Salon in Strzebowitz. Kultur am Rande der Monarchie, der Republik und des Kanons*, Opava 2014.

9 Tamtéž, s. 39–80; Martin PELC, *Bertha von Suttner a Třebovice Marie Stony. Kulturněhistorická studie*, Acta historica Universitas Silesianae Opaviensis 5, 2012, s. 199–212.

10 Wienbibliothek im Rathaus (dále WBR), Handschriftensammlung (dále HS), Nachlass Marie Eugenie delle Grazie, H. I. N. 80075, dopis Marie Stony Marii Eugenie delle Grazie, Třebovice ve Slezsku 20. 12. 1895.

vítanou konverzační partnerkou a přítelkyní Stefana Zweiga. Seznámila se s ním pravděpodobně na jednom z berlínských plesů spisovatelů, na něž na počátku století doprovázela svou matku. S Zweigem se setkávali ve Vídni, ale literát ji navštívil i ve van der Stappenově ateliéru v Bruselu, kde se údajně seznámil s Emilem Verhaerem. První veřejný úspěch zaznamenala Helena Scholzová v roce 1906, kdy byly dvě její práce vystaveny v Gentu. V následujícím roce mohla prezentovat své dílo na dvou významných fórech: Velké berlínské umělecké výstavě (*Große Berliner Kunstausstellung*) a na výstavě Vídeňské secese.¹¹

Do první světové války působila Helena Scholzová nejčastěji ve Florencii, odkud se vracela do Třebovic, zvláště aby dokončila zakázky pro svůj region: vedle medailérské a portrétní tvorby to před rokem 1914 byly reliéfy pro divadlo v Moravské Ostravě (1907) a socha *Spravedlnosti* s reliéfem *Rozsudku* pro soudní budovu ve Fryštátě (dnes Karviná, 1914). Absolvovala také několikaměsíční pobyty v Římě, Paříži nebo Tunisu, kde ji vyhledal i vzpomínaný Georg Brandes. Tato zhruba půlroční cesta podniknutá roku 1913, měla silný formativní vliv na sochařčino dílo i myšlení. Ve Florencii se sochařka spřátelila například s malířem Augustem Giacomettim, příbuzným známějšího sochaře, do okruhu jejích známých patřil také rakouský malíř Albin Egger-Lienz nebo syn Georgese Clemenceaua Michel.

První světová válka přinesla Heleně Scholzové první zakázky z nejvyšších společenských kruhů monarchie – od dvora a z řad generality. Předzvěstí těchto úspěchů byla už její busta vratislavského biskupa kardinála Georga Koppa, virilisty slezského zemského sněmu, pro zemský dům v Opavě dokončená po hodnostářově úmrtí v roce 1914. V letech 1914–1916, kdy hlavní štáb rakousko-uherské branné moci sídlil v Těšíně a cestování do Itálie bylo pro rakouskou sochařku čím dále tím obtížnější, vytvořila podobizny šéfa hlavního štábu Franze Conrada von Hötzendorf, polního maršála arcivévody Bedřicha, generálplukovníka arcivévody Evžena a ministra války Alexandra von Krobatin. Aklamované portréty jí otevřely cestu k sezením s císařovnou Zitou na zámku Laxenburg. Výsledkem byla soška manželky posledního rakouského císaře Karla I. se synkem, korunním princem

11 Archiv města Ostravy (dále AMO), Sběrka pamětí a vlastivědných rukopisů, inv. č. 2, kart. 1, album fotografií a novinových výstřížků nadepsané Hellene Železny-Scholz I. Band 1901–1923; WBR, HS, Felix Braun, ZPH 413/29, dopisy Heleny Železně-Scholzové Felixu Braunovi, Řím 10. 11. 1957 a 14. 3. 1972; Det Kongelige Bibliotek, København (dále KBK), Håndskriftafdelingen (dále HA), Georg Brandes, dopis Marie Stony Georgu Brandesovi, Třebovice ve Slezsku 31. 12. 1910; Stefan ZWEIG, *Tagebücher*, Frankfurt am Main 1988, s. 156.

Ottou.¹² Díky matčině liberální výchově, jejím kontaktům s významnými umělci a intelektuály, svým studijním pobytům a kultivované osobnosti se Helena Scholzová sebejistě zapojila do společenského života nejvyšších pater rakouského mocnářství, lhostejno jakého názorového nebo politického zaměření. Tuto schopnost měla prokázat také v éře první Československé republiky. Na její práh vstupovala už jako Helena Železná: v roce 1917 se vdala za podplukovníka rakousko-uherské armády Johanna (Jana) Železného. Její manžel ale hned po válce, v listopadu 1918, ze svazku armády vystoupil a nadále se věnoval hlavně rozvíjení svého hudebního a výtvarného talentu.¹³

Jakmile to poměry umožnily, opustila Helena Železná s manželem zbláčenou Vídeň a usadili se v Itálii, nejprve v letech 1919–1922 ve Florencii, kde žila před válkou, a počínaje rokem 1923 v Římě. Pár zde získal byt a Helena Železná-Scholzová ateliér na bohémské via Margutta, která se teprve po druhé světové válce změnila v mondénní bankovní a hotelovou čtvrť. V této uličce tvořila s přestávkami po zbytek svého dlouhého života až do roku 1974. V italské metropoli se nejčastěji pohybovala mezi bydlíštěm na via Sistina a ateliérem na via Margutta po kulturně-historicky významné ose, na níž leží i piazza di Spagna s proslulou fontánou a schodištěm. Helena Železná nadále dobývala vavříny zejména v zahraničí, byt se o ní psalo jako o československé umělkyni. Ani tisku v Československu proto nemohla uniknout zpráva, že na jaře 1924 vystavovala své dílo *Trh ve Stanislavi* na benátském bienále, že v roce 1928 zakoupil její sochu *Sicilanka* pro své sbírky italský král Viktor Emanuel III., kterému byla představena v roce 1934 v rámci československého pavilonu na 19. benátském bienále.¹⁴ Českým tiskem probleskla v roce 1929 i informace, že Železná vytvořila Mussoliniho sochu v životní velikosti, kterou prý obratem zakoupila italská Národní galerie.¹⁵ Není tedy vyloučeno, že důkladný průzkum v italských archivech může přinést nová zjištění o jejích politic-

12 AMO, Sbirka paměti a vlastivědných rukopisů, inv. č. 2, karton 1, album fotografií a novinových výstřižků nadepsané Hellene Železny-Scholz I. Band 1901–1923; E. S. [šifra], *Interessante Kunstausstellung in Rom. Der Werdegang der tschechoslowakischen Künstlerin Zelezny*, Neues Wiener Journal 27. 11. 1932, s. 14; Helene ZELEZNY-SCHOLZ, *Aus der Jugend einer Bildhauerin. Tagebuchblätter aus den Jahren 1908–1917*, Roma 1972, s. 71, 75; M. PELC, *Maria Stona*, s. 50, 153, 156.

13 M. PELC, *Maria Stona*, s. 24; Sebastian RAHTZ, *The Protestant Cemetery Catalogue*, 2000, s. 400 (dostupné online: <http://www.acdan.it/protcem/work/cem.pdf>), zobrazeno 20. 1. 2016.

14 Hildegard HAENICHEN, *Über die Verfasserin*, in: H. ZELEZNY-SCHOLZ, *Aus der Jugend*, s. 90; rp. [šifra], *Benátská XIX. mezinárodní výstava soudob. umění zahájena*, Národní listy 15. 5. 1934, s. 5.

15 *Ze světa uměleckého*, Český deník 2. 2. 1929, s. 6.

kých preferencích. Pokud o ní ovšem *Il giornale della Donna* napsal, že je „Fascista per temperamento e per convinzione“,¹⁶ narážel skutečně spíše na její charakterové vlastnosti než na politické přesvědčení. V Itálii se usadila dávno před duceho převzetím moci a jeho režim nebyl důvodem jejího setrvání. Nakonec i nepochopení pro matčin příklon k nacismu v roce 1938, o němž bude řeč níže, ji prozatím spíše zprošťuje podezření z fašistických sympatií.

Dvacátá léta Heleny Železné charakterizuje intenzivní styk s diplomatickými kruhy různých zemí, v prvé řadě ale Spojených států amerických. Tak jako se Marie Stona pokoušela vybudovat literární salón na svém zámku v Třebovicích, i Helena Železná pořádala nedělní odpolední *čaje* ve svém římském ateliéru, které navštěvovali vyslanci a úředníci ambasád na Apenninském poloostrově.¹⁷ Sochařka portrétovala řadu členů americké legace a jejich rodinných příslušníků. V roce 1925 pak navštívila na pozvání detroitské rodiny Haasových poprvé Spojené státy. Tam se věnovala hlavně portrétní tvorbě, ale za mořem zanechala i několik plastik pro veřejné budovy.¹⁸ V roce 1928 navštívila s manželem znovu Tunis.¹⁹ Současně jde o období, v němž sochařka nevytvořila významnější práce pro region. Na vině byla jistě i finanční náročnost přepravy monumentální plastiky z římského ateliéru do Československa. Helena Železná se však doma připomínala výstavní činností, zejména v rámci Svazu německých výtvarných umělců Slezska (*Vereinigung deutscher bildender Künstler Schlesiens*). Nebyla ale v českých zemích představena na souborné výstavě svého díla, což ostatně platí dodnes. Teprve v roce 1930 si připsala další významnou realizaci na slezské půdě: pomník padlým v první světové válce na české straně rozděleného města Těšína a menší funerální plastiku na hrobce bývalého předsedy krajského soudu v Těšíně Emanuela Harbicha.²⁰ Jejím československým chef d'oeuvre se ale stal cyklus deseti bronzových reliéfů s výjevy ze života patronky Slezska v kostele svatě Hedviky v Opavě, který architekt Leopold Bauer koncipoval jako památník slezským padlým v první světové válce. Helena Železná cyklus dokončovala v polovině třicátých let.

16 Nicola D'ALOISIO, *Una scultrice: Elena Zelezny*, *Il giornale della donna* 1. 3. 1929 (citováno dle Kopie alba výstřížků nadepsaného Hellene Zelezny-Scholz, II. Band 1924–1933, v majetku autora).

17 ajk. [šifra], *Na via Margutta v Římě*, *Moravská Orlice* 27. 6. 1937, s. 14.

18 O sochařčině americkém pobytu referovala řada československých i zahraničních novin (vedle regionálních periodik například *Neues Wiener Journal – Bildhauerin Helene Zelezny-Scholz in Amerika*, *Neues Wiener Journal* 18. 12. 1925, citováno dle Kopie alba výstřížků nadepsaného Hellene Zelezny-Scholz, II. Band 1924–1933, v majetku autora).

19 Vlastivědné muzeum v Olomouci (dále VMO), František Příkryl, dopis Marie Stony Františku Příkrylovi, Třebovice ve Slezsku 6. 2. 1928.

20 O pomníku průběžně informovaly regionální noviny. K náhrobku Emanuela Harbicha viz Kopie alba výstřížků nadepsaného Hellene Zelezny-Scholz, II. Band 1924–1933, v majetku autora.

Tvorba pro region ovšem není oním hledaným svorníkem mezi sochařkou a T. G. Masarykem. Potenciálních styčných bodů je přesto hned několik. První může být zřejmě jediná realizace Heleny Železné v Praze, potažmo v Čechách vůbec, která zároveň ve své ojedinělosti ukazuje na sochařčinu slabou vazbu na centrum nového československého státu. Jde o náhrobek Bedřicha Odstrčila na Vinohradském hřbitově.²¹ JUDr. Bedřich Odstrčil, rodák z Moravského Krumlova, byl už před převratem uznávaným odborníkem na pojišťovnictví, docentem na české technice a vysokým úředníkem Úrazové pojišťovny dělnické pro Království české v Praze. Po vzniku Československa, v roce 1919, byl správní komisí jmenován do funkce ředitele pojišťovny²² (tedy i Franze Kafky, jenž zde byl zaměstnán). Když Odstrčil v roce 1925 v předvečer svých 47. narozenin zemřel, byla úkolem zpracovat jeho náhrobek pověřena Helena Železná. Zatím nevíme, proč se jeho rodina rozhodla právě pro ni. Sochařka dílo pojala obdobně jako později pomník padlým v Českém Těšíně: bronzový reliéf byl vsazen do kamenného „obelisku“. Plastiku s námětem rozséváče odlila umělkyně v Římě, zatímco architekturu z černé žuly zpracovala firma Palouš z Prahy. Bronz byl instalován v létě roku 1926.²³ Dne 26. července 1926 psala Marie Stona v dopise moravskému cyrilometodějskému badateli Františku Píkrilovi: „Helene fährt Samstag nach Prag, um dort ein Grabdenkmal aufzustellen [...]“²⁴ Proč věnujeme tolik pozornosti Odstrčilově náhrobku? Je třeba dodat, co zmínil už jeden z nekrologů: „Odstrčil byl oddaným žákem Masarykovým.“²⁵ Masarykovi věnoval několik svých studií, zejména ve sborníku k jeho šedesátým narozeninám (1910), v Obzoru národohospodářském (1919) a ve sborníku Masaryk osvoboditel (1920), pro který napsal delší stať *Masaryk jako politik*.²⁶ Už v roce 1913 vyšel spis *Přechod ze střední školy na školu vysokou: dvě přednášky pro abiturienty a mladé akademiky*, jehož autory byli právě Bedřich Odstrčil a T. G. Masaryk. Odstrčil se v neposlední řadě angažoval i politicky: před první světovou válkou byl členem výkonného výboru pokrokové

21 Správa pražských hřbitovů. Vyhledávání hrobů (dostupné online: http://212.47.2.130:8080/mpo_sphw/), zobrazeno 20. 1. 2016. V dobovém tisku jsou někdy, zřejmě mylně, uvedeny Olšanské hřbitovy.

22 *Z Úrazové pojišťovny dělnické v Praze*, Národní politika 16. 3. 1919, s. 4.

23 Popis náhrobku například *Slezská sochařka*, Našinec 12. 12. 1926, s. 6. Zprávu obdobného znění uveřejnily i další noviny.

24 VMO, František Píkril, dopis Marie Stony Františku Píkrilovi, Třebovice ve Slezsku 26. 7. 1926.

25 Š. [šifra], *Dr. Bedřich Odstrčil*, Česká mysl 15. 6. 1925, s. 189.

26 Bedřich ODSTRČIL, *Masaryk jako politik*, in: Masaryk osvoboditel, Praha 1920, s. 139–160.

strany.²⁷ Z pohledu vztahu TGM a Heleny Železné není bez zajímavosti ani poznámka z diáře Masarykova osobního tajemníka Antonína Schenka ke dni 10. listopadu 1932: „3 [hodiny] Na Olšanské hřbitovy a Vinohr[adský] hřbitov návrat 4.45 (hrob Dr Odstrčila)“.²⁸ Tehdy už Masaryk Helenu Železnou-Scholzovou znal. Upozornila ho na své autorství plastiky ona? Jakkoli zajímavé jsou okolnosti vzniku náhrobku Masarykovce Odstrčila z dílny pozdější prezidentovy přítelkyně, tento styčný bod pravděpodobně na pozdější události vliv neměl. Odstrčil přece jen zemřel v roce 1925 a Helena Železná navštívila Masaryka poprvé až roku 1932. Tolik tedy první možný průnik prezidentova a sochařčina světa.

O druhém potenciálním styčném bodě víme, že se ve vzájemných stycích uplatnil, a to přinejmenším v době, kdy už se TGM a Helena Železná znali. Masaryka s jeho rodinnými a politickými vazbami na Spojené státy americké mohla sochařka zaujmout jako zprostředkovatelka československo-amerických kulturních kontaktů. Styky s anglosaským světem ostatně pěstovala i její matka. Stona několikrát v Třebovicích hostila sekretářku British Society for Czechoslovakia v Londýně Blanche Tufnell, která v roce 1925 zavítala i na zámek v Topolčiankách, kde ji přijal prezident Masaryk.²⁹ Přestože mateřskou řečí Heleny Železné byla němčina a od dob studií žila trvale v zahraničí, přijala roli neoficiální kulturní atašé Československa vůči USA, které osobně poznala, odkud pocházela řada jejích žaček a s nimiž ji spojovala četná přátelství. Šíří jejích známostí v diplomatických kruzích dokumentují zejména porůznu publikované fotografie portrétů úředníků americké ambasády. Ve třicátých letech se její americké styky navíc proluly s Masarykovým rodným Slováckem. Zřejmě v roce 1930 se Helena Železná stala instruktorkou československé divize letní školy *International School of Art* pod vedením Elmy Prattové z University of Columbia v New Yorku. Elma Prattová organizovala v USA výstavy umění evropských zemí. Úspěch sklídila například její prezentace polských tvůrců³⁰ a v listopadu roku 1935 uspořádala v Brooklyn Museum v New Yorku výstavu československého umění.³¹ *Miss* Elma Prattová se zabývala lidovým uměním a prostřednictvím jeho studia vedla své žačky k vlastnímu tvůrčímu projevu. Za tímto účelem pořádala zřejmě od

27 Zora DVOŘÁKOVÁ, *Než se stal prezidentem. T. G. Masaryk a realisté 1882–1918*, Praha 1997, s. 194.

28 NA, Praha, Antonín Schenk, diář Antonína Schenka, záznam k 10. listopadu 1932.

29 *Britští přátelé Československa v Praze*, Národní listy 17. 9. 1925, s. 3; *Miss Tufnell in Mähr.-Ostrau*, Ostrauer Zeitung, Abendblatt 3. 2. 1931, s. 4; *Ausländische Gäste*, Ostrauer Zeitung 22. 8. 1935, s. 3.

30 *Malířské studio Američanek v Umělecké besedě*, Národní listy 16. 7. 1934, s. 3.

31 *Exhibition of the Arts of Czechoslovakia. Departement of Contemporary Art, Brooklyn Museum, New York 1937*. Ze zpráv o přípravách výstavy viz například *Hosté do ČSR*, Národní listy 2. 7. 1935, s. 2.

roku 1928³² letní školy, během nichž skupina studentek – údajně „vesměs bohatých Američanek“³³ – navštívila etnograficky zajímavé regiony několika evropských zemí. Kromě Maďarska nebo Rumunska bylo do programu zařazeno i Československo, kde roli tlumočnice a odborné instruktorky převzala „i v Americe známá sochařka“³⁴ Helena Železná. V dalších letech trávila se skupinami posluchaček letní školy v Československu dva týdny jako jejich průvodkyně. Důležitou okolností je fakt, že se o organizační stránku československé divize letní školy a společenský program staral malíř Miloslav Hégr, dobrý známý Masarykových vnuček a Bohumily Masarykové-Slavíčkové.³⁵ To je bezesporu přímější spojení na prezidenta Masaryka než Bedřich Odstrčil, zvláště když uvážíme, že Miloslav Hégr býval mezi Masarykovými hosty.

Přítomnost vedoucí výtvarných kurzů pro americké studentky Elmy Prattové v Československu je doložena už v létě roku 1928, kdy ji uchvátil koncert věnovaný tvorbě skladatele Jaroslava a básníka Petra Křičkových. Zaujala ji také interpretka Jiřina Šejbalová a okamžitě projevila zájem o křičkovské turné v USA.³⁶ Zpráva o zastávce letní školy v Československu z července 1930 hovoří o dvaceti osmi výtvarných umělkyních, které rozbily svůj tábor ve Veselí nad Moravou, aby tam studovaly lidové umění, kroje a obyčeje. Jeden z takových kurzů pravděpodobně zachycuje fotografie, dochovaná ve sbírce Slezského zemského muzea, na níž ženy různého věku zkoušejí techniky zdobení velikonočních kraslic. V pozadí sedí modelem dívka v lidovém kroji, nad posluchačkami se sklání Helena Železná.³⁷ Skupina navštívila během svého československého pobytu v roce 1930 i další jihomoravské obce, Velkou nad Veličkou, Vlčnov aj., kde studovala odlišnosti tamních krojů.³⁸ Připomeňme, že dějiště letní školy, Veselí nad Moravou, leží nedaleko Hodonína – Masarykova rodiště. Pokud pak podle Antonína Schenka přijela sochařka poprvé za Masarykem 6. září 1932 z Veselí nad Moravou, sotva tam „dlela na návštěvě u tamního šlechtického statkáře“, jak se později domníval. Na moravsko-slovenské pomezí ji přivedla určitě letní škola *International School of Art* Elmy Prattové.

32 *Malířské studio Američanek v Umělecké besedě*, Národní listy 16. 7. 1934, s. 3.

33 ajk. [šifra], *Na via Margutta v Římě*, Moravská Orlice 27. 6. 1937, s. 14.

34 *Americké výtvarné umělkyně na Slovácku*, Český deník 23. 7. 1930, s. 3.

35 NA, Praha, Antonín Schenk, kart. 9, strojopis Vzpomínek Antonína Schenka, kap. XXII. Nemoc a odstoupení z úřadu, s. 51.

36 *Koncert o kreslířském kongresu*, Národní politika 12. 8. 1928, s. 10–11.

37 Slezské zemské muzeum (dále SZM), uměleckohistorické pracoviště (dále UHP), fotografie inv. č. 80/1–31644.

38 *Americké výtvarné umělkyně na Slovácku*, Český deník 23. 7. 1930, s. 3.

Zájem o lidovou kulturu meziválečného Československa nezůstal pro Helenu Železnou omezen na angažmá v letní škole. Už z pobytu v Tunisu nebo v pitoreskní italské horské vsi Scanno vytěžila práce inspirované místní rázovitou kulturou. Ani v zaujetí pro slovenskou lidovou tvořivost ostatně nebyla mezi německy hovořícími umělci z českých zemí výjimkou. Sochařčina matka Marie Stona, kromě toho, že sbírala slezské šátky, malované truhly, podmalby na skle a výšivky z lidového prostředí³⁹ a v roce 1937 získala kulturní cenu města Ostravy za německé překlady moravských lidových písní,⁴⁰ zachytila v roce 1936 osobitý východ Československé republiky ve svém knižně vydaném cestopisu *Eine Fahrt nach Karpathenrussland*. V témže roce „objevil“ kontrast mezi slovenskými centry, procházejícími v meziválečném období razantní modernizací, a relativně intaktními enklávami lidové kultury *Columbus in der Slowakei*. Jde o rozsáhlý kulturní cestopis Leopolda Wolfganga Rochowanského, bohatě ilustrovaný, mj. fotografiemi známého Karla Plicky. Není bez zajímavosti, že i Rochowanski pocházel ze Slezska: narodil se v Cukmantlu (Zuckmantel, dnes Zlaté Hory) a byl nevlastním bratrem opavského starosty z let 1892–1908 Emila Rochowanského. Už před první světovou válkou se usadil ve Vídni a vedle vlastních uměleckých pokusů se etabloval jako vykladač vídeňské avantgardy dvacátých let. S jeho jménem je spjat především vídeňský kinetismus. Rochowanski, který už v roce 1912 vydal výbor z poezie slezských a severomoravských německých básníků *Hämetgsang*, se pochopitelně znal s Marií Stonou, s níž si dopisoval a poznal také její Třebovice, když trávil letní období na pravidelných návštěvách své ovdovělé matky v Opavě.⁴¹ V Třebovicích se pravděpodobně setkal i s Helenou Železnou, se kterou rozvinul korespondenci paralelní k listům sochařčině matce. V ní se ozývá také sdílené zaujetí slovenskou lidovou kulturou. Už v roce 1932, tedy čtyři roky před vydáním *Columbus in der Slowakei*, chválila Helena Železná Rochowanskému název jeho zamýšlené knihy: „Columbus in Slovakia is a marvellous title, don't give it up anymore.“⁴² Volba angličtiny jako jazyka komunikace dvojice slezských rodáků nevyznívá ve světle sochařčiných amerických kontaktů tak bizarně, jak by se mohlo zdát bez znalosti kontextu. Helena Železná kreslila na Slovensku skici

39 Lora WILDENTHAL (Hg.), *Else Frobenius. Erinnerungen einer Journalistin zwischen Kaiserreich und Zweitem Weltkrieg*, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 217.

40 *Ceny města Ostravy*, Našinec 28. 10. 1937, s. 5.

41 Bernhard LEITNER, *Rochowanski I. (Eine Montage, 1885–1961)*, Wien 1995.

42 WBR, HS, Nachlass Leopold Wolfgang Rochowanski, ZPH 347/4, dopis Heleny Železné-Scholzové Leopoldu Wolfgangu Rochowanskému, Řím 1. 10. 1932.

pro své sochařské práce už v roce 1922,⁴³ neboť – jak o ní napsaly *Lidové noviny* – „umělkyně nikdy nefotografuje pozorovaných předmětů, nýbrž si pořizuje na svých samotářských poutích kresby uhlem nebo malby.“⁴⁴ Další skici vznikaly už patrně v souvislosti s jejími návštěvami u Masaryka v Bystrici a Topolčiankách, neboť jsou datovány 1932 a 1933. Zachycují svérázné horaly z Helpy, ženy a dívky z Detvy, Revúce, vesnické svátky apod. Ve svém římském ateliéru měla kromě vlastních prací také slovácké výšivky, obdivované četnými návštěvníky.⁴⁵ V dopise Leopoldu Wolfgangu Rochowanskému psaném v Římě 13. listopadu 1932 sdělovala sochařka, že je nadšena Slovenskem a jeho „duší“.⁴⁶ Také její matka Marie Stona psala 13. června 1932 Františku Příkrylovi, že je její dcera nadšena slovenskými vesničkami.⁴⁷ Zmínka mj. ukazuje, že se sochařka pohybovala na Slovensku už předtím, než 6. září 1932 poprvé zavítala do Topolčianek.

Třetím společným okruhem Heleny Železné a T. G. Masaryka byly styky s československými diplomaty. Český denní tisk, který v nedávné době vytáhl sochařčino přátelství s prezidentem Masarykem jako trumf v boji o titul Evropské hlavní město kultury pro Ostravu, například nepochybuje o tom, že doporučení sochařce pocházelo od československého vyslance v Itálii Vojtěcha Mastného. Je to ale tentýž tisk, který Marii Stonu nazývá „paní hraběnkou“ a líčí nikdy nerealizované návštěvy velkých osobností na třebovickém zámku. Zároveň je ovšem pravděpodobné, že kontakt na československé diplomatické kruhy svou roli sehrál. Masaryk se s diplomaty stýkal už z titulu své funkce a Helena Železná je hostila na čajích ve svém ateliéru. Její roli v kulturním dění meziválečného Říma vystihl článek v Moravské orlici z roku 1937: „Československo má v Římě tři vyslanectví: u Quirinalu, kde jsme zastoupeni panem vyslancem F. Chvalkovským, u Vatikánu, kde nás zastupuje pan vyslanec V. Radimský, a u celé Italie, kde nás zastupuje Helena Železná. [...] A vidíme-li u Heleny Železné knížata, markýze, vyslance, ministry, slavné novináře, vynikající politiky a duchaplné ženy všech světa dílů, musíme býti hrdí a pyšní na toto vyslanectví na via Margutta [...]“⁴⁸ Když si odmyslíme oslavný patos, zůstane podstatné: Helena Železná už od dvacátých let udržovala

43 Tak jsou datovány některé kresby publikované v její knize Nachlese/Gleanings: Helene ZELEZNY-SCHOLZ, *Nachlese/Gleanings*, Roma 1974.

44 Rudolf STEINER, *Výstava Heleny Železné v Římě*, *Lidové noviny* 2. 12. 1932, s. 9.

45 ajk. [šifra], *Na via Margutta v Římě*, *Moravská Orlice* 27. 6. 1937, s. 14.

46 WBR, HS, Nachlass Leopold Wolfgang Rochowanski, ZPH 347/4, dopis Heleny Železné-Scholzové Leopoldu Wolfgangu Rochowanskému, Řím 13. 11. 1932.

47 VMO, František Příkryl, dopis Marie Stony Františku Příkrylovi, Třebovice ve Slezsku 13. 6. 1932.

48 ajk. [šifra], *Na via Margutta v Římě*, *Moravská Orlice* 27. 6. 1937, s. 14.

styk také s československými diplomaty v Římě. Protože ji tisk prezentoval jako československou sochařku, nemohly její úspěchy zůstat bez povšimnutí ani u oficiálních představitelů Československé republiky v Itálii. Jako si dříve Stefan Zweig od sochařky možná sliboval uvedení do belgických uměleckých kruhů, mohli nyní českoslovenští diplomaté využít její dlouholeté znalosti italského prostředí a vedle toho se nechat po vzoru zahraničních kolegů (včetně manželky německého vyslance von Bülow)⁴⁹ umělkyní také portrétovat. Tuto příležitost využila koncem roku 1927 i manželka vyslance Mastného Zdena.⁵⁰ Fotografii její portrétní sošky s dvojicí psů tehdy otiskla *Zlatá Praha*.⁵¹ Vhodnou příležitostí ke vzájemnému setkávání byly výstavy sochařčiných děl, ať už soukromé v jejím ateliéru, nebo veřejné v některé z výstavních síní. Například počátkem roku 1929 prezentovala Helena Železná své práce vyslancům Československa a Bavorska při Svatém stolci, kteří se dostavili v doprovodu svých manželek, a dalším význačným hostům.⁵²

T. G. Masaryk a Helena Železná 1932–1934

Počátek léta 1932 zastihl Masaryka uprostřed úvah o cestách z hospodářské krize, která v Československu ještě nedosáhla svého vrcholu. Ve svízelné situaci sílily hlasy a ohlas českých fašistů, probíhal proces s organizací Volkssport napojenou na NSDAP, pozice ministerského předsedy Udržala se otřásala, když ke slovu v jeho agrární straně stále více přicházela radikální skupina politiků a prezident musel zvažovat změny ve vládě. Jistým povzbuzením mohly být masové inscenace národní jednoty na IX. všesokolském sletu na Masarykově stadionu v Praze na Strahově, kterých se prezident zúčastnil. Jako obvykle po náročném programu uvítal klid svého slovenského letního bytu, kde sice pokračovaly i politické schůzky, byly ale prokládány vyjíždkami na koni, výlety do malebného okolí a neformálními setkáními.

Tomáš Garrigue Masaryk přijel do svého letního sídla na zámku v Topoľčiankách v pondělí 5. září 1932 v 19.45 hodin. Topoľčianský zámek poblíž Nitry zakoupil československý stát v roce 1923. Masarykovi vyhovovalo i prostředí

49 E. S. [šifra], *Interessante Kunstaustellung in Rom. Der Werdegang der tschechoslowakischen Künstlerin Zelezny*, Neues Wiener Journal 27. 11. 1932, s. 14.

50 Portrét Zdeny Mastné byl dražen v aukci Dorotheum v Praze 19. 9. 2015. Dle datace uvedené na díle vznikl o Vánocích (*Noel*) 1927.

51 *Zlatá Praha* 29. 11. 1928, s. 113.

52 *Die Bildbauerin Helene Zelezny-Scholz*, Freudenthaler Zeitung 26. 2. 1929 (citováno dle Kopie alba výstřížků nadepsaného Hellene Zelezny-Scholz, II. Band 1924–1933, v majetku autora).

parku, do nějž byl zasazen, a protože budova byla v dobrém stavebně-technickém stavu, prezident tam poprvé pobýval už od července do září 1923. Vracel se sem pak každé léto až do roku 1933. Pobyty v Topolčiankách bývaly často přerušovány nebo rámovány návštěvami domu Alice Masarykové v Bystřici u Martina. Tak tomu bylo i v roce 1932. Den po příjezdu do Topolčianek poobědval Masaryk s dcerou Alicí a „pí Šolcovou-Železnou“, u níž si osobní tajemník Antonín Schenk připsal poznámku „[Veselí n. Mor. Řím]“. Odpoledne společnost vyrazila na oblíbené výletišťe Piesky, odtud zpět kočárem k večeři, ke které usedli mj. i zaměstnanci prezidentské kanceláře, archivářka Anna Gašparíková, Karel Ledvina a Karel Strnad. V dalších dnech většinou v dopoledních hodinách se v Schenkově diáři objevuje tehdy čerstvě padesátiletá „sochařka Železná“ nebo „pí Železná“, přičemž v závorce je vždy připsána pořadová číslovka od 1. (7. září) až po 7. (14. září). Číslice označují jednotlivá sezení, během nichž umělkyně modelovala Masarykův portrét. Zůstávala zpravidla i na následný oběd, odpolední program a večeři. Ve středu 7. září odpoledne si tak vyjela kočárem s prezidentem, Alicí Masarykovou a Annou Gašparíkovou na Hrušov.⁵³ Archivářka Gašparíková zmiňuje alespoň jedno z jistě nepřeborného množství společných témat, které se řetězily v konverzaci mezi prezidentem a jeho portrétistkou: „Dnes navečer v Hrušově seděli jsme s panem prezidentem u vatry: paní doktorka a sochařka Scholtzová-Železná. Vzpomínali na Palestinu.“⁵⁴ Zcestovalá a vzdělaná sochařka za Masarykem intelektuálně nepokulhávala. Svým „fast statuenhafte Gleichmaß“, kontrastujícím s živou pohyblivostí její matky,⁵⁵ vzbuzovala dojem silné, vyrovnané osobnosti. Bostonský *The Christian Science Monitor* ji charakterizoval jako skromnou, bystrou, štíhlou, pohotovou s lakonickým, rychlým a jasným projevem. „The vivid golden hair, the hazel-brown eyes and the smile of Madame Zelezny-Scholz are a delight to watch [...]“⁵⁶

Téměř jistě se v hovoru přecházelo z jednoho jazyka do druhého. Antonín Schenk vzpomínal, že Helena Železná „neuměla ani správně česky, ačkoliv hovořila několika jazyky“.⁵⁷ V pátek 9. září, to už měla umělkyně za sebou třetí sezení

53 NA, Praha, Antonín Schenk, diář Antonína Schenka, záznam k 7. září 1932.

54 Anna HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, *Z lánského deníku 1929–1937*, Praha 1997, s. 104.

55 *Dichterin und Bildhauerin. Unsere Mitarbeiterin, die Dichterin Maria Stona und ihre Tochter, die Bildhauerin Helene Zelezny-Scholz*, Ich helfe Dir 1929 (citováno dle Kopie alba výstřížků nadepsaného „Hellene Zelezny-Scholz, II. Band 1924–1933“, v majetku autora).

56 *The Christian Science Monitor* 12. 9. 1923 (?) (citováno dle AMO, Sběrka pamětí a vlastivědných rukopisů, inv. č. 2, karton 1, album fotografií a novinových výstřížků nadepsané „Hellene Zelezny-Scholz I. Band 1901–1923“).

57 NA, Praha, Antonín Schenk, kart. 9, strojopis Vzpomínek Antonína Schenka, kap. XV. Výtvarné umění, s. 44.

s prezidentem, byl na programu odpolední výlet na Skýcov, v sobotu už o jedenácté výprava do Karlovy doliny, v neděli na Železnou boudu. 12. září sochařka zřejmě model dokončila, a sice ve dvou sezeních, dopoledním a odpoledním. Následujícího dne si ještě prezident s Alicí Masarykovou a Helenou Železnou vyjel kočárem ke Kňazicím a 14. září sochařka o desáté hodině odcestovala přes Nové Zámky do Bratislavy. Večer ještě s prezidentem hovořila telefonicky z hotelu („7.30 telef. s pí Železnou Bratislava Carlton“). Helena Železná strávila po prezidentově boku v Topolčiankách devět dní. U společné tabule se kromě něj setkávala většinou jen s Alicí Masarykovou a pracovníky prezidentské kanceláře. Výjimkou byl kromě dvojice francouzských novinářů národněsocialistický poslanec a vydavatel Lidových novin dr. Jaroslav Stránský s chotí, dcerou a synem (večere 10. a oběd 11. září).⁵⁸ Lidové noviny – snad i díky tomuto setkání – ještě v roce 1932 přinesly o sochařce několik zpráv.

Masarykův portrét od Heleny Železné, jehož model zřejmě vznikl během sedmi sezení v Topolčiankách, je známým, několikrát v minulosti reprodukováným artefaktem. Jde o 85 centimetrů vysokou bronzovou polopostavu, na které česká, sudetoněmecká i zahraniční kritika ocenila její civilnost, absenci chladného oficiálního výrazu, přirozenost, eleganci a srdečnost. Socha byla odlita ve dvou exemplářích, přičemž jeden byl odeslán na Pražský hrad (dnes v Archivu kanceláře prezidenta republiky)⁵⁹ a druhý (dnes ve sbírce Slezského zemského muzea) měl být odhalen v budově opavské radnice při příležitosti slavnostního zasedání městské rady k 85. výročí TGM roku 1935.⁶⁰ Na okraj tohoto vcelku známého příběhu Masarykova portrétu dodejme, že Helena Železná vytvořila ještě model Masaryka sedícího v křesle. Je známa jeho fotografie, která byla reprodukována v katalogu k výstavě v Palazzo Doria, o níž bude řeč vzápětí. Kvalitnější pozitiv fotografie je pak dochován ve sbírce Slezského zemského muzea.⁶¹ Prezidentův portrét byl už ve třicátých letech několikrát s úspěchem prezentován v zahraničí: v roce 1932 ho mohli shlédnout návštěvníci benátského bienále a na jaře 1934 vzbudil pozornost na výstavě v galerii Charpentier v Paříži.⁶²

58 NA, Praha, Antonín Schenk, diář Antonína Schenka na rok 1932.

59 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, inv. č. 1645 (citováno dle J. JŮZA, *Helena Železná-Scholzová*, s. 172).

60 Ostrauer Zeitung 26. 2. 1935, s. 2.

61 *Scanno, Tunisi, Slovacchia. Mostra personale di Elena Zelezny. Sculture e disegni*, Roma 1932; SZM, UHP, fotografie inv. č. 80/1–31639. Za vyhledání fotografie děkuji pracovníci Slezského zemského muzea Marii Svakové.

62 Mil(oslava) SÍSOVÁ, *Naše výstavy v Paříži*, Národní listy 25. 5. 1934, s. 5.

Než se sochařka setkala s Masarykem v prosinci 1932 znovu, zahájila v listopadu v římském Palazzo Doria vzpomínanou mediálně sledovanou výstavu. Vernisáž se zúčastnil vyslanec ČSR v Itálii František Chvalkovský s chotí, vyslanec republiky u Svatého stolce Vladimír Radimský s chotí, legační rada Jaroslav Šejnoha s chotí a řada zahraničních osobností včetně velmistra řádu maltézkých rytířů Ludovica Chigiho, kterého sochařka také portrétovala.⁶³ Na výstavě autorka představila padesát svých novějších děl. Sama výstavu popsala jako „orientální impresce“, přestože tuniské „vize“ tvořily jen asi třetinu exponátů. Vedle hlav Arabů a žen z harémů k nim zřejmě počítala i práce se slovenskými náměty (během instruktorství pro americkou letní školu poprvé pozorovala „das Orientalische des tschechoslowakischen Menschenschlages, ein Vermächtnis der Türkenkriege“) a přinejmenším formálně i sochy žen ze Scanna, horské vesnice v italském kraji Abruzzo. Na čestném místě byl vystaven již dokončený portrét prezidenta Masaryka (dle katalogu zřejmě sedící postava).⁶⁴ Obdobně v roce 1934 ve svém ateliéru po dva dny prezentovala československým diplomatům i své velké dílo: cyklus deseti bronzových reliéfů pro oltář kostela svaté Hedviky v Opavě. První osobou, která si reliéfy prohlédla, byl arcibiskup vídeňský, kardinál Theodor Innitzer, po něm dílo obdivovali také F. Chvalkovský (který měl prohlásit, že Opava může být na takové dílo pyšná) a V. Radimský (který prý řekl, že takové reliéfy mohly vzniknout jen v Římě).⁶⁵

Mezi prvním a druhým setkáním TGM s jeho portrétistkou neuplynulo ani čtvrt roku. 3. prosince 1932 přijela sochařka za Masarykem do Lán, kde strávila několik dní. Opět se účastnila společných obědů a večeří v obvyklé sestavě (s dr. Gašparíkovou a dr. Ledvinou),⁶⁶ tentokrát ovšem bez Alice Masarykové, která odcestovala do Anglie. Prezidentova archivářka si k počátku prosince poznamenala do diáře: „Hospodaříme sami. Schenk a já obědváme a večeříme s panem prezidentem, večer u krbu čteme Dickense nebo si povídáme.“⁶⁷ 5. prosince podnikl Masaryk s Helenou Železnou výlet na Křivoklát. V Lánech zůstal do 8. prosince, kdy zrána odjel do Prahy. I v hlavním městě si ale mezi kulturním programem a audiencemi našel čas na Hele-

63 Thomaso SPIDLIK, *Sculptured prayer. Twelve works of Helen Zelezny*, Roma 1968, s. 13; *Scanno, Tunisi, Slovacchia*, nestránkováno.

64 E. S. [šifra], *Interessante Kunstausstellung in Rom. Der Werdegang der tschechoslowakischen Künstlerin Zelezny*, Neues Wiener Journal 27. 11. 1932, s. 14.

65 Albertina, Wien, Nachlass Leopold Bauer, dopis Heleny Železné-Scholzové Leopoldu Bauerovi, opis, Řím 5. 12. 1934 (za poskytnutí kopie dopisu děkuji Jindřichu Vybíralovi); S. v. C. [šifra], *Römische Gesellschaftsbilder*, Neue Freie Presse 29. 12. 1936, s. 9.

66 NA, Praha, Antonín Schenk, diář Antonína Schenka na rok 1932.

67 A. HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, *Z lánského deníku*, s. 111.

nu Železnou, s níž buďto obědval nebo ji v odpoledních hodinách vyhledal v hotelu Esplanade nedaleko Wilsonova (Hlavního) nádraží. Nakrátko společně pobývali zase v Lánech, ale od dopoledne 12. prosince už byl prezident zpátky v Praze. 13. prosince v poledne podnikl se sochařkou výlet na Vyšehrad a následně společně poobědvali na Barrandově. Do kategorie soukromých výletů patří i společná cesta automobilem k letohrádku Hvězda a na Bílou horu 16. září, po které opět následoval oběd na Barrandově, procházka v hradní zahradě Na valech a pak pravděpodobně rozloučení, protože v dalších dnech se už Helena Železná v Schenkově diáři neobjevuje.

Z programu prosincového setkání prezidenta s Helenou Železnou můžeme vytknout jedinou příležitost, která dvojici svedla dohromady s větším počtem zajímavých osobností a která nám přibližuje význam vztahu pro hlavu státu. 14. prosince obědvali ve francouzské restauraci budovy Sdružení výtvarných umělců Mánes společně s malíři Janem Trampotou a Janem Slavičkem, Masarykovým příbuzným, ale také jedním ze spolupracovníků *International School of Art*. Nezůstali nepovšimnutí a o „události“ dokonce přinesly Lidové noviny krátkou noticku pod titulem *Překvapení v Mánesu*. Ta poněkud konkretizuje náplň společně tráveného času, který diáře Antonína Schenka zaznamenávají jen heslovitě: „Společnost poobědvala u velkého okna s výhledem na pomalu zamrzající Vltavu, kde zvláště hejna divokých kachen budila jejich pozornost.“ Na černou kávu se společnost přesunula do kavárny, kde prezident pozval ke stolu malíře Emila Fillu. Ten tu náhodou právě obědval mezi pracemi na instalaci výstavy. Přestože v kavárně způsobil příchod prezidenta nemalé pozdvižení, „obecenstvo [návštěvníci se s naskytnoutou podívanou rázem stali publikem] se ovládlo a nijak nerušilo hosta“.⁶⁸ Že tyto chvíle vytržení z oficiálního programu byly pro Masaryka velmi cenné, dokládá i fakt, že oběd v Mánesu zaznamenala jinak stručná Anna Gašparíková. Zapsala si, jak byl prezident rád, že se dostal „i dolů mezi lidi“. „Umělci v Mánesu se radovali, že tam s nimi obědval a seděl u černé kávy. Říkal potom, jak byl rád, že se mohl mezi lidmi pohybovat volně a že ho nikdo neobtěžuje zbytečnou pozorností. Znovu jsem si uvědomila, jak těžce on, tak živý a zainteresovaný člověk, snáší to spoutání prezidentskou funkcí, to vědomí, že má stále v patách nějaké hlídače.“⁶⁹ Ze stejného důvodu si podle Antonína Schenka vážil i okamžiků s Helenou Železnou.⁷⁰ Bylo jen nemnoho osob mimo oficiální audience, rodinný okruh, lékaře a pracovníky

68 *Překvapení v Mánesu*, Lidové noviny 15. 12. 1932, s. 7.

69 A. HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, *Z lánského deníku*, s. 113.

70 NA, Praha, Antonín Schenk, kart. 9, strojopis Vzpomínek Antonína Schenka, kap. XXII. Nemoc a odstoupení z úřadu, s. 44.

kanceláře, s nimiž mohl nezávazně, ale na úrovni diskutovat o aktuálních problémech, umění nebo osobních záležitostech.

Rok 1933 byl rokem nejintenzivnějších styků Masaryka a Heleny Železné. Přestože sochařka pobývala většinou v Římě, prezident strávil v její společnosti asi 45 dnů. Na počátku roku gradovala v Československu hospodářská krize. V lednu otrásl republikou amatérský židenický pokus o puč a Masaryka zaměstnávala otázka, co s českými fašisty. 30. ledna 1933 se v Německu stala událost mnohem většího dosahu, která prezidenta donutila sledovat tamní dění ještě ostražitěji než dosud. I když se proslýchalo, že se Masarykův stav na přelomu let 1932 a 1933 zhoršil a ožily debaty o místě jeho posledního odpočinku, na jaře byl při síle a 16. a 17. března se v Praze krátce opět setkal s Helenou Železnou.⁷¹ Tuto návštěvu předcházela zásilka adresovaná z Říma do Lán tajemníku Schenkovi. Helena Železná v ní poslala prezidentovi darem jednu ze svých soch, 77 cm vysokou bronzovou plastiku *Diogenes*. Znázorňuje dopředu nachýlenou mužskou postavu, která se levou rukou opírá o hůl a v pravé drží lucernu, tedy scénu ze života antického filosofa, jak s rozžatou lampou hledá za bílého dne na náměstí člověka. Při zběžném pohledu není patrné, že dutinou uvnitř sochy je trupem a pravou rukou protažena elektrická šňůra, takže soška funguje jako vkusná stolní lampa. Masaryk nechal *Diogena* postavit ve své pracovně uprostřed přijímacích místností v prvním patře Pražského hradu, kde „na vhodném stolku snášela dobře konfrontaci se starými obrazy, gobelíny a štukami“. Antonín Schenk ve svých vzpomínkách napsal, že filosofův obličej je dalším Masarykovým portrétem, a proto prý prezident nenechal plastiku umístit v intimním lánském prostředí ani ve velké knihovně ve druhém patře Hradu, tedy v místech, kde se zdržoval nejvíce: „Jakkoli byla práce zdařilá, nechtěl se zřejmě ani tady dívat na svůj ‚kontrfej‘.“⁷² Zde se jindy dobře informovaný tajemník zřejmě mylí. Socha nese dataci *Roma 1931*, vznikla tedy ještě před osobním setkáním autorky s prezidentem a je nepravděpodobné, že by předobrazem jeho tváře byl TGM. Ve své knize *Nachlese/Gleanings* z roku 1970 podává sochařka hodnověrnější příběh vzniku díla. Originál byl objednan pro přijímací salón jednoho z amerických zadavatelů. Když Masaryk uviděl sošku na fotografii, objednal si u autorky druhý odlitek. Od počátku prý zamýšlel dílo umístit do rohu prostor, kde přijímal politiky. Heleně Železné prý řekl: „Váš Diogenes tam bude vyhlížet čestného člověka.“⁷³

71 Antonín KLIMEK, *Boj o Hrad 2. Kdo po Masarykovi? 1926–1935*, Praha 1998, s. 335–336.

72 NA, Praha, Antonín Schenk, kart. 9, strojopis Vzpomínek Antonína Schenka, kap. XV. Výtvarné umění, s. 47.

73 H. ZELEDNY-SCHOLZ, *Nachlese/Gleanings*, s. 68.

Opět netrvalo ani tři měsíce a T. G. Masaryk se s Helenou Železnou setkal znovu. Od 1. června do konce září se pak střídavě vídali na různých místech, kde právě prezident pobýval. Na počátku června byl ještě Masaryk v Praze a Helenu Železnou opět navštěvoval v hotelu Esplanade nebo se v jejím doprovodu procházel Na valech. 2. června shlédla sochařka s TGM, Alicí Masarykovou a Antonínem Schenkem provedení Smetanovy opery *Hubička* v Národním divadle.⁷⁴ 7. června doprovázela prezidenta na jeho návštěvě ozdravovny Československého červeného kříže na zámku v Bukovanech u Orlíku, která nesla jméno Masarykovy zesnulé manželky Charlotty. Cestou TGM a Helena Železná poobědvali s doprovodem v hotelu Heinz v Dobříši a do Bukovan dorazili před třetí hodinou odpolední. Časopis *Pestrý týden* přinesl z prezidentovy návštěvy kromě článku i fotografii, na níž je TGM zachycen s Helenou Železnou, fotografem Karlem Plickou a generálem Vladimírem Haeringem, místopředsedou Společnosti Československého červeného kříže.⁷⁵

Po 10. červnu nastala v setkávání dvoutýdenní přestávka. Mezi 23. a 29. červnem se ale Masaryk s Helenou Železnou opět vídali v Praze nebo v Lánech denně. Letní měsíce trávil Masaryk v Bystrici na Slovensku, kde ho jeho důvěrnice navštívila 22. července („Jsou pěkné dny. Prezidenta je často vidět na koni,“ poznamenala si k 23. červenci Anna Gašparíková)⁷⁶ a z 5. na 6. srpna při příležitosti večere v přírodě. Velkého večerního pikniku na Žirkovu („při měsíčku“, jak si zapsala lyričtější manželka Antonína Schenka) se zúčastnili kromě prezidenta, dcery Alice, Heleny Železné i další příslušníci Masarykovy rodiny – Revilliodovi, Herbert Masaryk, „slečny Masarykovy“ (Anna a Herberta), manželé Markovičtí, Šmakalovi a Schenkovi.⁷⁷ Po obědě následujícího dne zřejmě sochařka opět odjela a za Masarykem přicestovala až na počátku září do Topolčianek.

K 5. září je v Schenkově diáři poznámka: „Pí Železná Kozárovce 12.51“. Od té chvíle zůstává s prezidentem takřka neustále až do svého odjezdu koncem září. Tentokrát už Masaryka neportrétovala, její návštěva měla spíše společenský a soukromý ráz. Během svého bezmála měsíčního pobytu se setkala s téměř celou Masarykovou rodinou, včetně vyslance Jana nebo rodiny Lípovy.⁷⁸ Sestava hostí se proměňovala, takže měla sochařka příležitost poznat pestrou paletu zahraničních

74 NA, Praha, Antonín Schenk, diář Antonína Schenka, záznam k 2. červnu 1933.

75 Tamtéž, záznam k 7. červnu 1933; *Národní politika* 9. 6. 1933, s. 3; *Z nové ozdravovny Charlotty Masarykové v Bukovanech*, *Pestrý týden* 24. 6. 1933, č. 26, s. 4.

76 A. HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, *Z lánského deníku*, s. 134.

77 NA, Praha, Antonín Schenk, diář Antonína Schenka, záznam k 5. červnu 1933; tamtéž, diář manželky Antonína Schenka, záznam k témuž dni.

78 Jaroslav Lípá, Masarykův příbuzný, československý diplomat.

i československých diplomatů (Ludvík Strimpl, vyslanec ve Švédsku Vladimír Hurban, Štefan Osuský), politiků (bývalý německý agrární senátor Franz Křepek, sociálnědemokratický senátor František Soukup), důstojníků (mj. generálové Jan Syrový a Josef Šnejdárek) a novinářů (A. B. Austin z londýnského *Morning Post*, dr. Suchomlin z pařížského *Quotidien*) a vědců (historik umění Antonín Matějček). Do Topolčianek přijeli i Heleně Železně známí malíři Hégr a Slavíček, příznivci *International School of Art*. Někteří jmenovaní přicestovali i s rodinou. Například manželka vyslance Osuského zpestřovala večerní program svým zpěvem. 22. září pověčeřela Helena Železná s prezidentem, Alicí Masarykovou a dalším z významných hostů, ministrem zahraničí Edvardem Benešem.⁷⁹ Za sochařčina pobytu vznikl během jediného krátkého sezení další, méně známý masarykovský artefakt. Tak je třeba rozumět Schenkově poznámce k 20. září: „8⁴⁵ pí Železná (model. ruku)“.⁸⁰ Později měl možnost prohlédnout si dílo autor článku o Heleně Železně v Moravské Orlici, který o něm zanechal alespoň následující dojmy, když v římském ateliéru spatřil „ruku presidenta Masaryka, tu krásnou ruku, mocnou a něžnou, žilovitou jako ruka dělníka a jemnou jako ruka ženy“.⁸¹

29. září Helena Železná po obědě s prezidentem Topolčianky opustila. Do konce roku se s TGM setkala ještě 10. a 11. listopadu v Praze a pak znovu několikrát od poloviny prosince, kdy zřejmě přijela na vánoční návštěvu své matky. 20. prosince byl na programu oběd, na němž za účasti Alice Masarykové a její osobní tajemnice Kýry Klinderové hovořili Elma Prattová, Helena Železná a malíř Hégr o zapojení československých umělců do *International School of Art*. Jednání zřejmě pokračovala 20. a 21. dubna 1934 v přítomnosti Heleny Železné a Miloslava Hégra. Mezitím sochařka Masaryka vyhledala 14.–16. února.⁸² Ještě na podzim 1933 byl třiaosmdesátiletý Masaryk podle lékařské zprávy dr. Maixnera „dokonale zdrav“, jezdil na koni i při oficiálních příležitostech. Ustál turbulentní debaty o zmocňovacím zákoně i rozhodný postup proti sudetoněmeckým nacionalům a národním socialistům. Lékař přesto doporučoval omezit alespoň počet návštěvníků u prezidenta. Dubnová návštěva Heleny Železné se odehrála jen krátce před Masarykovým onemocněním, po kterém se v jeho životě mnohé změnilo. Už v zimě 1933–1934 se Masaryk cítil unavenější než v předchozích letech, méně intenzivně se věnoval psaní a omezil poskytování rozhovorů. Rozhodl

79 NA, Praha, Antonín Schenk, diář Antonína Schenka na rok 1933.

80 Tamtéž, záznam k 5. červnu 1933; tamtéž, kart. 9, strojopis Vzpomínek Antonína Schenka, kap. XXII. Nemoc a odstoupení z úřadu, s. 44; tamtéž, kap. XV. Výtvarné umění, s. 46.

81 ajk. [šifra], *Na via Margutta v Římě*, Moravská Orlice 27. 6. 1937, s. 14.

82 NA, Praha, Antonín Schenk, diář Antonína Schenka na rok 1934.

se také, že v tomto roce nepojede do Bystřičky a – poprvé od roku 1923 – do Topolčianek.

Počátek května přinesl vážné zdravotní komplikace. Masaryka postihla mozková příhoda. Následkem ní byla omezena hybnost pravé ruky a vidění na jedno oko. Krátce po zásahu choroby se navíc musel rozhodnout, zda bude znovu kandidovat do prezidentského úřadu. 24. května se stal prezidentem počtvrté. Po několik měsíců ale zůstal velmi sešlý. Funkce pravé ruky se neobnovila, což znemožnilo prezidentovi psaní a znesnadnilo i samotný podpis. Proto nechali lidé z kanceláře 17. července 1934 vyrobit podpisové razítko.⁸³ Další setkání s Helenou Železnou mělo proběhnout právě v souvislosti s konáním další letní školy *International School of Art*. V polovině července na několik dní zakotvilo dvanáct amerických výtvarnic a profesorek kreslení ve výstavní místnosti Umělecké besedy v Praze. Také tentokrát pobyt organizačně zaštitil Miloslav Hégr, který účastnicím zprostředkoval ubytování v Tyršově domě, prostor pro vyučování v Umělecké besedě a stravování na Střeleckém ostrově. Ročník 1934 byl zaměřen na studium malby na skle, do něhož Američanky zasvěcoval malíř Josef Kaplický, autor vitráží pro Gočárův kostel v Praze-Vršovicích, budovu ředitelství Československých drah v Hradci Králové nebo rotundu na Řípu. Studentky navštívily ateliéry několika významných malířů a architektů, shlédly sbírky Umělecko-průmyslového muzea a vyslechly přednášku dr. Kose ve Společenském klubu. Poté se měla letní škola přesunout do Veselí nad Moravou, kde následovaly dva týdny studia kompozice pod vedením Heleny Železné.⁸⁴

V pražském programu posluchaček letní školy scházela plánovaná, ale nakonec neuskutečněná garden party v hradní zahradě Na valech. Z podniku sešlo pochopitelně kvůli prezidentovu zdravotnímu stavu. Nový symptom jeho onemocnění se objevil 10. července, kdy kvůli bolesti v levém kolenu (případně potížích s hybností celé levé nohy) nemohl vystoupit z vozu. Právě v červencových dnech pozoroval tajemník Schenk další změnu v Masarykově zdravotním stavu. Poprvé v průběhu nemoci postřehl v jeho projevu věcnou nepřesnost, náznak, že ušetřeny nezůstaly ani duševní schopnosti. Selhání paměti se týkalo zmíněné garden party: prezident řekl dr. Revilliodovi, „že mají přijít nějací umělci, ale na dotaz, kdo to bude, odpověděl rozpačitě ‚I don't know.‘“ Anglická odpověď dr. Revilliodovi tolik nepřekvapí, ale šířily se pověsti, že Masaryk bezdůvodně přechází do angličtiny i v hovoru s jinými osobami, protože byl postižen tzv. selektivní afázií. Antonín

83 Viz například A. SOUBIGOU, *T. G. Masaryk*, s. 364.

84 *Malířské studio Američanek v Umělecké besedě*, Národní listy 16. 7. 1934, s. 3.

Schenk si ale prezidentovu odpověď zčásti vysvětloval i jeho nerozhodností, zda zvát do Lán a na Pražský hrad Helenu Železnou. Otázku projednával TGM s dcerou Alicí a dr. Maixnerem. Návštěva sochařky se neuskutečnila, stejně jako odpadla garden party. Nucené ukončení přátelských schůzek s osobou stojící jak mimo Masarykovu rodinu, tak mimo prezidentskou kancelář a oficiální kruhy, díky níž nacházel únik z izolace, mělo nepříznivý vliv na psychiku hlavy státu. „Pro bolest v koleně se president cítil ještě zkušnější než dříve. Za té situace vyvolávala každá audience starosti a obavy; návštěvy byly proto dále omezovány.“⁸⁵

V polovině července byly Masarykovy styky se sochařkou zřejmě již ukončeny, a to korespondenční formou. Masaryk asi nakonec sám uznal oprávněnost obav svého nejbližšího okolí, které prozatím před světem nechtělo o jeho zdravotním stavu hovořit. Po ochrnutí prezidentovy ruky zesílily hlasy, které již dříve varovaly před soukromými styky s osobou žijící ve fašistické Itálii. Zejména Alice Masaryková upozorňovala, že dopisy mohou být v Itálii zachyceny a politicky zneužity. „President sám ale už dříve zavedl několikrát, zřejmě ve vztahu na tuto korespondenci, řeč na to, zda existuje a funguje v Itálii ‚černý kabinet‘. Vyslovil se, že ho pouze zajímá, zda se taková věc děje, jinak ne, neboť pokud jde o jeho dopisy, tam nic není, co by nemohli číst.“ Dr. Maixner doporučoval, aby někdo z rodiny, nejlépe Jan Masaryk, Helenu Železnou o přerušení korespondence požádal. Situaci ale nakonec vyřešil prezident sám. Pochopil „marnost svého úsilí přimět ruku k normální práci a vzdal se“. Diktovat osobní korespondenci se mu zřejmě přičilo. Už dříve dopisy ženám podle Schenka „žárlivě střežil“, předával tajemníkovi k odeslání uzavřené nebo i zapečetěné. Přijatou korespondenci si ponechával u sebe. V červnu 1934 adresoval do Říma ještě čtyři listy (4., 11., 20. a 28. června). „Poslední tři byly jistě už naprosto nečitelné. Jeden dopis jsem sám viděl (ostatní jsem dostal v zalepané obálce); vypadal jako pokus dítěte o psaní. Rozluštil jsem v něm jenom jednu větu. Začal jsem sdílet obavy paní doktorky, že kdyby se takový dopis dostal do rukou někomu, kdo nezná ostatní okolnosti zdravotního stavu jejího otce, mohl by si o něm učinit nejhůřší představy. Toto nebezpečí bylo tedy vlastním prezidentovým rozhodnutím zažehnáno. Dopis z 28. června byl vůbec poslední dopis, který Masaryk svou rukou napsal.“ Patrně to byl dopis na rozloučenou, protože další list z 2. července už Helena Železná adresovala tajemníku Schenkovi a požádala jej, aby prezidentovi psaní přečetl. Další komunikace se už děla jen skrze prostředníka Antonína Schenka, jednou psala sochařka i Alici Masarykové. Z dikce listů tajemník vyrozuměl, že

85 NA, Praha, Antonín Schenk, kart. 9, strojopis Vzpomínek Antonína Schenka, kap. XXII. Nemoc a odstoupení z úřadu, s. 51.

se Masaryk umělkyni dříve svěřil se svými pocity osamocení v prostředí, kde úřední okolí a lékaři nemohli plnit roli partnerů ve všech konverzačních tématech. Jakkoli vzešlo ukončení korespondence z prezidentova rozhodnutí, bylo to rozhodnutí vynucené a bolestné: „Úřední okolí i s lékaři nemohlo mu být důvěrným partnerem pro výměnu názorů o všem, co ho zajímalo a co se ho týkalo. A ani s dětmi se při nejlepším vzájemném poměru nemohly vyvinout vztahy otevřené sdílnosti o všech otázkách.“⁸⁶ Choroba prezidenta izolovala. 14. prosince 1935 abdikoval. Bydlel v Lánech, střídal četbu a projíždky koleskou. Zemřel o necelé dva roky později, 14. září 1937.

Epilog

Poslední léta Tomáše Garrigua Masaryka jsou dostatečně známá: rezignace v roce 1935 a úmrtí v roce 1937 už Helena Železná vnímala z římského povzdálí, případně registrovala zprávy během svých návštěv domovských Třebovic. S ukončením přátelství s T. G. Masarykem se sochařka pomalu začala opět vytrácet z hledáčku českého celostátního tisku. Pravděpodobně jednou z posledních připomínek Heleny Železné zůstal pro mnohé čtenáře její portrét vytvořený malířem Rudolfem Kunderou a prezentovaný na umělcově souborné výstavě v Brně roku 1938. Reprodukcí obrazu tehdy přinesl Pestrý týden.⁸⁷ Rok 1938 se všemi mezinárodně-politickými zvraty sochařku hluboce zasáhl: 17. března 1938 psala spisovateli Felixu Braunovi, neoromantiku z okruhu *Jung-Wien* a bývalému sekretáři Huga von Hofmannsthal, zdrcená anšlusem Rakouska: „diese letzten Tage haben wir alle aus innerstem Herzen geblutet“.⁸⁸ Povzbuzovala přitele i sebe sama, aby si uchovali víru v dobro a krásno v člověku i celé přírodě. Politické zlomy ji dokonce názorově rozdělily s vlastní matkou. V dalším, tentokrát nedatovaném dopise Felixu Braunovi, psaném ale jistě kolem Velikonoc 1938, se svěřila: „Meine Mutter war jetzt einige Tage hier, sonderbarer Weise ist sie ganz umgeschwenkt in das andere Lager! Die Aussprachen waren darum eher unangenehm, aber mit 78 hat man kein klares Urteil mehr, zumindest die Frauen nicht.“⁸⁹ Z korespondence s Braunem vysvítá, že na rozdíl od matky se s nacismem neztotožnila. Žila sice ve fašistické Itálii, ale

86 NA, Praha, Antonín Schenk, kart. 9, strojopis Vzpomínek Antonína Schenka, kap. XXII. Nemoc a odstoupení z úřadu, s. 44.

87 *Souborná výstava Rudolfa Kundery v pavilonu SVU. Aleš v Brně*, Pestrý týden 13, 19. 2. 1938, č. 8, s. 10.

88 WBR, HS, Nachlass Felix Braun, dopis Heleny Železné-Scholzové Felixu Braunovi, Řím 17. 3. 1938.

89 Tamtéž, (Řím) nedatováno.

stýkala se spíše s místní aristokracií a cizinci z opačného politického tábora. Podle korespondence s Braunem se snažila pomoci uprchlým přátelům, ale její úsilí bylo poznamenáno politickou naivitou (například když se připojuje k názoru, že by Stefan Zweig mohl vymoci jisté výhody „falls er in der Partei ist“).⁹⁰

Manželé Železní zůstali v Římě do roku 1943, kdy se přesunuli do Třebovic, které od Mnichovské dohody náležely k Německu. Jednak asi přechali před bombardováním, jednak odjížděli za těžce nemocnou a v osamění dožívající Marií Stonou, která prodělala těžký zápal plic, z něž se už nezotavila. Když toho roku navštívila Třebovice naposledy Stonina přítelkyně, německá novinářka Else Frobenius, švagrová známého německého archeologa a antropologa Leo Frobenia, viděla ji pobledlou, osamocenou ve velkém zámku. Leopold Wolfgang Rochowanski, který jel do Třebovic z Opavy v květnu 1943, už se za churavou Stonou nedostal.⁹¹ Spisovatelka zemřela na svém zámku 30. března 1944. Protože jediný sourozenec Heleny Železné, bratr Albert, zemřel už v roce 1939, připadlo dědictví po matce jí.

Události kolem konce války jsou velmi spletité. Helena Železná pravděpodobně nečekala na příchod Rudé armády a odcestovala do Prahy, kde měla přátele. Její stopu sice zachycujeme až na jaře 1946, ale v dopise z 16. dubna se příteli z mládí, spisovateli Rudolfu Jeremiasu Kreutzovi, svěřila, že už rok žije s manželem v hotelovém pokoji. Také v dalších měsících psala Kreutzovi z hotelu Ambassador. V těžkých poválečných časech poskytovali sochařce hmotnou podporu a zázemí její přátelé ze Švédska, USA a Velké Británie, jako byl například John Taylor, britský generální konzul v Káhiře. Po válce měla status osoby bez státní příslušnosti a přes Karla Plicku a Antonína Schenka se pokoušela intervenovat, aby s manželem nebyli posuzováni jako Němci. Pro účinný zákrok ale nestačilo protinacistické smýšlení. Bylo nutno prokázat, že daná osoba v době okupace trpěla nebo se aktivně stavěla na odpor. Antonín Schenk ale o činnosti Heleny Železné z válečných let nic nevěděl a „také prof. Plicka se octl myslím v rozpacích“, napsal. 27. října 1946 svěřila Železná Kreutzovi, že Třebovice jsou definitivně ztraceny. „Die Nachricht vor Kurzem war ein Faustschlag ins Gesicht.“⁹² Šlo o zamítnutí žádosti o navrácení československého občanství?

90 Tamtéž

91 L. WILDENTHAL (Hg.), *Else Frobenius*, s. 217; WBR, HS, Nachlass Leopold Wolfgang Rochowanski, ZPH 347/8, dopis Leopolda Wolfganga Rochowanského Katji Kandinské, Opava 13. 5. 1943.

92 WBR, HS, Nachlass Rudolf Jeremias Kreutz, dopis Heleny Železné-Scholzové Rudolfu Jeremiasu Kreutzovi, Praha 27. 10. 1946; NA, Praha, Antonín Schenk, kart. 9, strojopis Vzpomínek Antonína Schenka, kap. XV., s. 45.

V každém případě sochařka neuvažovala, že by se v Československu usadila. Naopak, čekala na potřebná povolení a koncem roku 1946 odcestovala do Říma, aby zjistila škody na bytě a ateliéru. Československo opustila 6. prosince – jak se mělo ukázat – navždy. Cestovala přes válkou ušetřené Švýcarsko, kde se v Curychu zdržela u přítele Augusta Giacomettiho. 9. prosince zamířila do Říma, kde strávila druhé poválečné Vánoce. Ateliér našla v dobrém stavu, ale zařízení bytu utrpělo, protože v něm byli ubytováni židovští uprchlíci z Milána. Manželé Železní přišli o stříbro, oděvy i prádlo, nábytek byl poškozen. Naopak uměleckohistoricky zaměřená knihovna zůstala alespoň zčásti ušetřena.⁹³ Je otázkou, co se stalo s Masarykovými dopisy. Rakouský kulturní institut v Římě získal jen nepatrné torzo ze sochařčiny pozůstalosti.⁹⁴ Umělkyně pro tuto chvíli řešila existenční potíže. V ekonomicky rozvrácené poválečné Evropě žádné zakázky očekávat nemohla, proto zvažovala nabídku své nejbližší příbuzné, neteře *Lilo*, aby se přestěhovala do Argentiny. Liselotte Scholz (později de Rossman) byla jedinou legitimní dcerou sochařčina bratra. Ten vedl dobrodružný život, pracoval jako plantážník a farmář nejdříve v Argentině a Brazílii. Odtud ale musel za první světové války odejít, když Brazílie vyhlásila roku 1917 válku Rakousku-Uhersku. Právě za jihoamerického pobytu se Albertu Scholzovi a jeho první manželce narodila v Buenos Aires dcera Lilo. Mezi válkami pak farmařil v Austrálii. Liselotte Scholz, která navštěvovala babičku Marii Stonu v Třebovicích i tetu Helenu Železnou v Římě, se pravděpodobně natrvalo usadila v Buenos Aires. Sochařka ale její pozvání nakonec odmítla, protože na tak razantní změnu neměla jako šedesátice dost sil. Na přechodnou dobu se ale rozhodla žít v Spojených státech amerických, kam ji zvala řada jejích bývalých žáček.

Pokud šlo všechno podle plánu, jela z Říma přes Curych, kde se měla jeden den (27. prosince) zdržet, pokračovala do Londýna k první ženě svého zesnulého bratra a 11. ledna 1947 zamířila zaoceánským parníkem do USA. Nebyla tedy odsunuta, což ostatně připouštěl i dr. Schenk. Uskutečnila se druhá jím zmíněná varianta – legální vycestování. Sochařčin manžel trpící zdravotními problémy ale zůstal v Československu až do roku 1949. Právě tak dlouho pracovala Helena Železná v Severní Americe. Její americký pobyt začal v New Yorku, kde využívala ateliér s výhledem na Central Park a Kolumbův pomník. Čekání na pracovní povolení, během něž nemohla oficiálně přijímat zakázky, si krátila svými

93 V jiném dopise ale napsala: „Mir wurden sehr viele Bücher gestohlen, während Fremde in unserer Wohnung hier hausten.“ WBR, HS, Nachlass Felix Braun, dopis Heleny Železné-Scholzové Felixu Braunovi, Řím 21. 1. 1960.

94 Dle sdělení archiváře a knihovníka institutu Petera Schmidtbauera ze 17. 7. 2013.

oblíbenými *kompozicemi*. Ty považovala na rozdíl od objednaných portrétů za pravé umění. Tak vznikly studie Central Parku s jeho lidmi, stromy a neodmyslitelnou kulisou mrakodrapů. První bustou, kterou v USA vytvořila, byla podobizna novináře Francise Pierce Adamse. V téže době portrétovala také ženu, s níž dříve udržoval styky Tomáš Garrigue Masaryk, pěvkyni Jarmilu Novotnou žijící za oceánem od roku 1939. V dalších měsících navštívila venkovské zázemí státu New York – *idyllické* Saugerties, Washington, D. C., Baltimore, později i Bronxville a Germantown, pro něž vytvořila reliéf s tematikou lidského porozumění. Jejím přechodným americkým bydlištěm se ale stalo New Hope nedaleko Philadelphie, dnes známé jako umělecká kolonie. Živila se hlavně portréty, stálejší zdroj příjmů pak získala jako vedoucí kurzů sochařství při Museum of Arts ve Philadelphii. Ač byla sama většinou bez prostředků, od počátku organizovala humanitární pomoc pro potřebné intelektuály, umělce a přátele v Evropě.

Během celého svého amerického pobytu pracovala Helena Železná s jediným cílem: vrátit se do Říma, který považovala za svůj domov. Situaci zkomplikoval komunistický převrat, po kterém její manžel nezískal cestovní pas, přebýval u rodinné přítelkyně v Olomouci a nějaký čas dokonce strávil v nemocnici. Doklady se mu podařilo údajně obstarat teprve proti podpisu, jímž stvrdil, že s manželkou nebude uplatňovat v Třebovicích žádné majetkové nároky. Se ztrátou rodinného majetku Helena Železná beztak už dávno počítala a po prvotním šoku nakonec zprávu přijala spíše s ulehčením: „Bin tief dankbar dem Schicksal, daß ich durch den Verlust von Třeb[ovice] ein Gleichgewicht der Seele gewonnen habe,“⁹⁵ i když šlo možná spíše o z nouze ctnost... Poškozený trebovický zámek roku 1958 postihla demolice. Vůči poválečnému Československu zaujala sochařka vzhledem k prožitým strastem kritičtější stanovisko, symbolizované dovětkem k dopisu Kreutzovi z 22. dubna 1949: „Nenne mich nicht mehr Zelezna.“⁹⁶ Odmítnutí české koncovky bylo aktem symbolického zúčtování s minulostí. Sochařka nadále upřednostňovala německou formu *Zelezny/Železny*. Její rozhodnutí zůstat v Římě už nic nezvrátilo. Do Itálie se vrátila po dvou a půl letech, v červnu 1949 psala příteli Kreutzovi ještě z paluby zaoceánské lodi Caronia, v srpnu už opět šťastná z via Margutta. V ateliéru nebo malé zahradě před ním, kde ji zachytila fotografie k publikaci jejích vybraných vzpomínek,⁹⁷ trávila v následujících desetiletích většinu času.

95 WBR, HS, Nachlass Rudolf Jeremias Kreutz, dopis Heleny Železné-Scholzové Rudolfu Jeremiasu Kreutzovi, Saugerties 8. 7. 1947.

96 Tamtéž, dopis Heleny Železné-Scholzové Rudolfu Jeremiasu Kreutzovi, Germantown 22. 4. 1949.

97 H. ZELEZNY-SCHOLZ, *Aus der Jugend*, frontispice.

Po návratu do Itálie zůstávala věrná portrétu (z nejvýznamnějších je podobizna spisovatele Curzia Malaparteho, 1951) a ještě intenzivněji než v minulosti se pohroužila do duchovních námětů. Na zniternění její víry měla vliv prožitá traumata i bližší seznámení s hnutím Christian Science ve Spojených státech, které zřejmě poznala už při své návštěvě ve dvacátých letech.⁹⁸ Sochařka nadále zůstávala ve styku s Čechoslováky, jejichž řady v Itálii zhoustly poúnorovou exilovou vlnou. A i z nich se stýkala především s duchovními. V roce 1968 tak vytvořila podobiznu pražského arcibiskupa Josefa Berana, žijícího od šedesátých let v Římě. O rok dříve mimochodem portrétovala také papeže Pavla VI., který Beranovi udělil titul kardinála. Dalším českým knězem, s nímž sochařka v Římě přišla do styku, byl Tomáš Špidlík. Ten dokonce interpretoval deset jejích prací s náboženskými náměty v samostatné brožůře *Sculptured prayer. Twelve works of Helen Zelezny* z roku 1968.⁹⁹

Poslední léta svého života, zejména po úmrtí milovaného muže v roce 1957, s nímž prožila čtyřicetileté bezdětné, ale šťastné manželství, zasvětila umělkyně retrospektivě a bilancování jak vlastní tvorby, tak i dlouhého života plného zvratů. Znovu oživovala některá stará přátelství. První návštěva Vídně od roku 1943 ji v roce 1957 pohnula k obnovení korespondence s Felixem Braunem.¹⁰⁰ Ve druhé polovině padesátých let plánovala vydat antologii tvorby své matky, „die doch eine ganz bedeutende Frau war“.¹⁰¹ Ta nakonec nevyšla, pokud její metamorfózou není výbor *Dorfgestalten aus dem Vorfeld von Gross-Ostrau* vydaný v Heidelbergu roku 1962 Fritzem Eichlerem.

První knížkou, která se monograficky věnovala dílu Heleny Železné, byla *Elena Zelezny-Scholz. Scultrice* z roku 1957 od italského uměleckého kritika Remigia Strinatiho. S ním sochařka udržovala kontakty už od meziválečného období. I jeho portrétovala.¹⁰² Ve Strinatiho práci byla reprodukována jak jedna ze „slovenských“ soch Železné (*Famiglia Slovacca*), tak i portrét T. G. Masaryka. Ten se objevil rovněž v knize o Heleně Železné jako portrétistice *Zelezny. Portrait sculpture* s předmluvou Anthony Manna, předválečného zpravodaje Daily Telegraph ve Vídni (Řím 1970). Počátkem sedmdesátých let vyšly o sochařce celkem čtyři drobné, ale pozoruhodné monografie. Zřejmě v rámci shromažďování doprovodného

98 Tehdy o ní referoval například bostonský list The Christian Science Monitor.

99 T. SPIDLÍK, *Sculptured prayer*.

100 WBR, HS, Nachlass Felix Braun, dopis Heleny Železné-Scholzové Felixu Braunovi, Řím 27. 9. 1957.

101 „In der letzten Zeit las ich die Gedichtbände meiner Mutter ein wenig durch u(nd) bin wirklich ergriffen von dieser großen dichterischen Seele.“ Tamtéž, dopis Heleny Železné-Scholzové Felixu Braunovi, Řím 12. 10. 1957.

102 „Er kennt meine Arbeiten seit 30 Jahren.“ Tamtéž.

obrazového materiálu k nim začala umělkyně pátrat také po osudu svých děl, které zanechala v Československu, ať už na třebovickém zámku, v tamějším ateliéru nebo ve veřejných budovách. Dlouho například považovala za zničený desetidílný oltářní cyklus v opavském kostele svaté Hedviky, který evidentně chápala jako jednu ze svých nejvyzrálejších prací. V té době kontaktovala vedoucí uměleckohistorického pracoviště Slezského muzea Evu Klimešovou. Impulsem k sepsání dopisu z 24. listopadu 1971 byla zpráva o vystavení některých jejích děl na zámku v Hradci nad Moravicí, kterou sochařce zprostředkoval nejmenovaný pražský zdroj. Fatálně neznalá poměrů v socialistickém Československu se dotazovala, jestli je Masarykova busta stále umístěna v opavské radnici! S potěšením zjistila, že řada jejích soch a skic je uchována jednak v muzeu, jednak na státním zámku Hradec nad Moravicí. Na oplátku pomohla pracovníkům muzea identifikovat náměty některých svých soch a modelů a portrétované osobnosti.

V rámci retrospektivních úvah Heleny Železné vyšel v Římě ještě dokumentárně cenný výbor z jejích deníkových zápisů *Aus der Jugend einer Bildhauerin*, zachycující bohužel jen léta 1908 až 1917.¹⁰³ Dalším zhodnocením sochařčiny nejen portrétní tvorby byla kniha *Nachlese/Gleanings* (Řím 1974). Zvláštní oddíl tvoří skici ze Slovenska, pořízené zčásti v první polovině třicátých let, paralelně s pobyty v Topolčiankách. Konvolut když ne chronologicky, tak alespoň logicky uzavírá monografie *My dear pupils* s reprodukcemi prací sochařčiných žáků (Řím 1973). Několika z nich udělovala umělkyně lekce i ve svých devadesáti letech. V posledních dvou letech se jí zhoršil zrak, takže nemohla pracovat, číst a psát jako dosud. Helena Železná zemřela v Římě 18. února 1974 ve věku 91 let. Je pohřbena na tamním evangelickém hřbitově. Nápis na jejím hrobě zní: „Bildhauerin / Helene Zelezny / geb. Scholz / 50 Jahre in Rom glücklich gelebt.“¹⁰⁴ Tady našla svůj skutečný domov. „Unter der bleichen Sonne von Schlesien“¹⁰⁵ trávila od studií každý rok jen několik letních týdnů a některé vánoční svátky. Přesto na veřejnosti vystupovala až do druhé světové války jako československá sochařka a toto přihlášení se ke státu, v němž nikdy nežila, nezůstalo pouze prázdnou deklarací. Helena Železná-Scholzová v republice vystavovala, vracela se do Československa se zájmem o lidovou kulturu Slovenska a moravského Slovácka a navázala zde přátelství s některými

103 „Wir leben alle noch aus dieser vergangenem (Zeit?) im Goethe Zeitalter – Heute stehen wir im Bann vom ‚Spudnik‘ (!) No 1, No 2 etc!“ Tamtéž, dopis Heleny Železné-Scholzové Felixu Braunovi, Řím 10. 11. 1957.

104 S. RAHTZ, *The Protestant Cemetery*, s. 400.

105 KBK, HA, Georg Brandes, dopis Heleny Železné-Scholzové Georgu Brandesovi, Třebovice ve Slezsku 20. 7. 1908.

předními osobnostmi českého uměleckého, společenského a politického života. Hierarchicky i fakticky stál v jejich čele prezident státu Tomáš Garrigue Masaryk. Jeho biografie v letech 1932 až 1934 by bez zmínky o vzdělané a duchaplné sochařce nebyla úplná.

Její vztah k republice jako by odrážel paralelní osud sochy *Diogenes*, kterou prezidentovi věnovala v roce 1933. Ten totiž kopíroval historické předěly, které strukturovaly i kolektivní paměť a zapomínání na přátelství TGM a HZS. Po Masarykově rezignaci i po jeho smrti byla socha v držení rodiny. Když Alice Masaryková odešla z Lán a v roce 1939 i z Československa, zůstal *Diogenes* s dalšími rozměrnějšími předměty ve skladišti v lánských konírnách, kde správa zámku skrývala mobiliář i za nacistické okupace. Po návratu ze zahraničí v roce 1945 Alice Masaryková rozdávala předměty z této pozůstalosti přátelům a známým. Skulptura připadla manželům Schenkovým: „Původně měl místo na mém psacím stole a občas jsem si lampu rozsvítil jako doprovod vzpomínek a rozjímání. V zmenšeném bytě penzistově skrývá se socha v přítmi předsíňového koutu a čeká, až si na ni zase osud vzpomene; věřím, že nejen knihy nýbrž i plastiky mají své fatum.“¹⁰⁶ Přátelství T. G. Masaryka a Heleny Železné-Scholzové se přesouvá ze sféry paměti osobní do oblasti paměti sociální. Přestává být aktivně „pamatováno“ a začíná být připomínáno. Tak i socha *Diogena* už nestojí na stolku v bytě Schenkových, nýbrž je součástí fondu Antonín Schenk uloženého v Národním archivu v Praze. Tam se nacházejí i vzpomínky a diáře Masarykova osobního tajemníka, které daly podnět k tomuto zamyšlení.

106 NA, Praha, Antonín Schenk, kart. 9, strojopis Vzpomínek Antonína Schenka, kap. XV. Výtvarné umění, s. 48.

Thomas Garrigue Masaryk and Helena Železná-Scholzová

MARTIN PELC

The sculptress Helene Zelezny-Scholz (Helena Železná-Scholzová) played an important role in the life of Tomáš Garrigue Masaryk. Between 1932 and 1934, she was his confessor, conversation and correspondence partner. We are informed about the friendship between the artist and the president of the Czechoslovak Republic by a sole source mostly – the memoirs of Masaryk's personal secretary Antonín Schenk. This paper subjects the memoirs to verification by confronting them with current state of knowledge about Helene Zelezny-Scholz' life. She was born 1882 in Chropyně (Moravia) into a wealthy family of the writer and poetess Maria Stona and the well-known entrepreneur Albert Scholz. She spent her youth in the family castle in Třebovice (Austrian Silesia), she had received her training in sculpture in Vienna, Berlin and Brussels, before she settled down in Italy, first in Florence and later in Rome, where she died 1974. Prior to 1918, she created portraits of prominent personalities of the Austro-Hungarian Empire: the Empress Zita with the Crown Prince Otto and a number of military leaders including the chief of the Austro-Hungarian armed forces Franz Conrad von Hötzendorf. This paper attempts at tracing the roots of her friendship with the head of the Czechoslovak state. It reveals the fact that she created a tomb stone for Masaryk's disciple, Bedřich Odstrčil. Her role of an unofficial Czechoslovak cultural attaché to the United States of America and her relations to diplomatic circles in Italy are sketched, too. The text describes the schedule of her appointments with the president after his interest in another artist, the writer Oldra Sedlmayerová, started to fade out and Helene Zelezny-Scholz took her place. The sculptress visited Masaryk in his summer seat Topolčianky repeatedly, she met him in Prague and Lány, spent hours with him while creating his portraits, during their meals, on trips, in cafés and restaurants (Mánes, Esplanade, Barrandov) or at cultural events. The possible meaning of the friendship for Masaryk and the subjects of their conversation are reconstructed on the base of fragmentary sources. The termination of the relationship and Helene Zelezny-Scholz' life after the World War II are portrayed eventually.

DISKUSE

Je zbytečné psát o sexu doby temna? (Na okraj recenze Josefa Grulich)

JAROSLAV ČECHURA

JAROSLAV ČECHURA: Is it Irrelevant to Write about Sex in the Period of Darkness?

In 2015 I published a book "Sex in the Period of Darkness", which was reviewed by Josef Grulich (The Czech Historical Review 113, 2015, pp. 827–834). I consider his review to have been written without both the knowledge of the topic and the wealth of documentation available. This text is an objective reply to his non-objective review and points out a number of Grulich's blatant mistakes, insinuations and (deliberate?) misrepresentations.

Key words: Southern Bohemia, countryside, sexuality, 17th and 18th centuries, methodology

„Závěrem je možné konstatovat, že renomovaný historik neváhal věnovat roky práce a popsat 650 stránek, aby dospěl k zjištění, že raně novověcí vesničané byli lidé a měli sexuální život. Nic ve zlém, ale řada badatelů (včetně Čechurou v minulosti mnohokrát opovržených stoupenců historické demografie) tuto skutečnost doložila již dávno. Pokud tedy vůbec bylo potřeba něco takového prokazovat analytickým výzkumem.“¹

1 Josef GRULICH, ČČH 113, 2015, s. 827–834, zde s. 833n., (dále cit.: J. GRULICH, *Recenze*).

Těmito slovy končí Josef Grulich recenzi mé monografie *Sex v době temna. Sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků. 1660–1770* (Praha 2015, 650 s.). Pokud se opravdu najde někdo, kdo by vnímal tuto práci stejně jako recenzent, pak bude jistě souhlasit, že jsem se skutečně nemusel celou pětiletku zabývat uvedeným tématem. Skutečnost je ovšem docela jiná, než jak ji líčí J. Grulich. Považuji proto za nezbytné se vůči neobjektivní recenzi kriticky ohradit. A to i z toho důvodu, že devalvuje stovky hodin, které jsem strávil jak v třeboňském archivu a jeho pobočkách, tak ve své pracovně při zpracovávání této monografie.

Dříve než se vydám po stopách hlavních argumentů Grulichovy recenze, musím uvést na pravou míru onu insinuaci o „opovržených stoupcích historické demografie“. I v tomto případě je pravda poněkud jiná, prozaičtější, než sugeruje recenzent. Moderní historická bádání se dávno odklonila od postupů založených na analýze ryze kvantitativních údajů, z nichž by se měly postulovat či generovat kvalitativní závěry.² Ano, ani já takovýto přístup nejsem ochoten akceptovat. Uvědomuje si to ovšem i sama domácí historická demografie, když jinak velmi pracně kvantitativní analýzy mocně doplňuje využitím kvalitativních pramenů. Ostatně to dobře ukazují i domácí práce nedávného data.³

K metodologii a koncepci práce

J. Grulich věnoval v recenzi značnou pozornost koncepcím sexu v minulosti a metodologickým otázkám s tím souvisejícím, méně už přímo knize *Sex v době temna*. Ta jako by se pohybovala na okraji recenzentova textu. Proto je nezbytné se k těmto otázkám vrátit. A to v první řadě proto, že recenzent v podstatě pominul přístup, který jsem k přebohaté jihočeské materii týkající se sexuálního chování vesničanů a měšťanů poddanských měst zvolil. K tomu nepověděl ani jedno jediné slovo. Prostě moje koncepční východiska ponechal stranou, obešel je. Proč tak učinil, není jasné. Takovýto přístup k pojetí práce evokuje, že *Sex v době temna* vůbec žádné teoretické východisko nemá. J. Grulich tak uvádí – či se snaží uvádět –

2 Tak Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva: farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice 2013; srov. Jaroslav ČECHURA, recenze Josef Grulich, *Migrace městského a venkovského obyvatelstva*, Jihočeský sborník historický (dále JSH) 82, 2013, s. 281–291.

3 Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009; Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, *Život poddaných v 18. století: osud, nebo volba? K demografickým, hospodářským, sociálním a rodinným aspektům života venkovských poddaných na panství Horní Police*, Praha 2015.

čtenáře své recenze v docela zásadní omyl. Proto začnu tím, že zopakuji stručně svá vlastní východiska, tedy v první řadě pojetí „dějin zdola“.

„Dějiny zdola – zjednodušeně řečeno – sledují perspektivu každodenního života obyčejného člověka, jak se odehrával v prostředí venkovských osad, vsí i samot, tedy v obyčejném světě nepriviligovaných lidí, ve svých obvyklých rytmech i v neobvyklých, nečekaných situacích. Základním úhlem poznání je jednání, chování jednotlivců, žen i mužů, zachycené prostřednictvím jejich činů, kontextů, ale i drobných stop, které zanechalo v minulých dějích. Ono chování se vyznačuje nekonečnou pestrostí a variabilitou, a to jak v rodině, v obci, v sociálních stejně jako sexuálních interakcích, tak ve vztazích k církvi či správnímu aparátu, případně k vrchnosti samé. Krátce prostý člověk v minulosti nebyl jen objektem dějin, ale naopak subjektem, jejich aktivním činitelem.“⁴

Koncept „dějin zdola“ nepředstavuje žádný metodologický vynález posledních let. Naopak, jde o přístup k minulosti, u jehož zrodu stál legendární anglický historik E. P. Thompson v polovině šedesátých let 20. století.⁵ Pokud považuje J. Grulich pojetí aktivních lidí v minulosti za *absurdní a metodologicky pochybné... konstatování*,⁶ pak to nemůže signalizovat nic jiného než to, že recenzent nemá ponětí o tom, co je obsahem tohoto historiografického konceptu.⁷ K použití konceptu „dějin zdola“ pro zvolené sexuální téma mě vedla vlastní dlouholetá badatelská zkušenost s venkovskou tematikou, zejména rebeliemi a kriminalitou, zvláště drobnou.⁸ Neméně potom dlouhodobé využívání mikrohistorických postupů a metod (ani zde nechybí aktivní jedinci!),⁹ které odhaluje docela jinou badatelskou perspektivu, než klasické strukturální dějiny.¹⁰ Tento přístup je klíčový pro danou práci

4 Tak Jaroslav ČECHURA, *Dějiny zdola. Hledání ztracených lidí v 18. století*, in: Jiří Stočes – Eva Mušková a kol. (edd.), *Tenkrát na západě (Čech). Kapitoly z dějin kultury a každodennosti Plzně a Plzeňského kraje*, Plzeň 2013, s. 239–256, cit. s. 248; TÝŽ, *Sex v době temna*, s. 23.

5 Edward Palmer THOMPSON, *History from Below*, in: *The Times Literary Supplement* 7, April 1966, s. 279–280, srov. TÝŽ, *Making History: Writings on History and Culture*, London 1994; Jim SHARPE, *History from Below*, in: Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge 2004, s. 24–41; další literaturu k tématu uvádím v předchozí poznámce.

6 J. GRULICH, *Recenze*, s. 828.

7 TÝŽ, *Recenze*, s. 831. Na tom nic nemění Grulichova zmínka o „pohledu zdola, poněkud odlišného od běžně přijímaného konceptu ‚history from below“.

8 Mezibalance viz Veronika BOHÁČOVÁ – Veronika KUCROVÁ (edd.), *Sedláci si dělají, co chtějí. Sborník vybraných prací profesora Jaroslava Čechury*, Praha 2012, s. 421–437, zejm. s. 428–437 (bibliografie).

9 Viz níže.

10 Přehled těchto prací z let 1994–2015/2016 přináší J. ČECHURA, *Mikrohistorie, historický kontext a jihočeské prameny*, v tisku.

v tom, že vychází z jednání konkrétních historických aktérů, tedy živých lidí, mužů a žen. Ti v nejednom případě ve sledovaných sexuálních interakcích rozhodujícím způsobem ovlivňovali své osudy. Nechápal jsem sexuální aktivity jako kriminální či kriminalizovaný čin, resp. přestupek proti dobovým úzům, které byly na Třeboňsku uplatňovány, ale jako projev každodennosti. Jde o *konceptní inovaci*, která nesleduje venkovské aktivity tradičním prizmatem „shora dolů“. ¹¹

V dnešní době, jak známo, existuje pluralismus metodologických přístupů, takže při studiu konkrétního historického tématu lze zvolit více cest. Je to dáno mimo jiné tím, že velké dějinné konstrukce se stále více ukazují jako nenaplněné a nespílitelné hypotézy. To platí například o „križi (pozdního) středověku“, ¹² „obecné križi 17. století“ ¹³ či „tzv. druhém nevolnictví“. ¹⁴

Místo toho, aby se J. Grulich se zabýval vlastním teoretickým zakotvením recenzované monografie (či ho následně podrobil kritice), přináší jakousi „hodinu dějepisu“. Explicitně přitom tvrdí, že se „[Čechura] odmítá přihlásit k jakémukoli výzkumnému konceptu...“ ¹⁵ Ovšem o pár desítek řádek níže uvádí, že „Čechura je [zde sociální disciplinaci] nahrazuje vlastním ‚pohledem zdola‘, poněkud odlišným od běžně přijímaného konceptu ‚history from below‘“. Citovaná recenzentova konstatování si principiálně odporují. Které je pravdivé, a které není? Jak to vlastně recenzent myslel? Kdo ví. Dodávám jen, že podobné lapsy najdeme i v jiných Grulichových pracích. ¹⁶

Co míním Grulichovou „hodinou dějepisu“? Recenzent tu rekapituluje Foucaultův přístup k sexualitě a další směry, jako je vandülmenovská každodennost apod. Docela podrobně se dále zamýšlí nad tím, proč jsem nepracoval s Oestreichovým konceptem „sociální disciplinace“. ¹⁷ Proč recenzent prováděl tuto rekapitulaci? Snad proto, aby do širšího kontextu různých přístupů k dějinám sexuality *tak nějak okrajově* zařadil recenzovanou monografii. Musím však říci, že se to J. Grulichovi vůbec nepovedlo. A to již proto, že můj přístup k tématu *není recipován* z žádného směru, a to nejen z těch, kterými se recenzent zabýval. Pokud jde

11 Detailně J. ČECHURA, *Sex v době temna*, s. 23–27, kde je i jednoduché schéma tohoto přístupu.

12 J. ČECHURA, *Križe pozdního středověku – mýtus 20. století?*, in: Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou. Věnováno Františku Šmahelovi k životnímu jubileu, Praha 2014, s. 35–47.

13 J. ČECHURA, *Staré a nové v agraristice raného novověku – česká reflexe*, Východočeské listy historické 32, 2014, s. 7–26.

14 Detailně J. ČECHURA, *Mikrosvěty jihočeského venkova: Bošilec 1600–1750 (tradiční společnost raného novověku v Čechách)*, v tisku.

15 J. GRULICH, *Recenze*, s. 830.

16 Jako jiný příklad rozpornosti vlastních tvrzení lze uvést Josef GRULICH, *Zkoumání „malíčkostí“ (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie)*, ČCH 99, 2001, s. 521 a 523.

17 J. GRULICH, *Recenze*, s. 830–831.

o Oestreichův koncept, vyjádřil jsem se k němu dostatečně kriticky již před několika lety.¹⁸ Je patrné, že to recenzent nezaznamenal...

K uvedeným pojetím sexuálního jednání uvádí J. Grulich nemalou literaturu. Ta pak působí v nejednom aspektu poněkud nečekaně, až nadbytečně – jako kolektivní práce o homosexualitě v dějinách, o zrození porodnice, konstrukce maskulinity apod.¹⁹ – a to třeba i proto, že jsem stopy homosexuálního jednání na Třeboňsku vůbec nenašel a přiznám se, že zatím nevím o tom, že by Schwarzenberkové měli na svých jihočeských panstvích před rokem 1770 provozovat porodnici...²⁰ Je proto docela legitimní otázka, proč recenzent tyto a další tituly uvádí? Ale nejen to. O jiných pracích J. Grulich uvádí, že je sice cituji, ale nepracuji s jejich závěry! Jak to recenzent ví? Co si má čtenář pod tím představit? Třeba to, že si vyčtu závěr o sporech či rozdílech ve výsleších jednotlivých aktérů,²¹ pak projdu dva tisíce protokolů a zjistím, že se tak stalo ve dvanácti případech? Proč? K čemu to bude dobré kromě toho, že zjistím, že vyčtený závěr ze zahraniční literatury nelze na jihu Čech aplikovat.

Početný poznámkový aparát Grulichovy recenze evokuje jednu prostou věc: naznačuje totiž, že jím citované tituly v mé monografii nejsou. Výčet recenzentem uváděných titulů ale nepokrývá symetricky celý jeho text. Jako by jej některá dílčí témata zajímala více, jiná naopak méně. Uvidíme níže, že zejména téma výslechových protokolů oslabilo jeho bibliografickou akribii. Co k tomu dodat? Osobně soudím, že historická tvorba není derivátem či naopak mocninou jen *načteného*, ale také produktem vlastního přístupu, kreativity a schopnosti vidět nekonvenční skutečnosti v konvenčně vypadající materii...

Hrst metodických poznámek

Již letmý pohled na stránky *Sexu v době temna* prozrazuje, že monografie je založena na *kvalitativní analýze*. Byl zde eliminován kvantitativní přístup k tématu. Ono

18 J. ČECHURA, *Antidisciplinování, či disciplinování zdola? Pasáček, zlodějíček, sexuální delikvent a aktivní člověk Tomáš Kabourek alias Studnička*, in: Hana Kábová – Mikuláš Čtvrtník (edd.), *Bylo nebylo. Studie (nejen) k dějinám dějepiscectví, vzdělanosti a didaktice dějepisu* (= Acta Universitatis Carolinae 2012 – Historia Universitatis Carolinae Pragensis, Tomus LII. Supplementum 1), Praha, s. 121–131.

19 Pavel HIML – Jan SEIDL – Franz SCHINDLER (edd.), *Miluji tvory svého pohlaví. Homosexualita v dějinách a společnosti*, Praha 2013.

20 Srov. Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice*, Praha 2010.

21 Narážím tu na knihu Andrey GRIESEBNER, *Konkurrenzende Wahrheiten. Malefizprozesse vor Landgericht Perchtoldsdorf im 18. Jahrhundert*, Wien 2000. Tuto knihu najde čtenáři i v *Sexu*, s. 561.

totiž není opravdu podstatné, zda v průběhu jednoho století se dvojice setkávaly na seně osmnáctkrát či triadvacetkrát, či zda ve dvacátých letech 18. století máme indikováno pro Třeboňsko rozšíření pohlavních nemocí v šesti či osmi případech. Na dva tisíce výslechových protokolů představuje základ monografie, ty a další komplementární dokumentaci jsem analyzoval kvalitativně. Jde samozřejmě o docela pracnou metodu, která však dovoluje postihnout minulou realitu prostých aktérů sexuálních „skutků“ daleko komplexněji než strohý neosobní strukturální přístup. K tomu slouží také bohaté citace z dokumentace stejně jako narativní přístup k textu.²² Narativita není nadbíháním čtenáři, jak se opakovaně snaží podsouvat mé práci recenzent. Jde o jeden ze stavebních kamenů mikrohistorie – a nejen jí, ale i dalších moderních historiografických směrů.

Je pochopitelné, že ne všechny výslechové protokoly mají stejnou informační hodnotu. Pokud určitý mladý člověk na deset z dvanácti položených otázek odpovídal lapidárně buď *ano*, či *ne*, lze si těžko představit, že záznam jeho výpovědi bude předmětem bližšího či intenzivního zájmu zpracovatele. Naopak v řadě případů najdeme velmi podrobné výpovědi, ty jsou potom využity logicky více, a někdy i opakovaně v různých souvislostech. Pokud se takový postup jeví Grulichovi jako záměrné vybírání *zajímavých kauz*²³ či orientace na *košilaté příběhy*,²⁴ pak to neodráží nic jiného než to, že sám nikdy s těmito prameny nepracoval. A proto také neví, co je možné od této materie očekávat a jak ji lze zpracovat. Při svém rádoby důkladném čtení se ovšem dopustil několika zásadních omylů, které neváhal vtělit do své recenze. Zastavme se hned u jednoho z nich.

J. Grulich totiž formuluje následující znepokojivé otázky: „... zkoumané případy byly vybrány na základě své zajímavosti, neotřelosti nebo čtenářské atraktivity? Jak potom mohou být na základě podobného ilustrativního ‚yzorků‘ vysloveny obecnější či prostě vědecky relevantní závěry? Kde je pak hranice mezi odbornou heuristikou a sběrem kuriozit a pikanterií?“²⁵

Na tyto otázky je třeba dát následující poměrně jednoduchou a lapidární odpověď metodické povahy. Předně přepsal jsem veškeré protokoly, dlouhé i krátké, zajímavé i docela fádny. Měl jsem za to, že o takovéto věci není třeba se rozepisovat, protože jde o *conditio sine qua non* kvalitativní analýzy. Zde musím opět opakovat, že recenzent archiválie, které obsahují výslechové protokoly všeho druhu, nikdy

22 Srov. J. ČECHURA, *Mikrohistorie a raně novověká studia (Možnosti a meze jednoho historiografického konceptu)*, v tisku. Zde je podrobná argumentace k „návratu vyprávění“.

23 J. GRULICH, *Recenze*, s. 829.

24 Tamtéž, s. 832.

25 Tamtéž, s. 828–9.

neviděl, nestudoval.²⁶ Pokud by tomu bylo jinak, nemohl by klást takové zdánlivě suggestivní otázky typu, co je to „odborná heuristika“. J. Grulich dlouhodobě pracuje pouze s prameny kvantitativní povahy (matriky,²⁷ pozemkové knihy), a to výlučně kvantitativní analýzou. Pro něho nejsou jednotlivci nic více než *čárové kódy*.²⁸ Proto mu zřejmě dělá problém si uvědomit, že každý člověk je trochu jiný, že jde o individua velice rozdílná. Mou ambicí bylo tyto rozdíly naopak postihnout.

Ani ve snu by mě nenapadlo nazývat heuristiku *sběrem kuriozit*. J. Grulich si ve své kritické horlivosti asi neuvědomil, že (post)moderní historická věda pojem „kuriozita“ rozhodně nepoužívá. Jde o klasifikaci či nomenklaturu silně evokující 18. a 19. století. Mohu tu dodat, že jsem v uplynulém desetiletí prostudoval mnoho tisíc třeboňských dokumentů, které se týkaly kriminality (drobné i hrdelní), sexuálních deliktů, pytláků, tuláků, cikánů, žebráků, šílenců, sebevrahů, hazardních hráčů, potulných muzikantů, vojenských zběhů, stejně jako pokusů o chov perlorodek, buvolů, včel, bource morušového, napadení panství kobylkami, špačky, hubení myší, housenek a mnoha a mnoha dalších skutečností způsobených jak subjekty, tak přírodními úkazy (zemětřesení) či dalšími okolnostmi. Přitom ani jeden jediný pramen z desetitisíců disponibilních dokumentů k Třeboňsku nelze považovat – a to nejen v kontextu moderních historiografických přístupů – za kuriozitu! A pokud se J. Grulich takto vyjadřuje, prozrazuje, že se v moderních teoretických stejně jako metodických přístupech neorientuje. A jestliže se v tomto bodě mýlím, tak to naformuloval takto záměrně, tedy provedl insinuaci, pak ovšem nejde o nic jiného než o záměrnou mystifikaci odborné veřejnosti. Je tu jedna zásadní souvislost, kterou J. Grulich nevzal v potaz. Jeho *kuriozní pramen* není ničím jiným než *výjimečně normálním* dokumentem! Zastavme se u tohoto pojmu: „...výjimečný dokument se může

26 J. GRULICH, *Recenze*, s. 829. Zde se recenzent pozastavuje nad tím, že jsem se nezabýval možnými manipulacemi při výsleších, či otevřeným nátlakem. Odpověď je docela snadná, katastr 2000 výslechů tyto skutečnosti v podstatě neobsahuje. A odkazuje-li se v těchto souvislostech na Carla GINZBURGA, *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*, Praha 2002, pak by se nemělo zapomínat, že jde o práci publikovanou již v roce 1965; následná literatura k čarodějnickým procesům je doslova gigantická. Není přitom pochyb o tom, že násilí bylo součástí čarodějnických procesů, srov. Zuzana KOBRLOVÁ, *Čarodějnické a kouzelnické procesy ve světle zahraniční historiografie*, v tisku.

27 Kvalitativní analýzu matrik části třeboňského panství podal J. ČECHURA, „...svatby starosta Pavel krejčí z Mazelova“ (*Sociální skladba družbů a svatební praktiky na Třeboňsku kolem roku 1700*), Archivum Trebonense XIV, 2014, s. 153–177.

28 Tak Otto ULBRICHT, *Mikrogeschichte. Menschen und Konflikte in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 2009, s. 10.

jevit jako *výjimečně normální*, a to právě proto, že je objevný (průkazný), lze z něj něco zjistit," napsal v roce 1977 Edoardo Grendi.²⁹

V průběhu let se stal tento oxymoron jedním z poznávacích znaků mikrohistorie.³⁰ Lze jej chápat tak, že se jedná o „statisticky vzácný zřídka se vyskytující pramen“. ³¹ Jeden dokument může mít mnohem větší výpovědní hodnotu než „tisíc jiných stereotypních dokumentů“. ³² Takovýto atypický pramen umožňuje pohlédnout pod povrch historických jevů a poskytuje nový pohled na sledované dějinné souvislosti. Lze k tomu přistoupit i z jiné strany, totiž že těžko uchopitelná realita zprostředkovaná sériovými prameny může být osvětlena mimořádným (jedinečným) pramenem. Na významu tohoto sousloví se shodují v podstatě všichni významní autoři mikrohistorických prací.³³ A pro J. Grulicha jde o pouhopouhou kuriozitu... A to přesto, že on sám je autorem pokusu o přehled mikrohistorických studií.³⁴

Prameny

K sledovanému tématu jsem využil bezmála čtyřicítku objemných fasciklů výslechových protokolů nejen z Třeboně,³⁵ ale i z Českého Krumlova³⁶ a z panství Hluboká nad Vltavou.³⁷ Sexuální kontakty přes hranice panství byly dosti

29 Edoardo GRENDI, *Microanalisi e storia sociale*, Quaderni storici 35, 1977, s.506–520, cit. s. 512, překlad Petra Honče. Detailně k rozšíření tohoto pojmu Hans MEDICK, *Mikro-Historie*, in: Winfried Schulze (ed.), *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie, Eine Diskussion*, Göttingen 1994, s. 46–48, a pozn. 20 na s. 51–52.

30 Viz Carlo GINZBURG, *Carlo PONI, The Name and the Game: Unequal Exchange and the Historiographic Marketplace*, in: Edward Muir – Guido Ruggiero (edd.), *Microhistory and the Lost Peoples*, Baltimore–London 1991, s. 1–12; (původně italsky 1979).

31 Tak Otto ULBRICHT, *Mikrogeschichte. Versuch einer Vorstellung*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 45, 1994, s. 359.

32 C. GINZBURG – C. PONI, *The Name and the Game*, s. 8 „...exceptional (and thus statistically infrequent) document can be much more revealing than a thousand stereotypical documents.“

33 Sigurður Gylfi MAGNÚSSON – István SZIJÁRTÓ, *What is microhistory? Theory and Practice*, London 2013, s. 16, 19, 32, 35, 129, 147, 149. Srov. J. Grulich, *Zkoumání ‚malickostí‘*, s. 526, 529, hovoří o „normálně neobyčejném“.

34 J. GRULICH, *Zkoumání ‚malickostí‘*, passim.

35 Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, V§ Třeboň, sign. I B 5 BP 27–47 (lehčí policejní přestupky).

36 SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář (SÚK), staré oddělení, panství Třeboň, sign. 5 BC & 5 BP 2–3.

37 SOA Třeboň, Velkostatek (dále V§) Hluboká nad Vltavou, sign. I B 5 BP 11 a, b – 15.

obvyklé.³⁸ Mou snahou bylo pokusit se o komplexní shromáždění biografických dat k jednotlivým aktérům sledovaných případů. Proto nechybí ani pestrá paleta zachované dokumentace: poddanské soupisy, pozemkové knihy, korespondence, dokumentace k povolování sňatků aj. Komplementárně jsem pracoval s matrikami. J. Grulich nezajímá šíře heuristiky, k tomu nenalezneme v recenzi ani slovo... Zaměřuje se na jednu jedinou skutečnost; napsal: „Zarážející je také fakt, že Čechura při studiu dějin sexuality vůbec nevyužívá dochovaných matrik, aby k tomu v poznámce pod čarou dodal: Matriky jsou pro farnosti nacházející se ve sledované oblasti dochovány od poloviny 17. století.“³⁹ Toto apodiktické konstatování je mylné, zavádějící a zkrslující.⁴⁰

Kdyby recenzent četl monografii dostatečně pozorně, nemohl by k takovému závěru dospět. *Matriky* jsem využíval pro upřesňující informace o jednotlivcích. Dodávám, že některé z matrik farností na třeboňském panství jsou dochovány až od počátku 18. století: Ševětín (1705), Dolní Slověnice (1702). Nejen že se tedy nejedná o „polovinu 17. století“, ale jde tu také o něco podstatnějšího. Údaje matrik bylo možné užít pouze pro některé aktéry sexuálních kauz, pro jiné nikoli. Výpovědní hodnotu a zejména úplnost matrikových zápisů nelze přeceňovat, protože tyto dokumenty byly vedeny nejednou poměrně mezerovitě. Odhaduji, že v řadě matrik chybí před rokem 1700 až třetina zápisů.⁴¹ U farností menších vsí jako Dolní Slověnice jsou mezery ještě větší.

Pro stoleté období 1660–1770 jsem se opíral převážně o *poddanské soupisy*. Představují základní komplementární pramennou dokumentaci k tématu,⁴² nadto jsou zachované s minimálními mezerami pro období let 1660–1839. Neobyčejně významná je vnitřní strukturace těchto pramenů, pravidelnost opakovaného evidenčního procesu. Na konci každého kalendářního roku byla totiž prováděna aktualizovaná revize všech obyvatel bezmála šedesátky třeboňských vsí lidnatého panství. Dělo se tak podle jednotné struktury a posloupnosti lokalit i skupin obyvatel v nich žijících. Evidence se tedy netýkala jen sirotků. Uvnitř vesnic se postupovalo po jednotlivých selských, posléze chalupnických a nakonec podružských rodinách.

38 J. ČECHURA, *Sex v době temna*, s. 177–194.

39 J. GRULICH, *Recenze*, s. 829.

40 Srov. J. ČECHURA, *Sex v době temna*, s. 62.

41 K tomu J. ČECHURA, *Mikrosvětvy jihočeského venkova: Bosílec 1600–1750*, passim.

42 SOA Třeboň, Vs Třeboň, Knižní registratura – černé signatury, sign. I B 5 AU N. 1 (třeboňské panství), Vs Třeboň, I B 5 AU N. 2 (panství Bzí); Vs Třeboň N. 3 (klášter Třeboň); k prameni J. ČECHURA, *Kooperace i konkurence: Třeboňsko 1700 (sociální interakce selského a vrchnostenského hospodářství)*, JSH 82, 2013, s. 83–124, zejm. s. 90–95.

Tato neobyčejně podrobná dokumentace přináší pro bádání neocenitelný bonus v podobě uvádění celých rodin obyvatel – sedláků, chalupníků i podruhů, které tak nebylo potřebné pracně rekonstruovat z matrik.

Druhou zásadní výhodou třeboňských soupisů poddaných je skutečnost, že každoročně byli znovu evidováni všichni muži a ženy v jednotlivých vsích nejen v rámci rodin; nechybějí nově narozené děti stejně jako zemřelé osoby. Soupisy však nabízejí ještě více: evidují věk jednotlivců a uvádějí také místo aktuálního pobytu v tom kterém roce, pracovní aktivitu spojenou s konkrétní osobou a místo, kde byla vykonávána. Cenné jsou i další údaje, jako např. informace o tělesném či duševním postižení, graviditě svobodných žen, útěcích (dočasných či trvalých) ze vsi, službě v armádě a podobně. Tak lze zjistit, že určitá ves neměla jen „evidenční počet“ obyvatel, ale i každoročně se měnící „aktuální počet“ mužů a žen. Celá řada osob sloužila mimo rodnou ves a naopak mnoho zejména mladých žen a mužů přicházelo z okolních vsí do služby. A tyto skutečnosti se samozřejmě mohly každoročně měnit.⁴³

Další Grulichovy zjevné omyly a dezinterpretace⁴⁴

J. Grulich se ve své recenzi jednoznačně snažil být kritický, a to kritický za každou cenu. Přesto, nebo právě proto jeho posouzení monografie obsahuje tolik omylů, posunutých významů až dezinterpretací. Ty pak mají sugerovat čtenáři recenze jen a jen negativní odsudek *Sexu v době temna*. Toto tvrzení mohu snadno dokázat na několika příkladech.

Pozorný čtenář poměrně snadno odhalí, že v podstatě všechny sexuální kauzy třeboňského panství byly až do konce 17. století projednávány na třeboňské radnici.⁴⁵ A to bez ohledu na to, zda se odehrály v některé z vesnic panství, případně

43 O neoblíbenosti poddanských soupisů u recenzenta svědčí následující skutečnost; ve své monografii (J. GRULICH, *Migrace*, passim) s nimi vůbec nepracoval, a to přesto, že České Budějovice (jako jediné královské město v českých zemích té doby!) disponují poddanskými soupisy z více než třiceti(!) šosovních vesnic a všech českobudějovických předměstí z let 1586–1787 (SOA Třeboň, Státní okresní archiv České Budějovice, Archiv města České Budějovice, inv. č. 1515–1624). Je k dispozici celkem 110 těchto Soupisů sirotků a ostatních obyvatel v městských vsích a na předměstích. Tyto dokumenty jsou neobyčejně podrobně vedené (z druhé poloviny 18. století mají jednotlivé roky i 150 folií) a jsou cenné nejen pro evidenci různých skupin obyvatel a rodin.

44 Nechci být malicherný, ale pokud J. Grulich uvádí, že kniha má *jedenáct kapitol* (*Recenze*, s. 832), mýlí se, neboť monografie se skládá ze třinácti kapitol, úvodu a závěru.

45 J. ČECHURA, *Sex*, s. 80–96.

vsí, které patřily rezidenčnímu městu, či v Třeboni samotné. Objevují se tu i podání treboňského kláštera augustiniánů. Ve všech případech měl ovšem konečné slovo majitel panství, tedy kníže ze Schwarzenberka. To platilo rovněž o dalších poddanských městech a městečkách na panství, přičemž i Soběslav, ač poddanské město, sama držela několik vsí.⁴⁶ J. Grulich však hodnotí tyto vazby docela jinak:

„Čechura navíc směšuje případy z městského a venkovského prostředí, aniž by připomněl rozdíly v právní praxi, které podléhali na jedné straně poddaní vesničané a druhé straně obyvatelé měst a městeček.“⁴⁷

Recenzentovo konstatování je mylné. Pokud si přečetl příslušnou partii *Sexu*, těžko mohl svoji námitku takto formulovat. Své tvrzení J. Grulich ještě zesílil tím, že se „městské soudy povinně řídily Koldínovým zákoníkem.“⁴⁸ I toto jeho konstatování je nepřesné. Každodennost na Třeboňsku (tj. na městském soudu i v panské kanceláři) byla jiná. J. Grulicha to opět usvědčuje z toho, že partii o interakci jihočeského panství a Apelačního soudu nečetl. V jedenácté kapitole *Sexu* lze najít oddíl nazvaný *Konfrontace II: Apelační soud* (s. 441–450), kde je prezentována interakce města Třeboně a Apelačního soudu, popřípadě panství a uvedené instituce. Využil jsem k tomu i tzv. ortelní manuály Apelačního soudu.⁴⁹

Výsledek je docela jiný, než kategoricky tvrdí J. Grulich. Za sto let (1660–1770) nalezneme sotva desítku případů spojených s touto institucí v případné interakci se sledovaným jihočeským panstvím a jeho rezidenčním městem Třeboní. Vzhledem k počtu případů, které se vztahují jak k celému panství, tak k městu Třeboni, jde o docela zanedbatelný počet. Bylo to dáno tím, že vztah schwarzenberských jihočeských panství k Apelačnímu soudu nebyl takový, jak si J. Grulich představuje a jak jej následně vykládá – samozřejmě jako můj omyl. Kdyby si J. Grulich uvedenou podkapitolu opravdu přečetl, nemusel se takto blamovat. Právně-soudní každodennost jihočeského treboňského panství byla totiž poněkud vzdálená modelovým celozemským úzům. Klíčová byla vazba k majiteli panství, který rozhodoval, zda se mají jeho úředníci obrátit k pražským apeliacím, třeba jen s žádostí o konzultaci.

46 Aleš CHALUPA et al. (edd.), *Tereziánský katastr český*. Svazek I. Praha 1964, s. 147–153.

47 J. GRULICH, *Recenze*, s. 828.

48 Tamtéž.

49 Národní archiv (NA) Praha, fond Apelační soud, inv. č. 141-175 ortelní manuály (české), inv. č. 259–279 ortelní manuály (německé). Srov. Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví (Jak se dříve soudovalo)*, Praha 1967, s. 143; Boris ŠALAK, *Organizace a působnost Apelačního soudu v Praze v době tereziánské*, Sborník archivních prací 63/1, 2013, s. 72-74 aj.

Zajímavý je také recenzentův názor na to, co sám označuje jako „předmět“ mého studia. Tím jsou přece sexuální delikty na Třeboňsku, myslel jsem si... Recenzent však píše, že „Sex v době temna“ lze podle něj [Čechury] dělit na předmanželskou intimitu osob, které potom uzavřely manželství, dále na chování, jež se „neprovalilo“, neboť nemělo za následek těhotenství, a potom na sexualitu, která byla nějakým způsobem řešena na stránkách úředních dokumentů.“⁵⁰ A pokud dodává, že jsem nestudoval „standardní manželské vztahy“, má jistě pravdu, protože ty prostě nebyly zachyceny v přestupkové agendě třeboňského panství. A jestliže navíc k tomuto slepenci podivné argumentace připojuje odkaz na lidovou kulturu, pak opravdu recenzenta nechápu, ač vnímám jeho snahu hledat negativa monografie za každou cenu.

V podobném duchu se nesou recenzentova konstatování, která se týkají výslechových protokolů. Stojí za zmínku, že na rozdíl od jiných partií své recenze J. Grulich v tomto případě uvádí jediný odkaz na domácí literaturu, a to na klasický Pánkův text⁵¹ z roku 1984. Proč neuvádí novější literaturu, nejen českou, ale i zahraniční, jako v jiných partiích své recenze? Jak v domácím, tak zahraničním bádání se přece toto téma těšilo značné pozornosti.⁵² Jde o asymetrický moment recenze, který vyniká v kontrastu s tím, kolik slov na téma výslechových protokolů recenzent napsal. Je z nich patrné, že J. Grulich nemá ponětí o tom, co vlastně tyto texty obsahují.⁵³ Jeho úvahy jsou jen jakési více či méně nepodařené dedukce, většinou formulované tak, že tvoří opozitum k tématu či mnou vysloveným konkrétním skutečností. Že však *Sex v době temna* relevantní literaturu k tématu výslechových protokolů obsahuje, o tom přirozeně nepadne v recenzi ani slovo...

Ačkoliv bych mohl uvést ke Grulichově recenzi ještě více poznámek, mám za to, že to není třeba. Na závěr bych chtěl citovat ještě jednu recenzentovu nevšední myšlenku:

„Čechura se však inscenuje do role objevitele a donquichotského bojovníka proti všemu a všem. Soustavně se snaží dokázat, že v pramenech nalézá cosi nového a zaujímá dosud nevídaná stanoviska či úhly pohledu.“⁵⁴

50 J. GRULICH, *Recenze*, s. 828.

51 Jaroslav PÁNEK, *Městské brdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy)*, ČSČH 32, 1984, s. 693–72.

52 Novější tituly jsou uvedeny in: JSH 84, 2015, v tisku (rec.). Jaroslav DIBELKA, *Postih smilstva a cizoložství na třeboňském panství na přelomu 17. a 18. století*, in: (edd.) Karel SCHELLE, Jaromír TAUCHEN a kol., *Sexuální trestné činy včera a dnes*, Ostrava 2014, s. 135–144; či J. ČECHURA, *Mikrohistorie*, *passim*.

53 Srov. J. GRULICH, *Recenze*, s. 829, 830, 832.

54 Tamtéž, s. 830.

Co k tomu dodat? Snad jen to, že J. Grulich o nové horizonty rozhodně nikdy neusiloval, ani neusiluje. Jsou mu naprosto cizí. Leitmotivem jeho převážně demografických výzkumů bylo, je a patrně i bude „potvrzení“⁵⁵ obecných trendů. Pokud mu takový vztah k poznání stačí, nechť jej sleduje i nadále.

55 J. Grulich přímo uvádí: „Výzkum prováděný na příkladu farnosti České Budějovice v období let 1750–1824 *potvrdil* (zvýraznil J. Č.), že uskutečnění migrací záviselo na vzájemné souhře subjektivních i objektivních faktorů“ (J. GRULICH, *Migrace*, s. 313). Tato věta ze závěru Grulichovy práce jako by zobecňovala autorovu metodu práce v celé monografii: netřeba (či spíše nelze) přijít na nic nového, stačí jen a jen potvrzovat staré či klasické závěry historické demografie a jiných historických disciplín. Srov. JSH 82, 2013, s. 284.

RECENZE

Martin NODL

Středověk v nás

Praha, Argo 2015, 311 s., 60 obr., ISBN 978-80-257-1576-5.

Čas běží stále stejně, přesto však jako by stále rychleji sebou odnášel ustálené představy o dobách minulých. V poválečné době mého mládí byly ještě se středověkem spojeny negativní konotace barbarského násilí, duchovní temnoty a stavovské nerovnosti. Renesance byla tou dobou, která Evropu přiváděla do novověku. Významní historici středověku, zvláště ti, kteří byli spjati s francouzskou školou Annales, vynaložili mnoho úsilí, aby doložili „jiný středověk“. Sotva jejich díla vešla u nás se zpožděním ve známost, zeslabil jejich účinnost náraz postmodernismu a fantasmagorických příběhů odehrávajících se v jakémsi bezčasí středověkých kulís. V badatelské linii zabývající se novověkem a moderní Evropou však „jiný středověk“ nezanechal výraznější stopy. Vše podstatné pro naši dobu jako by začínalo až po roku 1500.

Martin Nodl je oprávněně jiného názoru a své vnímání „středověku v nás“ se snaží postihnout v Úvodu, který čtenáři poskytuje jakousi esenci obsahové náplně knihy. Středověk není sice všude kolem nás, „ale je hluboce usazen v nás samotných“. Se středověkem nás nespojují pouze obecné civilizační problémy, nýbrž i mentální výbava a každodenní uvažování. V některých svých projevech byl středověk podle Martina Nodla dokonce modernější a svobodnější než naše současnost. Do světa bez elektřiny, ranní teplé sprchy a varné desky by se ovšem ani on vrátit nechtěl, i když v závěrečném dovětku knihy čtenáře vybízí brouzdat se pozpátku v dějinném čase, neboť „lepší než hledat nové cesty je znovuobjevit již jednou nalezené“. V parafrázi autorových úvah by bylo možné pokračovat, rozvíjet je anebo s nimi případně polemizovat. Vytrhávat jednotliviny z kontextu však nemám v úmyslu, podobně jako hloubat nad tím, za koho vlastně Martin Nodl, když se skrývá za „nás“, vlastně mluví.

Esejistický styl Úvodu vychází vstřícně načrtnutým úvahám. Autor se k němu uchyluje i na mnoha místech knihy, čímž dochází k žánrovému mixu, který se nemusí každému líbit. Nezkoumal jsem, do jaké míry tyto partie dodatečně obohatily původní časopisecké texty, z nichž se kniha skládá. Čtenář hledající poučení o středověkém životě, myšlení a chování nebude zklamán. V bohaté míře se mu ho dostane. Obávám se však, že více než o vzdáleném středověku bude přemýšlet o autorově vnímání současnosti. To je více než kritické. Nodlovi se s výjimkou teplé sprchy a rychle připravené snídaně nic nezamlouvá. Sám by se možná podivil, jakou záplavu kritiky na naši dobu snesl. Opět přitom mluví za „nás“, s čímž se ne každý ztotožní. Někdy a v něčem mluví však i za mne, to musím poctivě dodat.

Je na čase se věnovat odborné stránce Nodlovy knihy a jejímu nespornému přínosu. Nahlédnutím do autorovy bibliografie zjistíme, že nejstarší studii, která se váže k obsahu knihy, je již dvacet let. Autor hraje s otevřeným hledím. V ediční poznámce netají, že kniha

částečně vznikla z montáží či převzetím dříve již publikovaných statí. Tak postupují mnozí z nás. Dobré knihy nevznikají jen zadáním předem daného námětu, některé z nich se rodí postupně, narůstáním i rozšiřováním látky a teprve postupem bádání získávají svoji koncepční celistvost a formální podobu. Nodlova kniha je tohoto druhu. Přestože vznikala postupně během dvaceti let, je kompaktní a provázaná natolik, že ji nevnímáme jako pouhý soubor statí či kapitol.

První čtyři kapitoly bychom s jistou licencí mohli zařadit do blízkosti historické antropologie. Jejich názvy, platí to však i o dalších kapitolách, buď lakonicky, a přitom důvtipně, shrnují obsah anebo evokují přidružené konotace z hlediska naší doby. Tak hned první kapitola o dvou tvářích středověkého dětství naznačuje, že půjde o svár mateřské lásky s pojetím dítěte jako malého dospělého. Od dětství autor skokem přesouvá pozornost k dlouhověkosti a k „neosamělému“ stáří a teprve další dvě kapitoly věnuje manželské svobodě a ekonomii nemocí. Následují dvě kapitoly o starostech s živobytím, s vyrovnáním městským rozpočtem a mimo jiné i s restitucemi majetku v kališnické Kutné Hoře. V sedmé kapitole přichází na řadu „moderní nacionalismus“ ryzích Čechů. A protože tyto půtky se již ve středověku v Čechách řešily u piva, hned následující kapitola pojednává mimo jiné o právu várečném, sladovnicích, krčmářích a sváru piva s vínem. Zatímco muži trávili volný čas v krčmě, jejich ženy vyprávěly dětem pohádky, které příliš pohádkami v našem smyslu nebyly. Všechny bez rozdílu, muže a ženy, mladé i staré sužoval strach z pekelných muk a nejistého života v záhrobí. Touto kapitolou kniha končí. Uměli bychom si představit i jinou kompozici kapitol, tato však má vnitřní provázanost a tvoří tak skutečnou knihu.

Podstatné ovšem je, co Nodlova kniha přináší. Autor se nerad pohybuje po zaběhaných stezkách. Je mu dáno hledačství, smysl pro výstižný detail, zná kdekterou publikaci. Také však umí rýpnout, svrchu pohlížet na některé předchůdce a zkracovat si cestu k poznání lehce načrtnutými soudy. Více pochybovačství by mu někdy nebylo na škodu. I když řada výborných postřehů není pro čtenáře, který sleduje Nodlovy sondážní i přehledné studie, zcela nových, nadále působí svěže a badatelsky podnětně. I z tohoto úhlu pohledu mohu knihu jen doporučit. Text doprovázejí působivá i neotřelá vyobrazení, která by místy vyžadovala širší popisky. Úvahy o středověku v nás lze chápat jako jakýsi bonus, s nímž každý může naložit podle své letory.

František Šmahel

Pavel SOUKUP

Jan Hus. Život a smrt kazatele (= Česká historie, svazek 31)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015, 227 s., ISBN 978-80-7422-374-7.

(Překlad německého vydání *Jan Hus*, Stuttgart, Kohlhammer Verlag 2014, 263 s., ISBN 978-3-17-02514-6.)

Před časem jsem položil napůl rétorickou a napůl vážně míněnou otázku, kdo pro české čtenáře napíše u příležitosti šestistého výročí Husova skonu přehlednou, výstižnou, přitažlivou a zároveň fundovanou biografii, jež by předčila knihu Krzenckovu, určenou německy

hovořícím adresátům.¹ Už v roce 2013 tak v náležitém předstihu učinil František Šmahel, po jehož dílu ale spíše sáhne poučenější zájemce.² Výpravným publikacím, kombinujícím stručné a spolehlivé podání s barevnými reprodukcemi pak v jubilejním roce vyšli vstříc Zdeněk Vybíral s Jakubem Smrčkou.³ Nakladatelství Karolinum zase přispěchalo s reedici úspěšné práce nedávno zesnulého Jiřího Kejře, v kostce rekapitulujícího dosavadní výsledky husovského bádání.⁴ Mé představě Husova životopisu se však nejvíce přiblížil Pavel Soukup, který ambiciózně mířil dvojím směrem. Prvotní znění své knížky zacílil do německého prostředí, leč vzápětí vlastní text mírně upravil a přeložil do češtiny, aby ho v pravou chvíli obdrželi domácí knihkupci.

Soukupova knížka už na první pohled splňuje všechny parametry, aby obstála i v nynější hektické době, která paradoxně produkuje tlustopisy, na jejichž pečlivé studium většině lidí chybí dostatek času. Je stručná, promyšlená, původní a namnoze objevná, což nemusí být vždy totéž. Hlavní důvod spočívá v prosté skutečnosti: Autor nevychází ze sekundární literatury, nýbrž čerpá v první řadě z autentických Husových textů, aniž je pochopitelně zvládl v absolutní úplnosti. Při pověstném „workoholismu“ husineckého rodáka není ani takový přístup možný. Mimo jiné i proto, že na kritická vydání řady jeho prací stále čekáme.

Klíč k Soukupově knize i k jeho vidění Husa poskytuje programově zvolený podtitul. Mistr Jan nesporně spatřoval své poslání v kazatelské činnosti, již pokládal za hlavní povinnost křesťanského kněze. Potřeba kázat, tj. vychovávat a ideově formovat posluchače v souladu s principy evangelia a vést je po úzké cestě ke spasení, skutečně prostupuje téměř celým Husovým životem od momentu, kdy dosáhl kněžského svěcení. Stalo se tak v roce 1400, neboť již v adventu téhož roku vystoupil třicetiletý mistr poprvé na kazatelnu. Kapka, složená z několika údajů, shrnuje všechna podstatná a dlouho nejasná data, spjatá s Husovým narozením, vysvěcením a počátkem kazatelského působení. Ano, protagonistou Soukupova díla je Hus kazatel, méně již Hus univerzitní učitel, ač pedagogické zaujetí bylo stejným výrazem jeho touhy vychovávat, usměrňovat i (ruku na srdce) předvádět na veřejnosti vlastní intelektuální schopnosti.

Autor však ví, co dělá a v čem tkví jeho silné badatelské stránky. Více než desetiletí se systematicky věnuje výzkumu českého pozdně středověkého reformního kazatelství v kontextu západokřesťanské kultury,⁵ takže na základě široké komparace dokáže dominující stránku Husových aktivit plasticky postihnout a zasadit do patřičných dobových souřadnic. A nejen to. Soukup prostřednictvím zachovaných textů proniká do kazatelova vnitřního světa a snaží se citlivě rekonstruovat způsob jeho uvažování. Jednotlivá kázání,

1 Thomas KRZENCK, *Johannes Hus. Theologe, Kirchenreformer, Märtyrer*, Gleichen–Zürich 2011. Zmíněná otázka padla v závěru mé recenze na tuto knihu (*Studia mediaevalia Bohemica* 3, 2011, s. 332–333).

2 František ŠMAHEL, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013.

3 Zdeněk VYBÍRAL – Jakub SMRČKA, *Jan Hus. O knězi, mysliteli a reformátorovi*, Tábor 2015.

4 Jiří KEJŘ, *Jan Hus známý i neznámý (Resumé knihy, která nebude napsána)*, Praha 2009 (2015).

5 Viz především práci *Jakoubek ze Stríbra a reformní kazatelství*, Praha 2011, respektive studii *Jan Hus as a Preacher*, in: *A Companion to Jan Hus*, ed. František Šmahel, in cooperation with Ota Pavlíček, Leiden–Boston 2014, s. 96–129.

postily a proslovy mu zároveň slouží i jako znaky, charakterizující dílčí etapy Husova života. Členění látky do kapitol však není striktně chronologické, časové řazení autor v celé knize propojil s tematickým hlediskem. Nedržíme tedy v rukou klasickou biografii, nýbrž poměrně komplikovaný text, v němž je radost si číst, ale který neusnadňuje rychlou orientaci. Z vlastní zkušenosti si troufám říci, že ani třetí kapitola, shrnující Husův život, ani jmenný rejstřík nám v tomto směru příliš nepomohou.

Stejně zásadní jako kazatelská činnost, ženoucí pražského mistra ve spojení s non-konformními názory a „horkokrevným“ temperamentem do neřešitelné situace, byla jeho smrt. Ta měla a má i symbolický význam, díky němuž se Hus trvale zapsal do dějin. Soukup se u ní zastavuje v úvodní kapitole i na konci práce, aniž by šetřil bystrými postřehy. Při konstatování rozdílných zobrazení Husova skonu v textech očitých svědků, níměně neeviduje (ostatně neučinil tak téměř nikdo z českých badatelů) vynikající analýzu Thomase Rathmanna, který jako první důrazně upozornil, že pro Ulricha Richentalu i Petra z Mladoňovic byla důležitější interpretace popravy než její „realistický“ popis.⁶ S jedním Soukupovým tvrzením se však ztotožnit nemohu. Formulaci, že v červnu 1415 hájil Husa „jediný“ český pán, považuji s ohledem na existenci několika stížných listů české a moravské šlechty, z nichž písemnost datovaná 12. května 1415 signovalo přibližně 250 urozenců, i na obavy koncilu ze síly českého reformního hnutí, toliko za efektní hyperbolu.

Ze sofistickované kompozice Soukupovy knihy lze poměrně bezpečně postihnout její nosnou osu. Jan Hus vyrůstá především z podloží domácí dějinné situace a jeho působení organicky navazuje na předchozí reformní myšlení, zrozené v druhé polovině 14. století, kdy české země civilizačně dohnaly tradičně vyspělejší západní Evropu. Nejsilnější a nejvlivnější složkou české reformní tradice tehdy bylo kazatelské hnutí, v němž se na úkor řeholního duchovenstva začalo silně uplatňovat světské kněžstvo a o jehož rozmachu svědčí množství zachovaných kazatelských sbírek. V této atmosféře došlo i k založení Betlémské kaple. Zásadní změnu do českého reformního uvažování vneslo systematické studium filozofických i dalších spisů Jana Viklefa, kterého Hus vnímal jako autoritu téměř srovnatelnou s církevními Otcí. Viklef se také od počátku 15. století rychle stával předmětem vyostřených debat na pražském vysokém učení. Ačkoliv i středověké univerzitní prostředí znalo při výkladu teologických problémů cenzuru, v praxi dávalo přednost disciplinárnímu řízení před soudním projednáním. Proto fakt, že zápas o Viklefa dospěl až do stadia procesního řízení, přesáhl zdi pražské alma mater a posléze též hranice Českého království, vypovídá o jeho mimořádné závažnosti. Účastníci kostnického koncilu v Husovi jednoznačně spatřovali Viklefova stoupence a následovníka, ačkoli mezi míněním obou mužů lze nalézt nejednu diferencii. Dá se proto říci, že pražský mistr byl u Bodamského jezera uvězněn a odsouzen jako usvědčený viklefista, byt definitivní výnos o odsouzení viklefské hereze přijal koncil až v květnu 1415.

Přítom zpočátku Husovu tragickému osudu nic nenapovídalo. Až do roku 1408, jak známo, velmi úzce spolupracoval s arcibiskupem Zbyňkem Zajícem z Hazmburka, který měl eminentní zájem na nápravě duchovenstva pražské arcidiecéze. Hus již tehdy vystupoval

6 Thomas RATHMANN, *Geschehen und Geschichten des Konstanzer Konzils. Chroniken, Briefe, Lieder und Sprüche als Konstituenten eines Ereignisses*, München 2000, s. 261–267.

jako nesmiřitelný kritik konkubinátu, plateb za svátostné úkony i dalších vad kléru, jež tepal nejen v kázáních ad clerum, nýbrž také v Betlémské kapli, kde česky promlouval ad populum. Tato okolnost, zásadový postoj v případě řízení s knězem Mikulášem Abrahámem a zejména angažovanost v obnoveném střetnutí o Viklefa vedly k Husovu rozchodu s arcibiskupem a k následně jednostranné orientaci na krále Václava IV., s nímž udržoval dobré vztahy už dříve a u něhož hledal politickou oporu.

Změna konstelace se přitom odehrála ve chvíli, kdy betlémský kazatel po odchodu mistrů Stanislava ze Znojma a Štěpána Pálče do Itálie stanul v čele českých viklefištů na pražské univerzitě (František Šmahel ho vidí v roli vůdce již dříve) a postupně získával nesporné renomé. Příklon k panovníkovi a jeho dvoru byl přitom logický, poněvadž Hus (ale i Jakoubek ze Stříbra) přiznávali, zcela ve shodě s Viklešem, světské moci oprávnění soudit a trestat nehodné kleriky i napravovat zkaženou církev zábory jejího majetku. Tím fakticky prolamovali hranice mezi světským a kanonickým právem. Není tudíž divu, že panovník i část dvorské a posléze též zemské nobility s Husovým reformním programem sympatizovala. Několikaletá vzájemná součinnost reformního proudu a světské moci přinesla konkrétní výsledky v podobě zásadních změn v radě Starého Města pražského, ve vydání Dekretu kutnohorského a v politické porážce arcibiskupa Zajíce v červenci 1411. Právě široká politická podpora, již se Husovi dostalo a která zahrнула i významné složky (nejen pražského) měšťanstva, podle mého soudu vysvětluje, proč v českých zemích z poměrně širokého spektra reformních konceptů uspěl právě viklefsko-husovský model.

Protiodpuštěkové bouře v roce 1412 zajisté ukázaly, jak reformní myšlenky Husovou zásluhou překročily prostředí univerzitních kolejí a staly se veřejnou záležitostí, stále zřetelněji štěpící českou společnost. Přesto si, na rozdíl od Soukupa, nemyslím, že by k zásadní roztržce mezi králem Václavem a betlémským kazatelem došlo již v červenci uvedeného roku. Panovník od očividné podpory poskytované Husovi ustoupil až v průběhu roku 1413, kdy bylo zřejmé, že se mu nepodaří udržet spor o Husa jako interní českou záležitost a kdy do hry vstoupilo svolání obecného reformního koncilu. Ani poté ale proti Husovi nevystupoval, navíc v králově blízkosti nadále působili stoupenci viklefsko-husovské reformy. Hlavní důvod, proč tomu tak bylo, se nabízí. Václav IV. by byl sám proti sobě, kdyby podlehl tlaku ze zahraničí a pronásledoval reformisty, svěřující v případě nezbytné nápravu církve do rukou světské (především panovnické) moci.

I úsporný výklad s využitím ještě úspornějších poznámek stačí, aby Soukup přesvědčivě prokázal klíčovou příčinu Husova odsouzení. Právem ji spatřuje v eklesiologických názorech, jež mistr Jan rozpracoval během první poloviny roku 1413 na foliích spisu *De ecclesia*, polemické reakci na stanovisko profesorů pražské teologické fakulty. Augustinovo-viklefské pojetí křesťanské církve jako neviditelného sboru predestinovaných, jejichž hlavou je Kristus, bylo ovšem nepřijatelné pro tehdejší přední teology, přítomné v Kostnici. Takto vymezená mystická církev postrádala v jejich očích autoritu, neboť se nikdy nemohla sejít, aby rozhodovala sama o sobě. Ve spojení s Husovou tezí „Nullus est dominus“, upírající morální opodstatnění příkazům vrchnosti žijící v rozporu s Božím zákonem jako nejvyšší normou křesťanského života, hrozila „heretická“ eklesiologie strhnout církev i celou křesťanskou společnost do vírů anarchie.

Provádět reformu, o jejíž nezbytnosti nikdo nepochyboval, mohly z pohledu Husových soudců výhradně autoritativní orgány institucionální církve, v daném případě koncil jako shromáždění delegovaných zástupců církevních korporací, nikoliv samozvaní bakaláři teologie z pražské univerzity. Dávám v těchto pasážích autorovi, který se eklesiologickými otázkami zabývá dlouhodobě,⁷ zcela za pravdu. Byl bych jen nerad, kdyby zapadl cenný postřeh systematického teologa Ctirada V. Pospíšila. Podle jeho mínění Hus svou účastí na koncilu prokázal, že uznává podmíněnou autoritu institucionální církve, pokud to ovšem se svou nápravou opravdu myslí vážně.⁸

Důvody Husova odsouzení byly ve skutečnosti hlubší, než uvádí rozsudek. Soukup správně upozorňuje na obavu koncilu z mohutného českého reformního hnutí, hrozícího znovu rozdělit západní křesťanstvo v historické chvíli odstranění papežského schismatu a obnovení organizační jednoty církve. I proto by se koncilu hodil více Hus živý, leč kapitulující, než Hus mrtvý. To ovšem dobře věděl i betlémský kazatel, který neodvolal a do posledních chvil činil vše, aby reformní frontu ve své domovině neoslabil.

Jaký je tedy Soukupův Hus? Není to pochopitelně sociální revolucionář, ani sociální reformátor (i když mu sociální citění jako správnému křesťanskému knězi nechybělo), nýbrž temperamentní kazatel a angažovaný intelektuál, poměřující křesťanskou společnost i sebe sama absolutními nároky Božího zákona. Autor zároveň Husa nahlíží, zejména u vědomí jeho klíčového podílu při zpochybnění úlohy institucionální církve, jako víceméně reformačního myslitele. V tomto bodě bych byl ale přece jen poněkud zdrženlivý. Soukup ví, že Hus jednotu křesťanské církve nikdy nezpochybnil, navíc většina kališníků ještě po celé 15. a delší část 16. století na jednotě křesťanstva vysloveně lpěla a radikální reformační řešení odmítala. Vždy ovšem bude záležet na zvoleném kritériu a úhlu pohledu.

Drobné výtky, kterými glosuji Soukupovu knihu, mají převážně bagatelní ráz (termín „reálný socialismus“ se prosadil až v čase takzvané normalizace a není vhodné jej používat pro označení poměrů v šedesátých letech 20. věku, postrádám odkaz na studii Emila Pražáka, jenž Husa bezpečně určil jako autora latinské duchovní písně⁹). Sám za sebe pak prohlašuji, že nesdílím fascinaci mladších generací teorií komunikace, neboť sociální sítě u vědomí jejich nebezpečnosti (razantní průniky do soukromí, možnost policejního i jiného sledování) nepoužívám. Naštěstí Soukup ve všech svých pracích nakládá s módními teoriemi střídme a uvážlivě. Nemá důvod, aby jim propadal. Je poučený, umí a na nic si nehraje, ačkoliv skvěle zná českou i zahraniční vědeckou produkci. Sdělnost a srozumitelnost kvalitu jeho výborné husovské monografie ještě umocňují.

Petr Čornej

7 Viz Pavel SOUKUP, *Kauza reformace. Husitství v konkurenci reformních projektů*, in: Pavlína Rychterová – Pavel Soukup (edd.), *Heresis seminaria. Pojmy a koncepty v bádání o husitství*, Praha 2013, s. 171–217.

8 Viz Pospíšilův referát, přednesený ve Vlasteneckém sále Karolina 23. června 2015 v rámci Kulatého stolu Univerzity Karlovy věnovaného tématu 600. výročí tragické smrti mistra Jana Husa.

9 Emil PRAŽÁK, *Jesus Kristus, nostra salus – skladba mladého Husa?*, *Slavia* 62, 1993, s. 145–149 (přetištěno v souboru autorových studií *Stati o české středověké literatuře*, Praha 1996, s. 135–139).

Wiebke DEIMANN – David JUSTE (edd.)

Astrologers and Their Clients in Medieval and Early Modern Europe

(= Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, Heft 73)

Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag 2015, 229 s., ISBN 978-3-412-21060-1.

Recenzovaný anglofonní sborník vychází z příspěvků přednesených na stejnojmenné konferenci, uspořádané roku 2011 v Erlangen. Autoři se zaměřili na výzkum různorodých vztahů mezi astrology (či aspoň znalci astrologie) a jejich publikem, a to nejen klienty, kteří si názory astrologů objednali, ale i nahodilými čtenáři jejich textů, rukopisných i tištěných. Všechny studie vycházejí vedle literatury z bohaté škály pramenů: rukopisů horoskopů a jejich astrologických posudků (*iudicia*), traktátů, soudních spisů, sbírek horoskopů, kronik i pamfletů. Jsou zaměřeny na sociální prostředí, které většinou uznávalo hvězdné vlivy na sublunární svět a v němž se intelektuálové pokoušeli o praktikování či dokonce reformu astrologie (Johannes Kepler), potýkali se s problémem determinismu či svobodné vůle, případně svým odvoláváním na hvězdné vlivy zdůvodňovali historické události (Giovanni Villani). Žádná ze studií nemá povahu přehledu či souhrnu; jde o typické *case studies*, náležející do časového rozpětí od 13. do počátku 17. století.

Text Charlese Burneta „Introducing Astrology: Michael Scot’s *Liber introductorius* and Other Introductions“, si klade otázku, jakou strukturu a účel mohl mít středověký úvod do astrologie. Obrací se k arabským analogiím Scotova spisu i k dílům Rogera Bacona. Autor dochází ke dvěma modelům knih-úvodů: zatímco první měl podat sumarizovanou formou základní problémy a pojmy v astrologii, druhý model byl určen začátečníkům, a proto je jeho výklad zjednodušený, často ve formě otázek a odpovědí.

Souhrnné téma sborníku přesněji vystihuje druhý příspěvek „Practice and Counsel in Guido Bonatti“. Překladatel Bonattiho díla Benjamin N. Dykes se v něm zaměřil na pasáže, v nichž slavný italský astrolog 13. století odhaloval své morální postoje v případě choulostivých dotazů, jež na něj byly vznášeny. Bonattiho klienti zřejmě chtěli získat informace, jejichž kladné či záporné zodpovězení by hvězdopravci mohlo způsobit vážné potíže: zda jeho patron Guido Novello dokáže dobýt nepřátelský hrad, zda klientem vyhlédnutá nevěsta je panna a nemá nemanželské děti apod. Bonattiho morální dilemata nápadně připomínají pozdější situaci Johanna Keplera vůči Rudolfovi II.

Studii o soudním postupu papeže Jana XXII. proti svému domnělému politickému soupeři, arcibiskupovi v Aix-en-Provence, zpracoval Jean-Patrice Boudet pod názvem „The Archbishop and the Astrologers: A Robert de Mauvoisin’s *questio* in 1316“. Mauvoisin byl obžalován z divinace (*sortilegia, ars mathematica seu divinatio*) a dalších nedovolených praktik, např. užívání talismanů. Na soudu vypověděl, že využil dotazovou (horární) astrologii, přičemž odpovědi mu poskytl žid Moses de Tretz a poté i jistý Mistr Petr. Mauvoisiovy dotazy se pocho-pitelně týkaly toho, co mu přinese zvolení nového papeže v srpnu 1316. Výsledkem procesu byla arcibiskupova rezignace v prosinci 1318. Autor se zevrubně zabývá astronomickou a astrologickou stránkou odpovědí obou astrologů a připojuje edici těchto dosud nevydaných odpovědí.

Na překvapivě důkladnou znalost mundánní astrologie u florentského kronikáře poukázal Robert Hand v příspěvku „Giovanni Villani and the Great Conjunction of

1345⁴. Villani do dějepiscectví implantoval teorii o teritoriálním vlivu konjunkcí Saturnu a Jupiteru. Ta se díky Albumasarovu spisu *De magnis coniunctionibus* stala velmi vlivnou ve středověké politologii a teologii. Poněvadž v ní nejde o osudy jednotlivců, ale o kolektivní dějinné křížovatky (začátek křížových výprav, dobytí Sicílie Normany apod.), nebyla teorie konjunkcí horních planet kritizována za pověrečnost a heretičnost a měla značný dopad v intelektuálním prostředí hluboko do novověku.

Zhodnocení astrologické a profetické činnosti Johanna Lichtenbergera přináší Wiebke Deimann v textu „Astrology in an Age of Transition. Johannes Lichtenberger and his Clients“. Deimann klade otázku plagiátorství v období přechodu od rukopisů k tištěným textům. Plagiát nebyl v rukopisné tradici proviněním, jež bylo vhodné otevřeně kritizovat, jak to v případě Lichtenbergerova bestselleru *Pronosticatio* učinil Paul z Middelburgu. Johannes ovšem sepsal i další, dnes již zapomenutá, vcelku průměrná astrologická díla, která posloužila některým členům dynastie Wittelsbachů v 15. a počátkem 16. století.

Z tématu astrologové a jejich klienti poněkud vybočuje studie Stephana Heilena „Paul of Middelburg's use of the *Mathesis* of Firmicus Maternus“. Filologická analýza výpůjček z Firmicova antického spisu do Paulova *Prognosticum* ukazuje, jak tenká je hranice mezi jasným plagiátorstvím a rekombinací jednoho díla do nové podoby. *Prognosticum* je právě oním textem, z něhož celé pasáže a astronomická data vykrádal Johannes Lichtenberger. Také Paulovo dílo je prognóza v intencích mundánní astrologie, opírající se o konjunkce horních planet a zatmění světél, které slibují kolektivní účinky. Podle Heilena Paul z Middelburgu v tomto spisu zformuloval nový rétorický styl, vycházející z *Mathesis* a vyhovující náročnějšímu vkusu humanistů zabývajících se astrologií.

Nativnímu horoskopu prvního toskánského velkovévody je věnován příspěvek H. Darrela Rutkina „Astrology, Politics and Power in 16th-century Florence: Guiliano Ristori's Extensive Judgment on Cosimo I's Nativity (1537)“. Cosimo I. obdržel na počátku své úspěšné vlády důkladný výklad svých fyzických a psychických dispozic, při čemž Ristori využil nejen astrologii, ale i svou fyziognomickou a chiromantickou analýzu vládcovy osobnosti. Velmi cennou součástí výkladu byl oddíl věnovaný Cosimovým vztahům k soudobým vládcům, jejichž horoskopy Ristori porovnával. Není divu, že Cosimův horoskop s výkladem byl určen k privátnímu užití. Naopak veřejně bylo prezentováno znamení velkovévodova ascendentu – Kozoroh – který se objevil na medailích a mincích, přičemž byla vedena paralela s ascendentem tohoto znamení u Oktaviána Augusta a císaře Karla V. Rutkin nadhazuje možnost, že medaile se znaméním ascendentu měla u Cosima fungovat i jako talisman (*imago astronomica*).

Mnohem méně významným klientem byl měšťan Joannes Sillyers z Mechelen, který dostal od Wilhelma Mysocaca roku 1566 svůj nativní horoskop s velmi podrobným výkladem. David Juste věnoval studii „A Sixteenth Century Astrological Consultation“ zevrubnému rozboru tohoto vcelku průměrného elaborátu, který zde současně vydal jako přílohu. Snažil se mimo jiné ukázat, že astrolog mohl být ve výkladu pro průměrného klienta otevřenější a upřímnější než v případě celebrit a panovníků. Zájemci o matematické a interpretační techniky tradiční astrologie najdou v textu řadu inspirativních momentů.

Pro českého historika je asi nejzajímavější poslední studie Katrin Bauerové „Johann Kepler between two Emperors“. Autorka se snaží analyzovat překerní situaci dvorského

matematika během zápasu o moc mezi Rudolfem II. a Matyášem Habsburským. Vychází ze tří Keplerových posudků pro Rudolfa II. – ohledně konfliktu mezi Benátkami a papežem Pavlem V., ohledně násilné smrti francouzského krále Jindřicha IV. a ohledně situace v Uhrách roku 1611. S nimi srovnává Keplerův (vzácně otevřený) list neznámému šlechtici z dubna 1611. Na jedné straně je v textech patrná Keplerova distance vůči tradiční astrologii a reformní náznaky, na druhé straně ale jeho úsilí udržet si vliv u dvora slábnoucího monarchy a nepopudit toho sílícího. Jeho expertní posudek si totiž vyžádala i Matyášova strana. Kepler se podle Bauerové sice snažil hledat astrologicko-politickými radami smíření mezi oběma soupeři, měl však jen minimální šance.

Sborník není – kromě iluminace na deskách – vybaven výtvarnými doplňky, dokáže však velmi zdařile přiblížit astrologickou praxi v nejrůznějších sociálních vrstvách a v řadě exponovaných i rutinních situací, do nichž se astrologové a jejich klienti dostávali. Přínos publikace podtrhuje i bohatý poznámkový aparát a hlavně vydání několika nových pramenů.

Zdeněk Žalud

Александр Оганович Чубарьян (гл. ред.) / Alexandr Oganovič ČUBARJAN (ed.)

Всемирная история: В 6-ти томах / Vsemirnaja istorija: V 6tomach.

Том 4: С. Я. Карп (отв. ред.), *Мир в XVIII веке* / Том 4: S. Ja. Karp (ed.), *Mír v XVIII veke*

Moskva, Nauka 2013, 787 s., 16 stran obrazových příloh,

ISBN 978-5-02-036725-8; 978-5-02-038037-0.

V návaznosti na recenzi třetího svazku šestidílných Světových dějin (ČČH 112, 2014, s. 763–766), které připravuje Ústav obecných dějin Ruské akademie věd, je třeba upozornit i na čtvrtý díl, který uzavírá období raného novověku. Zatímco období renesance a baroka bylo pojato tak, že ve velké části textu paralelně pojednávalo o jednotlivých státech (a to nejen o velmocích), vždy samostatně o 16. a o 17. století, doba osvícenství je zpracována s důrazem na obecné problémy. Naznačují to názvy sedmi oddílů: Evropa – prostor, lidé, společnost; Osvícenství a jeho praxe; „Objevení“ světa; Nové horizonty; Východ; Proměny na mapě světa, osudy impérií; Francouzská revoluce.

V první polovině knihy se dostala do popředí témata klimatu, geografie, demografie, peněžního oběhu a sociálního řádu, dějiny idejí, vzdělávání, čtení, cestování, filantropie a veřejného mínění, dále encyklopedistika, „objevování“ či nové nazírání přírody, minulosti a civilizace. Druhá polovina knihy pak přinesla shrnutí vývoje světových makroregionů (Oceánie, Ameriky, Afriky, arabského světa, Persie, jihovýchodní Asie, Indie, Číny a Japonska); v rámci euroamerické civilizace pojednala o Britském impériu, o zrodu Spojených států, Ruském impériu a se specifickým vymezením „mezi Východem a Západem“ rovněž o Osmanské říši. Ostatní části Evropy byly zahrnuty do kapitoly „Pax Europea“, soustřeďující se na geopolitické, diplomatické a vojenské aspekty dějin starého kontinentu.

Ústředním motivem díla se stalo místo Východu a Západu ve světových dějinách 18. století. V duchu ruského filozofa Petra Jakovleviče Čaadajeva, jehož úvaha o rozdílnosti západního a východního myšlení z roku 1836 stojí jako motto v čele úvodu ke knize,

položili autoři na tuto dichotomii značný důraz. Učinili tak nejen v utřídění látky, ale také v neustálém srovnávání vývoje Evropy (a poté europeizovaných oblastí v zámoří) s klasickým Orientem. Zdůraznili, že ještě počátkem 18. století měl Východ své zjevné přednosti, zejména větší lidnatost, bohatství a přírodní zdroje. Zároveň se však ještě před průmyslovou revolucí završilo dlouhé období hromadění institucionálních, kulturních a dalších předpokladů, v němž heterogenní, ale stálou vnitřní konkurencí poháněná Evropa dokázala vytvořit model intenzivního hospodářského růstu, díky němuž svou sociálně ekonomickou efektivitou předstihla Východ. To samozřejmě není teze nová, neboť se v různých variantách objevuje v západních interpretacích raně novověkého vzestupu Evropy, pozoruhodné však je, že ji za svou přijala ruská historiografie v této reprezentativní publikaci.

„Evropský zázrak“ přičítají autoři směrodatné úvodní studie S. Ja. Karp a V. A. Meljanecv tomu, že v nesjednocené západní Evropě postupně vznikl „svěrázný (snad i unikátní) systém víceméně vyvážených konkurenčně smluvních vztahů“, vylučující prosazení vývojově škodlivého monopolu moci (s. 7). Autoři vysoko hodnotí relativně nezávislé, decentralizované nositele moci a vlivu, zejména církve, města, šlechtu, obchodní společenství a univerzity. Vzájemná ostrá konkurence těchto subjektů si vynutila – větší měrou než na Východě – brát v úvahu zájmy poddaných, což umožnilo akumulaci sociální energie a aktivizaci mechanismů společenského rozvoje, navíc obratně využívajícího starších technických a technologických vynálezů Východu. I v tomto ohledu je pozoruhodné, jak výrazně se ruská historiografie vzdálila někdejšími schematickým výkladům.

Srovnávací analýza dynamiky růstu různých částí světa (jakkoli veškerou kvantifikaci pro období od 11. do 18. století lze brát s rezervou jen jako orientační údaje) umožnila autorům vyjádřit postavení Ruska mezi Západem a Východem. Je to pohled překvapivě kritický. Na sklonku 17. století se Rusko jeví jako zaostalejší než velké země na obou stranách světa, a to výrazně v takových ukazatelích jako výnosy obilovin, urbanizace, ale také průměrná gramotnost, odhadovaná na pouhých 2–5 % dospělého obyvatelstva. Přitom tempo ekonomického vývoje Ruska zůstávalo i v 18. století velice nízké, takže relativní zaostalost se ještě zvětšila, a to nejen v porovnání se Západem, ale i s Čínou či Japonskem. Dřívější opačná tvrzení o údajně prudkém zrychlení rozvoje Ruska tito ruští autoři vyvracejí jako ideologicky podmíněný mýtus. Na druhé straně konstatují, že vývoj zahájený reformami Petra Velikého usnadnil zapojení Ruské říše, sahající od Baltu k Pacifiku, do celoevropských a celosvětových procesů.

Na rozdíl od zpracování evropských a světových dějin 16. a první poloviny 17. století, na nichž se významně podílel Georgij Pavlovič Melnikov, se ve výkladu o osvěcenském století podstatně změnilo postavení české tematiky. Zde se jí už nevěnoval žádný bohemista, ale příležitostně se jí dotkli pouze badatelé o obecné problematice. Drobné zmínky se týkají osvěcenských úvah o „východní Evropě“, kam bylo řazeno také české, polské a uherské území, o postavení venkovského obyvatelstva (udržela se tu teze o „druhém nevolnictví“), o privilegii šlechty v absolutistickém státě, volbě římsko-německého panovníka mj. českým kurfiřtským hlasem, o tendenci ke sjednocování právního systému v habsburské monarchii, o násilné rekatolizaci evangelických enkláv ve střední Evropě v první polovině 18. století, válce o rakouské dědictví, dobytí Prahy roku

1741 a bojích o Slezsko, či patentu o zrušení nevolnictví. Jde však vesměs jen o jednotlivé faktografické údaje bez bližšího vztahu k vnitřnímu českému vývoji. Důležitě je, že zmíněné skutečnosti jsou začleněny do jakési výčtové komparace poměrů v Evropě, čímž nabádají i české badatele, aby na ně nahlédli méně obvyklým způsobem.

Čechy, vystupující poněkud nelogicky jednak pod názvem „Čechija“, jednak (a to častěji) jako „Bogemija, istoričeskaja oblast“, tu zřetelně ztratily postavení dějinného činitele a staly se skutečně jen objektem historie utvářené velmocemi nebo obecnými vývojovými proudy. Z bohemikálního hlediska je nejzajímavější výklad o vývoji od jáchymovského tolaru ke světovému dolaru, nejspíše převzatý z prací Petra Vorla, byť se to stalo ve zjednodušené podobě a bez citace (což je ovšem přirozené, neboť syntéza neobsahuje poznámkový aparát a ve výběrové bibliografii přináší pouze malý zlomek použité literatury).

Autoři syntézy světových dějin 18. století si kladou otázku po vztahu naší současnosti k tomuto období. S důrazem na počátek průmyslové revoluce ve sféře ekonomiky a společnosti a na Francouzskou revoluci v oblasti politiky a práva připouštějí, že ve věku osvícenství došlo k zásadnímu rozchodu s minulostí. Odmítají však představu, že osvícenství bylo jediným dominantním kulturním fenoménem, který by se omezoval na starý kontinent a na regiony jím bezporostředně ovlivněné. Naopak 18. století interpretují jako epochu kvalitativně nového vzájemného působení kultur v globálním měřítku, působení podmíněného kolonizací a obchodem s otroky, vytvářením globálního trhu, vznikem nadnárodních obchodních korporací a dalšími faktory.

V souvislosti s tím se ruští historici pod vedením S. Ja. Karpa táží po nadčasovém významu těch hodnot 18. století, jakými jsou deklarace svobody, lidská práva či víra v pokrok. Ptají se po jejich absolutní a univerzální platnosti, po možnosti jejich všeobecného prosazování i na počátku třetího tisíciletí, či naopak po nutnosti respektovat rozdílné hodnotové systémy. Tím se syntéza dějin 18. století dostává na práh srovnávacích dějin civilizací, což ještě zvyšuje její přitažlivost. Publikace, která kromě interpretačně narativních kapitol obsahuje veškerý potřebný aparát – chronologickou tabulku, výběrovou (tematicky členěnou) bibliografii, rejstříky i soupis map a kvalitně reprodukováných ilustrací – si pozornost skutečně zaslouží. Jako celek potvrzuje, že ruská historiografie obecných dějin sleduje ve výběru témat i v jejich zpracování v zásadě stejné směry jako historiografie západní a že si už vzhledem k počtu specialistů udržuje velice solidní úroveň.

Jaroslav Pánek

Jan DVOŘÁK

Vrchnostenské město v raném novověku. Vztahy k vrchnosti a venkovskému zázemí na příkladu Svitav v 17. století

Matice moravská, Brno 2013, 247 s., ISBN 978-80-87709-03-0.

Naše historiografie má na poli studia vztahu města a venkova dosud značné rezervy. Jestliže v německém a anglickém bádání (Stadt-Land-Beziehungen, Town and country) je k dispozici již téměř obtížně přehlédnutelná produkce, české dějepiscectví se dosud omezilo na izolované sondy, realizované zatím převážně medievisty a archeology. Navíc tu působí

jistý antagonismus urbánní a agrární historiografie, takže u nejlustnějších představitelů urbánního života v našem prostředí – zeměpanských měst – se dosud podařilo osvětlit jen velmi málo otázek. Lepší výchozí možnosti má prostředí měst poddanských, která jsou z podstaty pojímána jako integrační součást základní feudální územní jednotky – panství –, čímž se potřeba zkoumat vztah s venkovským prostředím stává logickou, ba žádoucí.

Tímto směrem vykročil Jan Dvořák, jenž zvolil za předmět svého zájmu raně novověké poddanské město Svitavy, držené olomouckými biskupy. Metodologicky podnětný úvod se nejprve vrací k definici pojmu město. Autor s odvoláním na strukturalismus zdůraznil, že podstatnou determinantou je vztah příslušného sídla k okolnímu venkovskému zázemí, jeho funkční centralita administrativní, kulturní, stejně jako provázanost s vrchnostenským prostředím. Omezil se však jen na citování nejzákladnějších prací, čímž svůj „Forschungsbericht“ poněkud ochudil.

K vlastnímu předmětu svého výzkumu autor přikročil dvěma analytickými, shodně členěnými kapitoly pro prvou a druhou polovinu 17. století. Volbu mezníku zdůvodnil s přihlédnutím k dějinám regionálním (nástup kardinála Františka z Dietrichsteina) i obecným (konec třicetileté války). V úvodu obou kapitol autor nejprve osvětlil širší vývojové tendence držav olomouckých biskupů. Tyto texty jsou zásadním příspěvkem k poznání územního vývoje domény, k fungování biskupského dvora i správního aparátu panství.

Dvořák zvolil tři úhly pohledu na městskou centralitu: demografický, správně-právní a hospodářský. Neomezil se však jen na jeviště Svitav, svá zjištění konfrontoval s tokem velkých dějin. Třicetiletou válku pojal jako katalyzátor kulturních, hospodářských a společenských trendů, přičemž při paralelním použití makro- i mikrohistorické optiky mnohdy vyvstávají zajímavé rozpory. Na příkladu Svitav to však Dvořák dokládá jen zběžným popisem průběhu války ve městě a konstatováním, že „městské knihy z období války nevyvolávají dojem zlomu“ (s. 65–68).

Větší rozpaky vyvolává jeho pokus o zjištění počtu obyvatel v předbělohorských Svitavách v kontextu populačního vývoje na celém panství. Autor počítá s redukčním faktorem osm obyvatel na dům, jenž je však příliš vysoký.¹ Současně je nanejvýš sporné aplikovat tento faktor souběžně na město i na venkov, nehledě již k tomu, že urbář jako východisko pro kalkulace se více než soupisu domů blíží bernímu rejstříku, pro který se používají koeficienty jiné. V tomto případě selhává dělení na poloviny 17. století, neboť nelze přistupovat jednotně k období, jehož demografická situace byla jiná na počátku století a jiná těsně po skončení války na samém sklonku čtyřicátých let. To poněkud relativizuje autorovy závěry o různé míře populačních ztrát ve Svitavách (pokles o 3 %) a jeho venkovském zázemí (až 25 %). Autor tuto diferenci vysvětluje lepším zabezpečením města a imigrací z venkova, jež ještě posilovala centralitu Svitav. Takovou tezi by ovšem bylo nutné podpořit studiem matrik, které autor ponechal bez povšimnutí, přestože jsou pro Svitavy unikátně dochovány již od roku 1599 (nejstarší z nich je dokonce archivní kulturní památkou).

1 Instruktivní tu zůstává studie Adolfa ZEMANA, *K metodice studia populačního vývoje českých měst královských v předstatistickém období*, *Historická demografie* 1, 1967, s. 19–27; potažmo bohatá literatura studující městskou populaci v před- a pobělohorském období (Ladislav Dušek pro Ústí nad Labem, Petr Mužik pro Domažlice).

Pro druhou polovinu 17. století Dvořák postupuje obdobně, přičemž konstatuje mírný úbytek městské populace, avšak již v sedmdesátých letech dorovnání s předválečným stavem a další růst. Naproti tomu poválečnou populační regeneraci venkova autor nahlíží jako pozvolnější proces (možnou disproporci mezi počtem osedlých a reálným počtem trvale přítomných obyvatel, žijících např. v podruží, lze vyloučit s ohledem na existenci poustek, které by jinak neusedlí osadili). Autor upozorňuje na nespolehlivost berních údajů a vychází z urbářů, jejichž slabinou je však odhlédnutí od domů, držených svobodným obyvatelstvem. Ty by mohly trendy při tak nízkých rozdílech v počtu (258, 256 a 250 domů) dílčím způsobem ovlivnit. Centralitu města Dvořák zajímavě dokazuje poměrem počtu usedlých ve městě a ve vsích (s. 159–162).

Nejcennější část práce se soustřeďuje na řešení správně-právní situace Svitav. Dvořák nejprve upozorňuje na protikladně působící právní prostředí s korporativními a demokratizačními prvky (samospráva a městská obec), kombinované ovšem s vsudypřítomnou podřízeností vůči vrchnosti. Ta svoji pozici deklarovala udělováním a potvrzováním privilegií (Dvořák věnuje jejich udělování a obsahu důkladnou pozornost). Městskou správu a její kompetence i úroveň podřízenosti vůči vrchnosti autor dešifruje mj. prosopograficky. To mu dovoluje rekonstruovat správní mechanismy v poddanském městě, které nemá dochovány vrchnostenské instrukce. Autor čerpá především z písemných produktů činnosti městské samosprávy: městských knih.

Svitavská městská rada tu vystupuje v postavení de facto analogickém k samosprávám v tzv. ochranných (municipálních) městech, když mj. vedla městské knihy a soudila v omezené míře hrdelní zločiny. Práci dvanáctičlenné rady přehlézel především v hospodářských záležitostech kontrolní institut tzv. tří rad, známý z dalších moravských měst. Do radních kompetencí ve Svitavách vstupoval také rychtář, podrobený radě po vykoupení rychty v roce 1599. Jeho úřad kromě výkonu policejní funkce organizoval výběr renty. Vedl k tomu vlastní knihy, kam se zaznamenávaly sporné i nesporné záležitosti drobnějšího charakteru.

Svitavská specifika dokreslovala k městu těsně přiléhající ves Čtyřicet Lánů, jejíž obyvatelé sice odváděli vrchnostenský úrok olomouckým biskupům, avšak robotovali pro svitavskou městskou obec a svá právní pořízení vkládali do svitavských městských knih, stejně jako venkovští rychtáři z okolních vsí. Svitavy byly pro své venkovské zázemí hrdelním soudem, současně držely jednu poddanskou vesnici (Hradec nad Svitavou) a dily v dalších dvou (Kamenná Horka, Moravský Lačnov). Je na škodu, že autor tuto otázku nerozvedl, zajisté ne nevýznamným druhem interakce venkova a města by byl právě vztah Svitav k jejich poddaným, potažmo olomoucké vrchnosti ke svitavským poddaným.²

Trojici vzhledů do zkoumané problematiky uzavírá hospodářský aspekt. Nutným předobrazem se autorovi stal popis budování vrchnostenského hospodaření na svitavském panství, které se nejprve omezilo na výběr feudální renty. Teprve po třicetileté válce se rozšířilo zřízením vrchnostenského pivovaru, zatímco dosavadní výnos dvorů nahradilo několikanásobné zvýšení renty. Následuje rozbor majetkové stratifikace svitavského

2 Naposledy Petr ČERNIKOVSKÝ, *Svobodný majetek nesvobodných obcí? Vrchnostenské ambice poddanských měst v raně novověkých Čechách*, Náchodsko od minulosti k dnešku 7, 2012, s. 103–127.

obyvatelstva a podrobné pojednání o cechovní organizaci. Autor prokazuje široký rozhled po domácí literatuře, čtenář ovšem postrádá poučení o výkonu řemesel na venkově a jeho vztahu k městským cechům (známé v jiných městech kupř. nuceným vstupováním venkovských řemeslníků do cechů). Ve vztahu k venkovu autorovi zcela uniká podstatná otázka tržních funkcí Svitav a rozsahu jejich trhového okruhu. Poměrně málo se čtenář dozvídá o významu venkova pro městské hospodaření.

Kniha Jana Dvořáka je hodnotným příspěvkem ke studiu vztahů měst a venkova, svými poznatky zásadně prohlubuje znalosti o mechanismu vztahu vrchnosti a městské správy poddanského města, všímá si podstatných interakcí tohoto složitě strukturovaného vztahu. V otázce demografické a ekonomické zůstává však autor na polovině cesty: v prvním případě zůstal nepovšimnut důležitý pramen (matriky), v druhém případě byl hospodářský aspekt vztahu města a venkova zúžen – jakkoli zasvěceně – téměř výlučně jen na hospodářský život uvnitř samotného města, maximálně ve směru k biskupské vrchnosti. Ne bez výhrad je i koncepční rozvržení práce: zevrubná pozornost vybraným otázkám v relativně krátkém časovém období nutně vedla k tomu, že pro druhou polovinu 17. století se některé informace musely duplikovat (např. s. 101, 178–179).

Jan Lhoták

Jindřich KOLDA – Ignác Antonín HRDINA

Historická knihovna Hospitalu Kuks a její romanisticko-kanonistický fond.

Historicko-právní studie

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2014, 290 s., ISBN 978-80-7465-098-7.

Znalost skladby knihoven a analýza jejich obsahu je důležitá pro dějiny vědy, kultury či intelektuální dějiny. Podstatné místo ve výzkumu zaujímají také knihovny soukromé, zejména šlechtické a konventní. Práce o knihovně Hospitalu Kuks je rozčleněna do dvou částí. První podává vývoj fondu kukské historické knihovny a představuje její původce. V sedmi kapitolách jsme obeznámeni s činností Františka Antonína Šporka (Sporecka), hrabata ze Swéerts-Sporcku, konventu milosrdných bratří, hospitalu, hospitální nadace Františka Antonína Šporka, Vlastivědného muzea Kuks a státní památkové péče.

Nejznámější osobností spojenou s Kuksem je František Antonín Špork (1664–1738), který se těší pozornosti českých i zahraničních badatelů mimo jiné pro své protijezuitské performance, šířené v tištěné podobě mezi vlivné činitele i prosté obyvatelstvo. Kapitola je pojata jako shrnutí dosavadních výzkumů, doplněné o nové poznatky. Knižní produkce Šporka zahrnuje na 170 titulů: sebestopagační materiály, memoriály a jiné příležitostné spisky. Autoři připomínají i mohutnou vydavatelskou činnost hraběte za spoluúčasti dcer, které mnohá z děl překládaly. Díla – často neladící s oficiální církevní doktrínou a sloužící k pobavení společnosti – byla distribuována utajeně, mimo zraky cenzury. Zmíněno je rozšíření „šporkian“ v řadě šlechtických a jiných knihoven, včetně zahraničních. Autoři připomínají nutnost revize dosavadního soupisu šporkovských tisků, který nereflktuje novější objevy. Počátky knihovny hraběte Šporka jsou kladeny do souvislosti s výstavbou

budovy tzv. Filosofického domu nedaleko od lázeňského komplexu. Její základ vytvořily spisy luteránského kazatele Michaela ze Svídnice. Zkoumána je otázka rozsahu fondu knihovny v době Františka Antonína Šporka; odhady badatelů, kteří uvádějí 57 tisíc kusů, hodnotí Kolda a Hrdina jako předimenzované. Přicházejí s hypotézou, že prostorová kapacita Filosofického domu byla využívána nejen jako sídlo knihovny, ale též jako místo distribuce hraběcích tisků pro lázeňské hosty.

Po smrti F. A. Šporka jeho dcera Anna Kateřina postupně získávala cenzurované tisky, které směřovala do své knihovny v Lysé nad Labem. Rodina jejího manžela podporovala tisk různých devočních tisků. V těchto aktivitách pokračoval vnuk Jan František Kristián Swéerts-Sporck, který v Lysé nad Labem založil novou bibliotéku s francouzskými, německými a italskými spisy z oblasti filosofie, historie a beletristiky. Zbytky této knihovny se dnes nachází v Kuksu, kam přešly z knihovny Filipa Benitia Swéerts-Sporcka. Knihovní bohatství se rozplynulo za Gustava Adolfa Swéerts-Sporcka, který rozprodal mnohé tituly, vedle dalších movitých majetků.

Třetím původcem fondu knihovny v Kuksu byli řeholníci špitálického řádu sv. Jana z Boha, kteří do opuštěného Kuksu přišli roku 1739. Působení řádu v péči o nemocné a v duchovní službě formovalo i podobu knižního fondu: jednalo se převážně o díla s náboženskou a zdravotní tematikou. Autoři popisují součásti knihovny, od níž se oddělila lékárnická a nemocniční knihovna. Popsány jsou podoby exhibis. Vedle nákupů byl hlavní knihovní fond obohacován dary či pozůstalostmi po jednotlivých bratrích. Vzpomenuta je též drobná vlastní literární činnost konventu. Přes tisíc svazků čítající řádová knihovna v Kuksu skýtá pole pro další výzkumy.

Čtvrtým velkým původcem nynějšího knižního fondu byl Hospital, instituce, podle níž obdržela své jméno budova v Kuksu. Zařízení bylo určeno pro sto chudých mužů, především starých a neduživých vojáků. Z Hospitalu pochází knihy tamních kazatelů, ojedinělým tiskem je sbírka motlíteb. Určitý průnik činnosti výše uvedených původců pak představuje hospitalní nadace hraběte Františka Antonína Šporka, obecně prospěšná společnost, která z výnosů hradištského panství financovala provoz hospitalu. Hlavní část knihovního fondu nadace představují předpisy, které úřad obdržel od nadřízených institucí (panovnické patenty, guberniální nařízení, biskupské mandáty apod.). V době, kdy v čele nadace stáli převorové konventu milosrdných bratří, byla tato knihovna volně přidružená ke konventní knihovně.

Posledním velkým původcem knihovního fondu historické knihovny v Kuksu bylo Heimatmuseum Kukus an der Elbe, založené roku 1929. Z této doby pochází např. sbírka učebnic jazyků, dějepisu či matematiky, slovníků, breviářů, katechismů, mešních knih, pocházejících z knihoven škol a far či ze soukromých knihoven učitelů. Autoři představují i místní sběratele šporkian, která se tak oklikou dostala zpět do knihovny Kuksu; významné místo mezi nimi zaujímali badatelé židovského původu, často s tragickými životními osudy. Roku 1945 Hospitalní nadaci F. A. Šporka převzaly orgány Československé republiky. Roku 1960 přešlo vybavení hospitalu v Kuksu pod správu Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody Východočeského kraje. V knize jsou nastíněny osudy knihovny od padesátých let 20. století do současnosti, popsány inventarizace a akvizice. Nyní fond historické knihovny Kuksu zahrnuje přes devět tisíc inventárních položek.

Druhá část knihy, která uživateli přibližuje zastoupení tzv. učených práv v popsáných knihovních souborech, je členěna podle jednotlivých právních disciplín na podkapitoly věnované římskému právu, kanonickému právu a dále právu konfesnímu. Každá z kapitol pojednává o právních pramenech a o právníké literatuře. Autoři konstatují, že knihovna v Kuksu obsahuje všechna zásadní díla s prameny římského práva, především Corpus juris civilis, ale i samostatné výtisky jednotlivých knih Corpusu, zejména justiniánské Instituce z majetku polního maršála Maxmiliána Ludvíka Breunera. Utajeno bohužel zůstalo, jak se do knihovny dostaly. Zastoupeny jsou četné výklady římského práva, počínaje výňatky z děl středověkého legisty Bartola de Saxoferato a konče díly novověkých právníků Iacoba Concenatia, Michaela Münchmayra, Christiana Friedricha von Glücka, Johanna Augusta Hellfelda, Ferdinanda Mackeldeye či Karla rytíře von Czyhlarz.

Z pramenů obecného kanonického práva autoři zmiňují několik sbírek tridentských nálezů. Autoři v knihovně v Kuksu nenalezli bulária, sbírky papežských bul, což vysvětlují vysokými pořizovacími náklady. Oproti tomu objevili akta římského provinčního sněmu roku 1725. Snad výrazná kritičnost jejich ustanovení týkajících se církevní disciplíny, včetně disciplíny v kardinálském kolegiu způsobila, že se text ocitl v knihovně Františka Antonína Šporka, což autoři dokládají vloženým lístkem dalšího vlastníka JUDr. Backa. V knihovně v Kuksu se nachází akta a dekrety prvního vatikánského koncilu. Posledním významným pramenem kanonického práva v knihovně je Codex juris canonici z roku 1917.

Hrdina a Kolda uvádějí, že v kukské knihovně jsou morálně-teologická díla zastoupena ve větší míře než kanonistika. Do značné míry se na tom podílela záliba hraběte Šporka v moralizování. Autoři upozorňují, že v právu 18. století se jako specifická položka ještě neodlišovalo právo konfesní (právo státně-církevní), a tak mnohé příručky, které pojali do kapitoly o kanonickém právu, mají souhrnný charakter.

Kanonistická literatura v kukské knihovně pochází z 18. a 19. století. Zastoupeny jsou traktáty a kompendia vesměs německých autorů, traktáty pro disertační řízení na univerzitách či řádových školách, praktické příručky pro aplikaci práva. Jedinou českou příručkou mezi nimi je populární manuál Klementa Borového s názvem *Úřední sloh církevní. Příručná kniha praktického úřadování pro katolické duchovenstvo*. Specifickou záležitostí je protestantská církevně-právní literatura. Užití pojmu kanonické právo ve spojení s nekatolickými církvemi I. A. Hrdina zcela vylučuje. Naznačuje, že diskutabilní je i označení církevní právo ve spojení s organizačními, disciplinárními a liturgickými normami protestantských církví. Pod pojem církevní právo autor neřadí ani normy židovských společenství, která mají charakter náboženské společnosti, nikoliv církve. Autoři představují prameny konfesního práva, které jsou zastoupeny jednak jednotlivými normativními akty státních orgánů v církevních záležitostech, jednak jejich soukromými sbírkami. Patří mezi ně i listy, kterými královéhradecký biskup oznamoval duchovenstvu obsah dvorských dekretů či sbírky c. k. zemských knížecích nařízení a zákonů ve veřejnoprávních záležitostech církve až do vlády Josefa II. Další je podkapitola o konfesně-právních pojednáních zastoupených v knihovně, z nichž stojí za zmínku práce Justina Febronia či Josefa Helferta.

Následuje rekapitulace poznatků, v exkursu je představen kanonisticko-romanistický fond Moravské zemské knihovny v Brně. Přílohu knihy tvoří katalog pramenů a literatury

světského práva z fondu kukské historické knihovny. Uživatel v publikaci nalezne obvyklou bibliografii (použité prameny a literaturu), německé resumé a jmenný rejstřík. Práce představuje cenný příspěvek k dějinám knihoven, podává obraz o vzdělanosti a kulturním rozhledu specifického reprezentanta šlechtické komunity a o aktivitách institucí, v jejichž rukou se nacházel knihovní soubor či jeho části.

Pavel Krafl

Thomas WALLNIG – Thomas STOCKINGER

Die gelehrte Korrespondenz der Brüder Pez. Text, Regesten, Kommentare

Band 1: 1709–1715, (= Quelleneditionen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Bd. 2/1 [!])

Wien, Böhlau – München, Oldenbourg 2010, 1052 s. s osmi vyobr.,

ISBN 978-3-205-78303-9 (Böhlau) a ISBN 978-3-486-58938-2 (Oldenbourg).

Thomas STOCKINGER – Thomas WALLNIG – Patrick FISKA – Ines PEPER –
Manuela MAYER (unter Mitarbeit von Claudia Sojer)

Die gelehrte Korrespondenz der Brüder Pez. Text, Regesten, Kommentare

Band 2: 1716–1718 (= Quelleneditionen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Bd. 2/1 [!] und 2/2)

Wien, Böhlau 2015, Halbband I 736 s., Halbband II 737–1516 s. s osmi vyobr.,

ISBN 978-3-205-79572-8.

Málokterý medievista se nesetkal se jménem těchto učených benediktinů z dolnorakouského kláštera v Melku. Jinak tomu asi je s konkrétním užíváním jejich zásadních pramenných edic, které dodnes v některých partiích přinášejí texty, moderním způsobem zatím nevydané. Chceme-li pro první poučení (či pro osvěžení paměti) použít Ottův slovník naučný, můžeme jej zklamaně zase zavřít, ať jde o základní řadu včetně svazku Doplňků stejně jako o dvanáctisvazkové Dodatky. Nezbyvá tedy pokusit se získat informaci Riegrova slovníku, kde lze ale uspět jen rámcově, neboť Bernardu Pezovi (1683–1735) je tam jako „starožitníkovi“ věnováno dvanáct řádek a jeho rodnému i řádovému bratru Hieronymovi (1685–1762) ještě o tři řádky méně. Nicméně jejich takřka třicet voluminózních svazků několika řad je vedle různých dalších jednotlivin svědectvím o mimořádné péli, cílevědomosti a barokní učenosti. Dodávám, že o ní svědčí i jejich zcela mimořádná korespondence, o níž bude níže řeč.

Institut pro rakouský dějepyt není jen tradičním historicko-archivním učilištěm (od roku 1854), ani jen vydavatelem stále důležitého časopisu (MIÖG, od roku 1880), ale zejména v posledních letech i významným badatelským, v tom především edičním pracovištěm, které dnes rozděluje svou pozornost rovnoměrně mezi prameny středo- i novověké.¹

1 Na některé jeho aktivity jsem porůznu poukazoval v našich časopisech, naposled soustavněji: Ivan HLAVÁČEK, *Z edičních a diplomatických novinek jazykově německé medievistiky a raně novověkých studií s přednostním zaměřením na IÖG a RI*, Sborník archivních prací 65, 2015, s. 277–293.

Že se tu i tam jedná o prameny rozdílného charakteru, není třeba zvlášť zdůrazňovat. A lze to snad nejzřetelněji dokumentovat právě na edici, která není pouze pramenem pro historii života a díla obou citovaných bratří, ba ani ne pro samotný klášter Melk (český termín Medlík byl po celou dobu monarchie běžně používán). Bez nadsázky lze říci, že zpřístupňovaný materiál je důležitý i pro duchovní kulturu barokní doby vůbec, zejména ovšem pro dějiny historiografie. Neboť v předkládané korespondenci se zrcadlí – a to velmi zřetelně – již moderní požadavky kritického přístupu k pramenům jako takovým, i snaha o jejich co nejširší shromáždění a evidenci. Co to ovšem v tehdejších dobách znamenalo, o jaké novum šlo, si dnes umíme jen velmi těžko představit. Byly tu samozřejmě edice bollandistů i maurinů, ty však se orientovaly na jeden specifický druh hagiografických pramenů.

Iniciátorem celého edičního podniku je Thomas Wallnig, který se tomuto doslova životnímu dílu upsal již v polovině minulého desetiletí, kdy se obíral životopisem mladého Bernarda Peze.² Nicméně záhy seznal, že jde o sousto pro jedince příliš velké a tak se počet účastníků projektu z původních dvou (neboť tím druhým měl být Thomas Stockinger) výrazně rozrostl, což jediné dává naději do budoucna na jistý a zřetelný postup. Ba vlastně nikoliv jen naději, protože už dnes máme k dispozici výrazné výsledky v podobě tří rozsáhlých svazků, které čítají více než dva a půl tisíce stran.

Vědecká – možno-li ovšem o vědeckosti hovořit – barokní historiografie, je svým způsobem velmi specifický pramenný žánr. Svou existencí, ale také, ba často dokonce především tím, o čem pojednává. Že se zaměřuje na dobu středověkou, je ovšem samozřejmé. Někdy šlo o více či méně intenzivní sběratelskou činnost izolovaného jedince sedícího ve své cele, jindy tyto snahy ústily do ediční činnosti ve snaze o širší heuristiku. Tyto dva druhy aktivit je záhodno posuzovat odděleně, aniž by ovšem bylo možno i tuto individuální kopistickou práci podceňovat, neboť mohla zachovat (a taky leckdy v nenápadných barokních rukopisech zachovala) opisy původních pramenů at kodikologických, tak diplomatických, které poté zanikly. Příklady není třeba uvádět. A korespondence uvnitř poměrně malé, převážně mnišské, ale mezinárodní komunity je tu mimořádně důležitým doprovodem, neboť často přináší významné informace, které v těchto edicích postrádáme a nadto ozřejmují i obecnější „pohyb“ v této komunitě.

Toho si byl Wallnig dobře vědom a tak navázal na nepochybnou snahu E. E. Katschthaler z sklonku 19. století a pustil se do díla, jehož konce je těžko dohlédnout. Při přípravě této edice nešlo a nejde pouze o pozůstalost obou bratří v archivu jejich kláštera: heuristika se týká i archivů, v nichž bylo možno očekávat pozůstalosti či alespoň jednotliviny jejich respondentů. A těch jsou desítky (pro ilustraci uvádím, že např. dva dopisy zabloudily i do farního archivu v Reichenau; přičemž nejde o jedno z mnoha Reichenau, ale ovšem o kdysi slavné Reichenau na Bodamském jezeře, které ale tehdy bylo ani ne odleskem jeho raně a vrcholně středověké slávy). Ovšem Wallnig se Stockingerem (a pak v tom se svými spolupracovníky pokračují v druhém svazku) opatřili edici takovým – až udivujícím – množstvím doprovodných informací, že těžko nalézt dílo, s kterým by bylo možno je srovnávat. Chci to zdůraznit už úvodem.

2 Thomas WALLNIG, *Gasthaus und Gelebrsamkeit. Studien zu Herkunft und Bildungsweg von Bernhard Pez OSB vor 1709*, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 48, Wien–München 2007, 216 s.

Nacházíme-li v prvním svazku více než osmdesát respondentů, kterým se dostalo úvodem stručných, ale výstižných medailonků s kvalifikovanými odkazy na příslušnou literaturu, v druhém jich přichází obdobný počet. Upozorňuji tu na posledního v abecedě prvního svazku, na opata břevnovsko-broumovského Otmara Zinkeho, kde v literatuře jsou i odkazy na Krásal-Ježkovu knihu o sv. Vojtěchu, stejně jako na Vilímkové-Preissovu o Břevnovu. Ostatně není to výjimka. Pokud je to užitečné, je česká, tj. česky psaná literatura, týkající se středověku, díky českým konzultantům citována v překvapující míře. Český recenzent tu tak vítaně nedostává příležitost k jinak obligátním, někdy snad trochu „ubliženeckým“ připomínkám.

V prvním svazku předchází vlastní edici takřka padesát stran úvodu. Z toho je něco přes čtvrtinu rozsahu věnováno oběma protagonistům knihy, jejich prostředí a dílu. Tu je potřeba zdůraznit zejména partii, která se úspěšně pokouší zasadit jejich korespondenci do raně novověkých dějin učenosti (*Gelehrsamkeitsgeschichte*). Druhá část se zabývá strukturou vědecké barokní epistolografie s nástinem dochování vydávaných dopisů. Poslední část pak popisuje vlastní strukturu edice, které je třeba níže věnovat zvýšenou pozornost.

Zhruba stejný rozsah má i úvod k druhému dílu (dvojsvazku), v němž se pod jinak formulovanými kapitolkami navazuje na předchozí. Vzhledem k postupným změnám situace v Melku a toho, jak se postavení obou bratří v důsledku jejich prosazování se upevňovalo či měnilo, osvětlují se i obecné poměry v klášteře. Zde – ale i v širší vědecké komunitě – Pezové naráželi také na protivenství a dostávali se tak do různých kontroverzí. V předmluvě je místo vyhrazeno i itineráři obou bratří, stejně jako dalším poznámkám o tehdejší vědecké epistolografii a jejímu putování.

Jádro obou dílů tvoří edice celkem 1035 průběžně číslovaných dopisů, resp. bibliografických jednotek, které zahrnují jak oběma bratry psané, tak přijímané dopisy. Tím naznačuji, že editoři (včetně dvou spolueditorek druhého dílu) si dali práci i s tím, že registrují poměrně značný počet deperdit. Ta ale často nejde obsahově rekonstruovat, pokud ovšem není nějakým způsobem jejich obsah reprodukován v na ně navazujících textech. Pak ovšem je třeba uchýlit se k nim, kde na to příslušný regist bere zřetel. Jádro tak tvoří textově dochované dopisy obou korespondujících stran. Jak bylo možno předpokládat, jde často o poměrně rozsáhlé, i vícestránkové texty, psané pochopitelně výhradně latinsky. A lze dodat, že těžkou barokní latinou. Toho si byli editoři dobře vědomi a tak se podjali doslova olbřímí práce a všem dopisům předeslali velmi rozsáhlé německé registry, v nichž se snažili veškerý jejich obsah adekvátně převyprávět. Ale i tak je hledání podle rejstříků vzhledem k rozsahu jednotlivých čísel poměrně náročné. V diplomatické terminologii jde o náhradní registry v tom nejvlastnějším slova smyslu. Jako příklad lze uvést list corbijského převora Louise Pisanta Bernardovi ze 17. června roku 1716 (č. 594), který má rozsah čtyř a půl stránky tisku. Tomu předchází skoro třístránkový regist, takže uživateli, který má zájem toliko o určitý fakt, může jít skoro najisto a neztrácet čas. Výjimečně je regist delší než vlastní text (tak č. 1016, kde kartuzián z Gaminu L. Wydemann informuje i o dolanských poměrech).

A na tomto příkladu lze jít v popisu edice dále. V poznámkách pod čarou je samozřejmě respektována ortografie a další zásahy do textu. Věcné poznámky sice nepřicházejí, jsou ale více než nahrazeny návazně podávaným komentářem. Ten např. v právě uvedeném

případě je bezmála dvoustránkový a splňuje snad všechny – i ty nejspeciálnější – komentářové požadavky. Týká se to nejen plného rozvedení i jen naznačených citací jak biblických, tak jiných starých antických autorů a církevních autorit, ale také moderní literatury, která se nějakým způsobem dotýká tématu. O tom, jak široce je tato literatura reflektována, svědčí následující údaje: v prvním dílu jde o 61 stran petitu, v druhém pak dokonce o 152 stran. V druhém seznamu dochází nadto k rozdělení na literaturu před rokem 1800, edice a zpracování.

Pochopitelně, že se v leccčems tyto údaje opakují, většinou však jde o texty odlišné. Jen příkladem lze uvést, že v prvním dílu je uvedeno osm Wallnigových prací, v druhém ale už dvojnásobek. To ale zdaleka není vše, čím jsou editoři uživateli nápomocni. Přílohy v obou dílech přinášejí soupisy korespondentů se stručnými charakteristikami, jak na to už bylo upozorněno, a pak seznamy dopisů. Nejdříve chronologický všech autorů, po něm pak přichází alfabetycký řazený podle pisatelů. Na první pohled může překvapat, že v dopisech bratří Pezů je oslovení velmi často co do osob anonymní, vysvětlení pro to je však nasnadě: když Pezové rozjížděli své evidenční aktivity (začínali velkou dotazníkovou akcí), nutně se většinou obraceli s dotazy na instituce, neboť neznali ještě příslušné osoby, které jejich dopisy s dotazy dostanou do rukou. Že šlo pochopitelně především o kláštery, není ani třeba zdůrazňovat.

A tu je možno také pozorovat, s kterými respondenty šlo o korespondenci nárazovou a u kterých lze hovořit o soustavné výměně informací. Dobře to je vidět na zmíněném O. Zinkem z Břevnova. Bernard Pez se nejdříve obrací 22. září 1709 na klášter břevnovský a už za týden (!) Zinke odpovídá. Na břevnovský klášter, tentokrát už jmenovitě na Zinka, se Bernard Pez obrací o rok později ještě jednou jako zprostředkovatel žádosti pařížských maurinů o informaci (Jean Mabillon je tu nazýván *Galliae phoenix*). O odpovědi nemáme už zpráv, ač Zinke umírá až roku 1738. Zda tu lze hovořit o ztrátě či o odmlčení se Zinkeovo – s doloženými deperdity se tu ovšem setkáváme hojně – neumím říci.

Závěrem těchto soupisů přichází i evidence listů, které si vyměnily osobnosti, jež přímo nezasahovaly do vlastní „pezovské“ korespondence, ale které byly v ní zmiňovány nebo jinak použity vydavateli pro dokreslení situace. Mezi nimi jsou zastoupena přední jména tehdejší historiografie: zmíněný již Mabillon, ale i E. Baluze a další, abych uvedl tehdejší francouzské ikony. Zajímavé jsou také seznamy příloh a zaslaných předmětů, ať šlo o opisy listin či literárních textů nebo o knihy. Druhý díl přináší navíc excerpci zmínek o obou bratřích v některých současných vědeckých časopisech a informace dokumentující jejich studijní cestu roku 1717 do Bavor a Švábska.

Oba díly završují rozsáhlé rejstříky. První eviduje osoby, místa, díla a vybraná věcná hesla, druhý je orientován filologicky resp. literárně historicky, neboť eviduje řečnické obraty, citáty, metafory, vůdčí motivy (Leitmotive), svátky a konečně mytologické postavy. Navíc je podán seznam použitých archivních a jiných rukopisných pramenů editory a konečně přichází, ale jen v druhém svazku, soupis v korespondenci citovaných pramenů s jejich dnešními místy uložení.

Zbývá aspoň pár slov o bohemikálním kontextu, který ovšem nelze probírat soustavněji. Nejde sice o prioritní záležitost, nicméně je tu řada zmínek o českých pramenech, zejména hagiografických, ale i historiografických, o osobách, které v Čechách (v Praze) pů-

sobily či se tu zastavily (spíše ovšem vystupují jako objekty, nikoliv subjekty; a M. Zieglbauer se snad objeví v následujících letech) a ovšem i o institucích. Dochází i na některé knihovny. Excerpce těchto zmínek, jejich interpretace a zařazení do širších souvislostí by nepochybně nebyla zcela zbytečná, zde ovšem pro to není místo.

A tak hledáme, doslova s dychtivostí, zda bude podána informace o dalším průběhu prací. Jejich pokračování by vřele uvítali nejen historici jak středověku, tak raného novověku, ale i filologové a literární historikové. Jde totiž o dílo nejen příkladné, ale také o dílo, které je svým obsahem a ovšem i rozsahem bez nadsázky zcela ojedinělé. Je tomu tak ovšem díky tomu, jak jedinečné dílo bratři Pezové vytvořili a jaké organizační zásluhy si vydobyli. Proto hledáme informaci o perspektivě. O tom v druhém svazku nenacházíme nic, v prvním pak je jenom odkaz na internetovou stránku http://www.univie.ac.at/monastische_aufklaerung. Kliknutím se otevírá stránka Spolku pro bádání o raně novověké monastické účenosti, která slibuje pokračování až do druhé půle 17. století, které tak překračuje hranici života obou bratří. A upozorňuje se i na různé podpůrné digitalizace, konkrétnější časové údaje však pochopitelně nepřicházejí. Máme se tedy právem my, nebo alespoň naši pokračovatelé, na co těšit.

Ivan Hlaváček

Miroslav ŠEDIVÝ

Metternich, the Great Powers and the Eastern Question

Pilsen, The University of West Bohemia 2013, 1033 pp., ISBN 978-80-261-0223-6.

By the late eighteenth century, the menacing international constellation that would determine Habsburg foreign policy throughout Metternich's time in office (1809–1848) had taken shape. To the east, Russia's rise to great-power status had extended its influence into areas of Europe such as the Holy Roman Empire and the Balkans that were vital to Habsburg interests. The Second Partition of Poland-Lithuania (1793) gave the Habsburg monarchy a common border with the Russian empire. Only shortly before, the Bourbon alliance that had been a cornerstone of Habsburg security since 1756 came unravelled under the impact of the French revolution of 1789. The ancient rivalry with France revived under new auspices. Before the end of the 1790s, French troops penetrated deep into Habsburg territory, a scenario repeated twice during the first ten years of the new century. Both times saw the capture of Vienna. Through client states and direct annexations, Napoleon furthermore extended his power into central, east-central, and south-eastern Europe in ways that threatened to strangle the Habsburg monarchy. Yet even at the most difficult junctures in the fight against France, there was always a party in the councils of government in Vienna that regarded Russia as the greater peril. Situated in the middle of the continent with few easily defensible borders, such as the "natural frontiers" claimed by post-revolutionary France or the vast land mass that protected Russia, the Habsburg monarchy occupied the most treacherous geopolitical position among the great powers, with the possible exception of Prussia. Fears of isolation between east and west remained in Vienna even after the conclusion of a general peace in 1815 and the rise of the congress system.

The Habsburg monarchy shared its longest common border with the Ottoman Empire, an entity that by the early 1820s appeared on the verge of disintegration. For centuries, the Sublime Porte had posed a mortal threat to Vienna. By the nineteenth century, its possible dissolution had ironically become the problem. In the diplomatic and political parlance of the day, the associated crises became known as the “Eastern Question” – which is one focus of Miroslav Šedivý’s deeply impressive book covering the question’s early phase down to the 1840s. Later instalments of the question included the rise of a series of semi-independent and sovereign nation-states (Serbia, Montenegro, Bulgaria, and Rumania) in formerly Ottoman areas of the Balkans in the 1870s and the outcome of the First Balkan War (1912/1913). From the perspective of the Habsburgs, the prospect of Ottoman collapse as it presented itself in the first half of the nineteenth century presented two inter-related dangers. First, the expansion of Russia over the Danube into the Balkan breach would directly compromise the monarchy’s security. Second, the conflicting interests of the great powers respecting Ottoman breakdown raised the spectre of war and revolutionary violence. In 1840, it briefly appeared that the “Eastern question” would provoke a war between France and the other powers for the first time since the ouster of Napoleon.

Throughout this early phase of the “Eastern Question”, the state chancellor, Prince Clemens Metternich, managed Habsburg foreign policy, and he is Šedivý’s other focus. Hence the book is not just a major contribution to the international history of the period in respect of Austria’s active, if comparatively under-explored role in the Levant, but also to the scholarly re-evaluation of Metternich underway in recent years. The fact that the spotlight is on the man as well as his policies takes this work beyond conventional diplomatic history. Despite its length, the text remains engaged and readable throughout. As a decided opponent of the French revolution and its achievements, Metternich polarized in his own lifetime and his memory has continued to polarize since his death more than a century and a half ago. In an attempt to avoid the politicization that has sometimes led to historical simplification and misrepresentation concerning the chancellor, the author exhaustively consulted the relevant Austrian archival sources as well as those of other major and lesser powers. His researches took him to London, Paris, Berlin, Moscow, and more than a half-dozen other places. Even the marginal glosses in the books of Metternich’s still-extant library at his former château at Königswart (Kynžvart) in western Bohemia (now the Czech Republic) have been exploited. Yet the analysis of the Habsburg diplomatic correspondence as preserved today in Vienna forms the study’s backbone given the authoritative character of that source for the chancellor’s views and policy. As the author repeatedly demonstrates, the previous scholarship has at times “relied too much” (p. 886) on diplomatic sources that were either ill-informed about or unfavorable to Metternich, and often both.

Between 1821 and 1841, Ottoman decay took two major forms that drew in the great powers. First, the Greek insurrection against the Porte set off a crisis that lasted with varying intensity from 1821 until the final establishment of an independent Greek kingdom some ten years later. The fact that Russo-Ottoman disagreements of longer standing, which culminated in war in 1828, were closely intertwined with the Greek question lent the crisis, from Metternich’s perspective, its explosive force. Second, the ambitions of Mohammed

Ali, the powerful governor of Ottoman Egypt, called the unity of the sultan's domains into question from an altogether different quarter. The pasha's armies twice occupied Syria and both times the road to Constantinople lay open. Was a new Arab empire in the offing? On the second occasion, in the early 1840s, the Tuileries supported Mohammed Ali's pretensions in a way that put France at direct variance to the other great powers. The result was a general war scare known as the "Rhine crisis." By then, Paris had replaced St. Petersburg as the Habsburg monarchy's greatest geopolitical worry, one furthermore enhanced by ideological considerations. Šedivý shows conclusively that Metternich pursued a consistent line throughout the Eastern crises of the decades after 1821: in concert with the other great powers he aimed to preserve the sultan's sovereignty and the territorial integrity of his empire. Though often accused of diplomatic deceit and circumvolution, the chancellor never wavered in the essentials of this policy, of which he made no secret and which he regarded as being in basic Habsburg interests. With mixed success, he endeavored to enlist the other great powers and unflinchingly encouraged the Porte to act in ways that he thought conducive to that purpose. The author's findings accordingly allow him to consign one of the many contemporary rumors about Metternich that was later credited by historians – that he plotted an Ottoman partition – to the realm of "legend." Such a proposal "never originated in [the] Ballhausplatz under Metternich's leadership" (p. 311).

Unlike the tsar, who in the 1830s pursued a policy of Ottoman support provided that his neighbour remained at Russian mercy, Metternich thought that the sultan should possess the means and ability to maintain his independence to the extent possible without foreign help. Above all this required reforming the ramshackle structures of Ottoman power. Metternich's questionable reputation as a simple reactionary and his paranoia concerning supposed revolutionary conspiracies emanating from France have obscured his lively awareness that popular unrest derived from dissatisfaction with the status quo whose causes needed addressing by those in authority. In the 1820s, he thus encouraged the sultan to introduce change as a means of quelling the Greek insurrection and recovering the loyalty of his subjects. Against the background of current events, Šedivý's discussion of the chancellor's attitude toward Islam and the Ottoman reform program known as "Tanzimat" makes for both fascinating reading and a particularly original contribution to Metternich scholarship. It was already well known that Metternich did not share the anti-Jewish prejudice of many of his contemporaries; it is now clear that he did not harbor the anti-Islam sentiments propagated from both the progressive left and the Catholic right in the Europe of his day. Several of his closest collaborators expressed the conviction that no invariable incompatibility existed between Islam and progress. Ludwig Leibeltern could thus write to Friedrich Gentz: "Europe has never owed to ancient Greece a quarter of the high civilisation and benefits which it [Europe] has obtained from the descendants of Mohammed, that great man, that admirable lawmaker... When anyone in Europe says that the Koran sets up insurmountable obstacles to civilisation with its precepts, it is stupidity" (p. 379). Metternich himself was certain that the preservation of the Moslem fundamentals of Ottoman rule was a prerequisite for successful regeneration. For this reason, he supported the Tanzimat program initiated by Mustafa Reshid Pasha in the late 1830s: "Keep the

promises you have made in the Edict of Gülhane. The principles which it has proclaimed are applicable to your needs, and by applying them the empire will thrive" (p. 949).

Tellingly, the chancellor did not betray the reformer Reshid when he turned to him with what would have been regarded in Constantinople as a treasonable plan for forcing the sultan to implement change. Also in regard to Metternich's alleged complicity in Reshid's fall from power, Šedivý relishes demolishing a historical myth that originated both in contemporary hearsay and later easy assumptions about the chancellor's political predilections. Not only was Metternich not guilty as charged, but he exerted "immense effort to save Reshid" (p. 937). A similarly persistent misapprehension has concerned the Convention of Münchengrätz (1833), the notorious meeting between emperor and tsar at which Metternich was supposed to have subordinated Austrian to Russian interests in the east in exchange for help against revolutionary plots in the west. Scholars have typically interpreted the agreement as indicative of the increasing division of Europe in the 1830s into ideological east-west blocs. In fact, "no deal was made in Münchengrätz" (p. 547) given that the two powers already agreed on the necessity of defending the Ottoman Empire's integrity – Metternich's line from the beginning of the Eastern question. Šedivý's findings furthermore suggest that the idea of a Europe divided into reactionary and liberal blocs is too one-dimensional. The chancellor was anxious above all to maintain the great powers' unity. During the 1830s this entailed repeated attempts on his part at mediation between the maritime powers and Russia. In sharp contrast to the tsar, Metternich established, after initial reservations, cordial relations with the French King Louis Philippe, who owed his power to the revolution of 1830. When attempting to find a solution that would keep Mohammed Ali from overthrowing the Ottoman Empire, Metternich averred in 1839 that in "an urgent matter of this nature, we see no separate Austria, no separate Russia, no separate France. On the contrary, we are, to our way of thinking, uniting the Great Powers into a coalition" (p. 757). It would not be Louis Philippe, but rather the tsar who within months would deal Metternich one of his bitterest diplomatic defeats in rejecting a planned conference in Vienna to resolve the crisis. The maritime powers had already accepted the Austrian chancellor's proposal.

This study enthusiastically rejects the interpretation associated with the distinguished historian Paul W. Schroeder that European international politics underwent a structural change after 1815 in which the powers curbed traditional rivalries in favor of a more collective approach to security. Their goal was to avoid another disaster after a generation of revolutionary and Napoleonic warfare. Šedivý sees such an interpretation as "for the most part entirely baseless" (p. 19) and indeed supplies plenty of good evidence for the traditional egotistical manoeuvrings of the powers, such as Russia's seizure of the mouth of the Danube by the Treaty of Adrianople (1829). Yet perhaps paradoxically, Metternich himself was arguably the greatest exponent among European statesmen of a system to preserve the peace in the decades after 1815. His "ever present goal" was "the restoration of the Alliance of European Powers" (p. 436) that had originally come into being in opposition to Napoleon in 1813 and later been extended to include Bourbon France. Specifically in the Eastern question, Metternich searched again and again for ways to bring the powers

together. In the interests of peace, he was willing to accept a framework of negotiations in which he did not take center stage. Metternich was certainly no pacifist, while peace was in the basic interests of the Habsburg monarchy as he understood them. But perhaps we should not be too cynical. Metternich was truly horrified by the consequences of war, as a number of scholars have pointed out, and he and his family were themselves victims of the French invasion of the Rhineland in the 1790s. Perhaps the importance that the chancellor accorded to collective security and “peace management” (p. 835) is one way in which he can still speak to us today. To make sense of that voice, there is hardly a better place to start than Šedivý’s fine study.

William D. Godsey

Werner DROBESCH (Hrsg.)

***Kärnten am Übergang von der Agrar- zur Industriegesellschaft.
Fallstudien zur Lage und Leistung der Landwirtschaft auf der Datengrundlage
des Franziszeischen Katasters (1823–1844)***

Klagenfurt am Wörthersee 2013, 224 s., četná vyobrazení, mapy a tabulky,
ISBN 978-3-85454-126-4.

V souvislosti s komplexním nazíráním na dějiny se objevují nová témata, která byla doposud opomíjena. Takovým velmi záslužným krokem je i bádání o Stablním katastru a jeho prehistorii. Monografie vzniklá pod vedením korutanského historika Wernera Drobesech je první moderní komplexní publikací k zajímavé problematice Stablního katastru. Kniha je jedním z výsledků projektu „Der Franziszeische Kataster als Quelle zur Wirtschafts-, Sozial- und Umweltgeschichte in der Startphase der Industriellen Revolution“, který vedl Helmut Rumpfer. Pilotní studie byly zaměřeny na Korutany a Bukovinu.

Na význam Stablního katastru pro historické bádání poukázal zřejmě jako první Johann Peisker (1897), i když se mýlil v úsudku o neúplném zachování indikačních skic. Přelomová byla ve sledovaných souvislostech výstava věnovaná „150. výročí Rakouského pozemkového katastru“ (1967). Z bývalých rakouských území se začali katastru, vzniklému za vlády císaře Františka, věnovat jako první v druhé polovině 20. století slovinští historici, především Peter Ribnikar. Podnět ke komplexnímu bádání o úplné evidenci veškeré půdy v Rakousku vzešel z rakouského Spolkového úřadu cejchovního a měřičského (Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen), který v roce 2000 započal se systematizací a digitalizací historických map.

Recenzovaná publikace je kolektivní monografií k tématice Stablního katastru, agrárním dějinám a aspektům hospodářských a sociálních dějin první poloviny 19. století se zaměřením na Korutany. W. Drobesech precizuje specifikum agrárního vývoje Korutan a Vnitřního Rakouska na základě dobových statistických údajů. Jeho srovnání především s Čechami, které představují hospodářský protipól Korutan, je inspirativní a vybízí k dalšímu zamyšlení nad příčinami hospodářského vývoje v Korutanech. Otázky, jež čtenáře napadají, např. jakou roli sehrála v pomalejším tempu rozvoje Korutan pravděpodobně

konzervativnější šlechta, zda měla ekonomický vliv zásadní stavba Jižní dráhy, zda se malý potenciál měšťanstva odrazil i menším podílu na moci v zemských institucích, však není možno vzhledem ke stavu bádání komplexně zodpovědět.

Ernst Brückmüller racionálně vyhodnotil právní a ekonomickou situaci venkovského obyvatelstva v kontextu dědičných zemí rakouského soustátí. Jednoznačně ukázal usilování státu o největší možný hospodářský přínos ze selských usedlostí, realizovaný zejména v zákonných „brzdách“ dělení selských statků. Kapitola je přínosnou komparací situace v různých korunních zemích. Případové sondy autor neprovedl, vzhledem k cíli textu je však ani nelze očekávat. Autor naprosto správně upozorňuje na zcela rozdílnou situaci v různých korunních zemích a nadto ještě na panstvích, kde proběhla raabizace (pod tento pojem zřejmě zahrnuje i její aplikované formy). Základními faktory komparace jsou daně, předávání statků, dělitelnost usedlostí, hospodářská prosperita. Velmi neobvyklé je Brückmüllerovo tvrzení o oblíbenosti bankocetlí (podle autora „zpočátku“, aniž svoji tezi blíže datuje). Tato odvážná teze není dále rozvíjena; případová analýza by při velmi sporé literatuře byla nanejvýše přínosná. Právě tato kapitola dějin rakouského finančnictví patří k nejméně probádaným.

Gerald Kohl vyhodnotil vztah mezi Všeobecným občanským zákoníkem (ABGB), zákonným postavením pozemkových knih a katastrem daně z nemovitostí v rámci celorakouské působnosti. Hledání paralel tu působí v některých případech účelově, zajímavé je však zamyšlení nad dlouhou cestou kodifikace zmíněných zákonných výnosů. Nastíněná rozdílná kompetence komparovaných právních textů ovšem není překvapivá a vyplývá z historického vývoje: zatímco ABGB spadá na celostátní úrovni do justičního resortu, náleží zákony o pozemkové evidenci (Grundbuchsgesetz) především do zemské kompetence (v kombinaci se státní), kompetence berní je záležitostí resortu finančního. Historikovi připadají proto rozdílné kompetence přirozené a vyplývající z předešlého vývoje. Mnohem zajímavější by však byly kompetence provádějících úřadů (zejména při praktické realizaci Stabilního katastru) a vzájemné průsečíky mocenských polí, zejména mezi státem a vrchnostmi. Tomu se však autor nevěnuje. Ne se vším lze zcela souhlasit, např. že „poprvé je moderní pozemková kniha na rozdíl od svých předchůdců spojena poměry s přírodou“. Tento postulát je možno definovat již při Josefinském katastru, který byl jako první skutečně „spojen s přírodou“. Z právního hlediska by bylo vhodné věnovat více pozornosti vztahu pojmů „morální osoba“ a právnická osoba. Autor při svých výkladech zcela vynechává české země, kde byla v mnoha ohledech průkopnická zákonná situace.

Vincenc Rajšp přinesl krátký nástin všech katastrálních měření v rakouském soustátí od „Censimento Milanese“ po Třetí mapování, které se stalo základem pro Katastrální zákon z roku 1871. Krátká studie shrnuje známé skutečnosti, ovšem autor pracoval i s prameny, na kterých demonstroval problematiku na příkladu Korutan a Kraňska. Neobvyklou a přínosnou je kapitola Daniely Angetter o Ludwigu Augustu von Fallonovi, řediteli vojenské triangulační komise a tvůrci jednotného triangulačního systému v rámci Stabilního katastru. Je tak vyzdvížen význam Stabilního katastru také jako výjimečného přínosu k rozvoji kartografických metod a pokrokových postupů barevného tisku. Za metodologicky výborně zvládnutou lze považovat kapitolu Elisabeth Schaschi o rekonstrukci pracovní doby v zemědělství na základě Stabilního katastru. Na

zvoleném příkladu statku v dolnorakouské obci Theyern autorka demonstrovala zatížení obyvatelstva v regionu, které statisticky vyhodnotila v relevanci s literaturou a dobovými prameny. Její výběrná práce inspiruje k zamyšlení nad značnými rozdíly v hospodářském zatížení obyvatelstva v různých částech rakouského soustátí. Území porostlé lesy se stalo předmětem bližšího zájmu státu až při realizaci Stablního katastru, proto je kapitola o lesním hospodaření důležitá; jako jedno z mála historických bádání je historický stav lesního hospodaření využitelný i dnes, protože lesy patří k oblastem lidské činnosti „dlouhého trvání“. Alenka Kačičnik-Gabrič ukázala na příkladu území dnešního Slovinska strukturovanou evidenci lesního porostu ve Stablním katastru.

Antal Szántay věnoval v krátké kapitole o pozemkovém katastru a pozemkové dani v Uhrách polovinu textu válečné dani v uherském království, což je naprosto jiná záležitost. V tomto povrchním pojednání nebyly bohužel využity archivní prameny, a to ani Josefský katastr, který je právě v Uhrách díky své útržkovité zachovalosti velmi raritní a tudíž nesmírně zajímavý, ani materiály Provizorního pozemkového katastru, které jsou uchovány v celém rozsahu. Některé autorovy formulace považují za nepřijatelné pro dnešní stav bádání: „V uherském osvobozovacím boji stáli proti sobě uherský král Ferdinand V. a uherská vláda“ (s. 79). Diskutabilní je též autorovo tvrzení, že „Souhrnně Uhry přispívaly pozemkovou daní nadprůměrně (überdurchschnittlich) k daním a odvodům“ (s. 80).

Elisabeth Janeschitz poukázala na význam Stablního katastru pro současnou správu na příkladu spolkové země Korutany. Zde od roku 1991 vzniká u Úřadu zemské vlády Korutanský geografický systém (KAGIS). Kapitola Helmuta Rumplera prozrazuje zaujetí autora tématem, jeho erudici a nadčasové závěry. Přínosné je zamyšlení nad rolí Stablního katastru v agrární revoluci. Rumpler ukazuje Stablní katastr jako průsečík mocenských zájmů státu a velkostatkářů, dokládá reformní úsilí státního aparátu a především dlouhodobou snahu fisku o rovnoměrnější daňové zatížení velkostatkářů a rolníků a o vyrovnanější výběr berní v celostátním rámci; autor tematizuje i specifickou roli Uher.

Obecné kapitoly o Stablním katastru jsou doplněny konkrétními výsledky výzkumů o Stablním katastru v Korutanech. Renate Kohlrusch vyhodnotila vztah skupin povolání a vlastnictví pozemků v daňovém okrsku Korutany kolem roku 1830. Ukázala úzké spojení živnostníků s půdou, což interpretovala jako brzdu modernizace živnostenského sektoru. Geograf Walter Liebhardt obohatil publikaci několika zajímavými mapami Klagenfurtu, sestavenými na základě údajů Stablního katastru. Za vyhotovením přehledných map, které jsou snem každého historika, se skrývá rozsáhlá heuristicky velmi náročná práce s prameny. Liebhardt na základě protokolu pozemků sestavil mapy vlastnictví podle stavů, profesních skupin, podle počtu pater domů a typů staveb (veřejné, soukromé, obytné, továrny). V následné analýze vlastnických vztahů vyhodnotil Klagenfurt jako maloměsto s převládajícím biedermeierovským všedním životem. Hospodářskými a sociálními dějinami Korutan se zabývají kapitoly o agrární modernizaci a industrializaci daňových okrsků Weißenegg a Gurk (Roland Bäck), o soběstačnosti Korutan v zásobování zemědělskými produkty (Thomas Zeloth) a o výživě a venkovské každodennosti na základě Vceňovacích operátů (Wilhelm Wadl). Všechny kapitoly k zemským dějinám vycházejí z archivních pramenů Stablního katastru a jsou výsledkem náročné heuristické práce.

Problematika Stabilmního katastru by nebyla úplná bez toponomastického pohledu, zde z pera erudovaného lingvisty Heinze-Dietera Pohla. Monografii vhodně uzavírá závěrečná filozoficky laděná kapitola Wernera Drobese o společnosti v Korutanech v první polovině 19. století, jež je ideálním prototypem odborného historického textu: je čtivá, odborná, má jiskru a dává tušit, že se za zobecňujícími výroky skrývají roky heuristické práce s prameny.

V naprosté většině kapitol recenzované publikace by čtenář rád četl dále, je zřejmé, že se autoři museli omezit na velmi malý rozsah stran a publikovali pouze esenci svého bádání. Vydavatel byl z pochopitelných důvodů limitován rozsahem publikace. Kniha je výborně zvládnuta po grafické a jazykové stránce; Až na nesprávnou transkripci ukrajinské formy toponyma haličského města Šniatyn (byla použita ruská, nikoliv ukrajinská forma; správně se transkribuje Snjatin) nemá publikace formální nedostatky. Monografie o Stabilmním katastru v Korutanech je důležitým kamenem v mozaice bádání o procesu centralizace rakouského státu a snaze o vytvoření právních základů pro rovnoměrnější daňové zatížení obyvatel.

Zdeňka Stoklásková

Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA

T. G. Masaryk a jeho c. k. protivníci. Československá zahraniční akce ženevského období v zápase s rakousko-uherskou diplomacií, zpravodajskými službami a propagandou (1915–1916)

Praha, Karolinum 2015, 364 s., ISBN 978-80-246-3082-3.

Masarykova zahraniční akce je stěžejním tématem novodobých českých a československých dějin, o níž již bylo řečeno a napsáno mnohé. Přesto na pomyslné mapě dosud zůstávají bílá místa, k nimž patří poněkud opomíjené počáteční období Masarykova exilu, tedy jeho švýcarská etapa. Monografie zaměřená na tuto iniciační fázi prvního zahraničního odboje je tedy sama o sobě počinem značně přínosným. Recenzovaná publikace se navíc většinou tuzemské historické i publicistické produkce věnované první světové válce vymyká i pečlivou heuristikou v zahraničních, především rakouských archivech. Cílem knihy totiž není toliko analýza politických, propagandistických a zpravodajských aktivit Masaryka a jeho spolupracovníků, ale též činnost protistrany, to jest rakousko-uherského státního aparátu.

Již z úvodního rozboru pramenů a literatury je patrné, že se dvojice renomovaných autorů vyhýbá přejímání meziválečných glorifikačních klišé, stejně jako poválečných interpretací nazíraných třídním prizmatem. Závěry jsou formulovány střizlivě a věcně. Monografie je rozdělena do dvou částí nahlížejících zkoumanou problematiku optikou obou zneprátených stran.

Část věnovaná Masarykově akci nastiňuje vývoj vztahu krajanských kolonií k Masarykovi a jeho programu, tiskové a propagační aktivity zahraničního odboje, Masarykovo postavení ve vztahu k mocnostem Dohody a v neposlední řadě špionážní činnost představitelů československého exilu. Citlivě a vzhledem k povaze pramenů složitě interpretovatelné téma zpravodajské činnosti autoři popisují věcně, srozumitelně a na základě důkladné znalosti pramenů, bez senzacechtivosti či skandalizace charakteristické pro některé starší práce. Působení zahraniční akce je vhodně zasazeno do kontextu dobové společenské situace ve Švýcarsku.

Drobná výtka se týká líčení činnosti dalších proudů odboje v jeho rané fázi, kdy ještě Masaryk nebyl obecně uznávanou hlavou jednotného národně-emancipačního hnutí. „Odstředivé“ a minoritní proudy v zahraniční akci jsou zmiňovány spíše nahodile, pro neznalého čtenáře by byla vhodnější podkapitola, uvozující danou problematiku. Obdobně by bylo účelné nastínit rozvědčné aktivity carského Ruska namířené proti podunajské monarchii, jež částečně předcházely a částečně se prolínaly s počátky Masarykovy zpravodajské práce a později se obě iniciativy částečně organizačně i personálně provázaly.¹

Druhá část knihy přibližuje aktivity rakousko-uherské diplomacie, rozvědky, policie, cenzury a vojenské justice směřující k eliminaci Masarykovy akce. Jedná se o mimořádně zasvěcenou sondu do v českém prostředí nepříliš známých aktivit c. k. válečné mašinerie. V kontextu snah (nejen) náčelníka generálního štábu arcivévodý Bedřicha o zavedení vojenské správy v českých zemích by se slušelo stručně akcentovat specifickou situaci v oblasti Ostravska a Těšínska, kde byly v letech 1914 a 1915 mnohé z militarizačních tendencí skutečně uvedeny v život, mimo jiné právě vlivem arcivévodý, který měl v regionu své rodové i služební sídlo.²

Publikace je psána čtivým a srozumitelným jazykem, jednotlivé kapitoly uvozují obecnější teoretické stati. Text doplňuje řada fotografií, zpravidla detailně popsanych. Výjimku tvoří snímek na straně 294 označený toliko jako „Poprava českých legionářů, kteří bojovali proti Rakousku-Uhersku“. V daném případě se s největší pravděpodobností jedná o exekuci sedmnácti legionářů a krajanských činovníků v Jekatěrinoslavi 6. června 1918.³ V závěrečné části knihy čtenář najde komentovanou edici hlavních programových prohlášení Masarykovy skupiny z ženevského období.

Celkově lze monografii hodnotit jako jeden z nejcennějších příspěvků k historii prvního československého odboje během poslední dekadý a nezbyvá než doufat, že se i pozdější fáze Masarykovy akce v budoucnu dočkají obdobně erudovaného zpracování.

Ondřej Kolář

Roman BARON

Ambasadorowie wzajemnego zrozumienia. Niedocenieni twórcy pomostów między polską i czeską kulturą (XIX–XXI wiek)

Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek 2013, 372 s., ISBN 978-83-7780-789-7; 978-80-7286-217-7.

O dějinách česko-polských a polsko-českých vztahů zpravidla píše Češi nebo Poláci, ačkoli si jich příležitostně všimají také Němci, Rakušané či Rusové. I při veškeré snaze o objektivitu-

1 Srov. Jindřich MAREK, *Zpravodajská služba čs. legií v Rusku 1918–1920*, Historie a vojenství 61/3, 2012, s. 29–44.

2 Srov. Emil HÁJEK, *Ostravsko za války. Krvavý Matuschka: boje o Těšínsko*, Kunčičky 1930; Tomáš RUSEK, *Sokol Jan Čapek*, bakalářská diplomová práce, Ústav historických věd, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě, Opava 2013

3 Srov. Ivana KOLÁŘOVÁ – Ondřej KOLÁŘ, *Poprava českých zajatců v Jekatěrinoslavi a její poválečné vyšetřování*, Moderní dějiny, <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/poprava-ceskych-zajatcu-v-jekaterinoslavi-v-roce-1918-a-jeji-povalecne-vysetrovani/> (ověřeno 10. 12. 2015).

tu podávají čeští či polští autoři vždy pohled z jedné strany, který má specifickou hodnotu právě proto, že vyjadřuje vztah jednoho z účastníků vzájemných vztahů dvou sousedních národů. Pokud se k této tematice vyjadřují příslušníci některé národnostní menšiny, v našem případě zejména Poláci z Těšínska, pak do pohledu na vztahy národů nutně promítají postoj ke zvláštnímu významu a postavení své minority. Třetí myslitelnou variantou se stává dvoudomý historik, plně rostlý s oběma subjekty bilaterálních kontaktů. Tímto případem je Roman Baron, vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR v Praze. Rodák z Brna a zároveň syn polských rodičů, absolvent českých i polských škol (mj. magisterského studia na Jagellonské univerzitě v Krakově a doktorského studia na Opolské univerzitě), někdejší učitel polské mládeže a zároveň badatel v ryze českém prostředí. Rovnocenné vybavení v obou jazycích a kulturách, stejně jako vyvážené ovlivnění oběma historiografiemi umožňuje tomuto autorovi nápadně hlubší vhléd do dějin Čechů i Poláků, ale současně ho někdy nutí k větší zdrženlivosti, protože toho ví o obou národech „přlíši mnoho“.¹

Toto svérázné nazírání se odráží v celé knize o vyslancích či poslech vzájemného porozumění, která vznikla jako komponovaný soubor dvanácti studií k dějinám vztahů mezi Poláky a Čechy od přelomu 18. a 19. století až do současnosti. Velká část tohoto čtrvrttisíciletí byla z různých stránek zpracována v rozsáhlé monografické literatuře a také ve dvou klasických syntézách,² přesto však zůstává námětem soustavného doplňování a přehodnocování. Především proto, že se do stále nových podob vyvíjí vztah Poláků k Čechům a Čechů k Polákům a ve světle tohoto vývoje se mění akcenty při hodnocení podstatných stránek minulosti.

Základní problém studia česko-polských vztahů vystihl Roman Baron v úvodní stati o pojmu a povaze (slovanské) vzájemnosti. Autor odvozuje genezi pojmu od diskusí ve varšavské Společnosti přátel věd na počátku 19. století a ukazuje, jaké náplně nabýval v českém či česko-slovenském prostředí, jak se lišily geopolitické perspektivy a jak nekompatibilní byly velkorysé polské politické cíle se zdrženlivými českými snahami o kulturní vzestup. Jelikož jsou tyto tendence zkoumány se zřetelem k českému polonofilství a polskému čechofilství, nabízí se letmé srovnání s tím, jak vyváženě se pozitivní vztahy projevovaly v době před zánikem samostatného českého státu a za existence komplexní společenské struktury českého národa, zejména ve druhé polovině 16. století, kdy ve stejné míře i česká

1 Z rozsáhlé publikační činnosti (zveřejněné ovšem převážně v Polsku) uvádím alespoň několik knižních publikací: Roman BARON, *Nad Olzą i Ostrawicą. Działalność społeczno-wychowawcza i oświatowa Towarzystwa Szkoły Ludowej w Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim (1894–1919)*, Opole 2006; TÝŽ (ed.), *A jednak zostanie... W stulecie założenia Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego w Orłowej na Śląsku Cieszyńskim (1909–2009)*, Orłowa – Czeski Cieszyn 2009; TÝŽ, *Między Polską i Czechami. W optyce historyka z Brna*, Toruń 2009; Roman BARON – Roman MADECKI a kol., *Česká polonistická studia: tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)*, Praha 2014.

2 Tasdeusz LEHR-SPLAWIŃSKI – Kazimierz PIWARSKI – Zygmunt WOJCIECHOWSKI, *Polska – Czechy. Dziesięć wieków sąsiedztwa*, Katowice–Wrocław 1947; Josef MACŮREK (ed.), *Češi a Poláci v minulosti*, I, Praha 1964; Václav ŽÁČEK (ed.), *Češi a Poláci v minulosti*, II, Praha 1967.

„vzájemnost“ s Poláky měla vysloveně politický obsah a přímé důsledky v mocenském vývoji habsburské monarchie.³

Roman Baron klade do popředí politické a kulturní aspekty vzájemnosti, přičemž bere v úvahu nejen historická, ale i literárněvědná východiska. Je si dobře vědom toho, že pojem vzájemnosti je vlastně pouhá abstrakce, která odráží nejen celonárodní, ale také skupinové a individuální zájmy. Protože však zachycuje dobu industriální a dokonce i současnou, zasloužil by si v jeho úvahách větší váhu podíl hospodářské spolupráce i ekonomického soupeření, ale také problematika vojenská či válečná, která v negativním i pozitivním smyslu poznamenala vztahy Čechů a Poláků zejména ve 20. století.

Kniha je rozdělena do pěti oddílů, jež zahrnují (vedle již zmíněného úvodu, shrnujícího závěru, obšírného českého a anglického souhrnu, bibliografie a jmeného rejstříku) volně na sebe navazující texty, rozčleněné do pěti oddílů. „Identity a transgrese“ pojednávají o lázeňských městech a o multinacionálním prostředí Haliče jako prostoru pro setkávání Čechů a Poláků (zde je věnována zvláštní pozornost jednoduchému navazování vztahů na příkladu Karla Vladislava Zapa a jeho manželky Honoraty rozené Wiśniowské). Oddíl „K problematice imagologie“ nastiňuje utváření obrazu druhého z polské i z české strany, přičemž věnuje zvláštní pozornost utváření negativního heterostereotypu Čechů v rakouském záboru Polska, jeho šíření a dílčímu překonávání. Daleko nejrozsáhlejší a z hlediska originálního přínosu nejvýznamnější část publikace, nazvaná „Známi a neznámi stavitelé mostů“, představuje dynamiku a specifické rysy česko-polských a polsko-českých vztahů na příkladu několika výrazných osobností; především k této stěžejní složce publikace, plně odpovídající názvu celé knihy, se zaměřuje přítomná recenze. „Historiografická perspektiva: stálost a změna“ podává souhrn dějepisného bádání a kontaktů od 19. do počátku 21. století. Závěrečný oddíl „Mezi vědou, kulturou a politikou“ přehlíží aktuální problematiku zkušeností humanitně orientovaných studentů po roce 1989 a porovnává polský a český postoj k historizaci současnosti a k aktualizaci dějin.

Na první pohled jde o případové studie k problematice nositelů či vyslanců vzájemného porozumění. Ve skutečnosti je však Baronův zájem širší, neboť každé z dílčích témat zařazuje do širokých souvislostí bilaterálních vztahů, a to nejen se zřetelem k politickému, společenskému a kulturnímu pozadí, ale také s ohledem na ty stoupence pozitivních kontaktů, kteří se v knize nedočkali samostatných kapitol. Autor alespoň stručně charakterizuje proslulé osobnosti se silnými vztahy k Polákům (Josef Dobrovský, Jan Evangelista Purkyně, Karel Havlíček Borovský a další), stejně jako pozapomenuté polonisty, jimž se dostalo badatelské pozornosti jinde (Eduard Jelínek, Adolf Černý a mnozí jiní). Baron vychází ze skutečnosti, že v 19. a 20. století se nejen v česko-polských, ale i obecněji v mezislovanských stycích uplatňovaly především kulturní podněty a činy jako pojítko, zatímco politika spíše rozdělovala. V tomto smyslu obsah knihy věrně odpovídá jejímu podtitulu, neboť jde o nedocenené tvůrce spojnic mezi oběma národními kulturami.

3 Bliže Josef MACŮREK, *Čechové a Poláci v 2. pol. XVI. století (1573–1589). Tři kapitoly z dějin česko-polské politické vzájemnosti*, Praha 1948; Jaroslav PÁNEK, *Czechy a Polska na progu czasów nowożytnych*, Toruń 2014.

Baronův soustavný zájem o zakladatele polonistických studií na Univerzitě Karlově Mariana Szyzkowského (1883–1952) prozrazuje vstupní sonda do prostředí, jež bylo pro polské poznávání českých zemí velmi důležité. Jde o Karlovy Vary a západočeské lázně, které přitahovaly vedle takových velikanů jako Adam Mickiewicz a Fryderyk Chopin také řadu magnátů, nižších šlechticů, měšťanů a neurozených intelektuálů. Tady by se nabízelo zpracování ve stylu moderních dějin cestování se zřetelem k motivaci, itinerářům, kontaktním sítím a dalším tématům. Autor však tuto tematiku podal „ve světle bádání Mariana Szyzkowského“ (především jeho publikace z roku 1936), což je zajímavé propojení historické a historiografické tematiky; zůstává však na úrovni průpravné studie a spíše upozorňuje na možnosti i potřebnost nového celistvého zpracování tématu.

Jednou z centrálních postav Baronova výkladu se stal Henryk Sienkiewicz (1846–1916), jehož osobním i literárním stykům s Čechy se tu dostalo podrobného zmapování. Nikoli proto, že by Čechy zaujímaly v jeho díle mimořádné místo (byť se i o ně zajímal), ale hlavně z toho důvodu, že všechny ostatní osobnosti tehdejších polsko-českých vztahů svým významem nesrovnatelně převyšoval. Ač cestoval přes Moravu a navštívil i Prahu, tento velký znalec Evropy měl osobní prožitek především z českých lázní (v Karlových Varech či Teplicích pracoval na některých svých dílech), popřípadě z Vranova nad Dyjí, který patřil polským hraběcím rodinám Mnisků a Stadnických, ale všude tam přicházel do styku spíše s německým etnickým živlem než s Čechy. Také jeho znalost českých dějin (zejména středověkých – ve vztahu ke křížovým výpravám do Prus a k husitství) byla značně limitovaná.

Roman Baron to pěkně ukázal konfrontací Sienkiewiczovy korespondence z roku 1902 (týkala se překladu spisovatelem uvedených českých reálií do francouzštiny) s tehdy aktuálně vydaným spisem Jaroslava Golla *Čechy a Prusy ve středověku* (1897), klasickým dílem, jež svou dedikací směřovalo do polského prostředí. Je to svého druhu konfrontace velkého beletristy s odbornou historiografií, která i pro něho zůstávala čímsi na okraji zájmu. Tady se před posuzovatelem Sienkiewiczových znalostí staví otázka, do jaké míry se autor, který dokázal s neuvěřitelnou hloubkou proniknout do detailů nejen polských, ale v případě slavného románu *Quo vadis* také antických dějin, přiblížil k dějinám sousedních českých zemí. Zatímco starší literatura zdůrazňovala, že tato znalost nebyla zvláště velká, Baron správně poukazuje na problém kritérií – nelze totiž porovnávat Sienkiewiczze s polskými čechofily či bohemisty, nýbrž s čelnými představiteli polské kultury, a v tomto prostředí Sienkiewicz rozhodně nestál pod obvyklou úrovní, spíše naopak.

To je důležité konstatování, které vnáší do hodnocení vztahů mezi polským a českým prostředím na přelomu 19. a 20. století realistický nadhled. Stejně věcný je pohled na přátelské, ale přece jen spíše povrchní kontakty dvou slovanských literátů, Henryka Sienkiewiczze a Jaroslava Vrchlického, kteří na počátku 20. století současně kandidovali na Nobelovu cenu za literaturu. Baron rovněž vyvrátil tezi, překvapivě tradovanou ve starší polské literatuře, že udělení čestného členství České akademie Henryku Sienkiewiczovi roku 1900 bylo uznáním ze strany „rakouského záboru“ Polska (jako protějšek předchozího dopisujícího členství v petrohradské Akademii v „ruském záboru“). Takový pohled je pro českého historika poněkud zarážející, nicméně dokládá, že rozmanitých dezinterpretací sousedských vztahů zůstává stále dost, a je tudíž nutné je vytrvale korigovat.

V kontrastu s velmistrem historického románu, jehož místo ve vzájemných vztazích zdůraznilo také Baronem výstižně zachycené velkolepé provázení rakve se spisovatelovými ostatky po českých zemích (při jejich návratu ze Švýcarska do Polska roku 1924), stojí portrét zcela zapomenutého českého polonofila Maxmiliána Kolaji (1883–1966), prvního lektora polštiny na Masarykově univerzitě. Na základě pečlivého archivního výzkumu vystihl autor velmi plasticky poslání Československo-polského klubu v Brně, jehož byl Kolaja předsedou a s jehož pomocí přispíval k překonání politického napětí mezi sousedními zeměmi intenzivní kulturní činností. Tato mikrosonda odkrývá druhou stranu vzájemnosti, která nespočívala pouze v uctívání velkých osobností, ale především v drobné práci obětavých intelektuálů a nedoceněných organizátorů spolkové činnosti v moravské metropoli i v mnoha dalších městech. Vystižení vztahů mezi brněnskými polonofily a poznaňskými čechofily, stejně jako nástin různých forem jejich působení (přednášky, publikace, kavárenské debaty, vzájemné návštěvy, přijímání studentů atd.) osvětluje tematickou a prostorovou šíři vztahů, v nichž obětaví soukromníci namnoze napravovali chyby vládnoucích politiků meziválečné doby a vytvářeli předpoklady pro nahrazení vybičovaných vášní přátelskými mezilidskými vztahy.

O zásadně jiném prostředí polsko-českých vztahů pojednal Roman Baron v rozsáhlé kapitole věnované již zmíněnému literárnímu historikovi Marianu Szykowskému. Zakladatelskou osobnost české polonistiky přiblížil s využitím archivních pramenů polských i českých, zvláště však jeho nepublikovaných pamětí. Výborně vystihl velmi složitou situaci, v níž se tento znalec polského písemnictví osvícenské doby, již dávno zakotvený na Jagellonské univerzitě v Krakově, rozhodoval pro přechod do Prahy a pro převzetí profesorského místa na nově zřízené katedře polského jazyka a literatury na pražské filozofické fakultě. Bylo to v době, kdy bylo polské (a zvláště krakovské) prostředí poznamenáno nepříznivými stereotypními představami o Čechách a navíc kdy kulminovalo napětí po konfliktu o Těšínsko. Zároveň to byla epocha proměn, kdy se Praha stávala významným centrem slovanských studií a snažila se získat nejlepší představitele jednotlivých slavistických oborů pro Univerzitu Karlovu.

Roman Baron tu vystihl vědeckou diplomacii, jakou ve snaze získat prvotřídního polonistu rozvinuli filolog Oldřich Hujer a vedoucí Slovanského semináře Matija Murko, s Prahou srostlý Slovinec, když se vydali k jednání s Marianem Szykowským do Krakova. S psychologickým ponorem ukázal rozpaky polského kandidáta a jeho prostředí, zda se má vydat do nespolehlivého a domněle nepřátelského českého prostředí, zda nahradit dosavadní zaměření k literaturám západní Evropy za novou slavistickou orientaci a zda se pustit do intenzivního studia českého jazyka, který se mu zdál – jako většině Poláků – nelibozvučný a v důsledku lexikálních záludností směšný. Na druhé straně Baron vystopoval v Szykowského pamětech – kromě interních rozporů v Krakově a jisté přitažlivosti Prahy – také vědomí kulturní mise v převzetí první polonistické katedry v zahraničí a výjimečnou příležitost přispět ke sblížení dvou sousedních národů. Po dvouletých přípravách mohlo v říjnu 1923 dojít k inauguraci pražské polonistické katedry, což mělo pro další vývoj česko-polských vědeckých vztahů naprosto zásadní význam.

Autor nerozebírá Szykowského vědecké dílo, což lze očekávat teprve od příští monografie, ale soustřeďuje se na jeho pedagogickou a společenskou činnost. Vynikající

rétor Marian Szykowski byl úspěšným vysokoškolským učitelem a vychoval několik generací znalců Polska, kteří se uplatnili v různých sférách veřejného života, a to i v zahraničí. Zvláště důležité však bylo, že našel a připravil si rovnocenného pokračovatele v Karlu Krejčím, pozdějším představiteli strukturalismu v oblasti polonistiky (taková kontinuita, běžná v početně obsazené historiografii, byla v „malých“ slavistických oborech naprostou výjimkou). Zásluhou Baronova archivního výzkumu získáváme nyní jasnější představu rovněž o zapojení Szykowského do sítě propagátorů česko-polské vzájemnosti (mj. prostřednictvím Akademického kola přátel Polska) a do šíření pozitivních vztahů k Čechům v polském univerzitním světě, v němž se tyto snahy střetaly mj. s odporem polských studentů z Těšínska.

Roman Baron tu ve svém výkladu velmi účelně propojil řešení vztahů akademického prostředí s kulturní a politickou problematikou meziválečné doby. Zejména v rozboru Szykowského publicistické činnosti, směřující do polských, českých i pražských německých časopisů a novin, doložil, jak obtížné bylo postavení hlasatele polsko-české kulturní blízkosti v politicky nepříznivých podmínkách: pro některé Poláky představoval Szykowski nekritického čechofila a „benešovce“, čeští kritici mu naopak zazlívali „polonocentrismus“; úzkoprsé nazírání vedlo dokonce k výtkám, že je vedle pražských příjmů placen také polským ministerstvem osvěty. Jestliže popularizační činnost přinesla činnorodému stoupenci polsko-českého sblížení hodně nevděku, pak ani ryze vědecká tvorba neměla na různých ustláno. Jeho životnímu dílu *Polská účast v českém národním obrození* (I–III, Praha 1931–1946) nebylo dopřáno, aby vyšlo jako celek (zbývající tři svazky zůstaly v rukopisu) a aby se dočkalo zaslouženého uznání.

Marian Szykowski se stal v interpretaci Romana Barona exemplární ukázkou humanitního vědce, který si zvolil působení mezi původní a nově osvojenou vlastí a který tím získal neopakovatelné místo zakladatele oboru na jedné z významných evropských univerzit. Bezděčně však přijal také druhou stranu této mince, zvláště obtížnou v době vyhoceného politického napětí mezi oběma zainteresovanými státy. Vedle projevů sympatií musel snášet i ne-pochopení na obou stranách, někdy také absurdní obviňování z neloajality vůči jedné či druhé straně. Takové bylo reálné pozadí vzniku jednoho z monumentálních děl české slavistiky.

V porovnání s obrovským vědeckým a pedagogickým výkonem Mariana Szykowského zůstává brněnský historik Zdeněk Hájek (1894–1958) ve stínu už proto, že souběžně s ním a v jeho blízkosti působili daleko výraznější historici Josef Macůrek a ve shodném tematickém rámci 19. století také Václav Žáček. Do dějin česko-polských kulturních vztahů patří ovšem Hájek stejným právem. Nejen proto, že v meziválečné době psal recenze polské literatury do Českého časopisu historického a od třicátých do padesátých let publikoval řadu solidních, na archivním výzkumu založených studií k novodobým polským dějinám. Zdeněk Hájek představuje také příklad historika, jehož osud odráží proměny v postavení badatele o dějinách slovanských zemí během první poloviny 20. století. Byl studentem pražské univerzity, československým legionářem v Rusku, absolventem Bidlova semináře, středoškolským profesorem, soukromým badatelem a organizátorem spolkového života (zejména Československo-polského klubu v Brně), od roku 1946 vysokoškolským učitelem na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity a poté vedoucím katedry dějepisu

na Vysoké škole pedagogické v Brně. Roman Baron ukázal na Hájkově životní a odborné dráze, jak se měnila institucionální základna výzkumu a jaké osobní i finanční oběti museli zájemci o zahraniční archivní výzkum vkládat do naplnění svých cílů, ale také jak se kdysi svobodní badatelé v důsledku začleňování do státem dirigované vysokoškolské praxe museli podřízovat ideologickému diktátu vládnoucí strany. Nepřímo upozornil na to, jak méně průrazní historici, jejichž profil se utvořil v meziválečném období, sice do jisté míry pokračovali ve svém výzkumu, ale v nových poměrech mohli publikačně realizovat jen zlomek vědeckých záměrů.

Souhrnně lze říci, že práce Romana Barona představuje zřetelné obohacení českého výzkumu v oblasti historické slavistiky, ale také dějin kultury, vědy a zvláště historiografie. Kniha, založená na rozsáhlém pramenném výzkumu (v Praze a Brně, Varšavě a Poznani) a na důkladné znalosti polské a české literatury, je primárně prací kulturně historickou, která však významně čerpá z literární vědy a zároveň poznání dějin písemnictví i jeho společenského zázemí významně obohacuje. Není syntézou, ani nahodilým souborem jednotlivých studií, nýbrž promyšleně komponovanou výpovědí o nositelích pozitivních stránek mezinárodních vztahů. Autor v ní uplatnil osobitý styl podání bilaterálních vztahů. Vybral si dílčí témata pro případové studie, a třebaže jejich biografický základ přímo vybízí k tradičnímu chronologickému podání, on se touto cestou nevydal. Jeho výklad – zvláště názorně ve výborných studiích o české recepci osobnosti a díla Henryka Sienkiewicze a o postavení Mariana Szykowského v silovém poli mezi dvěma národy – neustále osciluje mezi hojně citovanými názory pramenů, dosavadní literatury a vlastním stanoviskem autora, stejně jako mezi zachycenou minulostí a její současnou relevancí. Zklidněný, odstupem poznamenaný systematický výklad je místy nahrazen angažovaným vstupem do historie, nevyhýbajícím se ani zachycení osobní vzpomínky či prožitku. Projevuje se tu individuální „vrženost“ do dějin vztahů mezi Poláky a Čechy, které pro autora nejsou tématem pouze badatelským, ale doslova životním. Touto nesamozřejmou dimenzí nabývá kniha Romana Barona kromě poznávací úlohy také širšího humanitního poslání a zaslouží si pozornost jako zdařilá ukázka dějin niterně prožitých.

Jaroslav Pánek

Christian GUDEHUS – Michaela CHRIST (Hrsg.)

Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch

Stuttgart–Weimar, J. B. Metzler 2013, 420 s., ISBN 978-3-476-02411-4.

Násilí patří k pradávnému zkušenostnímu inventáři lidstva, protože bylo a je přítomno ve všech jeho „mezních“ dějinných situacích a také v mnoha antropologických konstantách, ať už se jedná o strach, moc, smrt, trauma, teror, právo, respektive bezpráví či o jakékoliv disciplinační či donucovací praktiky, které mají nastolit „pořádek“ či dokonce jiný „řád“. Násilí může být individuální, skupinové nebo masové, může být spojováno nejen s válkami, ale i s nalézáním práva, respektive s hledáním viníka, tudíž je propleteno s vyšetřováním a potrestáním. Nikdo už nezjistí, zda lidstvo prožilo více svého historického času s násilím či

bez násilí, ale po historicky nedávných zkušenostech s masovými zločiny (ať už na sebe braly podobu světových konflagrací či plošného vyhlazování vytypovaných skupin obyvatelstva), které byly ještě navíc řízeny státní či stranickou mašinérií a zaštiťovány patřičnou ideologií, lze tvrdit, že násilí bylo snad (s výjimkou období tokugavského šogonátu v Japonsku v letech 1603 až 1867) i vývojovou nutností.

Historiografie se věnuje systematickou a koncepční pozornost fenoménu násilí teprve od 70.–80. let 20. století zřejmě v souvislosti s vědeckým zkoumáním příčin a důsledků masových zločinů, které byly spáchány během druhé světové války (jedná se nejen o holocaust). Historiky v těchto výzkumech předběhli sociologové, zvláště pak Max Weber, který ve spisu *Wirtschaft und Gesellschaft* z roku 1922 viděl násilí ve všech rozhodujících sférách ekonomiky a společnosti.

I v důsledku výzkumů Maxe Webera nemáme k dispozici jednotnou definici násilí. Vějíř přístupů k tomuto problému se mezitím stal členitým a dnes už i prakticky nepřehledným.¹ Fenomén násilí přestal v těchto výzkumech vykazovat jednotnou výrazovou formu a rozpadl se do několika typů badání, jejichž zaměření většinou vyjadřuje epiteton přidaný k podstatnému jménu násilí. Dnes můžeme registrovat v odborné literatuře například násilí fyzické, psychické, symbolické, diskurzivní, strukturální, legislativní, emancipační, genderové, trvalé, popřípadě jen přímé, nepřímé a individuální a kolektivní. Na čem se všichni badatelé ve vztahu k fenoménu násilí dnes shodnou, je pouze banální konstatování, že násilí bylo a je součástí sociálního jednání a že při jeho vykonávání vzniká bolest, která není přenosná a ani sdělitelná. Dále je možno konstatovat, že nejčastěji jsou v sociologii a historiografii zkoumány tzv. praktiky násilí, a že tyto praxeologické studie o fyzickém, respektive tělesném násilí, jehož smyslem je zranit či usmrtit, stále převažují. Ale i zde je možno podotknout, že porozumět tomuto základnímu typu násilí lze ale zase jen v kontextu politických, sociálních a kulturních dějin.

Téma násilí v dějinách je tak dnes propojeno s mnoha termíny, které se liší metodologickými a ideologickými přístupy k této historické látce. V současnosti jsou zřejmě nejzajímavějšími termíny s „rodokmenem“, tedy vlastní minulostí především dva typy násilí: strukturální a diskurzivní násilí. Do nedávna zásadním diskusím o násilí nejen v dějinách zřejmě vévodil termín strukturální násilí, který nejen do historiografického a sociologického vědeckého provozu zavedl v roce 1969 norský myslitel Johan Galtung, když vydal monografii „Strukturální násilí. Příspěvky k výzkumu míru a konfliktů“.²

Strukturální násilí se tehdy stalo legitimací politického i ozbrojeného vzdoru proti jakémukoliv „establishmentu“ v době vrcholící dekolonizace a na vrcholu hnutí new left. Stalo se legitimací „národně osvobozeneckých“ revolucí, které bojovaly proti institucionalizovanému typu násilí, stejně tak bylo ospravedlňujícím zaklínadlem (rudých) gerilových skupin uvnitř etablovaných evropských kapitalistických demokratických společností. Právě

1 O všech těchto přístupech nejdůkladněji spravuje především: Steven PINKER, *Gewalt. Eine neue Geschichte der Menschheit*, Frankfurt am Main 2011 a Christian GUDEHUS – Michaela CHRIST (Hrsg.), *Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch*, Stuttgart–Weimar 2013.

2 Johan GALTUNG, *Strukturelle Gewalt. Beiträge zur Friedens- und Konfliktforschung*, Reinbek bei Hamburg 1975

v tomto momentě se strukturální násilí (pouze) teoreticky „spárovalo“ s institucionalizovanou mocí, kterou prezentoval většinou stát, stejně tak jako slovo mír či podivně znějící sousloví „boj za mír“ si ve stejné době našlo své opodstatnění v ideji sociální rovnosti, respektive sociální nerovnost byla propojena se strukturálním násilím. Už jenom kvůli těmto politickým dobovým konotacím se sociologové dlouho zdráhali tento termín vůbec přijmout do svého teoreticko-analytické výbavy. Teprve až opadla obava z toho, že strukturální násilí může sloužit jen k ospravedlnění (levicového) boje proti etablované státní moci, nastalo jeho obecnější přijetí.³

Strukturální násilí je tedy po odeznění politických a ideologických konotací spojeno s výkonem moci a je opředeno hierarchickou strukturou. Koncept strukturálního násilí většinou nepojednává o jednotlivci, ale spíše se jím vyjadřuje jistý druh (nejen) sociální nespravedlnosti a nerovnosti a konkrétní vykonavatel násilí většinou není znám, neboť (státní) struktura nemůže jen sama o sobě činit násilí (pachatelem je vždy člověk). Jedná se tedy o způsob odosobněného násilí, které pomocí struktury vytváří ve společnosti tlak či alespoň atmosféru donucování. Podle kritiků tohoto pojetí nemusí být všechno strukturální násilí považováno za skutečné násilí (například sociální nerovnost), i když je (masově) bolestně pociťována.

Pojetí strukturálního násilí je poněkud jinak definováno. Strukturální násilí je spojeno podle Miloše Havelky „s cílenými intervencemi do sociální struktury národních společností, ať už se jednalo o holocaust a genocidy (Arménů, Romů, bosenských muslimů atd.), nebo o vyhánění národnostních menšin (sudetskí a spíšší Němci, slovenští Maďaři, východní Poláci, krymští Tataři atd.), o násilné stěhování sociálních skupin (třeba ukrajinští nebo i čeští „kulaci“) a rodin (v souvislosti s politickými procesy). Tyto intervence byly záměrné, organizované a spojené se zřetelnou širší a účelovou diskriminací politickou, kulturní i náboženskou, a zasahovaly do struktury pospolitostí i jejich horizontální a vertikální mobility, do situace národní kultury i vzdělanosti, do rodinných historií i do individuálních způsobů života atp.“⁴ Evidentně se zde jedná o významné rozšíření původního Galtungova pojetí strukturálního násilí z konce 60. let 20. století, číši z něho zřejmá snaha po systematizaci a historizaci tohoto pojmu.

Funkce takto uchopeného strukturálního násilí je pak také jiná: Je daleko širší, důsažnější a cílena především nikoliv jen na destabilizaci společnosti (jako u Galtunga), ale spíše na její homogenizaci, na „zmenšování diferenciacie společnosti, přeskupování sociálních a politických aktérů“ a také na „zabstraktnění“ politiky, centralizace moci a správy, umožňující anonymizaci jednání, neprůhlednost rozhodování a nejasnost při přebírání odpovědnosti. S tím souviselo vytváření jiných prostředků pro řešení politických

3 Ke Galtungově spisu se kriticky vyjádřili: Dieter SENGHAAS (Hrsg.), *Imperialismus und strukturelle Gewalt. Analysen über abhängige Reproduktion*, Frankfurt am Main 1976 a Michael ROTH, *Strukturelle und personale Gewalt. Probleme der Operationalisierung des Gewaltbegriffs von Johan Galtung*, Frankfurt am Main 1988.

4 Miloš HAVELKA, „Stratifikační násilí“. *Intervence do sociální struktury československé společnosti 1938–1989*, in: Bedřich Loewenstein – Milan Hlavačka – František Šístek (edd.), *Násilí: „Odlišná moderna“*, v tisku.

konfliktů a také omezení názorové a kulturní rozrůzněnosti atd. Podle Miloše Havelky představa „jednoty“ přestávala být politickou výzvou a stávala se takřkajíc „materiálním sociálním tělem“.⁵ Takovéto pojetí dovoluje pak pracovat se strukturálním násilím zcela historicky daleko konkrétněji a i efektivněji, než jak tomu bylo dříve.

Možná se jedná o návrat k pojetí, které vyjádřil Bertold Brecht v posmrtně vydaném textu *Me-ti. Buch der Wendungen*,⁶ kde se mimo jiné metaforicky praví: „Existuje mnoho způsobů, jak zabít. Můžete bodnout nůž do břicha, odepřít chléb, neléčit nemoci, uvíznout ve špatném bytě, ubít se k smrti prací, provést sebevraždu či vést válku, atd., jen málo z těchto věcí je zakázáno v našem státě“. Brecht tím chtěl naznačit, že (strukturální) násilí může ve společnosti opodstatňovat samo sebe a že i demokracie mají v sobě zakódován velký potlačovatelský, respektive násilnický potenciál a také permanentní tendenci k represivní manipulaci. Tuto myšlenku ve stejné době jako Brecht rozvinul i Herbert Marcuse v *Jednorozměrném člověku*, když tvrdil, že bez násilí se v moderní době neobejde žádná správná činnost.⁷ Do této myšlenkové linky může být pak zařazena i Hannah Arendtová, která se v roce 1970 zamýšlela nad vztahem moci a násilí v souvislosti s nebývalým technickým rozvojem zbraňových prostředků a došla k závěru, že násilí mocných je vlastně výrazem jejich bezmoci.⁸ V tomto smyslu může být do tohoto způsobu přemýšlení o strukturálním násilí zařazen i francouzský filozof Michel Foucault, který rozpracoval teorii (historického) podmaňování člověka cestou racionalizace, respektive využitím biomoci.⁹ Pod tímto zorným úhlem viděno, pak každá nově vytvářená sociální kontrola nebo jen pokus o ní může být vydáván za jistý druh strukturálního násilí.

Teorie diskurzivního násilí pak problematizuje především rozdíl mezi slovy a činy, a věnuje se primárně slovně produkovanému násilí. Zásadní význam termínu „diskurzivní násilí“ tkví jednoduše řečeno v tom, že je zkoumáno každé „násilí“, ke kterému dochází v psané nebo mluvené projevu. Při zadání sousloví „diskurzivní násilí“ do vyhledávače Google Books zjistíme, že tento výraz poprvé použil jistý Oliver Elton v roce 1890 a pak se objevuje v různých manifestech avantgardy a od poloviny dvacátého století stále častěji v nejrůznějších semiotických a kriminologických spisech. V našem kontextu se ale jeví nejdůležitějším textem kniha Slavoj Žižeka věnovaná násilí, která v českém překladu vyšla v roce 2013 (kupodivu) v „ponorném“ nakladatelství Rybka publishers.¹⁰

V problematice věnované násilí tento slovinský filozof, psychoanalytik a kulturní kritik analyzuje fenomén násilí ve všech jeho viditelných i méně viditelných aspektech

5 M. HAVELKA, „Stratifikční násilí“, v tisku.

6 Bertolt BRECHT, *Me-ti. Buch der Wendungen*, Frankfurt a. M. 1965, (kniha je dnes dostupná v aktuálním sedmém vydání).

7 Herbert MARCUSE, *Der eindimensionaler Mensch. Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft*, (původní vydání: *One-Dimensional Man*, Boston 1964), Neuwied 1967.

8 Hannah ARENDT, *Macht und Gewalt*, (původní vydání: *On Violence*, New York 1970), München, Zürich 1970. Česky: *O násilí*, Praha 1995.

9 Michel FOUCAULT, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, (*Surveiller et punir: naissance de la prison*, Paris 1975), Praha 2000.

10 Slavoj ŽIŽEK, *Násilí*, Praha 2013.

a pátrá po jeho příčinách v souvislosti s individuálními zločiny, teroristickými útoky, fundamentalismem, týráním zajatců, násilnými výbuchy občanské nespokojenosti či v souvislosti s mezinárodními konflikty a válkami apod. Přitom si klade otázku, zda není naše fascinace těmito viditelnými projevy násilí právě to, co nám znemožňuje vidět jeho podstatu. Vždyť násilím se zviditelňují ti, co ve skutečnosti zůstávají ničím, trpí svoji bezvýznamností. Podle Žižeka bychom se měli naučit odpoutat se od „fascinující vábníčky přímo viditelného násilí“, páchaného jasně identifikovatelným původcem a chápaného jako narušení „normálního“, pokojného stavu věcí a věnovat pozornost spíše násilí „symbolickému“ či „diskurzivnímu“, tedy tomu násilí, které je vtěleno do řeči a slov.¹¹

Vyznat se v definicích a variantách fenoménu násilí a v labyrintu jeho koncepčních uchopení dnes vyžaduje začít zkoumat tento problém nejdříve prostřednictvím encyklopedií a příruček. V tomto směru může každému zájemci významně napomoci výše citovaná, německy psaná příručka *Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch*, kterou v roce 2013 uvedli do intelektuálního provozu Christian Gudehus a Michaela Christ. Tato „interdisciplinární příručka“ okamžitě na sebe strhla zaslouženou pozornost, o čemž svědčí i její četné a pochvalné recenze.¹² Splňuje totiž nejvyšší nároky na kvalitní, poučený a přitom autorsky originální text, který není pouhým strohým výčtem hesel či sumou poznatků bez subjektivního přístupu a bez vymezení badatelských perspektiv. Už samotné rozčlenění látky do kapitol je velmi poučné a inspirativní a poskytuje návod, jak pracovat s fenoménem násilí. Vedle systematickosti této „příručky“ nechybí právě ona geneze a programatika výzkumu fenoménu násilí. Násilí jsou editoři se svými spoluautory schopni nalézat a dešifrovat ve všech humanitních disciplínách a dovést je až na hranu současné poznatelnosti, o čemž svědčí už úvodní kapitola zabývající se právě definicí násilí. Druhá část této příručky se zabývá kognitivními a také emotivními kontexty násilí (*Rahmungen der Gewalt*), v nichž se násilí vyskytuje. Konkrétně pak jde o taková „hnízda“ výskytu násilí jako je výchova, změna klimatu, válka, nacionalismus, rasismus, náboženství, sexualita a charakteristika potlačovatelských složek anebo dokonce sem patří násilí páchané na zvířatech.

Druhý oddíl obsahuje praktiky násilí. Pojednáno je zde například o amoku, atentátu, bombardování, mučení, popravě, vraždě, pogromu, mobbingu, znásilnění či únosu. V každém hesle pak jde především o popsání, jak se tato násilná praktika provádí. Dále následují hesla, která se věnují průvodním jevům, prevenci a důsledkům násilí, kde se tak trochu disparátně nachází vedle sebe hesla zločinci, oběti, emoce, tělo, pohlaví, prostor, bolest či prevence anebo i záchrana, respektive pomoc před násilím. Následuje kapitola o reprezentaci násilí, čímž autoři mají na mysli zobrazení násilí v literatuře, umění a v médiích včetně internetu a reprezentantů kolektivního násilí.

11 Žižekova kniha je ale také pokusem o obranu tzv. „emancipačního“ násilí. Viz esej Tomáše Kordy *Ke knize Slavoj Žižeka* uveřejněný v *Solidaritě* na: <http://solidarita.socsol.cz/2014/teorie/esej-ke-knize-nasil-slavoje-zizeka> (ověřeno 20. 12. 2015), anebo Ondřeje Slačálka *Jak odprásknout systém* uveřejněný v *A2* na: <http://www.advojka.cz/archiv/2010/23/jak-odprasknout-system> (20. 12. 2015).

12 Srovnej například: recenze Richarda Utze na: <http://www.socialnet.de/rezensionen/15029.php> a Petera Imbusche na: *H-Soz-Kult*, <http://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-20865> (10. 4. 2015).

Zřejmě nejzajímavější kapitolou pro historika představuje oddíl o pojetí výkladu násilí v jednotlivých humanitních oborech (antropologie, historiografie, filozofie, sociologie, psychologie, kriminologie, literární věda) a nakonec i při výzkumu mozku a dokonce jeho výskyt ve sportovních disciplínách. Historiografické heslo zpracované Elisou Mainländer zaujeme fundovaností a především i svými přesahy ovšem jen do anglosaského intelektuálního prostředí. Poslední část publikace tvoří odkazy na bibliografické a jiné odkazy. Příručka obsahuje za každou kapitolou seznamy odborné literatury (ovšem bez internetových odkazů).

Celkově lze shrnout, že se Christianu Gudehusovi a Michaelu Christ, kteří pracují v „Norbert Elias Center for Transformation Design & Research“ na universitě ve Flensburgu, podařilo sestavit s několika desítkami spolupracovníků (nechyběl například ani Alf Lüdke), systematickou, kompaktní, aktuální a velmi informativní příručku o násilí, která umožňuje rychlý vhled do problematiky. Díky tomu, že tato příručka je založena kulturně historicky, nabývá obecné srozumitelnosti a přístupnosti pro širokou odbornou i laickou veřejnost. I když diskurzivní násilí nezná a kontroverze nepřestuje vyjma drobné kritiky Galtungova konceptu násilí jako důsledku sociální nerovnosti, jedná se o mnohostranně užitečné dílo.

Milan Hlavačka

Jochen BÖHLER – Włodzimierz BORODZIEJ – Joachim von PUTTKAMER (Hrsg.)

Legacies of Violence. Eastern Europe's First World War

(= Europas Osten im 20. Jahrhundert. Schriften des Imre Kertész Kollegs Jena, Bd. 3)

München, Oldenbourg Verlag 2014, 334 s., ISBN 978-3-486-74195-7.

Obraz Velké války je dosud převážně určován děním na západě, válka ve středovýchodní a jihovýchodní Evropě však dokumentuje civilizační rozklad v pokud možno ještě radikálnější podobě. Válečné dění let 1914–1918, popřípadě širší krizové období let 1912–1923 představuje jakési rozvodí mezi 19. stoletím, věřícím v krocení násilí, v parlamentarismus, pokrok a rozum na jedné, a totalitářským otřesem ve znamení opovrhování lidským životem a znehodnocení liberálních hodnot na straně druhé. K tomu patřilo také smazání hranic mezi státem a společností, vojáky a civilisty. Je pravda, že předválečná západní civilizace, např. ve své koloniální periferii nebo v excesech americké občanské války, vykazovala řadu nebezpečných trhlin či slepých míst, jakoby předznamenávajících budoucí barbarství; není však důvodu tyto tendence pokládat za logický úvod do věku „imperialismu“ (anebo interpretovat východoevropské excesy jako „doznívání 19. století“, např. průvodní jev opožděného budování národních států).¹

1 Jörg BABEROWSKI, *Der Anfang vom Ende. Das Zarenreich im Ersten Weltkrieg*. In: Osteuropa 64, 2014, č. 2–4, s. 19: „Nebyly to moderní národní státy, nýbrž předmoderní mnohonárodnostní říše, které se staly semeništem eliminačního nacionalismu a xenofobie. První světová válka skončila s pragmatickou národnostní politikou autokracie a roznítla orgie násilí ohromných rozměrů.“ Toto tematické trojčíslo časopisu připravili: Manfred SAPPER – Volker WEICHSEL (ed.), *Totentanz. Der Erste Weltkrieg im Osten Europas*, Osteuropa 2–4/2014, 424 s. (včetně obrazové přílohy).

Válka na východě nebyla izolována od bojišť na západě, naopak: neschopnost nebo neochota izolovat její „archaické“ jevy teprve roznítla velká konflagrace. Nebyla také pouze vedlejší scénou rozhodujícího zápolení na západě, a válečná „kultura“ násilí, absolutizace vlastní věci, manichejský jazyk (Jörn Leonhard) nebyly západnímu konfliktu cizí, stejně jako neschopnost kompromisu. Válka na východě se snad lišila jen zvláště barbarským způsobem zacházení s civilním obyvatelstvem. Proti západním parametřům tradičních mezistátních konfliktů stála na východě slabá státnost. Ta spolu s nekompetentním vedením bojů dala průchod „předcivilizačním“ podobám násilí: od bití a bezohledného obětování vojáků, až po olupování, vyhánění a pobíjení „jinonárodního“ obyvatelstva. Chyběly pevné hranice, víceméně se kryjící s etnickými, zpravidla se nedostávalo ani civilní kontroly ozbrojené moci. Konflikty etnické a sociální se často překrývaly a vzájemně stupňovaly, fronty opětovně přecházely v obou směrech a zanechávaly za sebou spoušť, nejednou i mocenské vakuum vyplňované masami dezertérů, uprchlíků i ryze kriminální zvlí a pogromy; „prázdný prostor“ v neposlední řadě přitahoval neobvyklé formy a techniky okupace, a ovšem též nebezpečné utopické fantazie.²

Těmto a dalším otázkám se v dubnu 2012 věnovala konference, pořádaná jenským kolegiem Imre Kertésze, jejíž doplněný a rozsáhlými odkazy provázený anglický protokol nedávno spatřil světlo světa. Je třeba konstatovat, že ve svém celku předjímá, významně rozšiřuje a prohlubuje záběr pražské konference k témuž tématu z května 2014. Jako zastánce teze o první světové válce coby „zárodečné katastrofě dvacátého století“ hned dodávám, že se necítím nijak kriticky dotčen hledáním at starších kontinuit („modernizace“, budování národních států) nebo naopak problematizací jednoty obou světových válek (teze o „nové třicetileté válce“). Dějiny nejsou logickým procesem; záleží také na tom, jak budeme definovat 19. století a jeho krize, které nebyly jen krizí nadnárodních říší, natož aby válka byla „katalyzátorem moderny“.

Jenský historik východní Evropy Joachim von Puttkamer si úvodem položil některé z těchto otázek, byť pod poněkud jednoduchým mottem zhroucení a obnovování politické autority. Spojil tím různorodé dění v Polsku a baltských zemích, Srbsku a Bulharsku do jediného kontextu s revolučním Ruskem; společným jmenovatelem se mu zdá být kombinace národní mobilizace se „sociální emancipací“, tedy snad až příliš neutrálním výrazem pro chaotické násilí, neberoucí na zřetel hlediska *občanské společnosti*. Puttkamer nicméně souhlasil s tím, že prvky diskontinuity byly silnější nežli rys katalyzátoru, „acceleration of existing developments“ (s. 22). Kanadský balkanista Mark Biondich se zaměřil na speciální problematiku hraničních oblastí, *shatterzones* nadnárodních imperií, které byly v důsledku své etnické, náboženské a politické roztržiténosti a mnohoznačnosti zvláště vystaveny tvrdému homogenizačnímu násilí jen nominálně „národních států“. Biondich věnoval pozornost starším sporům o Makedonii a balkánským válkám 1912–1913, které – ve shodě se zprávou Carnegieho nadace z roku 1913 (r. 1993 aktualizovanou G. F. Kennanem) – pochopil jako prefiguraci totálních válek 20. století. Barbarská tvář

2 Problémy a literaturu teď shrnuje Jochen BÖHLER, *Europas „Wilder Osten“. Gewalterfabrungen in Ostmitteleuropa 1917–1923*, Osteuropa 64, 2014, č. 2–4, 141–156.

těchto konfliktů v jeho očích nebyla ani tak důsledkem „balkánských tradic“ – „primordial hatred“ popřípadě „inherent nature of the borderland“ (s. 50), jako spíše průvodním jevem dohánějícího nacionalismu, arci na území nacionální strukturaci se přičítám.

Jenský historik Jochen Böhler se soustředil na neregulérnosti východoevropské války, počínaje ruskou taktikou spálené země při ústupu a deportacemi podezřelých menšin (roku 1917 dosáhl počet evakuovaných šesti miliónů). Metody terorizování, trestných výprav, loupení a ubíjení civilistů bez zřetelné meze přecházely v barbarství občanské války: Absence státních struktur měla za následek neomezenou zvlášť paravojenských oddílů, bez ohledu na barvu jejich praporů.³

Birminghamský historik Jonathan Gumz v úvahách o teorii a praxi válečné okupace zjistil, že právě překvapivě, postupné opouštění mezinárodních norem, k nimž se státy zavázaly před rokem 1914. Když zakazovaly ozbrojený odpor proti faktické okupaci druhým státem, předpokládaly ovšem zásadní rozlišování mezi kombatanty a non-kombatanty. Podle autora tyto normy porušovaly zejména ruské armády, a rozklad státních struktur posléze změnil zásady okupačního práva v cár papíru. Ne dosti přesvědčivě s tím autor spojil skutečnost, že po válce nově získaná nepevná suverenita nerada snášela různorodé pokusy o své omezování (s. 86).

Na válečné okupační praktiky se soustředil i Stephan Lehnstädt, působící ve varšavském Německém historickém ústavu. Na základě srovnání situace v obsazeném („osvobozeném“) Polsku, na Litvě, Ukrajině, Rumunsku a Srbsku, zvláště míry donucování při rekrutování pracovních sil a dodávkách potravin, došel k nejednoznačnému výsledku: formy nebyly nikdy jen násilné, a nelze najít velký rozdíl v tom, byla-li správa v rukou německých nebo rakouských. Rozhodoval spíše stav a struktura daného okupovaného území.⁴

Zajímavý je příspěvek britského historika Roberta Nelsona z windsorské university, který se zabýval *utopii volného prostoru*, pocházející původně ze zkušenosti severoamerické „vnitřní kolonizace“. Zprvu spíše nedůsledně se jí chopily pruské úřady na Poznaňsku, později i balkánské státy v anektovaných jinonárodních teritoriích (Makedonii, Thrákii); po roce 1915 vznikl plán „vyčištěného“ německého hraničního pásu na východě, který zůstal zatím na papíře, kdežto otomanské deportace se staly skutkem, někdy s genocidálními následky. Nacistický holokaust se podle Nelsona nezrodil náhle, „outside the trajectory of German thinking about Eastern Europe“ (s. 127), ani mimo širší kontext snah věku nacionalismu o zbavení se nepatřičných menšin.

Předjímání barbarských praktik bylo i tématem Macieje Górného z varšavského Německého historického ústavu,⁵ který prošetřil popularizace rasové antropologie

3 Plynulý přechod od válečného k paravojenskému násilí dokládá teď Ljudmila NOVIKOVA, *Kontinuum der Gewalt. Der Norden Russlands 1914–1920*, Osteuropa 64, 2014, č. 2–4, s. 157–170.

4 Na jiném místě autor zkoumá německou a rakouskou okupační správu „kongresovky“ – spíše blahovolně-imperiální než kolonizační a germanizační. Současně prováděný geograficko-statistický průzkum neměl bezprostředně politický ráz, ale naznačoval, že se obě císařství nepokládala za dočasné okupanty. (Stephan LEHNSTAEDT, *Imperiale Ordnungen statt Germanisierung*, Osteuropa 64, 2014, č. 2–4, s. 221–232.)

5 Srovnej nejnověji: Włodzimierz BORODZIEJ – Maciej GÓRNY, *Nasza wojna*, Tom 1, Imperia 1912–1916, Warszawa 2014.

z válečných aktivit rakouských a německých antropologů v zajateckých táborech. Tyto výzkumy, původně vedené spíše etnologickým zájmem, byly snadno zneužitelné, např. tezí o údajné mongolizaci Rusů oproti prý dinarským Ukrajincům a „viselské rase“ převažující u Poláků. Bez zřetelného práhu tyto vědecky sporné nauky přecházely v teorie rasové nadřazenosti dalších národů – Srbů, Finů, Poláků, Maďarů atd.⁶ Górný uzavřel své šetření tezí, že první světovou válkou se namnoze ztrácela hranice mezi „národem“ a „rasou“, takže posléze nejen nadace SS *Abnenerbe* mohla plynule navázat na učení antropologů doby válečné a poválečné.

Piotr Wróbel, historik Polska z torontské univerzity, informoval v poučném rozsáhlém přehledu o pozadí a rozměrech protizidovských násilností za války a po ní. Situace 4,9 miliónu Židů v „kongresovce“ a západoruském „regionu osídlení“, stejně jako 2,25 miliónu na rakousko-uherské straně se rokem 1914 prudce zhoršila: Ze západoruských gubernií byli Židé deportováni na východ, z rakouské Haliče utíkali na západ. Němci vstupující v srpnu 1915 do Varšavy, byli vzhledem k ruským diskriminacím vítáni, ale vznikající polská samospráva se k židovským participačním snahám chovala odmítavě. Po ruském zhroucení upadly západní provincie v chaos a nekontrolovatelné násilí: Zvláště na Ukrajině, ale vlastně všude se snadným terčem loupení a vraždění stávalo židovské obyvatelstvo, které se za neexistence jakéhokoli právního řádu octlo mezi mlýnskými koly. Důležitý je poznatek, že k nesankcionovanému vyhánění a brutálním pogromům přibyla ztráta dosavadních ekonomických funkcí, takže se židovské komunity („štetl“) proměnily v masy nevitáných, zbídačelých utečenců, ne-li předmět šikan „hygienické policie“. Wróbel došel k extrémnímu závěru, že případná nová válka ve středovýchodní Evropě by s největší pravděpodobností i bez německé iniciativy vyústila v protizidovské násilnosti širokých rozměrů (s. 207).⁷

V Dublině působící historik Robert Gernwarth navázal statí o protirevolučním paravojenském násilí v poražených státech střední Evropy – Německu, Rakousku a Maďarsku. Společným rysem paravojenské subkultury byla neschopnost části demobilizovaných vojáků najít tváří v tvář poválečným převratům a ponížené vlasti cestu zpět do civilního života. Nešlo ale pouze o válkou brutalizované veterány: Mnoho mladších, až druhotně mobilizovaných mužů bylo připraveno z vnitřní potřeby vyrovnat se frontové generaci užít bezohledného násilí vůči „vnitřnímu a vnějšímu nepříteli“. Pravicové nacionalismy všech tří zemí se podle Gernwartha radikalizovaly i navzájem; měly konec konců společného protivníka v bolševismu a rozmáhajících se slovanských sousedech (ve Slezsku, v Korutanech, na Slovensku), ale i v Židech, ztotožňovaných se všemi poválečnými zly (s. 226).

Julia Eichenberg z berlínské Humboldtovy univerzity si na základě různorodé polské válečné zkušenosti položila zajímavou otázku po roli donucování a spontánní

6 Dovoluji si v této souvislosti upozornit na dosti výjimečnou publikaci České akademie věd a umění z pera antropologa Jindřicha Matiegky a jeho spolupracovníků: Karel WEIGNER (ed.) *Die Gleichwertigkeit der europäischen Rassen*, Praha 1935 (163 s.). Autoři mj. rozlišují mezi zavrhanou „rasovou hygienou“ a pozitivně hodnocenou eugenikou.

7 Praktiky zvláště carských armád vůči Židům a jejich vojenské kariéry už po březnové revoluci 1917: Oleg BUDNICKIJ, *Dienst in der Höhle des Löwen. Juden in der russischen Armee*, Osteuropa 64, 2014, č. 2–4, s. 171–184.

účasti na válce. Dva milióny Poláků setrvačně sloužily v armádách tří císařství. Pro polskou historickou paměť to byla „zapomenutá válka“, zatímco oficiální mýtus, podobně jako v československém případě, se soustředil na hrdinství dobrovolnických sborů a na jejich roli při formování nového státu. Eichenbergová dovodila, že tyto dobrovolnické jednotky, kterým obvykle veleli bývalí c. k. důstojníci, se nelišily od paravojenských, vyznačovaly se obdobně nízkou kázní, ale i nevelkým spontánním vlastenectvím.⁸ Jejich stav nebyl prostým následkem válečného zesurovení (jak soudí George Mosse), ale spíše vedlejším jevem celkové traumatizace společnosti, včetně smazání hranic mezi různými druhy konfliktu – které se později konstruovaná národní paměť snažila redukovat na jediný heroický epos.

Vídeňský historik východoevropských dějin Philipp Ther problematiku doplnil tématem *etnického čištění*, které neomezil na rámec let 1914–1918. Podle něho byly balkánské války bodem obratu, zejména v důsledku brutálního zacházení s nově anektovaným muslimským obyvatelstvem a diskriminace menšin v rámci monoetnicky pojatých států. Kolem 890 000 lidí ztratilo domov ještě před světovou válkou. Role pachatele a oběti se přitom střídaly: Turci se zbavovali maloasijských Řeků, jen v roce 1914 dosáhl počet nedobrovolně vystěhovaných 100 000. Autor pak – zvláště na známých příkladech západoruských a východoanatských miliónových deportací – doložil, jak válka radikalizovala etnické rozdělení a jak idea etnické homogenity postupně zdomácněla i v diplomatických a vědeckých kruzích (George A. Montandon, 1915, Siegfried Lichtenstädter, 1917). Snahy o *épuración* po skončení Velké války tak vedly k novým vlnám utečenců popřípadě k institucionalizaci nedobrovolných „výměn“ (Neuilly, Lausanne), jen polovičatě provázených snahami o zabezpečení práv menšin. Je ovšem otázka, můžeme-li s Thorem zobecnit: „The key development of the decade after 1912 was the institutionalization of violence against minorities in single states and at international level“ (s. 284).

Sborník uzavírá stať známého tübinského historika novějších ruských dějin Dietricha Beyraua o násilnostech na území revolučního Ruska, počínaje zhroucením carské státní autority koncem roku 1916, které vyústilo ve spontánní anarchický „třídní boj“, excesivní násilí („štykokratia“, vláda bodáku), loupení a masakry. Bolševická moc na ně plynule navázala svým pojetím vlády jako *pokračování války odlišnými prostředky* (s. 292) a neschopností ke kompromisu. Tyto metody občanské války vládly i po jejím skončení, a obracely se proti „kulakům“, NEPmanům a stále novým skupinám podezřelých; Vzhledem k tomuto teroristickému vládnutí mizely hranice mezi „svobodnou“ a nucenou prací.⁹ Beyrau podtrhl význam fetišu monolitismu a jazyka násilí, který bolševikům znemožňoval přechod k pragmatičtější praxi; násilí se přitom neomezovalo na vnější teror a pracovní tábor, a snažilo se transformovat vědomí lidí, v krajním případě pomocí technik rozkladu osobnosti.

8 O nedůvěře obyvatelstva vůči legiím a lojalitě vůči starému režimu: W. BORODZIEJ – M. GÓRNY, „In der Feuerlinie sind alle gleichberechtigt“ *Zur Loyalität der Nationen im Ersten Weltkrieg*, *Osteuropa* 64, 2014, č. 2–4, s. 91–108, zde s. 101n. Julia EICHENBERG – John Paul NEWMAN, *Aftershocks. Violence in Dissolving Empires after the First World War*, *Contemporary European History* 19, Special Issue 03, August 2010, s. 183–194.

9 Vsesojuznaja Komunističeskaja Partija, VKP, si tehdy vysloužila čtení *Vtoroje Krepostnoje Pravo*, druhé nevolnictví.

Beyrauův výklad zahrnul i druhou světovou válku, která byla pro většinu obyvatel nepřetržitou katastrofou, ať v důsledku německých forem genocidálního válčení nebo posléze neprávem romantizovaného partyzánského teroru. Milión sovětských vojáků se ocitl před vojenskými soudy, a 157 000 jich bylo odsouzeno k smrti (s. 310), 20 % vojáků propuštěných z německého zajetí skončilo v sibiřských lágrech. Dlouholeté autorovo bádání o sovětské historii nakonec kapitulovalo před úkolem najít pro všechny orgie násilí racionální vysvětlení.

Také náš závěr nepředstírá, že má k propadům dvacátého století klíč. S freiburským historikem Leonhardem, který recenzovaný sborník okomentoval, budeme opatrní při hledání jednoduchých „retrospektivních kauzalit“. Víme, jak snadno poměrně civilizované formy života regredují do podoby „prvobytné hordy“ popřípadě na ony *shatter zones* státních ruin, a „liberal pasts did not immunize against the Manichaeism of ‚us‘ and ‚them““ (s. 325). Násilí je člověku inherentní a civilizované soužití je vždy třeba znovu institucionalizovat a zevnitř posilovat; křehká stavba společnosti snadno zakolísá, když lidé propadají strachu a slyší na demagogy.

Svět před rokem 1914 rozhodně nebyl bez vad, ale tyto kazy (svět kolonií, imperialismus, rasismus, sociální diskriminace, ale i technokratické utopie) jej nevyčerpávaly; nebyly ani katalyzátorem revolučního pokroku, spíše pastí regresu. Patrně naprogramovaný ústup Evropy z centra moci a prestiže se mohl přinejmenším uskutečnit konstruktivněji; ale i poválečný pořádek mohl být se Spojenými státy americkými jako garantem bezmocné Společnosti národů méně vratkým. Zajisté: „nejhorším druhem státu je absence státu,“ jak dovozuje většina příspěvků jenského sborníku – podnět k zamyšlení nad naivní představou pokroku v důsledku zhroucení velkých nadnárodních monarchií, které bylo dílem první světové války. Proti argumentu, že největší humanitní katastrofy dvacátého století vycházely právě od – totalitních – států, lze namítnout, že tyto státy se samy zformovaly podle obrazu *Velké války*, v neposlední řadě v důsledku jejích východních zkušeností.

Bedřich Loewenstein

Susanne HAMSCHA

The Fiction of America. Performance and the Cultural Imaginery in Literature and Film
Frankfurt – New York, Campus Verlag 2013, 334 s., ISBN 978-3-593-39872-3.

V mezinárodní historiografii hojně recenzovaná kniha je dalším v řadě pokusů vystihnout podstatu novodobé identity národa či státního útvaru a zejména odhalit procesy, jejichž vektorovým součtem tato identita vzniká, ať již se jedná o mimovolné působení ponejvíce kulturních aktů, které naplní veřejné očekávání, nebo o záměrnou manipulaci elit s kolektivní sebereflexí. Jako objekt případové studie zvolila autorka identitu federace-národa Spojených států amerických, které již z povahy svého historického dědictví a konečků i ústavní definice disponují relativním minimem ingrediencí, jež tvoří obvyklé jádro identifikační stability. Hamscha musí tedy hledat proměnlivou podstatu efemérního *americťví* (Americanness), souboru skutečných či fiktivních hodnot a vlastností,

kteří „Američané“ považují za profilové pro vnímání kolektivního *já* a ztotožnění se s ním v historickém i současném rozměru.

V ambiciózní práci lze vedle celé škály teoretických odboček rozlišit několik hlavních inspiračních proudů, které se uplatnily v evropsko-americkém intelektuálním prostředí posledních desetiletí. Dva z nich patří k formativním rysům tzv. postmoderní situace: jedná se jednak o dědictví nového historismu, který pracuje prakticky výlučně s texty jako zdroji poznávací analýzy, jednak o foucaultovské vnášení terminologických novotvarů s iluzivním, spíše naznačujícím než přesně definovaným obsahem, jejichž rozvolněnost odráží charakter „tekuté modernity“. Třetím inspiračním zdrojem se zdá být relativně nedávná (kolem roku 2000) invaze konceptu teatralnosti (*theatricality*), který interpretuje svět kultury, ale i politiky a veškerého veřejného dění včetně historie v termínech divadelního představení.¹ Celým výkladem pak prolíná derridovský odkaz a všudypřítomné hledisko de/konstrukce, byť zejména v literárních pasážích hraničí se sofistikovanou literárněvědnou analýzou a interpretací.

Prostřednictvím této teoretické synkreze autorka v poněkud chtěném rytmu klasického dramatu (prolog, tři dějství a epilóg) dovozuje vznik a evoluční proměny „americtví“, jak se manifestují v oficiální prezentaci, ve vysoké i lidové kultuře i v masově přijímaných postojích.² V úvodu, tedy *prologu* je čtenář seznámen s podstatou postmoderního modu vnímání a výkladu světa jako divadla, a to v jeho dobových performativních aktech i v následných konstitutivních normativích. U vědomí síly symbolu probíhaly velké historické akty moci i revolty odedávna v režijní inscenaci, která měla cestou ritualizace a posléze ukotvení v tradici dosáhnout statutu nezvratnosti a neměnnosti dotyčné události. Jak patrně poprvé poukázal Jacques Derrida, pro americkou historickou zkušenost je takovým iniciačním divadelním představením či performancí („zakladatelským scénářem“) Prohlášení nezávislosti, na jehož příkladu autorka prezentuje jednotlivé složky teatralnosti.³ Od Derridy si vypůjčila i další klíčovou interpretační kategorii, totiž přítomnost strašidel (*spectrality*) v obecném dějinném povědomí.⁴ Módním konceptem strašení či pronásledování přízraky (*haunting*) se historikové snaží postihnout, jak minulost petrifikovaná dobovými inscenacemi doléhá na vnímání současnosti, přičemž kolektivní paměť

1 Mezi klíčové „diskursivní autory“ náleží příspěvatelé sborníku Tracy C. DAVIS – Thomas POSTLEWAIT, *Theatricality: Theatre and Performance Theory*, Cambridge University Press (UK) 2003.

2 Názvu dominující slovo *fiction* zde znamená jak fikci, výplod „kulturní představivosti“, tak i doslovný překlad – román ve smyslu velkého národního příběhu.

3 J. Derrida v roce 1976 v přednášce na Virginské univerzitě; text publikován několikrát, poprvé jako *Déclarations d'Indépendance* v Jacques DERRIDA, *Otobiographies: L'enseignement de Nietzsche et la politique du nom propre*, Paris 1984.

4 Jacques DERRIDA, *Spectres de Marx: l'état de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale*, Paris 1993, je ovšem ostrou kritikou liberálního (demokratického) kapitalismu; odvozená myšlenka hauntologie (od anglického *haunt* – pronásledovat, strašit) byla mnoha sociálními teoretiky odmítnuta. Stojí za pozornost, že Hamscha v úvodním textu neodkazuje na inspiraci francouzským levicovým filozofem, nýbrž na pozdější transmutace obsahu a smyslu tohoto eluzivního pojmu v kulturologických studiích Melvina Carlsona, Richarda Schechnera a Josepha Roache.

si podobu a význam opakovaných inscenačních rituálů přetváří, „reartikuluje“ v duchu získané zkušenosti a okamžité poptávky.⁵

Pro zkoumání optikou teatralnosti a pronásledování strašidly je americká minulost zvláště vhodná, a to – zdánlivě paradoxně – svým nedostatkem dramatických „velkých dějin“ evropského střihu; objektem diskursivních korektur se tak stává především stále aktuální vztah většinové společnosti k menšinám, nikoli časem blednoucí projekce vítězů a poražených. K tomuto svébytnému fenoménu pak přistupuje americká kulturní demokracie ve smyslu mimořádného podílu masových médií a lidové/populární kultury, do níž od nedávna razantně vstupuje virtuální prostor, na vytváření obecně přijatého vlastního obrazu. Re-inscenace Prohlášení nezávislosti jako mýtické inkarnace ctností a hodnot „pravé“ Ameriky autorka dokládá jak veřejnými výstupy během volebních kampaní, tak zejména průlomovými počiny poválečné kinematografie; kultovní filmy Rocky či Filadelfie na symboly obtížené scéně hlavního města revoluce směřují po různých liniích – sociální, rasové, genderové, sexuální orientace – k rozšíření definice osvícenského ideálu rovnosti, zároveň však konfliktní menšinové loajality poukazují v duchu Frantze Fanona na složitost a záludnost takového úkolu.⁶

Teorie performance (inscenace) jako reakce na existenci historických příznaků obrací pozornost k antipodu inflačního konceptu historické paměti, totiž procesu zapomínání – vytěšňování nepříznivých faktů a jevů z národního příběhu a kolektivního vědomí; inscenace pak slouží ke sjednání nového společenského konsensu o identitě, který do svého diskursu ony příznaky alespoň zčásti inkorporuje. Emocemi a očekáváním nabitě fantazie Ameriky (USA) jako zaslíbené země či utopického ideálu nabízejí v konfrontaci s realitou celou řadu příležitostí ke stále novým inscenacím-dohodám ohledně identifikačního konstruktů. Vedle plejády dalších teoretiků kulturní antropologie odkazuje autorka zejména na Assmanův koncept inventáře kulturní paměti, souboru ikonických textů, artikulací a performancí, s nimiž se tyto re-inscenace musí vypořádat. Model kulturní paměti a její rekonstrukce tak může být jedním z východisek pro následující kapitoly, v nichž Hamscha sleduje setrvalost a metamorfózy konstitutivních rysů americtví v podmínkách moderní a postmoderní situace.

Dva „akty“, v nichž spočívá těžiště výkladu, si kladou za cíl doložit na vybraných příkladech proces „performativní konstrukce americtví“, kterou autorka vnímá jako

5 Opakované inscenace (*reenactments*) historických osobností a s nimi spojených dějů, které se objevují zpravidla v oblasti kultury (literatura, divadlo, film) či populárního dějepiscetví, jsou v současnosti častým nástrojem výkladu sociokulturních a mentalitních dějin, nicméně přinejmenším v domácí historiografii lze stěží hovořit o jejich přemnožení, jak uvádí Miloš ŘEZNÍK (recenze na M. Brook, *Popular History and Fiction*, ČČH 113, 2015, s. 538–542). Celá škála výkladových kategorií tohoto antropologizujícího směru (*reenact*, *reinvent*, *rearticulate*, *renegotiate*) dosud čeká na standardizaci národních jazykových ekvivalentů.

6 Frantz FANON, *Peau noire, masques blancs*, Paris 1952 (první anglický překlad *Black Skins, White Masks* je z roku 1967). Tento ikonický autor postmoderního diskursu jinakosti, který do otázky rasismu vnesl psychologické a lingvistické aspekty, kupodivu na dvacetistránkovém seznamu literatury chybí, podobně jako další postmoderní klasik (mj. právě v oblasti psychologické dekonstrukce filmového média) Slavoj Žižek.

promyšlenou strategií, „scénář“ pracující s divadelními efekty. Jeviště pro nové inscenace připravila hluboká krize z národním prožívání revolučních ideálů a příslibů, jež se v polovině 19. století ukázaly jako sociálně nenaplněné a navíc ohrožené rozpadem Unie. Impulsem pro změny revolučního dědictví kulturní paměti a pro podstatné zásahy do jeho rejstříku byla vedle deziluze z neuspokojivé reality především snaha vrátit zakladatelské iluze, vnímané jako esence americtví, do života jejich novým uchopením. Perspektivu obecně přijatelné americké identity, odpovídající zkušenosti současníků, nabídla vrcholná díla Emersona, Thoreaua, Hawthorna a Whitmana, autorů tzv. americké renesance; teprve ta dodala imaginární entitě národa, sevřeného idejemi osvícenského racionalismu, potřebnou emocionální dimenzi, v jejíž ikonografii byly nezřetelné a polozapomenuté koloniální mýty (puritánství, individualismus) přetvořeny podle poptávky modernizačních traumat.

Transfiguraci americtví, jak je dovršena ve světě myšlenek, hodnot a symbolů americké renesance a ztělesněna v ideální podobě bílého muže – středostavovského protestanta, považuje Hamscha za ikonický výchozí model, jenž v dalších re-inscenacích procházel spíše povrchními než principiálnímu rektifikacemi. Teprve s příchodem postmoderního světa jinakosti a korektnosti dochází k oživení fantómů, jejichž existence je v klasických textech (Assmanově identifikačním archivu) latentně přítomna, a k jejich invazi do viditelného plánu či přímo do popředí kulturní imaginace, již performativními akty vtiskují nové „paměťové figury“. Pod záplavou ambiciózních teoretických odkazů lze identifikovat nejvýraznější stopu Derridovu: vedle zmíněných přízraků především jeho jen okrajově zmíněnou teorii parodie, podle níž každý mainstreamový diskurs v sobě obsahuje několik možných, často subversivních čtení a interpretačních potenciálů.

V následujících dvou kapitolách zkoumá autorka tento metamorfnní proces na jednotlivých konstitutivních rysech ideálního „americtví“ či bezgenderového Američana, jimiž jsou individualismus, soběstačnost, racionální jednání a v osobním plánu striktní protestantské ctnosti. Postupuje přitom podle jednotného schématu: podrobnou charakteristiku (místy rekapitulaci) zakladatelského scénáře provází odhalování možných přízraků či parodických genů, sleduje se jejich progrese a nakonec ovládnutí původního diskursivního pole v kultovních dílech současné populární kultury. Hned první případová studie, totiž proměna normativního amerického muže jako metonymie pro národní kolektiv, předvádí ohňostroj nápadů, jimiž se ostatně vyznačuje kniha jako celek. Výchozí scénáře zastupuje Emersonův didaktický esej *Americký učenec* (1837), esence moderního americtví emancipovaného od osvícenských ideálů i evropského dědictví, a Thoreauův *Walden* (1854) jako ztělesnění krajní, za hranice protispolečenské vzpoury sahající nezávislosti a sebezpotvrzení.⁷ Hodnoty v těchto dílech proklamované či latentně obsažené se pohybují mimo čas a prostor, nárokuje si univerzální platnost profilu, jímž se Američané vydělují od okolního světa, a jejich komplex tvoří základ sociopolitického systému liberální demokracie. Napohled imperativní kulturní vzorce, jejichž nositeli jsou paměťové figury emersonského učence, Thoreauova poustevníka či Whitmanova poety, nicméně obsahují řadu strašidel, jejichž evokaci

7 Walta Whitmana autorka ponechává poněkud stranou, snad pro notorickou přítomnost subversivních motivů.

v rámci identifikačního příběhu Hamscha demonstruje na hollywoodských kasovních trháčích *Hledá se Nemo*, *Jurský park* a *Spiderman*, které si vybrala jako kontrapozice klasického kánonu. Předně, sám koncept americké odlišnosti v sobě implikuje princip jinakosti, jenž je červenou nití postmoderních re-inscenací. Hlavní hrdina Nema sice napohled vykazuje žádoucí rysy americké mužnosti a svépomoci, toto identifikační dědictví však narušuje pohyblivost genderových rolí a především jeho spoluhráč, jenž svou amnézií a sociální inercií manifestuje odlišný model sociální existence a oponuje standardnímu vnímání času.⁸ Dissentní chování obou protagonistů tak de facto paroduje dominantní diskurs americtví, jenž je nastaven jako výchozí situace, nicméně zároveň jeho emersonovské rysy respektuje podprahovými odkazy na zažité paměťové struktury diváka a dialogem s nimi. Hamscha zde – patrně nevědomky – opět naráží na iluzivnost postmoderní radikální přestavby sociálních vztahů a hierarchií: nejedná se o principiální proměnu ve smyslu zrovnoprávnění „jiných“ subjektů, nýbrž o jejich integraci do světa tradičních amerických hodnot a bůžků, aniž by jej významněji redefinovaly.

Jurský park znamená výzvu další ikoně raného americtví, totiž apoteóze přírody („divočiny“) a soužití s ní jako unikátního zdroje národních kvalit a zároveň protiváze postupující technologické revoluce, jak ji vtělil Thoreau do ságy o Waldenu. Tradiční evropský antagonismus přírody a kultury je v tomto „zakladatelském scénáři“ přetaven do přisvojení divočiny a do její proměny v kulturní koncept, jenž pozitivně spolupracuje na utváření americké svébytnosti. Jurský park naproti tomu zdánlivě obnovuje tradiční konfliktní vnímání, které výrazně drammatizuje až k existenčnímu souboji, nicméně – jak autorka pohotově dokazuje – poselstvím filmu jasně prosvítá thoreauovský příznak interakce s přírodou jako cesty k sebepoznání, případně sebezdokonalení. Okolí Waldenu i ostrov dinosaurů slouží jako projekční plátno k demonstraci Bunyanova archetypu vnitřní pouti stejně jako k oslavě amerického individualismu.⁹ Paralela Whitmana, považovaného za nejvíce „amerického“ z renesanční plejády a pravou inkarnaci národního génia demokracie, s populárním *Spidermanem*, jež staví na přízraku fyzické podoby ideálního Američana a dobových posunech významu a funkce tělesných znaků v komplexu národní identity, činí poněkud dojem povinného tributu, zato v Hermanu Melvillovi shledala autorka širokou škálu interpretačních možností a plně jich využila k uplatnění derridovské metody.

Obsáhlý výklad ideové struktury a významových vrstev Bílé velryby, hodnotný i mimo kontext knihy jako příkladná ukázka literárněvědné analýzy (dekonstrukce), zahajuje třetí „akt“, zaměřený na „anatomii rasy a pohlaví“. Vhodné východisko poskytla již Whitmanova nejednoznačná senzualita, jejíž příznak je v Melvillově veledíle všudypřítom-

8 Z nedostatku rodinných vazeb autorka dovozuje absenci lineárního vnímání času, spojeného s genetickou reprodukcí (existencí potomstva), a naopak přítomnost cirkulární (bezperspektivní) *queer temporality*, jež je popřením samotného principu americtví. Ztráta paměti, běžně vnímaná jako destruktivní, je povýšena na nietzscheovskou podmínku osvobození.

9 Jak ukazují jiní interpreti, čtení Jurského parku může obsahovat množství poloh, např. dialog s principem konzumního kapitalismu (nicméně i ten lze nalézt v Thoreauově waldenské izolaci), dislokaci americké mytické „hranice“ mimo území USA a tedy vývoz „americké cesty“, kritiku technokolonizace či faktické odmítnutí jinakosti.

ný a dle autorky představuje klíčové sdělení jeho výpovědi. Maskulinní bratrství na moři, stírající rasové bariéry, a důsledné fyzické i symbolické oddělení genderových sfér s podtextem misogynství nabízí celou paletu strašidel, která jsou vytěžena v příštích rearticulacích národního příběhu a dohodách o společenském konsensu. Do popředí se razantně prosazují tělesné znaky americtví a vlastnosti spojené s fyzickou aktivitou, nicméně jejich (post)modernizace se stále odehrává na půdorysu tradičních hodnot bílého muže a liberální demokracie, jež jsou v novodobých inscenacích přítomny jako plíživý *product placement*. Jen zdánlivě odplavení předsudků ohledně podoby amerického idolu, jež započal Melvillův multidimensionální, nejistou identitou vybavený vypravěč, a vytrvalost stereotypů kulturní paměti dokládá Hamscha na kultovních *Čelistech* a jejich nenápadném středostavovském antihrdinovi, jenž nicméně věrně reprodukuje zažitou paměťovou figuru většinového diváka. Melvillovská partie s řadou postřehů, odhalujících mnohovrstevnatost textu prizmatem postmoderních „mešinových“ akcentů, náleží k vrcholům knihy a předkládá čtenáři množství nezvyklých úhlů pohledu na konzervované „čtení“ tělesných znaků i na americké archetypy (osamělý hrdina, hranice); ve svérázné posádce Pequotu i na šalupě Orca se materializují traumata amerického kolektivního podvědomí, potlačovaná dominantním kulturním a ideologickým diktátem.

Pokud v dekonstrukci Moby Dicka byly potlačovanými fantomy freudovskolacanovské psychologie barva kůže (spíše než etnicita či rasa) a sexuální orientace, příznak ženství v mužském světě americké renesance Hamscha odhaluje a diskutuje na hrdince Šarlatového písma, jejíž zdánlivě pasivní strategii vůči puritánskému trestu důmyslně interpretuje jako získání kontroly nad situací a podvracení maskulinního řádu. Autorka je opět zjevně více „doma“ v rozboru a výkladu klasického textu; proti vcelku věrohodným *Čelistem* působí však paralela s Madonnou, jednoznačným marketingovým výprodejem genderové revolty, poněkud násilně, i když poselství jejích písní, ať jakkoli motivované, nesporně zanechalo stopu na americké recepci ženství. Závěrečné pasáže již spíše v letmém pohledu otevírají další témata svědčící o nikdy nekončícím americkém příběhu a jeho kulturních transfiguracích. Pluralita diskursivního potenciálu, obsažená v kultovních textech a performancích, a imanentní přítomnost celého spektra příznaků, které nabízejí parodický výklad zpřítomnělé minulosti (za mnohé Zkrocená hora jako rozvinutí momentů obsažených v ikoně americtví – westernových hrdinech Johna Wayne), nicméně nikdy nedovolí překročit hranice amerického identifikačního poselství: puritánské město na hoře je jedinečným plodem Nového světa a zároveň univerzálním modelem pro jeho „zbytek“.

Z hlediska tradičnějšího pohledu na poslání historika a metody jeho práce je třeba osvětlit, jak autorka zachází s dějinnou materií. Zcela v souladu s paradigmatem je pro ni historie kulturní inscenací, z níž se vytrácí jakákoli objektivita. Důležité je to, co si z minulosti osvojila veřejnost, respektive co jí bylo vstřípeno mocenskými elitami prostřednictvím fixovaných performancí všeho druhu. V textu, který lze s jistým oprávněním klasifikovat jako hermeneutický, uzavřený v magickém světě literatury a kultury, chybí sociopolitické reálie a kontexty jak zakladatelských scénářů, tak historických výkladů v nich obsažených; Hawthornův konstrukt novoanglického puritánství, vyvrácený již

před půlstoletím plejádou autorů tzv. nových sociálních a kulturních dějin, hraje v tomto konceptu roli historické reality. Zda je pro pochopení povahy, zdrojů a limitů kolektivní sebereflexe důležitější minuciózní poznání dějinných reálií nebo rozšířování jejich performativních proměn, přesahuje úkol recenzenta; druhý přístup, který opouští bezpečnou půdu kriticky ověřených faktů, nepochybně činí naše vidění a vnímání minulosti mnohem nejistější.

Svatava Raková

Jan DVOŘÁČEK – Linda PIKNEROVÁ – Jan ZÁHOŘÍK

A History of Czechoslovak Involvement in Africa.

Studies from the Colonial Through the Soviet Eras

Lampeter, The Edwin Mellen Press 2014, 188 s., ISBN 978-0-7734-0087-0.

Česká afrikanistika řeší stejně jako afrikanistika jinde v menších a středních evropských státech poněkud deprimující problém: badatelská a studijní centra v Plzni, Hradci Králové, Praze a příležitostně jinde nenacházejí dostatečný ohlas v dalších odborných, podnikatelských a především politických kruzích, které by mohly a měly využít výsledky bádání. Také proto – i kvůli bodům za vědecký výkon – je záhodno zásadní tituly vydávat anglicky v zahraničí, anebo alespoň publikovat v angličtině (to je případ sborníků z konferencí *Viva Africa* nebo časopisu *Modern Africa*) odborné studie doma.

Publikovat anglicky ve Velké Británii s výhodou zisku neobyčejně početné čtenářské obce se rozhodli zkusení afrikanisté ze Západočeské univerzity v Plzni. Jan Dvořáček se léta zabývá česko-afrikanistickými vztahy i francouzskou politikou v Africe, Linda Piknerová je odbornicí nejen na řadu států jihoafrického regionu, ale i na vnitroafrikanistické vztahy (její *chef d'oeuvre* je práce *Africký /mikro/regionalismus*, Brno 2013), Jan Záhořík si již vydobyl renomé předního českého odborníka na Etiopii a oblast Afrického rohu s přesahem do široké tematiky dějin i jiných regionů (*Dějiny Rwandy a Burundi*, Praha 2012) či obecně moderních afrických dějin (*Subsaharská Afrika a světové mocnosti v éře globalizace*, Praha 2010).

Recenzovaná publikace hodlala představit čtenářům dějiny československé angažovanosti v Africe. V této oblasti už důkladný archivní výzkum provedli a publikovali Petr Zídek (*Československo a francouzská Afrika 1948–1968*, Praha 2006) a Petr Zídek a Karel Sieber (*Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*, Praha 2007), téma zpracoval také Jakub Vít (*Československo a subsaharská Afrika, 1948–1962*, Praha 1998). Mnoho studií na téma česko-afrikanistických vztahů se objevilo jak ve zmíněných sbornících *Viva Africa*, tak v časopise *Modern Africa*. Čeští autoři po léta připojují kapitolu o česko-afrikanistických vztazích k jednotlivým africkým titulům vycházejícím jak v ediční řadě Dějiny států pražského Nakladatelství Lidové noviny, tak v řadě Stručná historie států nakladatelství Libri. S přispěním autorů a po vyplnění některých tematických mezer tedy mohla vzniknout syntéza reprezentující tento aspekt české afrikanistiky. Recenzovaný titul ovšem nesplnil očekávání, a to z hlediska koncepčního, tematického, ba ani polygrafického.

Už název práce budí rozpaky. Hlavní titul evokuje systematickou historickou kompozici, ale to podtitul realisticky exponující jednotlivé studie vylučuje. V podtitulu chybí nějaké podstatné jméno po adjektivu *Colonial*, což bylo patrně nápadné i editorům, kteří na příděšti doplňují v podtitulu ... *from the colonial era*; proč je poslední slovo podtitulu (*Eras*) v množném čísle, není rovněž jasné. Ani osamocené adjektivum *Colonial* zde není nejvhodnější, protože jednak tematika pokrývá i dobu dekolonizace a éru postdekolonizační, jednak Československo jako nekolonialistická země mělo co do činění spíše s antikolonialismem. Rozšíření tematiky slovem *Soviet* implikuje doložení existujícího sovětského tlaku na československou politiku v Africe, což je rozsáhlá tematika, kterou kniha systematicky ani nemohla řešit. V Předmluvě poukazuje István Tarrósy vhodně na pokles zájmu o africkou tematiku po globálních změnách vyvolaných koncem bipolárního uspořádání světa a neméně vhodně pokládá tuto skutečnost za motivaci k nápravě ve formě studia afrikanistiky včetně vztahů mezi zeměmi střední a východní Evropy (CEEC) a Afrikou. Bylo by užitečné rozvést, proč by právě tyto země měly být „předvojem“ (*forefront*) nových afrikanistických bádání; poukaz na nedostatek vědomostí o této oblasti v odborné literatuře nestačí a je vcelku logický vzhledem k nekolonialistické minulosti CEEC.

V další Předmluvě uvádějí Linda Piknerová a Jan Záhořík následující text jako první výsledek afrikanistického bádání kolektivu Západočeské univerzity Plzeň v oblasti vývoje česko-afrických vztahů. Exponují rovněž kompozici knihy v podobě upozornění na náplň následujících čtyř tematických kapitol; čtenář pochopí, že jejich tematika je co do času i prostoru výběrová a že kniha jako celek nepokrývá systematickým způsobem vymezené období. Půjde tedy o studie odpovídající regionálnímu nebo tematickému zaměření tří autorů.

Linda Piknerová ve studii Česko(slovensko)-jihoafrické vztahy: od dobrodruhu k rozvojovému partnerství (s. 5–66) podává přehled tematiky od 18. století; vzhledem k titulu knihy pokládáme pasáže o Emilu Holubovi za příliš rozsáhlé, také baťovskou tematiku by bylo bývalo dobré brát víceméně jen jako expozici k širěji podanému dění po druhé světové válce. Tomu se autorka věnuje v jádru své studie se zaměřením na Jihoafrickou republiku, Zambii, Rhodésii-Zimbabwe, Angolu, Mosambik, neopomíjejíc krátce ani další státy regionu (Svazijsko, Lesotho, Malawi, Botswana, Namibie). Část studie pak věnuje cestě Hanzelky a Zikmunda, načež po velkém časovém skoku pokračuje některými vazbami rozvíjenými až po roce 1989. Ve studii se zcela nepodařilo „popsat detailně vzájemné vztahy mezi Českou republikou (a Československem) a jihoafrickými zeměmi“ už proto, že prostor je příliš rozsáhlý a reálná tematika mnohem širší; příkladem pro toto posouzení budiž preference událostí notoricky známých (únos z Alto Catumbely 1983–1984, bez využití primárního pramene, který publikoval pamětník Lubomír Sazeček v tetralogii *Zajati v Angole*, Brno 2008–2010) v neprospěch mnoha důležitých epizod technické a odborné spolupráce realizované zejména v tehdy preferovaných lusofonních zemích regionu.

K „sovětské éře“ oznámené hlavním titulem se časově nevztahuje ani studie Jana Záhoříka Etiopie v pracích českých cestovatelů, ca. 1900–1948 (s. 67–85). Postavami, na něž autor soustřeďuje pozornost, jsou Václav Remedius Prutký z 18. století, Viktor

Mussik činný v Etiopii v meziválečné době, arabista Alois Musil, který ovšem Etiopii nikdy nenavštívil, a znalec meziválečné Etiopie Adolf Parlesák. Zde by bylo záhodno širěji rozvést tematiku vztahující se k císaři Haile Selassiemu a hlavně pokračovat v pokrytí a analýze československo-etiofských vztahů po druhé světové válce.

Nejuspokojivěji odpovídá edičnímu záměru studie Jan Dvořáčka nazvaná Zlomit okovy kolonialismu v Africe: Přehled česko-sovětského pronikání do Afriky počátkem 60. let (s. 86–132). Zde konečně čtenář dostává syntetizující informace, omezené ovšem na poměrně krátké časové období. Autor zahajuje ideovými východisky, na místě by však bylo i vysvětlení tehdejšího zdůvodnění zájmu o Afriku v rámci komunistické teorie o „všeobecné krizi imperialismu“, jak ji u nás zavedly normotvorné sovětské práce – např. Eugen Varga, *Základní otázky ekonomiky a politiky imperialismu (po druhé světové válce)*, Praha 1959 – a o „třetí etapě“ této „krize“ lokalizované do „třetího světa“. Poté autor vysvětluje „speciály“, čili vojenskou podporu odbojovým hnutím, dotýká se československo-sovětské diskuse o koncepci vztahů vůči Africe a naplňování této koncepce akcentem na ekonomickou spolupráci. Všímá si udělování stipendií, preferovaných zemí a propagandistického využití kontaktů.

Poněkud rozporuplně působí podkapitola Problematická historiografie (s. 128–131) upozorňující na omylný marxistický přístup k africké tematice spatřující v panafricanismu a africkém vývoji vůbec spřátelený vývojový proud s tehdejší socialistickou praxí zemí CEEC. Omyly v hodnocení afrického vývoje totiž stejně jako chyby v poznání a propaganda doprovázely i západní historiografii, protože i ona byla součástí bipolárního ideologického střetávání. Pokud nebyla, nevyhnula se buď koloniální nostalgii, nebo i některým optimisticko-romantickým pohledům na moderní africké dění (Basil Davidson), které objektivní historikové musí hodnotit jako nedostatečně podložené. S autorem je třeba plně souhlasit, že Československo na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století rozvinulo úspěšné a mnohostranné kontakty s Afrikou, které se pak většinou zhroutily vinou právě neobjektivních předpokladů a neznalostí reálného afrického prostředí ekonomického, politického i psychologického.

Poslední studie Jana Záhořáka a Jana Dvořáčka Československý pohled na dekolonizaci Konga 1955–1965 (s. 133–165) je založena především na zprávách československých diplomatů působících v Léopoldville-Kinshase. Stanoviska k turbulentnímu dění této dekolonizační krize se opírají také o další archivní materiál a o dříve napsané práce (Petr Zídek). Zdravotnická a ekonomická tematika zde tedy opět převažuje, závěr studie dokládá změnu pohledu od antikolonialistických iluzí k pragmatismu. Tematika je však opět jen výsekem africké problematiky, autoři sami uvádějí, že československé styky s Kongem (-Kinshasa) nebyly tak významné jako s jinými africkými zeměmi.

Závěr následující po dílčích závěrech shrnuje poměrně důležitou roli Československa v Africe a upozorňuje na současná omezení diplomatických a jiných styků s kontinentem. Po mapce československých diplomatických zastoupení v Africe v letech 1918–1989, která není zcela přesná, následuje seznam zdrojů archivních i jiných. Bohaté využívání elektronických zdrojů by nemělo potlačit literární tituly, které mohou vypadat banálně, ale přesto nabízely určitá doplnění (Josef Kunský, *Čeští cestovatelé*, I–II, Praha 1961; Jiří Martínek a Miloslav Martínek, *Kdo byl kdo. Naši*

cestovatelé a geografové, Praha 1998). Mnoho informací, někdy překvapivě realistických, obsahovaly ostatně i vydávané cestopisy, které samy o sobě dokládaly československou angažovanost v Africe a někdy důvěrnou znalost Afriky (Zbyněk Štolovský, Evžen Menert, Pavla Jazairiová a mnoho dalších).

Protože monopolní stranická stanoviska byla publikována v propagandistických titulech (Jaromír Kočandrle, *Nová Afrika*, Praha 1961) nebo v reportážích poskytujících poněkud širší pohled na africké dění (Věra Štovičková, *Bouře nad rovníkem*, Praha 1967), mohly být využity i tyto aspekty dobového poznávání Afriky, včetně politicko-informačních titulů jako *Kontinent velkých změn. K hlubšímu poznání současných událostí v Africe*, Praha 1962. Konec konců bylo možné se inspirovat také vzornými přehledy československé aktivity v některém regionu, jako jsou příslušné kapitoly v *Dějinnách Zimbabwe, Zambie a Malawi* Otakara Hulce a Jaroslava Olši ml. (Praha 2008). Jednotlivé studie jsou nicméně dostatečně podložené zejména archivními materiály i literaturou knižní a časopiseckou. Pro hlubší pohled na československo-africké vztahy se nabízela i nevyužitá tematika překladů, resp. publikování africké literatury; umělecký vhled do života nahrazoval v letech nucené izolace Čechoslovákům možnost seznamovat se s africkou realitou na niterných zážitcích samotných Afričanů uváděných našimi odborníky do historického a etnografického kontextu (viz například zasvěcený doslov Vladimíra Klímy ke knize Camara Laye *Černé dítě*, Praha 1967).

V textu knihy je řada nepřesností. Etiopský císař je jednou Lej Iyassu (s. 185), podruhé Lij Iyassu (s. 79). Nekorigovaným překlepem vznikl Bechaunaland (s. 6) stejně jako Haile Seëllasie (s. 184). Angolské názvy Luanda Bihe Mexico (s. 19) mají být pravděpodobně Luanda (nebo Lunda?), Bié a Moxico (tady jde o kontinentálně zavádějící lapsus). Nevím, zda čtenář v anglické jazykové oblasti dokáže pochopit a časově vnímat výraz „post-February Czechoslovakia“ (s. 23). Postava a dílo Ladislava Mikeše Pařízka nebyly využity v jeho výsostném zájmovém regionu, tj. (francouzské) Guineji. Vzhledem k významu a rozsahu africké lusofonní oblasti nelze tolerovat chyby v portugalské diakritice typu cooperacao (s. 57, správně *cooperação*), declaracao (s. 58, spr. *declaração*), comissao (s. 63, spr. *comissão*) nebo Mocambique (s. 64, spr. *Moçambique*); i při použití jakési diakritiky je třeba vyhnout se defektům, které nastaly v případech jako colabaração (s. 64, spr. *colaboração*) nebo âmbito (s. 63, spr. *âmbito*). Chybně (*Movimento Popular de Angola Libertação de Angola*) je uveden i název angolské MPLA na s. 90. Místo sousloví Portugal Guinea (s. 92 pozn.) by se mělo užít v angličtině běžného spojení Portuguese Guinea. Někdy nevyšlo správně ani jméno české (Ales Skřivan, s. 125, pozn.).

Recenzent nemůže zcela opomenout ani grafickou stránku publikace. Tiskárna (v přídešti je uvedeno Printed in the United States of America) poněkud rozředila řádkování textu na stránkách. Není to patrně jen vada recenzního výtisku, že v knize ruší chybějící celé potištěné dvoustrany (přitom je celistvost textu zachovaná a stránky nejsou vynechané), a to mezi stránkami 5–6, 47–48, 125–126 a 167–168.

Soubor studií Jana Dvořáčka, Lindy Piknerové a Jana Záhoříka je žádoucím příspěvkem do prozatím nepřiliš četných afrikanistických studií. Působí však jako sbírka několika rozmanitě koncipovaných fragmentů, tedy dojmem nesystematičnosti a neproporcionality.

Kromě zájmových regionů neobsahuje až na výjimečné zmínky Jana Dvořáčka o Alžírsku nic o exponované arabské severní Africe (šlo-li autorům jen o subsaharskou Afriku, pak měli tento záměr zvýraznit v titulu) a až na poznámky téhož autora o (bývalé francouzské) Guineji a o Guineji-Bissau opomíjí největší část západní a středozápadní Afriky. Jde tedy o několik užitečných pohledů do historie československo-afrických kontaktů, kniha je však zatím jen prvním krokem k naplnění mnohem rozsáhlejšího cíle vytvořit komplexní dějiny československé angažovanosti v Africe.

Jan Klíma

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Aleš NOVÁČEK

*Dualita Evropy:**historickogeografická analýza*

Praha, Česká geografická společnost 2012, 241 s., ISBN 978-80-904521-9-0.

Pojmy západní, střední a východní Evropa se neuplatňují zdaleka jen v geografickém smyslu, ale zakotvily také v terminologii historiografie a dalších humanitních disciplín, stejně jako v politice. Zpravidla se používají velmi volně, bez jasného prostorového vymezení a v různých situacích s důrazem na aspekty ekonomické, politické, národnostní, kulturní či náboženské. Tradičně jsou zatíženy spoustou stereotypů a zjevných nebo latentních politických tendencí. O vyjasnění této značně nepřehledné situace se pokusil na základě soustavného výzkumu, prováděného na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy a na univerzitách v Bonnu a Bamberku, Aleš Nováček, působící nyní na katedře geografie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Nováček založil svou monografii na představě o rozdělení Evropy na Východ a Západ, a pro tuto tezi hledal zdůvodnění. Vědom si skutečnosti, že dosavadní badatelé se zpravidla soustřeďovali na kratší období nebo se ptali po existenci střední Evropy jako samostatného fenoménu, autor knihy se rozhodl pro historickogeografický přístup a pro velmi široký chronologický a tematický záběr. Zsvěceně probral kon-

cepty Evropy a jejích částí, popřípadě auto-stereotypy, jimiž se jednotlivé národy hlásí k Evropě jako celku, ke střední a středovýchodní Evropě či k Západu. Věnoval pozornost vystižení základních pojmů (civilizace, dualita, evropská identita atd.), periodizaci a stanovení kritérií pro čtyři zvažovaná období v úhrnném rozpětí asi 2500 let; jde o starověk a raný středověk (tehdy ještě se severo-jížní dualitou), dále o předindustriální éru, industriální éru a období od roku 1945 do současnosti. Ve všech čtyřech periodách autor uplatňoval kritéria kulturně-civilizační (včetně náboženství), ekonomicko-sociální, politická a etnická, ovšem s tím, že aspekty a faktory těchto kritérií se v jednotlivých obdobích postupně měnily. Na základě výchozího konceptu trvalé duality Evropy provedl Nováček rozsáhlý analytický výzkum, v němž kombinoval kvantifikaci na základě zjistitelných statistických dat s kvalitativním přístupem ke komplexní realitě. Dospěl tím k syntetickému shrnutí, které vyjádřil jednak v mapách (čtrnáct časových průřezů od 5.–2. století př. n. l. do počátku 21. století), jednak ve svých závěrech. V obou pólech duality vymezil jádrové oblasti, hranice duality a přechodové zóny, které i ve svém mapovém znázornění v podstatě odpovídají současnému poznání evropských dějin. Jako poněkud problematické se jeví časové určování expanze Západu a zaostávání Východu. Předně proto, že západní i východní část kontinentu jsou příliš rozsáhlá a vnitřně členitá teritoria, v nichž ke zpomalení či zrychlení vývoje nedocházelo na celém teritoriu současně.

A dále z toho důvodu, že vzestupy a pády ekonomiky, politiky a kultury neprobíhají ani v dějinách jednoho státu či regionu synchronně, což úvahy o časovém určení těchto proměn značně komplikuje. V zásadě však lze Nováčkovy teze přijmout jako zobečnění a východisko k jemnějším úvahám o polaritě evropského Východu a Západu. Důležité je, že tu vznikl jeden z možných modelů dynamického vývoje Evropy, který zaujme i ty badatele, kteří nevyznávají princip duality, popřípadě nesdílejí jednotlivé stránky autorova retrospektivního výkladu či jeho predikce na příští desetiletí.

Pokud jde o středoevropský makroregion (označený zde za přechodovou zónu), autor připouští, že rozmanitá pojetí střední Evropy vytvářejí vůči dualitě buď alternativní, nebo komplementární koncept. Přestože on sám dospěl k přesvědčení, že neuvěřitelnější je model duality, sotva lze pochybovat o tom, že vedle něho se budou nadále uplatňovat představy o střední Evropě jako zvláštní entitě mezi Východem a Západem. Je to pochopitelné, neboť pohled na Evropu je nesmírně proměnlivý v čase i prostoru a výrazně závisí na tom, kdo, odkud a za jakých vnějších okolností starý kontinent posuzuje. Jisto však je, že Nováčkův metodický přístup, interpretace a kartografické zachycení proměn jádra, rozhraní duality, periferií a semiperiferií vnáší do studia této problematiky systémový přístup a zajímavé podněty. Kniha Aleše Nováčka je cenným příspěvkem k vystižení místa Evropy ve vývoji euroamerické civilizace.

Jaroslav Pánek

Božena CZWOJDRAK – Agata
A. KLUCZEK

Kobiety i władza w czasach dawnych
Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu
Śląskiego 2015, 474 s.,
ISBN 987-83-8012-314-4.

Intenzivnímu zájmu posledních desetiletí o genderová studia vychází nejnověji vstříc obsáhlý sborník věnovaný otázce podílu žen na fungování mocenských struktur. Jeho základem se staly referáty přednesené v květnu 2013 na vědecké konferenci v Rybníku, avšak kniha obsahuje i řadu dalších příspěvků. Publikace je dílem 25 převážně polských autorů a autorek, a nepřekvapuje, že právě autorky v týmu – byť jen mírně – převažují. Svazek vyznačuje mimořádná chronologická i geografická šíře, reflektující téma v řadě evropských oblastí zhruba od přelomu letopočtu až do konce 18. století. Vzhledem ke složení autorského kolektivu je však zcela pochopitelné, že největší pozornost je věnována situaci v Polsku.

Sborník otevírá několik studií, zkoumajících postavení žen v antickém Římě v čase pozdní republiky a raného císařství, a to především těch, které se pohybovaly v nejtěsnější blízkosti římských vládců: Jde o Servilii, milenku Gaia Julia Caesara (jí věnovala stať Agnieszka Dziuba), Messalinu, manželku císaře Claudia (Danuta Musiał), či Antoniu Caenis, konkubínu císaře Vespasiana (Anna Tatarkiewicz). Na roli vestálek se zaměřil Andrzej Gillmeister, zatímco o výzkumu římských a byzantských žen v širším kontextu současných genderových studií uvažuje Andrzej Kompa. Tato stať zároveň představuje jistý přechod k biograficky zaměřeným portrétům vybíraným tentokrát z byzantské společnosti: Tematizována je Antonina, manžel-

ka Justinianova válečníka Belisaria (Teresa Wolińska), a Zoe Carbonopsina, manželka císaře Lva VI. (Miroślaw J. Leszka).

Nejobsáhlejší blok statí v anotovaném sborníku reflektuje středověkou situaci. Jerzy Strzelczyk sleduje vybrané rysy problematiky se zvláštním důrazem na výpověď samotných žen, jak se s ní lze setkat v dochovaných pramenech. A opět přicházejí biograficky laděné statí, jak o manželce Knuta Velikého, *Ælfgifu* z Northamptonu (Jakub Morawiec), tak o pomořanské kněžně Miroślawě (Marek Smoliński). Zkoumána je rovněž nosnost hypotézy o tzv. polockém matriarchátu (Zofia Brzozowska), role polských kněžen 13. století (Agnieszka Teterycz-Puzio) a nechybí ani sfragistický příspěvek týkající se slezské šlechtičny ze 14. století (Marek L. Wójcik). Statutu vdov po polských králích z jagellonské dynastie se věnuje Grażyna Rutkowska, zatímco nad rolí žen z magnátských rodin ve středním Polsku v pozdním středověku se zamýšlí Sobiesław Szybkowski. Středověký blok uzavírají statí o politické roli královny Alžběty Rakouské, manželky Kazimíra IV. (Tomasz Rombek), a o obrazu politicky vlivných žen na filmovém plátně (Bogdan Kloch).

Novověk zastupují příspěvky o roli žen v životě krále Zikmunda II. Augusta (Marek Ferenc), o dvorech šlechticů v litevském velkovévodství v 16. a 17. století (Anastaiya Skiepyan), o pojednání biskupa Johna Lesleyho na obranu Marie Stuartovny (Zuzanna Kowalska-Sobieraj), o královně Kristině a jejím švédském dvoru (Gabriela Majewska), o Marii Kazimíře, manželce Jana III. Sobieského (Aleksandra Skrzypietz), o péči šlechticů o uchovávání rodových tradic prostřednictvím pohřebních ceremonií (Agata Muszyńska) a o Anně

Tyszkiewiczové, manželce smolenského vojvody (Witold Filipczak).

Jak z výše uvedeného přehledu vyplývá, sborník se zaměřuje především na ženy, které se pohybovaly na vysokých, a to především na nejvyšších příčkách společnosti. Statí se snaží postihnout co nejširší škálu prostředků, jimiž tyto ženy uplatňovaly svůj vliv a jimiž se prosazovaly v politických strukturách zkoumaných dvou tisíciletí evropských dějin. Z českého pohledu není nepodstatné, že objemná kniha obsahuje i jeden bohemikální příspěvek: „Výjimečné osudy žen na dvoře posledních Přemyslovců“. Dana Dvořáčková-Malá v něm pojednala o českých královnách i některých přemyslovských princeznách a připomněla vybrané aspekty jejich působení.

Jaroslav Boubín

Slovak Studies **nový časopis z římského prostředí**

V době existence Československého historického ústavu v Římě (1923–1939, 1945–1948) se podařilo jeho hlavnímu organizátorovi Karlu Stloukalovi vydat jen dva sešity *Bollettino dell'Istituto Storico Cecoslovacco di Roma*, a to v letech 1937 a 1946. Okolnosti, za nichž se první časopis rodil, a překážky, na nichž ztroskotával, vylíčila Eva Chodějovská ve studii *Bollettino dell'Istituto Storico Ceco di Roma. Minulost a současnost časopisu* (v knize Jaroslav Pánek a kolektiv, *Ad fontes. Český historický ústav v Římě /1994–2014/ v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století*, Praha – Roma 2014, s. 31–44). Po znovuzrození Českého historického ústavu roku 1994 začala vycházet nová řada *Bollettina*, která již dosahuje deseti čísel, a k ní se připojily dvě

knížní série – *Biblioteca dell'Istituto Storico Ceco di Roma a Acta Romana Bohemica*. S dvacetiletým odstupem (2014) se zrodil také Slovenský historický ústav v Ríme a vzápětí se představil svými periodickými publikacemi.

Od roku 2014 vychází *Bollettino dell'Istituto Storico Slovacco di Roma*, které má malý rozsah (kolem 20 stran), podává jen základní informace o pracovním programu ústavu a slouží k jeho propagaci. Koncem roku 2015 však vyšlo – za vedoucí redakce ředitelky ústavu profesorky Emílie Hrabovec – první dvojčíslo skutečného vědeckého časopisu s názvem *Slovak Studies. Rivista dell'Istituto Storico Slovacco di Roma*. Nejde o ročenku, nýbrž o „periodico semestrale“, což je pro malou instituci velmi náročný úkol. Časopis vydává nakladatelství Rubbettino v kalábrijském městečku Soveria Mannelli, které se soustřeďuje na oblast historie, filosofie, religionistiky a politické ekonomie, ale také na publikace ústředních římských institucí, univerzit a ústavů.

V úvodním slově připomíná E. Hrabovec, že slovenský výzkum v Římě může navázat na starší kořeny, neboť na konci 19. století zde bádala historik reformace a komeniolog Ján Kvačala, zatímco v meziválečném československém ústavu byli stipendisty také dva Slováci – Alexander Húščava, nestor slovenské archivistiky, a právní historik Ludovít Knappek. V období komunistického režimu mohli ve výzkumu pokračovat pouze historici žijící v zahraničí, na prvním místě profesor Gregorians Michal Lacko, který se věnoval cyrilometodějské tematice a vývoji řecko-katolické církve na Slovensku. V devadesátých letech 20. století sice vznikl pokus založit „Slovenský historický inštitút v Ríme“ při Trnavské univerzitě,

jehož úkolem se stalo bádání v Itálii, ale teprve na základě zákona z roku 2013 mohl být o rok později zřízen „Slovenský historický ústav v Ríme“, který má pevnou pozici jako nezávislá státní instituce, zaměřená na výzkum v oboru historie, dějin umění a archeologie, ale také na rozvíjení kontaktů s mezinárodní vědeckou komunitou.

První sešit v rozsahu 210 stran přináší kromě zmíněného úvodu osm studií, dva materiálové články, medailon vynikajícího italského slavisty Artura Cronii a šest recenzí (dosud vydaných svazků edice Monumenta Vaticana Slovaciae /I–III, 2008–2010/ a dalších prací k slovenským církevním a politickým dějinám, resp. k slovensko-vatikánským vztahům). Tematické rozpětí studií zřetelně přesahuje slovenský teritoriální rámec směrem ke střední Evropě (Uhry, Polsko, ve 20. století Československo), k ruské pravoslavné oblasti, ale samozřejmě především k italskému a papežskému prostředí. Jako příklady si zaslouží zmínku alespoň syntetická studie Jána Lukačky *Relations between the Roman Curia and the Kingdom of Hungary during the Reign of the Arpád Dynasty with a Special Regard to the Area of the Present-day Slovakia* (s. 9–24), přehled bádání a překladačství na poli latinského humanismu a baroka (Daniel Škoviera, *Un demi-siècle de philologie néo-latine en Slovaquie*, s. 93–116) a pojednání o institucionálních základech novodobých slovensko-vatikánských vztahů (Emília Hrabovec, *L'Istituto slovacco dei santi Cirillo e Metodio a Roma nel contesto politico-ecclesiastico*, s. 117–131). Do souvislosti se systematickým českým bádáním na poli zahraniční politiky a diplomacie meziválečného Československa náleží dokumentace zpracovaná Bohumilou Ferencuhovou (*Sui rapporti tra*

l'Italia e la Repubblica ceco-slovaca tra il 1918 e il 1920, s. 180–191).

Nový časopis má pozoruhodnou úroveň a může se zařadit mezi standardní revue vydávané ústavu Mezinárodní unie archeologických, historických a umělekohistorických ústavů v Římě. Jeho celoevropskou otevřenost odráží také fakt, že přináší vedle italských rovněž anglické a francouzské texty. Je ukázkou vzestupu slovenské historické vědy a růstu jejich oprávněných mezinárodních ambicí.

Jaroslav Pánek

František DUDEK

Příběh obce a zámku Mcely (1252–2012 a 1652–2012). Kniha o krajině a lidských osudech v regionu Svatojiřský les na severu Nymburska

Praha, Otto Smrček pro Obecní úřad Mcely 2012, 180 s., ISBN 978-80-904797-1-5.

Zdenka TOMÁŠOVÁ – Zdeněk TOMÁŠ
Dějepis Lounek a Chodoun

Praha, Akropolis 2013, 237 s.,
ISBN 978-80-7304-164-9.

Omlouvám se výše uvedeným autorům, ale jsem na rozpacích, jak pojmenovat a vymezit dějiny obcí. Ale občas je nutné charakterizovat (staro)nový historiografický obor jakoby negativně, tzn. říci, čím není a nechce být, než tím, čím se asi stane. Tedy snad: „dějiny obcí“.

Dějiny obcí, které v České republice prožívají od roku 1989 nebyvalý rozkvět (zřejmě i díky tomu, že obecní samosprávy byly ve znovuobjevené občanské společnosti důkladně rehabilitovány) nejsou regionálními dějinami, i když s nimi mají mnohé společné: Jako regionální dějiny mají dvojjediný

úkol, totiž být specializovanou součástí celé historiografie a zároveň směřovat k poznání dějin daného regionu pro jeho sebezpoznání a vlastní potřeby. Zároveň nejsou ani velkými politickými dějinami, které mají syntetické ambice zmapovat či popsat či charakterizovat dějiny státních či národních celků. Ony „velké“ syntetické dějiny mají tu nevýhodu, že s pádem každého režimu je nutno je pro školní a propagandistické účely okamžitě přepisovat. To dějinám obcí nehrozí. Dějiny obcí jsou v našem kulturním prostředí velmi stabilním, avšak velmi různorodě pojatým fenoménem. Jsou pokaždé jiné podle toho, kdo je píše (laik, profesionál, učitel, farář, starosta, chalupář, místní kronikář), jiné podle toho, jaké prameny se dochovaly, jiné podle toho, kdo je jejich zadavatelem a pro koho jsou určeny. I přesto mohou patřit k vrcholným dílům historiografie (viz dějiny Ouběnic Josefa Petráně), mohou být inkorporovány do širšího dějinného celku (viz dějiny Kolovrat či Mcel Františka Dudka) a mohou být psány pro radost a pro poznání vlastního konání (viz Dějepis Lounek a Chodoun Zdeny a Zdeňka Tomášových).

Ač to zní paradoxně, dějiny obcí jsou vždy komplexněji pojaty než ony „velké“ dějiny. Toto komplexní pojetí z donucení vede pisatele dějin obcí k intenzivnějšímu využití různých vědních oborů, zvláště historie, zejména pak dějin každodennosti, dále geografie, antropologie, demografie, etnografie, sociologie, ekonomie či hydrolgie. Využití těchto disciplín se řídí geografickou polohou (například Lounky a Chodouny leží v blízkosti Labe, a proto zde budou hrát velkou roli povodně; Mcely se nacházejí na úpatí Svatojiřského lesa v úrodném Polabí, proto obec nikdy nenavštívil hladomor a přebytek úrody mohly

být využívány pomocí kontribučního fondu, respektive zdejší sýpky jako prostředek levného úvěru).

„Silné“ osobnosti hrají v obecním mikroprostoru zásadnější roli než například v zemských dějinách (tak v Lounkách hospodařil sedlák Václav Kratochvíl, mladočeský poslanec a hlavně starosta roudnického samosprávného okresu, pod jehož záštitou se uskutečnil známý první „tábor lidu“ pod Řípem v květnu 1868; Mcely byly zase letním sídlem knížete Thurn-Taxisa, který svými ekonomickými aktivitami určoval ráz podnikání v celém kraji mezi Mladou Boleslaví a Nymburkem). Regionální dějiny a dějiny obcí vytvářejí nejen u obyvatel obce daleko rychleji a efektivněji historické povědomí o době a místě. Zde je nutno zdůraznit, že se tak neděje jen čistě racionálními poznávacími procesy, protože při psaní dějin obcí do hry vstupují i jiné lidské vlastnosti, zájmy, potřeby a záliby, včetně životního zakotvení, pocitů příslušnosti i citovému vztahu k rodišti, domovu, přírodě či k chalupě. V tom je jejich síla, kouzlo, neopakovatelnost a užitečnost.

Dějiny Mcel napsal profesionální historik, který zde prožil dětství. Toto pouto je zásadní a ku prospěchu věci zvláště s ohledem na důvěrnou znalost prostředí, venkovské mentality (furiantství, nenávisti, pokrevní přízeň) a sociálního složení obce (sedláci, chalupníci, bezzemci, farář, učitel, rychtář, později starosta, zámecký pán). Dějepis Lounek stvořili pražští chalupáři, kteří si zde zakoupili v osmdesátých letech 20. století pastoušku a nejdříve pro sebe začali zkoumat minulost chalupy a obce. Profesionální historik pracuje více s písemnými prameny, při jejich objevování a interpretaci si počíná nápaditě a v případě Františka Dudka s naprostou jistotou. Laik – chalupář se

více spoléhá při výkladu dějin jednotlivých domů a dějin obec na místní ústní tradici, což má za následek, že jeho dílo je více (fragmentárně) členité a vyznívá emocionálněji. Obojí pojetí ovšem slouží stejně dobře k vytváření a udržování místní historické paměti, k potvrzování „obecního“ patriotismu a také k dobrému jménu místní samosprávy, kterou lze, což je pro místní obyvatele důležité, přesně personifikovat. Kromě toho tato historická díla slouží celé historické obci především pak k upřesňování některých „skrytých“ či zapomenutých procesů (v Lounkách je velmi zdatně vylíčena funkce pastoušky, v obci Mcely zase fungování „kontribuční sýpky“, včetně její transformace v okresní hospodářskou záložnu). Díky těmto místním dějepiscům se stává nejen naše historiografie, ale i život v samotné obci bohatším a duchovnějším.

Milan Hlaváčka

Karol BÍLEK a kol.

Kdo je kdo v dějinách Sobotcka a Dolnobousovka

Sobotka, Město Sobotka 2015, 576 s., ISBN 978-80-260-9112-7.

Jako třetí díl *Malých dějin Sobotcka* vydal dlouholetý pracovník Literárního archivu Památníku národního písemnictví a regionální historik Karol Bílek rozsáhlý biografický lexikon, který zachycuje osobnosti spjaté s kulturně významnou oblastí na jihu Českého ráje. Vytvořil tím lexikální protějšek dvoudílného narativního zpracování dějin tohoto kraje, které vyšlo v letech 2008 a 2014. Bílek významně zdokonalil svůj prvotní slovníkový nástin *Kdo je kdo v dějinách Sobotcka* (1995), přičemž ku prospěchu věci využil spolupráce několika

dalších odborníků. Podstatně také rozšířil územní záběr (na někdejší soudní okres Sobotka) a zahrnul značně větší počet hesel.

Knihy obsahuje kolem dvou tisíc hesel, což je – pro srovnání – asi desetina celkového programu dosud jen zčásti realizované celostátní životopisné encyklopedie, *Biografického slovníku českých zemí* (BSČZ); vzhledem k tomu, že jde o poměrně malé území, je zřejmé, že cílem Bílkovy práce bylo co nejhustší pokrytí všech stránek života zvoleného regionu. Vedle postav, které svou kulturní, vědeckou, společenskou nebo politickou činností vstoupily do českých dějin, jsou tu zachyceni významnější šlechtici a úředníci, kteří v minulosti vládli tomuto kraji, dále duchovní, podnikatelé, lékaři, právníci, technici, učitelé, spisovatelé a písmáci, kulturní pracovníci, vlastivědní badatelé, umělci a sportovci, ať již rodáci či lidé spjatí činností s tímto kouskem Čech. Několik hesel věnovaných osobnostem, které se pouze epizodicky setkaly s regionem (T. G. Masaryk, E. Beneš), zaujme nejen z hlediska místních dějin.

Hesla jsou poměrně stručná, a to zejména v porovnání s BSČZ; hned první obecně známá osobnost v lexikonu (vynikající divadelní a filmový herec Jiří Adamíra /1926–1993/, pocházející z Dobrovic, tu má heslo v rozsahu zhruba čtvrtinového oproti BSČZ, zato však uvádí i novější literaturu. Každé heslo obsahuje základní biografické údaje a charakteristiku osobnosti i díla, přináší výběrově pojatou bibliografii literárně činných osobností, údaje o pramenech (zejména o písemné pozůstalosti) a odkazy na podrobnější literaturu; údaje o místě posledního odpočinku jsou cenné z hlediska kulturní paměti krajiny. Jelikož hlavní autor hesel je archivarius natus, nepřekvapuje, že údaje jsou založeny na pra-

menném výzkumu a na znalosti literatury (zvláště regionální), někde však byla využita rovněž ústní sdělení pamětníků nebo též žijící osobnosti, jíž je heslo věnováno.

Skutečnost, že lexikon zachycuje také osoby žijící, se do jisté míry podepsala na příslušných heslech. Jak uvádí K. Bílek, někteří lidé si výslovně nepřáli být uvedeni (neochota představit veřejnosti svůj životní výkon je pozoruhodným jevem, který se ostatně projevil i při sestavování *Slovníku současných českých historiků* z roku 1999), jiní odmítli zveřejnění určitých informací. Tuto skutečnost, která – leckdy nepřiznaně – postihuje všechny podobné práce, je ovšem třeba brát na vědomí při využívání příručky jako zdroje biografických informací.

Knihy je doplněna – kromě předmluvy zkušeného tvůrce biografických slovníků Josefa Tomeše a úvodní stati z pera Karola Bílka – jmenným rejstříkem, bibliografií a seznamem zkratk. Má po všech stránkách standardní úroveň a představuje faktografické obohacení pro české biografické i historické bádání.

Jestliže se autor publikace Karol Bílek sám označuje za pokračovatele zapadlých vlastenců, pak je to výstižné jen zčásti, neboť jeho činnost předsedy Pekařovy společnosti Českého ráje a aktivního člena výboru Sdružení historiků ČR (Historického klubu 1872) značně přesáhla regionální hranice. Totéž platí o samotném lexikonu. Uvažme, že první stručná verze vyšla v nákladu 500 a nynější rozšířené vydání dosáhlo již 1200 výtisků; naproti tomu BSČZ začínal na počtu 2000, ale hned od druhého sešitu se náklad snížil na 1000 výtisků. Z tohoto srovnání je zřejmé, jak významnou úlohu v šíření historických poznatků sehrává regionální historiografie a jakou informační váhu mají podobné lexikony. Nacházejí

uplatnění i tam, kde publikace akademických ústavů a vysokých škol rezonují jen zcela výjimečně, a významně přispívají k tolik potřebné kultivaci historického vědomí české společnosti.

Jaroslav Pánek

Středověk

Tomáš PETRÁČEK

Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek. Fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10.–12. století

Praha, Argo 2012, 406 s.,
ISBN 978-80-257-0796-8.

V mírně upravené verzi včetně časového záběru se titul původní Petráčkovy monografie (*Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.–12. století*), vydané v Praze 2002, stal podtitulem nového vydání. Jak se propracovat ke zdrojům fungování starého českého státu, o to se z různých úhlů a s využitím řady disciplín pokoušejí již celé badatelské generace. Pečlivým rozбором nejstarších listinných svědectví se o to před více než deseti lety pokusil i Tomáš Petráček. Jeho dílo vycházející z disertační práce tehdy neslo podtitul *K poznání hospodářských a sociálních dějin českých zemí doby knížecí*. Pozornost autor věnoval především lidem, s nimiž se nějakým způsobem majetnický, chceme-li „vlastnický“ manipulovalo, a na základě těchto pozorování nastínil i svoji představu o české společnosti knížecího období a jejích „socioprávních“ základech. Vrátil se k myšlenkám o knížecím (a odvozeně církevním) velkostatku a k jeho užité ekonomické roli. Publikace měla vcelku pozitivní odezvu, nicméně zavládla jistá rozpácitost nad tím, jak pracovat s jejími závěry. Jistě, vřadila se do bibliogra-

fických soupisů všech podstatnějších titulů, které se od té doby objevily, spíše však bývají využívány její segmenty, než dílo jako celek. Oproti prvnímu vydání došlo nyní k formálním úpravám v členění a uspořádání kapitol, sám text však změny nedoznal. Škoda, že autor v druhé edici nezohlednil misty až příliš živé diskuse, které se následně odehrávaly na stránkách *Českého časopisu historického a Časopisu Matice moravské*, případně jinde. Ať z té či oné stránky se z valné části obracely právě k otázkám i Petráčkova bytostného zájmu. Leč příležitost zůstala nevyužita, zčásti i proto, že autor se přesunul na badatelsky jiné pole. Druhé vydání tak jen petrifikuje stav k roku 2002, třebaže výzkum se v lecčems již posunul dále.

Přesto došlo k jistému rozšíření. Šestou kapitolu (*Česká společnost v středoevropském kontextu*) obohatily dva přírůstky, které zjevně vznikaly okolo roku 2010. První se jmenuje *Kníže Václav a sociální proměny první třetiny 10. století* a ku prospěchu věci přesahuje vytyčený úzký časový horizont. Kromě jiného se tu autor zabývá pozicí církve, která dlouho hmotně závisela na knížecí moci, takže „v žádném případě... nemohla být nositelem případné sociální změny motivované křesťanstvím“ (s. 136). S tématem Petráčkovy knihy více ladí druhý příspěvek s názvem *Církevní velkostatek, nevolníci a evangelium*. V něm se autor, sám dnes aktivní katolický kněz, věnuje subtilním a v pramenech obtížně uchopitelným otázkám, jak se christianizace společnosti a postupné ujímání evangelijních myšlenek mohly odrážet v sociální pozici nesvobodného či polosvobodného jedince, v dalším vývoji přetvářeného v poddaného mladšího středověku.

Nezbývá než opakovat, co již bylo řečeno. Předkládaná a nově editovaná monografie,

byť Tomáš Petráček rezignoval na vstup do současných diskusí, zůstává podnětným a přemýšlivým dílem, které si zaslouží pozornost. Věřme, že větší, než k sobě obrátilo první vydání.

Josef Žemlička

František ZÁRUBA

Hradní kaple. I. doba přemyslovská.

***Opera Facultatis theologiae catholicae
Universitatis Carolinae Pragensis***

(= *Historia et historia artium* vol. XIX)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014,
294 s., ISBN 978-80-7422-335-8.

Kniha Františka Záruby se věnuje významu hradních kaplí na našem území, a to převážně v období 13. století. Nepomíjí však ani kapli Všech svatých na Pražském hradě, která vznikala již v předcházejícím věku a v daném kontextu dle autora předjímalá či ovlivnila další stavební vývoj. Publikace představuje první díl Zárubou připravované trilogie, jež vydává Katolická teologická fakulta spolu s Nakladatelstvím Lidové noviny. Téma – jak je předesláno v úvodu knihy (s. 10–11) – by mělo obsáhnout následně dobu lucemburskou a skončit v první polovině 16. století, resp. nástupem Habsburků na český trůn.

První svazek zohledňuje kaple převážně z pohledu stavebně historického průzkumu a umělecko-historické analýzy (s. 11–12). Čtenáři nabízí možnost nahlédnout do prostor jednotlivých hradů a odkrývat tajemství jejich vzniku. Po úvodu a přehledu o dosavadním bádání (s. 13–25) vtělil autor své úvahy do čtyř klíčových kapitol. První z nich se zabývá „Počátky vrcholně středověkých kaplí v Čechách“ (s. 27–78) a zachycuje jak raně středověké hradní prostory obecně, tak i jednotlivě. Představuje

například Pražský hrad, Veveří, Landštejn, Týnec nad Sázavou, Loket, Blatnou a končí pojednáním o hradních kaplích císařů Svaté říše římské.

Další kapitola zahrnuje raně gotické prostory hradních kaplí z druhé poloviny 13. věku (s. 79–180). Do problematiky nás uvádí nástinem vývoje gotického kaplového prostoru v západní i střední Evropě, přičemž nepomíjí ani vliv Saint Chapelle v Paříži. Z domácích objektů zahrnuje kaple na hradech Jindřichův Hradec, Zvíkov, Písek, Houska, Myšenec, Křivoklát, Hluboká nad Vltavou, Chrudim, Bezděz, Nižbor, Osek/Rýzmuburk. Ve třetí kapitole autor čtenáře zavádí do prostoru biskupských obydlí, konkrétně na starší sídlo biskupů na Pražském hradě, dále do Roudnice nad Labem, Biskupský dvůr na Malé Straně a Horšovský Týn. V závěrečné části se dostáváme do šlechtického prostředí, kde jsou mapovány nejprve dvorce domácí nobility, a následuje pojednání o významu kaple v této sociální vrstvě. Poté již nadchází zachycení stavu kaplí na některých šlechtických hradech: na Hradu u Čtyřkol, Českém Šternberku a Očkoři. V závěru se Záruba snaží postihnout ještě institut kapelanátu a význam nadání pro vlastní kaple.

Publikaci doprovází četná fotodokumentace a pečlivé situační plánky, nezbytný poznámkový aparát i seznam pramenů a literatury. První díl třísvazkového díla lze doporučit jako přehledné dílo nejen pro poučeného čtenáře, ale i coby výzvu pro další badatele.

Dana Dvořáčková-Malá

Josef ŽEMLIČKA

Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy (= Česká historie, sv. 29)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014, 672 s., ISBN 978-80-7422-333-4.

Naše medievistika neoplývá mnoha jistotami tak neochvějnými, jako je způsob, jímž Josef Žemlička krok za krokem vytváří svou přemyslovskou pentalogii. Dosud vyšly čtyři mohutné svazky, které v součtu přesahují tři tisíce tiskových stran a v našich knihovnách si už uzurpují pořádný kus místa. Rozvržení jednotlivých svazků prvotně určily etapy politických dějin, *Čechy v době knížecí* vydané v roce 1997 zarámovala léta 1034–1198, *Počátky Čech královských* z roku 2002 pokryly období 1198–1253. Následující doba byla rozdělena do dvou linií. Na politické dějiny se soustředil svazek *Přemysl Otakar II., král na rozhraní věků*, vydaný v roce 2011. V krátkém odstupu, v roce 2014, přibýlo nyní referované „hospodářské“ *Království v pohybu*. Celý projekt završí svazek *Do tří korun*, jenž se navrátí k politickým dějinám konce přemyslovské epochy.

Při psaní ambiciózního a neobyčejně rozsáhlého díla se Josef Žemlička může spolehnout na dvě opory, které soustavně buduje už od počátků své odborné dráhy. První opora spočívá v neustále rozhojňované mozaice analytických studií, které se zároveň stávají přípravou pro práci syntetickou. Druhou oporu přinášejí dlouhodobé zkušenosti se syntézami zaměřenými na přemyslovskou epochu. Stačí jen připomenout, že *Století posledních Přemyslovců* poprvé vyšlo už v roce 1986.

Království v pohybu se zabývá tím, co je pro Josefa Žemličku v jeho rozsáhlých medievistických zájmech jakési *dominium*

speciale. Sídelně historickou problematiku si osvojil v diplomové práci a nikdy ji neopustil. Věnoval se jí v řadě analytických studií, s oblibou a prospěchem zachází s rozsáhlým výběrem literatury sahající od takřka zapomenutých domácích autorů 19. století až po nejnovější zahraniční produkci. Dějiny středověkého osídlení se vzpírají jakékoli snaze o úzké časové vymezení, jsou prostě dějiny dlouhého trvání. Ostatně právě jejich dlouhé pojetí patří k podstatným výsledkům naší medievistiky poslední čtvrtiny minulého století. Josef Žemlička řeší svár této skutečnosti s koncepcí pentalogie bez okolků, přednost dostává podstata jevů. Například v oddíle o lese se proto může setkat Ibrahim ibn Jakub a Maiestas Carolina. Do zmíněného *dominia speciale* samozřejmě patří problematika středověkých měst, připomeňme jen, že Josef Žemlička se mj. zásadním způsobem podílel na vydávání Historických atlasů měst České republiky. Významná část *Království v pohybu* se zabývá exploatací nerostného bohatství, především stříbra, jakož i významem stříbrné mince pro hospodářství státu posledních Přemyslovců. Josef Žemlička předkládá široce rozprostřený výklad, v němž opět může navazovat na svoje dřívější studie. Přitom pohotově integruje nejnovější výsledky montánní archeologie, která se u nás mimořádně úspěšně rozvíjí po roce 1989. Závěr *Království v pohybu* přináší několikerou bilanci. Spolu s pozitivními výsledky středověké transformace se zabývá závažnými a nevratnými zásahy do ekologické rovnováhy.

Rozhodující východiska pro *Království v pohybu* přirozeně a samozřejmě poskytují písemné prameny, až na výjimky jde ovšem o prameny normativní. Jen vzácně se daří zachytit způsob naplnění (či nenaplnění) těch ustanovení, která obsahovaly. Z to-

hoto poznávacího stínu se nám asi nikdy nepodaří uniknout, hledáme-li poměrnou jistotu, zachycujeme příklady snah a tendencí středověké společnosti. Tyto příklady osvětlované písemnými prameny následně slouží jako jakási exempla. Víme totiž, že středověká skutečnost byla značně rozrůzněná, prostředek k jejímu poznání proto spočívá v řazení a srovnávání konkrétních příkladů. Zdůrazněme, že k rozvoji tohoto „inscenačního postupu“ Josef Žemlička významně přispěl. Vrací se k mnoha už známým „exemplům“, doplňuje a rozvíjí jejich charakteristiku a uvádí na mediévistickou scénu další dosud nezhodnocované příklady. Zacházení s konkrétními exemplárními případy je dnes obzvláště živou částí našeho bádání, a není proto divu, že ho provázají rozdíly v individuálních přístupech.

Spektrum poznávacích opor mohou rozšířit dva zdroje, archeologie a stavební historie. Potíže s archeologií jsou dobře známé, zvláště výmluvně na ně žehral Dušan Třeštík. Archeologie se neumí chovat jako pořádaná pomocná věda historická. Není v tomto smyslu „solidní“, nepřináší kriticky prověřené informace bezprostředně použitelné pro různě odvážné hypotetické konstrukce. Zásobuje nás pravděpodobnými závěry, jejichž kritické posouzení nebývá snadné. Josef Žemlička patří mezi našimi mediévisty ke vzácným výjimkám, neboť s archeologickými poznatky zachází poměrně často. Přitom však neriskuje a přijímá jen jejich hodnověrně vyhlížející části, do hlubin pralesa archeologických tvrzení se nikdy nevydává. Snaha o obecně historickou interpretaci dějin staveb by asi vyvolala ještě větší nesnáze, budování příslušných mezioborových mostů u nás dosud ani nezačalo. *Království v pohybu* je v první řadě cenným přínosem k poznávání „velké změny“, která

se soustřeďovala do 13. století. Svou široce rozprostřenou sítí témat, problémů a informací s jistotou ovládá hlavní proud mediévistického bádání. V tomto smyslu už dnes poskytuje východiska k dalšímu poznávání. Přirozeně vybízí i k diskusi a k hledání alternativních poznávacích cest.

Jan Klápště

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ –
Jan ZELENKA a kol.

Ženy a děti ve dvorské společnosti

(= Řada A, Monographia, Sv. 52)

Praha, Historický ústav 2015, 200 s.,
ISBN 978-80-7286-236-8.

Kniha *Ženy a děti ve dvorské společnosti* je dílem badatelů většinou již delší dobu spolupracujících pod záštitou Výzkumného centra Dvory a rezidence ve středověku Historického ústavu AV ČR. Práce rozšiřuje v domácí historiografii již soustavně analyzovaný rámec dvorského prostředí o téma rodiny, zde konkretizované zaměřením na skupinu žen a dětí. Neklade si ovšem za cíl podat vyčerpávající přehled dané problematiky, spíše usiluje o to otevřít nové oblasti a přístupy.

Ve čtyřech kapitolách se práce koncentruje na problematiku výchovy a vzdělávání v odrazu knížecích zrcadel, literárních textů a edukační praxe na prahu novověku, dále na sňatkovou politiku a vlastní dvorské instituce, na roli žen na dvoře a jejich samostatné majetkové postavení, sledované na případu věnného institutu či léna. Z dílčích badatelských otázek kniha reflektuje zejména problém možnosti a limitů autonomního jednání středověkých žen, čili otázku, jakou roli v majoritně mužském světě přiznat ženským příslušnicím panov-

nických rodů či obecně ženám dvorského prostředí. Specifickou skupinu tu tvoří v určitých aspektech samostatný a na úroveň mužů postavený vdovský stav.

Hlavní metodické kroky autoři spatřují v postižení dobového přístupu k dětství, aniž by se chtěli nechat vázat stanoviskem jedné ze skupin štěpících se podle vztahu k paradigmatické koncepci Phillipa Arièse, dále, ve kvalifikování dobového postavení ženy v roli matky a s tím souvisejícího postižení dobových přístupů k mateřství, jakož i v pochopení středověkého (sebe)vnímání ženy a její role v tehdejší společnosti. Realitu dětství a ženství přitom usilují rozšířit též o pohled z perspektivy samotných aktérů(ek), čili o rovinu subjektivního prožívání ženství a dětství. Autoři upozorňují, že ženy a děti nelze z dobové společenské complexity vydělit a opomenout při tom jejich strukturální vazby se světem mužů, kterým byly obě zkoumané skupiny do značné míry determinovány. Obecně vzato se autorský tým rozhodl zvolit směr bádání v ose studia každodennosti a dějin mentality.

Práce užívá a vyrovnává se s nepočetnou stávající domácí literaturou. Vzhledem ke své koncepci dílčích sond do různých oblastí zkoumané tematiky kniha představuje rovněž limity a subjektivní deformace analyzovaných skupin pramenů. Využívá přitom komparací a paralel se zahraničními poměry i s mnohdy strukturálně podobnými a přitom prameny lépe podloženými poměry v raném novověku.

Zdeněk Beran

Jean FLORI

Eleonora Akvitánská. Vzpurná královna

Praha, Argo 2014, 353 s.,

ISBN 978-80-257-1317-4.

Kniha Jeana Floriho v překladu Ireny Kozelské se věnuje osudům proslulé Eleonory Akvitánské. Hned v úvodu autor uvádí, že právě rozporuplná hodnocení této ženy ho přivedla k předkládané práci, již nazval „Vzpurná královna“. Zaujetím pro očištění královny od příkrých soudů jejich současníků i přepjatých hodnocení dnešních badatelů se netají ani v dalších kapitolách. Můžeme ocenit, že retrospektivní pohled, který nabízí, představuje čtenáři různá hodnocení Eleonory od středověku až po současnost.

Jean Flori rozdělil knihu do dvou částí, kdy nejprve hodnotil to, co lze o Eleonore konstatovat či jednoznačně určit na základě pramenů. První polovina knihy čítá devět kapitol, které představují její biografii. Flori ji zhodnotil v podnázvu jako „Pokus o kritickou biografii“. Provází čtenáře životem Eleonory od dětství, přes sňatek, roli královny Francie, vévodkyně či královny Anglie, až po královnu zajatkyňu a matku, která se snaží pomoci svým synům, zvláště pak Janovi Bezzemkovi. Ve druhé půli knihy autor naopak přináší to, co je v souvislosti s královnou diskutabilní a namnoze zůstává hypotetické. Tuto část knihy o čtyřech kapitolách lze chápat jako pojednání o druhém životě Eleonory Akvitánské.

První z kapitol se v chronologickém sledu věnuje nejstarším zprávám a svědectvím, která přispívaly k vytváření mýtu či tzv. „temné legendy“ po královnině smrti. Autor zohledňuje rovněž psychologický dopad na společnost, resp. jevy, které ovlivňovaly psychiku tehdejší lidí a jež se promítaly do písemných soudů o královně.

Ta oplývala značným majetkem, díky němuž dosahovala svobodnějšiho postavení v rozhodování. Její sebevědomé vystupování, resp. její významný (mnohdy i určující) vliv jako ženy na politické dění vyvolával v myslích současníků strach a hlavně odpor proti porušování dobového řádu ve smyslu době odpovídající úlohy ženy v manželství. Neméně zajímavě autor uvádí na scénu emoce, jako opomíjený ukazatel činů vládnoucích postav minulosti. Otázka královny ctnosti a morálky pak tvoří hlavní motivy záporných soudů a mýtů, jež slovy autora dělají z Eleonory novou Messalinu (s. 206). Podle Floriho však původ těchto charakteristik koreluje pouze se snahou královny o zrušení manželství s francouzským králem a s její obranou oproti osočování z cizoložných úmyslů ze strany okolí. Podle autora zachycují další dějství v tzv. druhém životě Eleonory Akvitánské prameny po roce 1204, kdy se utváří obraz vášnivé a zvrácené cizoložné panovnice.

Druhá z kapitol se věnuje tématu lásky, resp. toho, co rozumíme pod nepřesným termínem „dvorská láska“. Autor upomíná předně na mimomanželské svazky a klade si otázku, jak do těchto motivů zapadá osud Eleonory, a zda jednotlivé literární náměty souvisí s jejím osobním životem. Flori rozebírá vliv díla Ondřeje Kaplana (Andreas Capellanus) a jeho pojednání o lásce – De amore i texty, jež se zabývají tzv. rozsudky lásky, které Kaplan připisoval Eleonoře a její dceři Marii de Champagne. Předposlední kapitola přináší hodnocení významu moci a patronátu královny. Ve druhém zmínovaném případě zvláště zaujme téma literárního patronátu: autor relativizuje starší závěry, jež přisuzovaly Eleonoře mecenát či podnícení téměř veškeré epické tvorby 12. století, ač jí nebylo žádné dochované

dílo dedikováno. Konečně v poslední kapitole se dočteme o zakomponování artušovského mýtu do platagenetovské rodové historie, jíž měl využít druhý manžel Eleonory anglický král Jindřich II. Nechybí ani hledání předobrazu Jindřicha II. a Eleonory u idealizovaného krále Artuše a jeho choti Gueinevery, které se však u badatelů různí. Jean Flori tak nenechává čtenáře na pochybách, že neklidný osud této ženy nemůže vést k jednoznačným závěrům ani v dnešní době. Dodejme však, že Flori nabízí své výsledky i přes zaujetí pro téma, pouze jako jeden z možných pohledů, které byly o Eleonoře Akvitánské napsány. Knihu lze pozitivně hodnotit nejen pro široké spektrum pramenných informací a přiblížení četných polemik či diskusí k tématu, ale také pro „zápal“ s jakým byla sepsána.

Dana Dvořáčková-Malá

Hubertus SEIBERT – Werner BOMM – Verena TÜRCK (Hrsg.)

Autorität und Akzeptanz. Das Reich im Europa des 13. Jahrhunderts

Ostfildern, Thorbecke Verlag 2013, 384 s. s řadou černobílých vyobrazení v textu a osmi barevnými tabulemi v příloze, ISBN 978-3-7995-0516-1.

Sborník z konference na počest 65. narozenin jihočeského rodáka, emeritního profesora heidelberské univerzity Stefana Weinfurtera, si dal za úkol sondážně postihnout postavení říše v přelomovém období konce štaufské vlády, čili jak se někdy zkratkovitě formuluje: „konce velkých císařů a počátku malých králů“. Jde o vnímání světské autority nejvyšší úrovně a její rezonance v různých sociálních i teritoriálních prostředích 13. století, a to s jistými přesa-

hy časovými i věcnými. Čtyřem obsahově strukturovaným blokům předchází *Laudatio* na jubilanta od Gerta Melvilla a úvaha Jana Keuppa, jejíž titul souzní s titulem celé knihy. I když nadpisy jednotlivých oddělení nemožno zcela vystihnout jejich strukturu (a už vůbec ne ji prezentovat soustavněji), přesto dávají aspoň základní představu. Některé větší pozornost si zasluhující stati pak dotknou jmenovitě. Jde o *Autorität durch Gemeinschaft*, *Autorität durch Verfahren*, *Autorität durch Wissen* a *Autorität durch Inszenierung*. V prvním oddílu se Jürgen Dendorfer zabývá účastí knížat na věcech veřejných, Robert Gramsch resümuje svou knihu o níž už byl podán referát v tomto časopisu (ČČH 112, 2014, s. 813), Jochen Johrendt se zabývá papežstvím a v 11. století se konstituovavším kardinálským kolegiem jako vzájemně se doplňujícími strukturami a konečně Gerold Bönnen sleduje fungování autority v rozvíjejících se městech. V druhém okruhu Hubertus Seibert popisuje prosazující se volitelnost v církvi, ale i v světském prostředí, Karl-Heinz Spieß (autor několika prací o lenním institutu) sleduje zvyšující se závažnost lenního práva ve 13. století, aby další dva příspěvky věnovaly pozornost Friedrichu II. V třetí skupině je kladen důraz na význam vědění. Tak je pochopitelné, že zde se časový rozměr rozšiřuje a je v podstatě vnímán celý pozdní středověk. Martin Kintzinger tak činí v rámci autority dané učeností obecně, Rainer-Christoph Schwinges se soustřeďuje na učené biskupy a sleduje, jak se prosazovala jejich autorita v rámci tohoto fenoménu: konstatuje posun v posuzování vzdělanosti v církevním prostředí, kdy zejména biskup byl odkázán na širší či užší okruh akademicky vzdělaných theologů či juristů, ve spolupráci s nimiž zvládal po-

vinnosti s jeho úřadem spojené (na s. 225 přichází nechtěné klišé o pražské univerzitě jako univerzitě německé). Gerard Schwedler obrací pozornost k minulosti. Sleduje totiž vyhasínání autorů předchozích dob v paměti na příkladu Rudolfa Habsburského a jeho vztahu k předchůdcům. Gerd Althoff pak sleduje kolísavou autoritu papeže a papežství.

A konečně při sledování inscenací autority přicházejí ke slovu i obory příbuzné, které ale důrazně osvětlují i onen základní aspekt historický. Tak např. Jörg Peltzer interpretuje ve vzájemném srovnání pečeti říšských knížat a anglických předáků ve 13. a 14. století, bohužel bez obrazové dokumentace, ale zato s obecnějšími poznámkami, tak zejména v kontextu papežského zájmu o validitu pečeti (*sigillum authenticum*), které tvoří více než polovinu příspěvku. Mimo hlavní zájem knihy zaměřila Eleni Tounta, která pojednává o zobrazování autority v Byzanci a na Sicílii. Návnazně čerpá Petr Kurmann téma z gotického sochařství. Vedle různých prezentací duchovní supremacie se s bohatou obrazovou dokumentací zaměřuje zejména na zprostředkování spásy (s řadou instruktivních černobílých i barevných vyobrazení). V jediném neněmeckém, italském příspěvku podává Giancarlo Andenna skicu o potlačování hnutí chudých ve 13. století. Závěrečné slovo Berndta Schneidmüllera se v desetistránkovém velmi střízlivém shrnutí pokouší o vymezení postavení římské říše v pozdně středověké Evropě a konstatuje, že od sklonku 12. století ztrácela „konkurenceschopnost“ ve prospěch Francie a i jako dorozumívací jazyk se vedle latiny prosazovala zejména francouzština. Publikaci uzavírá jmenný rejstřík.

Ivan Hlaváček

Karl BORCHARDT – Damien
CARRAZ – Alain VENTURINI (edd.)
*Comptes de la Commanderie de l'Hôpital
de Manosque pour les années 1283 à 1290*
(= Documents, études et répertoires 86)
Paris, CNRS Editions 2015, CVI + 192 s.,
ISBN 978-2-271-08832-1.

Čtenáře ČČH může překvapit, proč se to-
muto malému provensálskému městu asi
40 kilometrů na sever od Nicy dostává na
tomto místě pozornosti. Vedou mne k tomu
dva důvody. Jednak máme před sebou tak-
řka dvě desetiletí na sklonku 13. století
vedené účty průměrného špitálu komendy
v Manosque johanitského řádu (maltských
rytířů), jednak jde o rukopis, který se díky
sběratelské činnosti jednoho z dávných
členů řádu ocitl v jeho pražské knihovně.
Druhý aspekt je ovšem náhodný, zato prv-
nímu třeba věnovat detailnější pozornost,
protože mimořádně zevrubně dovolu-
je vhlédnout do fungování této komunity
a to jak pokud šlo o nejrůznější činnosti s ní
spojené a o jejich finanční ohodnocení, tak
o nahlédnutí doslova na její kuchyňský stůl
a v jisté míře i do fungování jejích struktur.
O rekonstrukci těchto aktivit se editoři
s úspěchem pokusili v rozsáhlém úvodu,
kam důležitou kapitolu napsal i filolog
Alain Venturini. Text dokumentu je to-
tiž sice latinský, ale doslova prosycen tvary,
které vycházejí z provensálského a lokálních
latinských uzancí, s nimiž se v běžných slo-
vníkách středověké latiny nesetkáváme. A už
tu lze upozornit na důležitý jazykově věcný
glosář, který více než vítaně podává i překlady
těchto termínů nejen do francouzštiny,
ale i do angličtiny a němčiny. Ediční práce
nebyla přes stereotypnost záznamů jedno-
duchá, protože podle přiložených fotografií
rukopis není v příliš dobrém stavu. Editoři

si práci rozdělili tak, že D. Carraz věnoval
pozornost vnějším dějinám johanitské ko-
mendy v Manosques a diplomaticko-paleo-
grafickému rozboru rukopisu, zatím co
K. Borchardt se obrátil k vnějším osudům
tohoto svazku a jeho popisu, jakož i jeho
vytěžení obsahovému. Ten ostatně v otáz-
kách diplomatického rozboru Carraze
různě doplňuje. (Bylo by snad vhodné do-
dat k poznámce 18, na s. XL, že rukopis je
výslovně uveden v prvním svazku *Průvodce
po rukopisných fondech v České republice*, Pra-
ha 1995, s. 113) V aneksu pak je připojena
edice textu popisujícího stav balie (kome-
dy) v Manosque v r. 1299, kdy v ní působilo
26 bratří. Vedle již zmíněného glosáře při-
chází v knize také rejstřík osob a míst.

Ivan Hlaváček

Benjamin MÜSEGADES
*Fürstliche Erziehung und Ausbildung
im spätmittelalterlichen Reich*
(= Mittelalter-Forschungen, Bd. 47)
Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag 2014,
II+362 s., ISBN 978-3-7995-4366-8.

Autor svou disertací doslova objevil bílé
místo v pozdně středověké problematice,
i když lze připomenout, že např. v české
literatuře máme práce (z posledních let
zejména Martina Holého), které věnují
pozornost některým aspektům obdobného
okruhu otázek. Podobně i v literatuře ně-
mecké jsou rozpravy týkající se jednotlivých
aspektů této problematiky, nicméně jako
celek téma dosud představeno nebylo. Je
třeba podtrhnout, že autorovi jde jen o pří-
slušníky nejvyšší vrstvy německé šlechty,
čítající pouhých několik málo desítek pří-
slušníků pouhého tuctu vévodských rodů
(počítaje v to pochopitelně i dva rody mar-

krabské, po jednom lantkrabském a falckrabském a posléze dva v sledované době na vévody povýšené rody hraběcí).

Müsegedes začíná svá pozorování koncem 14. století a končí počátkem 16. věku, mohl tedy pro svou práci využít nejen materie ještě ryze středověké, ale i výrazně narůstajícího množství pramenů končícího středověku a tím spíše ovšem i doby počínajícího 16. století. A opravdu jde o velmi různorodý materiál jak v rámci pramenů diplomatických, tak kronikářských a jak autor s patrnou hrdostí konstatuje s převahou inedit.

Podíváme-li se na strukturu knihy, vidíme, že Müsegedes postupuje podle jednotlivých věcných – časových okruhů, u nichž respektuje poměrně dlouhý časový rozptyl. Vlastnímu výkladu předchází úvodní metodologická a historiografická kapitola, která shrnuje současný stav poznání. Na ni navazuje kapitola, která klade důraz na výklad jednotlivých rodových řádů, které otázkám výchovy a vzdělání věnovaly tu menší, tu spíše větší pozornost. Autor upozorňuje na důležitý rozdíl v tom, co jednotlivým synům bylo dáno do vínku, totiž zda jim byla určena duchovní nebo světská kariéra (totéž samozřejmě platí i o dcerách, pochopitelně ne v tak vyhraněné míře). Další kapitoly jsou členěny podle toho, kde mladá knížata prožívala svůj profesní růst, zda na domácím či na cizím dvoře resp. dvorech a v případném příslušném věku na univerzitách. Neodmyslitelnou starostí bylo jejich finanční zabezpečení, protože jednak šlo o domácí reprezentaci, ale neméně o tu *in foro externo*. Müsegedes konstatuje, že návštěva univerzity se dá prokázat u těch, kteří byli předurčeni k světskému vládnutí poměrně zřídka; většinou studovali synové, kteří byli určeni k církevní dráze. A zejména je překvapivé, že návštěva univerzit – zejména pak těch za-

hraničních – byla rozšířenějším jevem u nižší šlechty. Ovšem tu bych byl značně opatrnější: bylo by potřeba opřít se nejen o absolutní čísla, ale zejména o procentuální poměr, který by nepochybně vyzněl jinak.

Další kapitola probírá modelově personální struktury, které dbaly o vzdělávání, při němž byl kladen důraz zejména na světské elementy výchovy a na osoby, které se na ní podílely. Vztah dětí k rodičům a jejich potencionální účast byly popsány v třetí kapitole. Autorem uváděné příklady někdy vnášejí do výkladu opravdu mimořádně živý záblesk reality, tak když si pětiletá markraběnka Uršula Braniborsko-Ansbašská stěžuje otci (byl jím Albrecht Achilles), že ji a její sestru jejich mladší bratr denně bije a i jinak jim ubližuje (s. 59).

Poslední kapitola pak probírá obecně obsah a metody vzdělávání synů špičky říšské šlechty ve třech hlavních aspektech výchovy. Jde tu o náboženské vzdělá(vá)ní a vědění, dále o osvojování si světského vzdělávání a znalostí, jemuž následovalo vzdělávání humanistické, tj. zejména jazykové a právnické a jako jeho závěr se uvádí hudba. Nenalézám tu výraznější zmínky o četbě a knize, i když se na příslušných dvorech dají nezanedbatelné knihovny nejen předpokládat, ale i doložit.

Lucemburský dvůr se tu mihne jen v naprostých margináliích, dvůr Václava IV. až v posledním deceniu své existence suchou zmínkou jako místo pobytu vévody bavorsko-mnichovského Albrechta III., synovce královny Žofie.

Závěrečné hrnutí, seznam pramenů a literatury a rejstříky velmi přehledně strukturovanou a v nejlepším slova smyslu velice čtivou knihu uzavírají.

Ivan Hlaváček

Elisabeth GRUBER
*„Raittung und außgab zum gepew“.
Kommunale Rechnungspraxis
im oberösterreichischen Freistadt.
Edition und Kommentar
der Stadtgrabenrechnung (1389–1392)*
(= Quelleneditionen des Instituts für
Österreichische Geschichtsforschung,
Bd. 14) Wien, Böhlau Verlag 2015,
243 s. a 17 vyobr. v textu,
ISBN 978-3-205-79631-2.

Nejdřív je třeba upozornit na „podpodtitulek“ knihy, ohlašující, že publikace obsahuje ještě „příspěvek ke stavební archeologii z pera Thomase Kühtreibera, Gábora Tarcsaya a Michaely Zorko“. Konkrétní podíl této trojice nelze z obsahu vyčíst a teprve listováním v knize se lze dopracovat k tomu, že jde o s. 87–96, kde je nabídnuta opravdová „obchůzka“ podél zbytků hradebních zdí. Řada pramenných edic z Ústavu pro rakouský dějzpyt (IÖG) už představuje nepominutelný vklad do instrumentaria historika střední Evropy a právě Elisabeth Gruber věnovala problematice této knihy v posledních letech řadu studií. A pokud jde o typ pramene tohoto svazku, lze konstatovat, že to je již druhý titul této kategorie v citované řadě. Prvním byla edice účetní knihy jihotyrolského šlechtice Jindřicha z Rottenburgu z počátku 15. století (2010). „Naše“ kniha ovšem podává víc, než říká její název. Neboť nejde jen o vlastní, spolehlivou, edici, která vedle čtyřstránkového úvodu přichází na dalších padesáti stranách (s. 109–158). Úvodní partii zahajuje totiž stručný přehled současného stavu studia stavebních účtů, navazují stejně stručné poznámky o archivu města, nazývaného latinsky hrdě *Libera civitas*, česky pak uměřeně Cáhlov. Následuje stručný výklad

o městu, jeho politickém i hospodářském postavení a finanční situaci a tu se také častěji nacházejí zmínky o českých a moravských městech respektive osobách, protože tu přicházejí přesahy až do poloviny 15. století. V samotném pramenu se pochopitelně žádná bohemika nenacházejí, ale ani s austriaky tomu není jinak.

Takřka padesátistránkový výklad rozebírá vyčerpávajícím způsobem návaznou edici v třech hlavních aspektech, totiž pokud jde o materiál a pracovní nástroje, platby pracovníkům a náklady na dopravu. Pokud pak jde o jednotlivá řemesla, která se účastnila prací pro město, píše velmi důsledně mezi nimi rozlišuje, takže si lze udělat představu dokonce někdy i v rámci jednotlivých na práci podílejících se rodin. Tu by ke komparaci mohla být k užítku už pozapomenutá práce Grausova o pražské chudíně. To vše je doprovázeno detailními přehlednými tabulkami, které mohou být mimořádně inspirativní pro srovnávací studia, i když málokde asi bude k dispozici současný obdobný materiál (upozorňuji aspoň na stavební účty pražské katedrály a mladší materiály lounské a mostecké). Jakýmsi bonusem je posléze skoro čtyřicetistránkový inventář cáhlovských účetních knih z let 1386–1487. Skoro třicetistránkový seznam použitých edic a literatury a jmenovaný rejstřík (opravit možno, že Jemnice není v Čechách, ale na Moravě) knihu uzavírá.

Ivan Hlaváček

Antoni BARCIAK –
Karel MÜLLER a kol.

***Regesty dokumentów przechowywanych
na Górnym Śląsku. Tom II (1401–1450)
/ Regesty listin uložených v Horním
Slezsku. Svazek II (1401–1450)***

Opava–Opole–Katowice, Zemský archiv
v Opavě – Archiwum Państwowe w Opolu
– Archiwum Państwowe w Katowicach
2011, 346 s., ISBN 978-80-86388-88-5,
978-83-904142-4-9; 978-83-925863-3-3.

Druhý díl edice *Regesty listin uložených
v Horním Slezsku* zpřístupňuje 629 doku-
mentů z první poloviny 15. století. Chro-
nologicky navazuje na předcházející svazek
publikovaný roku 2004, v němž bylo
zpracováno období do roku 1400. Záběr
obou dosud publikovaných dílů je přitom
širší, než naznačuje zvolený název. Editoři
nepodchytili pouze písemnosti, které jsou
uchovávané v hornoslezských archivech
a muzeích, ale zpracovali též prameny, tý-
kající se Horního Slezska a Opavska (mj.
uložených v Opavě, Ostravě, Bruntále,
Frýdku-Místku, Jeseníku, Karvině a Novém
Jičíně). Z polské strany pak byly v souladu
s titulem do edice zahrnuty i listiny pochá-
zející z Dolního Slezska, především fondy
měst Namysłow a Břeh, jež jsou uloženy ve
Státním archivu v Opolí.

Při zpracování registů editoři navázali na
schéma užité ve slezském registáři, jež pod
redakcí Wacława Korty vycházel v letech
1975–1992 a obsáhl období 1343–1360.
Nejvýraznější odchylkou je přitom dvoj-
jazyčnost anotované edice: dokumenty
uložené v hornoslezských archivech byly
registovány polsky, ty z institucí různého
typu z Českého Slezska pak v češtině, a to
bez ohledu na jazyk samotných písemnosti.
Záhlaví vedle pořadového čísla záznamu

obsahuje moderní i dobovou dataci a místo
vydání. V regestech je pak důsledně v zá-
vorkách uváděna podoba místních i osob-
ních jmen užitých v jednotlivých doku-
mentech. V kritickém aparátu jsou připo-
jeny informace o formátu písemnosti, psací
látce, případné pečeti (event. notářském
znamení), místu uložení a případném před-
chozím zpřístupnění. Součástí registáře je
i podrobný společný místní a osobní rejst-
řík, jež respektuje dvojjazyčnost edice. Při-
pojen je rovněž soupis zkratek a citovaných
starších edic a literatury.

Závěrem nezbyvá než členům česko-polské-
ho kolektivu podílejícím se na obou svaz-
cích popřát, aby stejně trpělivě a pečlivě
zpracovali i následující díly registáře, jež by
měly zpřístupnit materiál druhé poloviny
15. století. Význam edice přitom nespo-
čívá jen v soustavné evidenci dokumentů
vztahujících se zejména k Hornímu Slezsku
a Českému Slezsku, ale řada dokumentů –
nejen listin, ale i listů – byla v anotovaném
svazku zpřístupněna vůbec poprvé.

Mlada Holá

Lenka VAŇKOVÁ

***Medizinische Texte aus böhmischen und
mäbrischen Archiven und Bibliotheken
(14.–16. Jahrhundert)***

Ostrava, Ostravská univerzita v Ostravě
2014, 272 s., ISBN 978-80-7464-193-0.

Monografie Lenky Vaňkové, na jejímž
vzniku se podíleli odborníci na středověké
a raně novověké rukopisy Václav Bok a Len-
ka Vodrážková či specialista na středověké
a raně novověké lékařské texty Gundhold
Keil, představuje výsledek tříleté badatel-
ské práce. Výzkumný projekt si vzal za úkol
provést soupis lékařských textů uložených

v archivech, knihovnách a muzeích v České republice a dát ho zájemcům k dispozici v podobě elektronického katalogu. Cílem monografie je představit zájemcům o starou lékařskou literaturu výběr ukázek nejčastěji se vyskytujících, a tedy i nejběžnějších druhů tehdejších lékařských textů, případně poukázat na podobnosti mezi exempláři téhož textového druhu či na zajímavosti, které jsou s textovým druhem spojeny, nebo komentovat starší edice těchto textů.

Celkem bylo zjištěno 73 rukopisů s lékařskou či farmaceutickou tematikou, které jsou v monografii rozděleny do tří skupin. První tvoří jazykově smíšené rukopisy různorodého obsahu, v nichž se nacházejí i německy psané lékařské texty hlavně ze 14. století. Do druhé skupiny byly zařazeny lékařské či lékařsko-přírodovědné rukopisy, které jsou psány zčásti německy, latinsky nebo česky. Třetí skupinu tvoří německy psané rukopisy lékařského či lékařsko-přírodovědného charakteru z 15. a 16. století. Po informaci o rukopisech v první kapitole věnuje autorka pozornost jazykové stránce textů. Vzhledem k tomu, že zkoumané texty nevznikly pouze na území českých zemí, vykazuje jejich jazyk rozmanité dialektální rysy. Bylo by tudíž pracné a nikoli smysluplné analyzovat každý rukopis zvlášť. Autorka se proto soustředila na fonografematický rozbor jednoho vybraného rukopisu, aby ukázala, jak velké množství dialektálních prvků může takový rukopis v sobě ukrývat. Pro lepší orientaci v textech představila čtenářům nejcharakterističtější rysy východohorskoněmecké a východostředoněmecké jazykové oblasti, na jejichž průsečíku se české země v minulosti nacházely. Čtenář tak získá představu o tom, jaké dialektální prvky mohou vykazovat rukopisy, v nichž písaři vkládali do

opisovaných textů někdy více, jindy méně své nářeční zvyklosti.

Vzhledem k tomu, že součástí monografie jsou také edice ukázkových textů, zabývala se autorka dále popisem edičních principů. Zvolila si metodu tzv. dynamické edice – texty byly v podstatě transliterovány s provedením minimálních úprav (sjednocení forem písmene *s* a *y*). Byla doplněna rovněž interpunkce, vlastní jména byla zapisována s počáteční majuskulou. Zkratky byly rozepsány, i když lze namátkou zjistit, že ne vždy byl tento proklamovaný záměr proveden důsledně (např. zkratka *dz* se na s. 114 vyskytuje celkem čtyřikrát nerozluštěna – třikrát ve spojení *dz wasser* a jednou *dz gehyrne*).

V následujících kapitolách (čtvrtá až devátá) jsou představeny vybrané druhy lékařských textů a zařazeny do skupin označených jako zaříkávadla, recepty, herbáře, lékařské učebnice a astromedicínské texty. Nejprve je u každé skupiny uvedena podrobná charakteristika textového druhu, při níž badatelka využila své poznatky i dosavadní vydanou odbornou literaturu k tématu, a následuje přehled míst, kde jsou rukopisy s těmito druhy textů uloženy – jedná se o instituce v Praze (nejbohatším zdrojem byla Národní knihovna s 25 rukopisy a knihovna metropolitní kapituly v Archivu Pražského hradu se 16 rukopisy, další institucí pak byla knihovna Národního muzea aj.); následovaly knihovny na Křivoklátě, v Českém Krumlově, Děčíně, Nelahozevsi, Roudnici, Vyšším Brodě, Rajhradě, Brně, Olomouci a Kuníně. Závěrečná část každé kapitoly, případně podkapitoly, patří ukázkám textů, někdy je zařazena i faksimile. Důležitou pomůckou pro čtenáře je poznámkový aparát jednotlivých kapitol. V poznámkách pod čarou jsou často uváděny významy slov nachá-

zejících se v textech. Součástí publikace je i seznam zjištěných rukopisů (s. 235–245), použité odborné literatury a rejstřík. Monografie přináší cenný pohled na oblast, která byla dosud značně opomíjená. Její vydání umožní zájemcům o starší německy psanou lékařskou literaturu, ale i odborníkům v oboru historie medicíny či farmacie nahlédnout do řady textů, které dosud nebyly publikovány. Kniha se stane nepochybně rovněž důležitým zdrojem textů např. pro semináře historického vývoje němčiny na katedrách germanistiky filozofických fakult.

Jisté rozpaky však působí rejstřík v závěrečné části monografie. Všichni, kdo studují podobné monografie, zřejmě budou souhlasit se slovy připisovanými Thomasi Carlylemu: „Rejstřík bez knihy mi byl mnohokrát k užítku, kniha bez rejstříku nikdy.“ Recenzovaná monografie rejstřík sice obsahuje, avšak jeho zpracování je nedostatečné. Stránkové odkazy u některých hesel neodpovídají vždy realitě (namátkou u hesla *abrotanum* jsou uvedeny mimo jiné stránky 96, 97 a 99, na nichž se toto slovo nenachází; u hesla *acetosa* nesouhlasí stránky 103 a 137 apod.), především však není dodržena běžná zásada, že u hesel v rejstříku ke starým textům jsou vedle centrálního hesla uvedeny všechny tvary slova v textu se vyskytující (v rejstříku monografie je naopak spíše výjimkou, když je kromě jednoho tvaru uvedeno tvarů více; např. heslo *absinthum* má na uvedených stránkách 97 a 98 zastoupení pouze ve tvaru *absinthum*, avšak tato podoba se v rejstříku nevyskytuje; u hesla *acorus* chybí i tvary *acoris* a *acorys*, u hesla *theriaca* je sice uveden tvar *tiriaca*, ale chybí tvar *tyriaca*, který lze na avizovaném místě – na stránce 133 – najít). Konečně připomeňme, že nejsou podchyce-

ny všechny stránky, na nichž se dané výrazy vyskytují (např. u slova *coriandrum* není zaznamenán výskyt na s. 133, na níž se nachází tvar *coriander*, nebo u hesla *nitrum* chybí zachycení tvaru *niter* na s. 134). Za značný problém je třeba považovat fakt, že některá důležitá slova z textů v rejstříku zcela chybějí (např. *aschensmaltz*, *potonica*, *duff stain*, *pley äsch* a řada dalších). Je škoda, že nedostatečně zpracovaný rejstřík snižuje kvalitu jinak dobře zpracované monografie.

Libuše Spáčilová

Raný novověk

Jana JANIŠOVÁ – Dalibor JANIS
Zemské zřízení Markrabství moravského z roku 1516 (Počátky kodifikace zemského práva na Moravě)

Olomouc, Iuridicum Olomoucense –
Právnická fakulta Univerzity Palackého
v Olomouci 2013, 196 s.,
ISBN 978-80-87382-34-9.

Monografie manželů Janišových přináší dílčí výsledky dlouhodobého studia zemského práva na raně novověké Moravě. Soustřeďuje se na rozbor badatelsky dosud opomíjeného zemského zřízení z počátku 16. století a přináší jeho kritickou edici, zahrnující jednak dobový tisk, jednak rukopisné předlohy. Zařazuje tuto problematiku do kontextu nejen českého státu, ale i širší střední Evropy a navazuje na publikaci *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)* z roku 2001; toto kolektivní dílo, na němž se D. Janiš významně podílel, se zřetelem k pramennému výzkumu i k novější literatuře zřetelně prohlubuje. Autoři rozebírají a hodnotí Tovačovskou knihu, landfrýd, sněmovní usnesení a soud-

ní nálezy jako výchozí zdroje zemského práva. Neoficiální a v době platnosti nikdy tiskem nevydanou Tovačovskou knihu oceňují tak, že „od okamžiku svého vzniku fakticky plnila úlohu moravského zemského zřízení“ (s. 20), zároveň však připouští její slabinu, která na rozdíl od Vladislavského zřízení zemského spočívala v tom, že nebyla uznávána králem a při formulaci klíčových článků o vztahu mezi panovníkem a stavy nebyla pro něho závazná. V tom spočívala Achillova pata snah o vyjádření politických nároků moravských stavů ústavní formou; lze připustit, že právě tato skutečnost prohlubovala sklon předbělohorských moravských stavů ke zdůrazňování ustálené právní tradice (zejména v regulaci konfesijně politických poměrů) oproti tlaku českých stavů na zakotvení všech svobod (včetně náboženské) v psaných privilegích.

Ačkoli je zachováno málo pramenů, autorům se podařilo vystihnout hlavní obrysy olomouckého sněmovního jednání, na němž bylo v lednu 1516 přijato zemské zřízení; důležitý je jejich komparativní pohled, který srovnává moravské zřízení s usneseními českého zemského sněmu a se soudobými policejními řády. Přestože se zemské zřízení z roku 1516 ani následující moravská zřízení nevyznačovala promyšlenou koncepcí a v návaznosti na sněmovní usnesení a landfrýdy kombinovala hmotně právní a procesní záležitosti, autoři po rozboru 26 článků provedli systemizaci jeho obsahu. Zvláštní pozornost věnovali ustanovení landfrýdu a jeho platnosti, stíhání a trestání rušitelů zemského míru, dále zemské hotovosti a jejímu využití v případě násilného obsazování hradů či měst po jejich protiprávním záboru, okolnostem stavby hradů a dílčím policejním ustanovením. Samostatné kapitoly jsou věnovány

zemskému soudu a jeho agendě, sirotčím záležitostem, majetkovému a dědickému právu, institutu záští („odpovědi“) a trestnímu právu včetně tortury.

Pečlivá edice je – kromě formálních textologických náležitostí – opatřena velmi obsáhlým poznámkovým aparátem, který detailně identifikuje v zemském zřízení z roku 1516 zmíněné osoby a upozorňuje na analogické či rozdílné znění dalších právních pramenů; podrobně dokumentuje souvislosti s Tovačovskou knihou, pozdějšími zemskými zřízeními a dalšími prameny, stejně jako odlišnosti od nich. Propojení analytické studie s edicí a s jejím důkladným kritickým aparátem, ale také s výborně zpracovaným věcným rejstříkem vytváří z knihy Jany a Dalibora Janišových obecně užitečnou pomůcku k poznání právního života českých zemí na počátku novověku.

Jaroslav Pánek

Tabita LANDOVÁ

Liturgie Jednoty bratrské (1457–1620)

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2014,
510 s., ISBN 978-80-7465-079-6.

České dějepisectví věnovalo problematice bohoslužebného života Jednoty bratrské celou řadu dílčích příspěvků, komplexního uchopení tohoto tématu bylo však dosaženo teprve v monografii Tabity Landové, která se snaží postihnout liturgickou praxi bratrského společenství od jeho počátků až do přelomového roku 1620. Kromě obsáhlého historického pojednání kniha nabízí rovněž edici povětšinou nevydaných agend či liturgických formulářů. Právě tyto spisy sloužily Landové jako klíčový pramen. Autorka však přihlédla i k dalším zdrojům (kancionály, katechismy, historiografická díla).

Autorka v úvodu nabízí rozdělení bohoslužebného vývoje v Jednotě na pět základních etap a zkoumá i liturgicko-teologické předpoklady (např. nauka o věcech podstatných, služebných a případných). Výklad o liturgii Bratří je nejprve věnován bohoslužbě slova (kázání, modlitby, písně), kde zaujme především podrobné seznámení s perikopálními řadami Jana Augusty a Jana Černého. Následující kapitoly se zabývají sedmi tradičními svátostmi, tedy křtem, biřmováním (a s tím souvisejícím potvrzováním dětí), večeří Páně, ordinací, pokáním, manželstvím a pomazáním nemocných. Landová rekonstruuje možnou podobu a pořadí bohoslužebných úkonů a daří se jí zachytit proměny, jakými liturgická praxe prošla v průběhu více než sto šedesáti let. Čtenář se dozví o proměnlivém postoji Jednoty ke svátostnému charakteru jednotlivých obřadů a o širších souvislostech sledované problematiky: Autorka zohledňuje luterskou, kalvínskou i táboorskou teologii. Je pouze škoda, že v případě svátosti pokání Landová názory německé nebo švýcarské reformace nezmiňuje. Největší pozornost je v knize zasloužena věnována názorům Lukáše Pražského, neboť tento biskup sjednotil do té doby rozrůzněnou liturgii Jednoty. Landová přesvědčivě dokládá, že jeho myšlenky – navzdory snahám třicátých a čtyřicátých let 16. století Lukášovy názory potlačit – se v bratrském prostředí udržely až do Bílé hory. Nepřekvapí tedy, že Lukášův pohled na průběh jednotlivých obřadů včetně rozboru jeho teologických myšlenek nalezneme v každé z kapitol zaměřených na svátosti. V případě křtu, večeře Páně a manželství autorka analyzuje také pozdější agendy z let 1580, 1612 a 1620. Jelikož se k obřadům kněžského svěcení a pokání podobné agendy nedochovaly, Landová nemůže nabídnout de-

tailní popis bohoslužebné reality v „poukášovské“ éře a průběh těchto dvou obřadů nastiňuje na základě jiných pramenů (Lasitského *Historie*, bratrské konfese a řády). Od svátostí biřmování, jímž pokřtění jedinci přijímali dary Ducha svatého, a posledního pomazání bylo po Lukášově smrti upuštěno, autorka proto přibližuje alespoň související úkony, které byly v Jednotě nadále zachovávány – potvrzení (nesvátostný akt, kterým byla pokřtěnému dítěti stvrzena účast na Kristově oběti a jež inspirovala obřad konfirmace v protestantských církvích), duchovní péči o nemocné a pohřeb. Za nejcennější je možno označit kapitoly o křtu a eucharistickém ritu, neboť jsou zde podrobně zkoumány i teologické motivy těchto obřadů.

Z textu knihy je patrná důkladná znalost sledované problematiky, což vzhledem k teologické erudici autorky nepřekvapí. Nepřesná tvrzení se objevují zřídka a obvykle se netýkají přímo Jednoty: za problematický např. považuji názor, že Petr Chelčický uznával pouze dvě svátosti (s. 75), jelikož Petrův postoj k oné záležitosti podle všeho takto jednoznačný nebyl. Nemalým přínosem knihy jsou přílohy obsahující seznam perikop z Augustova *Summovníku* a zdařilou edici klíčových bratrských písemnosti, kde nechybí agendy z let 1527 (autorem Lukáš Pražský), 1580, 1612 a 1620. Tabitě Landové se podařilo osvětlit liturgický život Českých bratří v doposud nevídaném rozsahu, a zaplnit tak významnou mezeru v bádání.

Adam Pálka

Jiří ŠTANCL (ed.)

Pavel Kristián z Koldína. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference

(= Klatovy v prostoru a čase, sv. 4)

Klatovy, Město Klatovy 2015, 109 s.,
ISBN 978-80-760-7486-1.

Sborník představuje výsledek konference, která se konala roku 2012 v Klatovech. Obsahuje je deset příspěvků, které reflektují život a dílo Pavla Kristiána z Koldína, jednoho z nejznámějších českých právníků raného novověku.

Vlasta Formánková popsala životní osudy Pavla Kristiána z Koldína v kontextu dobových událostí a stručně představila členy jeho rodiny. Příspěvek Karla Malého byl věnován roli Koldínových Práv městských království českého v právních dějinách českých zemí. Malý poukázal na aspekty domácího městského práva a zdůraznil skutečnost, že se Koldínův zákoník stal inspiračním zdrojem pro pozdější prameny civilního práva. O pojetí práva v Koldínově zákoníku pojednala Karolína Adamová. Autorka se zabývala otázkou dělení práva na právo veřejné a soukromé a uvedla stěžejní právní zásady, které Koldínův zákoník provázejí. Vilém Knoll se zaměřil na právní úpravu deliktu krádeže v Koldínově zákoníku. Rozebral jednotlivá ustanovení týkající se krádeže a naznačil přítomnost římskoprávních zásad. Karel Wawerka se zabýval pozůstalostí Pavla Kristiána z Koldína a pojednal o platnosti jeho závěti. Naďa Štachová na příkladu konkrétních trestněprávních ustanovení poukázala na právní zdroje Koldínova zákoníku.

O životě a kariéře Pavla Kristiána z Koldína podrobně informuje příspěvek Jiřího Peška. Vývoj advokacie a notářství v době Mistra z Koldína přiblížil Stanislav Balík. Autor

rozebral ustanovení Koldínova zákoníku věnovaná právní úpravě řečnictví. K životopisným příspěvkům patří text Lenky Sýkorové, která na pozadí dějin města Klatov vykreslila poměry v Koldínově rodině. Sborník uzavírá právně-historické zhodnocení Koldínova díla z pera Karla Wawerky. Texty doplňuje barevná obrazová příloha fotografií z konference a snímky města Klatov, Koldínova rodiště. Populárně laděný sborník zaujme nejen badatele z oboru historie a právních dějin, ale také laické zájemce o české dějiny.

Lenka Šmídová Malárová

Alena PAZDEROVÁ

Zázemí Specianovy nunciatury u císařského dvora v Praze v letech 1592–1594,
Paginae historiae, Sborník Národního archivu 23/1, 2015, s. 7–54.

Dlouhodobá příprava několikavazkové edice nunciaturní korespondence Cesara Speciana umožnila Aleně Pazderové napsat rozsáhlou studii, jež patří k nejzajímavějším výsledkům bádání v Českém historickém ústavu v Římě. Na rozdíl od starších prací, které se většinou soustřeďovaly k událostnímu výkladu, soustředěnému na politickou a konfesijní činnost nunciatury, přistoupila autorka k tématu ze strukturálního hlediska a soustavně pojednala o předpokladech fungování tohoto „kousku Říma v Praze“ (s. 46), který podstatně ovlivnil mezinárodní i vnitropolitický vývoj předbělohorských Čech.

V první části pojednání se A. Pazderová zabývá obecným vývojem nunciatur ve druhé polovině 16. století, státním sekretariátem jakožto centrem papežské diplomacie a apoštolskou komorou za papeže Kliment

ta VIII., stejně jako prostředím pražského dvora jako centra císařské diplomacie za Rudolfa II. Ve druhé části pak přechází k institucionálnímu a personálnímu zázemí pražské nunciatury (famiglia čili úřední a obslužný personál, kancelář, soud, externí spolupracovníci, ale také redukovaný doprovod, s nímž se nuncius vydal roku 1594 na zasedání říšského sněmu v Řezně).

Výklad A. Pazderové je založen na detailní znalosti pramenů připravovaných k edici a na mezinárodní (především italské a německé) literatuře. Opírá se však také o prosopografický výzkum, jehož zásluhou autorka identifikovala široký okruh osob, které svou činností a zkušenostmi propojovaly římskou kurií s Prahou, Madridem a dalšími ohnisky evropského dění. Skutečnost, že některá ztožnění zůstávají na hypotetické úrovni, zatímco další osoby (zejména níže postavené) jsou v pramenech jmenovitě nepostižitelné, snižuje hodnotu této práce. V rámci české literatury je to významné obohacení dějin institucí spjatých s papežskou kurií, v širším smyslu specifické prohloubení dějin správy a při rozboru písemné agendy také papežské diplomatiky.

Perfektní znalost nunciaturní korespondence autorce umožnila značně překročit rámec normativních správních dějin a osvětlit praktické fungování zahraničně politické administrativy na konci 16. století. Výsledky archivního bádání se promítly do výkladu o kontaktech nuncia s jednotlivými dvorskými hodnostáři (zejména s vlivným členem tajné rady Wolfgangem Rumpfem a říšským vicekancléřem Jakubem Kurzem), ale také o metodách úřadování, k nimž patřily císařova neochota k udělování audiencí, nekonečné odklady rozhodnutí a vysoké úplatky. Autorka charakterizuje rovněž vztahy mezi nunciem a jednotlivými vyslanci různých

států v Praze a možnosti kooperace uvnitř diplomatického sboru, stejně jako součinnost nuncia s kardinály-protektory (klíčové bylo postavení protektora Germánie Lodovica Madruzza, spíše okrajové místo zaujímali kardinál-protektor a viceprotektor dědičných rakouských zemí).

Důležitý je rovněž výklad o financování nuncia u císařského dvora v Praze prostřednictvím apoštolské komory (poměrně nízký plat nuncia, kompenzace mimořádných vydání na rekatolizační akce, zprostředkování subsidií pro císařskou armádu na habsbursko-osmanské hranici). Ukazuje se, že papežské finančnictví trpělo podobnými neduhy jako finanční systémy světských panovníků, tj. nepravidelným a značně opožděným vyplácením povinných částek, stejně jako nezbytností, aby sami nunciové spolufinancovali provoz papežské diplomacie. Pro poznání nejen papežských financí jsou cenné údaje o zapojení nunciatury do sítě bankovních domů v Římě, Florencii, Benátkách a Norimberku.

Studie přináší množství poznatků o fungování nunciatury na konci 16. století. Jedním z nich je naznačení komunikačních možností nunciových úředníků v pražském prostředí a jejich jazykové vybavenosti. Autorka soudí, že vystačili s latinou, italštinou a němčinou, popřípadě španělštinou. V prostředí diplomatického sboru, u většiny dvořanů na Pražském hradě a v kontaktu s klérem to zřejmě platilo, problém však vznikl při nezbytných neoficiálních kontaktech s českým utrakvistickým prostředím, jež mělo být rekatolizováno, a zvláště při soudních jednáních nunciova zástupce (auditora). Vlastní soudní jednání mohlo být vedeno v latině, ale – jak A. Pazderová správně uvádí – auditor musel ovládat nejen kanonické, ale i „pří-

slušné zemské právo“ (s. 42). Je otázka, jak by on nebo někdo z jeho úředníků zvládl české a moravské zemské právo, kdyby neměl ve svém zázemí přinejmenším nějakého klerika znalého češtiny. Ostatně situace byla složitější, než se na první pohled zdá, a to nejen v jazykovém, ale i ve věcném smyslu. Na obrovském území, na něž se vztahovala pravomoc pražského nuncia, platila řada zemských práv, vždyť šlo také o Uhry, dolnorakouské země a část německých teritoriálních států (pokud nepatřily do kompetence nunciatur v Kolíně nad Rýnem a ve Štýrském Hradci). Už z těchto důvodů se zdá, že situace nunciatury byla se zřetelem k jazykové komunikaci i ke zvládnutí partikulárních zemských práv značně náročná. To je ovšem pouze jedna z dílčích otázek, jež se vynořují nad tímto inspirativním textem.

Krátké, avšak z hlediska dějin českých zemí, habsburské monarchie i mezinárodní politiky a vojenství důležité období první poloviny Specianovy nunciatury bylo známo především z prací Karla Stloukala a Josefa Matouška. Zásluhou studie Aleny Pazdřové dochází k obohacení našich znalostí a její ediční činnost je příslibem prohloubeného a ucelenějšího pohledu na období, jež předcházelo velké rekatolizační ofenzívě kolem roku 1600 a následně vážné krizi habsburské monarchie.

Jaroslav Pánek

Markéta HOLUBOVÁ
*Panna Marie Svatoborská. Příspěvek
k barokním vazbám jezuitské rezidence
a poutního místa*

Etnologický ústav Akademie věd
České republiky, Praha 2015, 244 s.,
ISBN 978-80-87112-94-6.

Poutní areál Svatá Hora nad Příbramí se téměř vždy těšil zájmu věřících i badatelů – historiků i dějepisců umění. Markéta Holubová starší literaturu důvěrně zná, nejen tu vztahující se přímo ke Svaté Hoře, ale i metodologické příspěvky věnující se barokní zbožnosti, fenoménu poutí a poutnictví. Jak prokázala už v dřívějších studiích, dovede ale vždy jít důsledně ad fontes, nalézat nová řešení, odkrývat dosud nepoznané aspekty života této lokality v dobách její největší slávy. Skutečnost, že prostudovala úctyhodné množství pramenů, je doložena v obsáhlém seznamu (s. 191–201); nad jiné jsou cenné její výzkumy v centrálním jezuitském archivu – Archivum Romanum Societatis Iesu.

Autorka čtenáře postupně seznamuje s mariánskou úctou v baroku, v základních obrysech, ale ve výstižné zkratce, načrtává dějiny působení řádu Tovaryšstva Ježíšova, stejně tak se stručně zastaví u dějin svatého místa, které je předmětem jejího zájmu. Velmi cenná je kapitola věnovaná svatohorské jezuitské rezidenci. Holubová analyzuje podrobně činnost tohoto řádového domu, jak po stránce duchovní a sociální, tak hmotné – ekonomické. Autorčina zjištění mají i obecnější platnost pro rekonstrukci osudů podobných řádových domů při poutních místech nejen v České provincii. Instruktivní je rozbor zdejší bibliotéky, který je vystavěn na kombinaci knihovního katalogu a kostelních účtů.

Stěžejní oddíly knihy pojednávají o formách úcty ke zdejšímu mariánskému obrazu, zejména od druhé poloviny 17. století do poloviny věku následujícího. Autorka pěkně seznamuje se způsobem slavení různých svátků, organizací i významem poutí. Ukazuje, jak se Svatá Hora od konce třicetileté války postupně stávala z centra

lokálního významu posvátným místem navštěvovaným lidmi z širšího okolí, ale i německým obyvatelstvem z bavorského příhraničí. K vzrůstu zájmu přispěl i fakt, že se Svatá Hora těšila přízni Ferdinanda III. i Leopolda I. A význam poutního místa pochopitelně zvyšovaly i zázraky, či „zázračná zhlédnutí“, pečlivě na místě evidované a zpřístupňované i tiskem zásluhou významných jezuitských autorů, ať už to byl Jiří Konstanc, nebo Bohuslav Balbín. Čtenáře potěší i autorčin popis votivních darů, tedy díky za uzdravení a jinou boží pomoc, často až kuriózních (např. vytažená zadřená tříska). Tyto způsoby úcty, uznávané církví svatou, vždy stály na pomezí pověry. Jako takové nutně musely vzít za své za osvicené vlády Josefa II. Ovšem např. v Polsku je můžeme vidět i v současnosti.

Kapitola o vztahu města a poutního místa i jeho správců přehledně ukazuje vzájemnou, ne vždy zcela bezproblémovou, koexistenci (zde se autorka opírá o starší literaturu). Důležité je upozornění, jak svatohorský poutní průmysl povznesl město v době úpadku těžby stříbra. Výrobci svátostek, poutních obrázků, růženců atp. sice původně přišli do středních Čech z ciziny, ale záhy našli četné domácí následovatele. Spory mezi jezuitou a městem (ale i knížetem z Mansfeldu – vrchností z nedalekého dobříšského panství) se pak týkaly zejména provozování poutních hostinců a prodeje piva. Analogické rozepře bývaly v oné době běžné a i na řadě jiných míst.

Poslední kapitola, kterou autorka předkládá místo závěru, je zasvěcena „soumraku barokních poutí“, neslavným osudům Svaté hory v josefínské éře a po zrušení Tovaryšstva Ježíšova v roce 1773. Už jen samotný výčet „racionálních“ opatření proti barokní zdobnosti a nadbytečné nádhře četných

festivit, které mj. „zbavují poddané možnosti věnovat se svým hospodářstvím“, je výmluvným svědectvím o hlubokých a fatálních změnách, kterými musela projít katolická církev a s ní i Svatá Hora.

Hodnotné dílo Markéty Holubové si najde své čtenáře, domnívám se, že jich bude více, než by dával tušit náklad publikace, který činí 200 kusů. Kniha je graficky pohledná, což platí i pro jiné publikace vydávané v poslední době Etnologickým ústavem. Bohužel ne všechny instituce Akademie věd mají tak profesionální přístup k ediční činnosti. Jenom si neodpustím výtku vůči užité bezpatkového písma při sazbě; je sice úsporné, ale z hlediska čtenáře nepřívětivé.

Ivana Čornejová

Joanna SZCZEPANKIEWICZ-BATTEK
Śladami braci czeskich i morawskich po Polsce / Po stopách českých a moravských bratří v Polsku / Auf den Spuren der Böhmischen und Mährischen Brüder in Polen

Warszawa, Jednota 2015, 150 s., mapa,
ISBN 978-83-929269-2-4.

Péčí Konsistoře Evangelické reformované církve v Polsku a varšavského evangelického časopisu Jednota vyšla publikace, jejímž cílem je shrnout poznatky o dějinách Jednoty bratrské a jejím působení ve třech významných polských regionech – Slezsku, Velkopolsku a okolí Lodže. Autorka knížky vyšla ze skutečnosti, že Jednota bratrská tyto oblasti významně ovlivnila, ale že v důsledku bouřlivých událostí, zejména druhé světové války a následných přesunů obyvatelstva, bylo její dědictví zapomenuto. Využila poměrně početný soubor literatury; z velké části jsou to články v lokálních časopisech

(vhodné pro vystižení míst spjatých s činností Jednoty), jen v malé míře vzala v potaz základní historiografické práce o tomto tématu. Kromě dvou autorek, jejichž knižní práce jsou zde respektovány (Jolanta Dworzaczkowa a Edita Štěříková), by si byli zasloužili pozornost alespoň dějepisc polské Jednoty Jaroslav Bidlo, církevní historik Rudolf Říčan a bohemista Henryk Gmiterek.

Autorka, specialista v oboru historické a náboženské geografie, shromáždila údaje o všech hmotných památkách Jednoty, které se zachovaly na polském území. U jednotlivých lokalit stručně nastínila jejich historii, dobu působení Jednoty, uvedla duchovní představitele a počet členů v minulosti, popřípadě i v současnosti. Nepominula ani ta místa, kde stopy Jednoty zanikly, a zmínky o ničení památek, jež nekonvenovaly poválečným představám o nábožensky a národnostně unitárním polském území. Vlastní topografii autorka předeslala souhrnné pojednání o dějinách Jednoty bratrské v 15.–17. století, o polském exilu a o obnovené (moravské) Jednotě v 18.–20. století. To vše doplnila kvalitními fotografiemi, z nichž mají největší dokumentární hodnotu snímky současného stavu bratrských kostelů a modliteben, pomníků, náhrobků a dalších hmotných památek z polského prostředí.

Nevelká publikace má specifickou kulturní hodnotu. Odhaluje náboženské, kulturní a někde i demografické kořeny řady polských lokalit, vzniklé v 16.–18. století, a vrací je do paměti tří středoevropských národů. Ve snaze přiznat hodnotu odkazu těch generací české a německé národnosti, které spoluutvářely minulost polských území, vyšel tento text souběžně i v českém a německém jazyce.

Jaroslav Pánek

Richard MAHEL

Beda Dudík (1815–1890). Život a dílo rajhradského benediktina a moravského zemského historiografa ve světle jeho osobní pozůstalosti

Praha, Národní archiv 2015, 542 s., ISBN 978-80-7469-028-0.

Moravský zemský historiograf František Beda Dudík se kupodivu dosud nedočkal ucelenějšího životopisu ani zhodnocení velmi rozsáhlého díla, jež vyšlo v podobě pramenných edicí a soupisů bohemik či moravik, analytických i syntetických prací k moravským dějinám. Tohoto úkolu se chopil Richard Mahel v mimořádně rozsáhlé disertační práci, která nyní vyšla v podobě monografie. Snažil se vyčerpat mnohotvárnou pramennou základnu, která spočívá v obrovském fondu Benediktini Rajhrad Moravského zemského archivu v Brně, v soukromém Archivu rodu Dudíků a v několika dalších doplňkových fondech.

Autor zkombinoval hledisko chronologické, odpovídající biografickému přístupu, s věcným, které umožňuje uceleně hodnotit Dudíkovy práce o hlavních tematických okruzích, jimž se věnoval (rukopisná studia, dějiny knihoven, olomoucké kroniky, církevní historie, třicetiletá válka, pruský vpád na Moravu 1741–1742, Dějiny Moravy ve zpracování německém /12 svazků, 1860–1888/ a českém /9 svazků, 1871–1884/). Knihu doplnil – kromě soupisu pramenů a literatury i rejstříků – bibliografií Dudíkova literárního díla a obrazovou přílohou, která zachycuje Dudíkovy portréty, vybrané písemnosti, prostředí rajhradského kláštera a liturgické předměty se zatavenými rády a medailemi, jež Dudík získal jako ocenění vědecké a diplomatické činnosti od řady panovníků a institucí).

Životopis vystihuje Dudíka jako mnohostrannou osobnost, která se vymykala představě o řadovém, byť vědecky orientovaném řeholníkovi. Značné pozornosti se dostalo jeho pedagogickému působení v Brně a Vídni, stejně jako organizátorské, cestovatelské a diplomatické činnosti ve službách habsburské administrativy (Dudík byl válečným korespondentem a archívářem rakouské jižní armády roku 1866, jednal v Rusku o majetkoprávních nárocích krakovského biskupství 1866–1867, doprovázel Františka Josefa I. při cestě na Blízký východ a k otevření Suezského průplavu 1869 atd.). Mahel vystihl povahu katolického kněze, který sice opustil původně liberálnější názory svého mládí a zaujal konzervativně klerikální postoj s důslednou loajalitou vůči rakouské monarchii, ale po celý život zůstal moravským zemským patriotem se silným důrazem na cyrilometodějskou církevní tradici. I při porozumění pro Dudíkovo prorakouské stanovisko Mahel oprávněně kritizuje jeho extrémní postup v době rozpadu habsburské moci na Apeninském poloostrově, totiž snahu vyvézt roku 1866 – v souhlasu s vídeňskou vládou a císařskou armádou – část benátských archivních pramenů do Rakouska. V Mahelově pojetí se Dudíkovo dílo vyvíjelo od raných kompilací k profesionálnímu badatelství a ediční činnosti. Nesdílelo soudobé myšlenkové proudy a svým nadnárodním pojetím se vymykalo obrozenskému dění na Moravě druhé poloviny 19. století, což v českém prostředí přispělo k chladnému přijetí Dudíkových spisů a k jeho pozdější marginalizaci. V Dudíkových pracích, včetně těch dodnes nejvíce využívaných (pojednávajících o nově nalezených pramenech nebo je zpřístupňujících), shledal Mahel značný chvat, občasný nedostatek

systematičnosti a kritičnosti, zpravidla také neochotu zaujmout hodnotící stanovisko k otevřeným historiografickým problémům. Za Dudíkovou snahou o neutralitu vidí Mahel jeho představu, že tímto způsobem lze zajistit zejména pramenným edicím nadčasovou platnost.

Některé kapitoly Mahelovy knihy se dotýkají tematiky, která je předmětem aktuálního výzkumu mezinárodních kontaktů české historiografie. Dudíkův zájem o nalezení pramenů ke středověkým a raně novověkým dějinám českých zemí se v padesátých letech 19. století soustředil na Švédsko a Itálii. Obojí směr souvisel se švédskou válečnou kořistí, odvezenou na sklonku třicetileté války z Čech a Moravy; část nejvýznamnějších rukopisů si později vybrala švédská královna Kristina a po své abdikaci je jako katolická konvertitka vzala s sebou do římského exilu. Dudík pátral roku 1852 ve stockholmské Královské knihovně (část rukopisů se mu potom roku 1878 podařilo získat pro Moravský zemský archiv) a v letech 1852–1853 prozkoumal řadu knihoven v Římě a v klášteře Monte Cassino. Mahel tuto italskou výpravu podrobně popsal, přičemž věnoval velkou pozornost i předchozímu průkopnickému výzkumu Františka Palackého ve Vatikánu. Autor s prospěchem využil Dudíkovy soukromé korespondence, aby naznačil jak jeho badatelské záměry, tak i obtíže, na něž při práci s prameny narážel i značně preferovaný řeholník s vládním doporučením (nesnadná dostupnost řady knihoven, útrapy a choroby z práce v nevytápěných místnostech během zimních měsíců). Životopisec věnoval zaslouženou pozornost Dudíkovu souznění s církevním prostředím papežského státu a také zakladatelskému významu jeho bádání pro další generace českých historiků.

Právě zde se však autor dopustil některých omylů. Nejde ani tak o popis epizody z pobytu rajhradského řeholníka v neurčitěm poutním místě, spjatém se zakladatelem řádu benediktinů a zde označeném „Subjak“ (s. 256, 541), kde bylo žádoucí jasně identifikovat velkolepý benediktinský klášter Subiaco v centrálním Laziu. Závažnější je zmínka o výzkumu prováděném v Římě s podporou českého zemského sněmu; ten nezačal od roku 1881 (tehdy vznikl Rakouský historický ústav v Římě), nýbrž teprve po založení České historické expedice roku 1887. Matoucí je jméno Jana Navrátila (podle rejstříku ovšem narozeného až roku 1929), jehož uvádí Mahel mezi prvními badateli v římských pramenech už na sklonku 19. století (s. 257); patrně jde o Bohumila Navrátila, který je však v rejstříku na s. 524 mylně označen „Bohuslav“. Takových změn by se měla solidní monografie vyvarovat. Je také překvapivé, že si Mahel blíže nepovšiml té části dokumentace, uložené ve fondu Benediktini Rajhrad, která dokládá ohlas Dudíkova působení v římském vědeckém prostředí. Přinejmenším jeho volba členem Papežské akademie pro archeologii (Pontificia Accademia Romana di Archeologia) by si byla zasloužila zmínku (diplom z června 1853 je zachován v uvedeném fondu pod signaturou Dm 3/2c).

Přes dílčí nepřesnosti je Mahelův životopis cenným příspěvkem k dějinám české a moravské historiografie, církevního a kulturního života v 19. století. Autor zvládl velké množství pramenů a při hodnocení Dudíkova díla zaujal vyvážené stanovisko. Nezakrýval jeho slabiny ve vědeckém i diplomatickém působení, ale prokázal, že jde o čelnou osobnost moravského dějepisce 19. století, jejíž badatelský odkaz zdaleka ještě není antikvován.

Jaroslav Pánek

Andrea BŘEZINOVÁ –
Tomáš ZAPLETAL (edd.)

Brno – moravský Manchester

Brno, Moravská galerie 2014, 154 s.,
ISBN 978-80-7027-277-0.

Léta od legalizace protestantských vyznání Tolerančním patentem Josefa II. do konce napoleonských válek se označují jako období vrcholného rozkvětu hospodářství na Moravě. Tuto významnou dějinnou kapitolu a její pokračování v 19. a 20. století připomenula výstava *Brno – moravský Manchester* s podtitulem *250 let metropole textilního průmyslu*. Konala se na přelomu let 2014 a 2015 v Moravské galerii v autentických prostorách Uměleckoprůmyslového muzea, spojeného s osudy brněnských fabrikantů. Organizátoři projektu se rozhodli zpřístupnit širší veřejnosti v podstatě neznámé téma co nejpřitažlivější formou. Oslovili spisovatelku, historičku umění Kateřinu Tučkovou, která u příležitosti výstavy připravila publikaci, vyprávějící příběh pěti generací „fabrikantského rodu“ Johanna Heinricha Offermanna. Ukázala, jak úzce souvisejí kořeny identity současného Brna s rozvojem textilnictví.¹

Projekt se snažil téma nově představit nejen z hlediska úzce hospodářských, nýbrž také kulturních dějin. Musel ovšem logicky narazit na meze dosavadního historického poznání. Toto poznání má sumarizovat sborník *Brno – moravský Manchester* s příspěvky devíti historiků a historiků umění. Sličnou vnější úpravou – včetně záložky ve formě vzorku tkaniny – může publikace nahrazovat nevydaný katalog výstavy, bohužel

1 Kateřina TUČKOVÁ a kol., *Fabrika. Příběh textilních baronů z moravského Manchesteru*, Brno 2014. Srov. moji recenzi této publikace v ČČH 113, 2015, s. 196–199.

jen v omezené míře (v rámci jednotlivých příspěvků jsou formou reprodukcí představeny některé ze souvisejících exponátů). Pohled na jednotlivé studie sborníku ukazuje různost přístupů. Ke každé z nich je přiložen samostatný seznam literatury, u některých nechybí ani výčet archivních pramenů. „Tón“ statí do jisté míry nastavuje úvod Tomáše Zapletala, akcentující téma zániku a vzpomínání na „zašlou slávu“. Tomuto tónu se vymyká studie Thomase Krzencka, která reflektuje, že označení některého města jako „nového Manchesteru“ nemuselo být zdaleka jen kladným znamením pokroku, nýbrž obsahovalo v sobě také všechny stinné stránky průmyslové revoluce – od dětské práce přes neubožejší životní podmínky dělníků, až po již tehdy registrované znečištění životního prostředí. Krzenckova studie se věnuje „saskému Manchesteru“, Saské Kamenici (Chemnitz), a nabízí možnost jeho srovnání s Brnem. Pozoruhodné závěry přináší text Aleše Filipa *Město továren. Brno v 19. až 21. století* (s. 48–66) směřující k poznání identity Brna prostřednictvím jednotlivých továrních staveb od první budovy palácového typu v duchu rokokového klasicismu, kterou dal vystavět Johann Leopold Köffler, přes protofunkcionalistické symboly oškliivosti a „chrámy práce“ až po tristní přehlížení industriálního dědictví v současnosti. Filip dokumentuje cenné historické objekty, které prošly bezohlednými „rekonstrukcemi“, často v posledních několika letech (např. Fuhrmannova továrna na Cejlu či správní budova Wollwaren-Industrie-Gesellschaft tamtéž). Areál bývalé továrny Vlněna dokonce v současnosti určil diktát developerů k demolici. Teprve v okamžiku zániku se dřívější „nelidská monstra“ fabrik paradoxně stávají identifikačními prvky svých měst.

Některé ze studií jsou spíše shrnutím stavu bádání (např. text o historii brněnského textilního průmyslu od Bohumíra Smutného) či pokusem o jeho novou interpretaci (příspěvek Lukáše Fasory na téma textilního dělnictva, který se snaží optikou majitelů továren přehodnocovat závěry starších, zejména marxistických historiků). Žádný z autorů sborníku se však komplexněji nezabýval „vnitřním světem“ brněnských fabrikantů – jednotlivými aspekty jejich identity v době největšího hospodářského rozmachu Moravy. Opomenuty zůstaly otázky charakteru jejich náboženské víry a organizace toleranční církevní obce, souvislost osvětského protestantismu s tajnými společnostmi, stejně tak jako studium širokého spektra svazků a sítí, kterými přichází textilní odborníci na Moravě zakořenili.² Jediným příspěvkem, ohlížejícím se ve sborníku tímto směrem, je stručná stať Petra Tomáška o výtvarném umění v korespondenci dvou vlnařských podnikatelů – Huga Františka ze Salm-Reifferscheidtu a Maximiliana Specka von Sternburg (s. 98–111). Velkostatkář Salm ovšem nebyl typickým vlnařským podnikatelem a Speck v českých zemích nikdy trvale nežil. Osudy některých významných brněnských textilních podnikatelů jsou ve sborníku zpracovány pouze pro období druhé světové války (studie Miroslava Ambroze, s. 80–97). Představovaná publikace zůstává z hlediska svého tématu souborem působivých fragmentů. Jejich dotvoření do celistvějšího obrazu zůstává na imaginaci čtenáře.

Sixtus Bolom-Kotari

2 K tomu srov. např. Sixtus BOLOM-KOTARI, *Victor Heinrich Riecke a Brno jako osvětské srdce moravského protestantismu*, Brno v minulosti a dnes, roč. 28, 2015, s. 195–225.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Činnost Česko-německé komise historiků
v roce 2014

MILOŠ ŘEZNÍK

Komise během roku 2014 pokračovala ve standardních formách a obsazích činnosti předchozích let. Došlo k několika malým změnám v obsazení a koordinaci komise. Slovenská strana na podzimním zasedání v Řezně oznámila a představila dva nové členy své sekce: Martina Pekára (Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafaříka v Košicích) a Michala Schvarce (Slovenská akademie věd Bratislava), čímž došlo k jejímu personálnímu rozšíření.

Komise, pracující fakticky jako trilaterální (česko-německo-slovenské) grémium, se v návaznosti na impulsy posledních let, týkající se diskuse o jejím dalším směřování na pozadí vývoje celospolečenského diskursu o česko-německých vztazích a česko-německých dějinách, orientovala na částečně nové formy činnosti. V posledních letech je to např. obsáhlá a intenzivní diskuse nad texty pro česko-německé učební materiály, jež komise připravila a vydá.

Kromě společného zasedání se uskutečnila jarní pracovní schůzka české sekce v Clam-Gallasově paláci, sídle Archivu hlavního města Prahy (18. června 2014). Na ní byla projednána běžná agenda, aktuální stav a problémy v přípravě publikací, příprava nadcházejících plenárních zasedání a dalších akcí komise. Česká sekce jako jediná pořádá tato vlastní zasedání.

Práce na obsáhlých učebních materiálech k česko-německým dějinám představovaly také roku 2014 jednu z hlavních náplní komise. Záměr je současně realizován ve formě projektu, uskutečňovaného na Collegiu Carolinu v Mnichově a financovaného Německou akademickou výměnnou službou (DAAD). Příslušná pracovní skupina se sešla k diskusi nad formulovanými texty, doprovodnými pracovními materiály a didaktickými komentáři v Mnichově (18. dubna a 5. prosince 2014). Po projednání textů na zasedání komise v Hradci Králové (2013) proběhlo zapracování připomínek, výrazné zkracování a na podzim 2014

předložení většiny kapitol k poslednímu kolu již drobných připomínek, jež byly sděleny do listopadu 2014 a následně zapracovávány. V předběžném znění byla konečně předložena poslední zbývající kapitola k období po roce 1989, kde se na začátku roku 2014 podařilo získat nové autory (politolog Vladimír Handl z Prahy a historik Dieter Siegert z Vídně). Kapitola byla prodiskutována, aby mohla být v prvním pololetí 2015 předložena ve finalizované podobě. Na konci roku tak zbývala ještě finalizace kapitoly k meziválečným dějinám (ta vzniká na slovenské straně) a krátký úvod z německé strany. V Německu již proběhla jednání s nakladatelstvím.

Veškeré texty jsou předběžně připravovány a následně redigovány v němčině. Po dokončení projektu a finalizaci textů pro německé vydání se počítá také s publikací v češtině, případně i slovenštině.

Pracovní zasedání komise se uskutečnilo jako ve většině minulých let v bezprostřední návaznosti na konferenci, tentokrát 19. a 20. září 2014 v Řezně. Sloužilo především k informaci o aktivitách jednotlivých sekcí, diskusi a plánování další činnosti včetně pracovních zasedání a konferencí v následujících letech, jakož i dalšímu postupu při přípravě učebních materiálů a realizaci publikačních záměrů. V jejich případě byla znovu zdůrazněna potřeba urychlit celý proces, a to i přes značně komplikovanou přípravu.

Podzimní konference se v Řezně konala po třileté přestávce.¹ Tentokrát byla věnována problému běženců a azylu v Německu a Československu mezi léty 1933 a 1989 ve středoevropském kontextu a srovnání. Uskutečnila se v organizační spolupráci s řezenským Ústavem pro výzkum východní a jihovýchodní Evropy. Její programové přípravy se ujali Jiří Pešek (Praha) z české, Detlef Brandes (Berlín) z německé a Edita Ivaničková (Bratislava) ze slovenské strany. Na konferenci byly nejprve prezentovány tematicky paralelní příspěvky o azylovém právu a přijímání uprchlíků ve výmarském Německu (Jochen Oltmer) a meziválečném Československu (D. Brandes). V následném bloku o politických uprchlících v Československu mezi léty 1933 a 1938 referovala Kateřina Čapková o péči o německé uprchlíky v Československu, Zuzana Poláčková o přijetí uprchlíků po anšlusu Rakouska, Peter Becher o německých umělcích a spisovatelích v československém exilu, Thomas Oellermann o uprchlých sociálně demokratických aktivistech, Peter Heumos o uprchlících z českého pohraničí a organizaci péče o ně a Jan Benda o formách nucené „repatriace“. V návaznosti na tyto referáty se další sekce věnovala uprchlíkům a emigrantům, kteří ve třicátých letech přešli z Československa do nacistického Německa: René Küpper se věnoval uprchlým sudetoněmeckým nacionálně-socialistickým aktivistům, Stefan Dölling pak sudetským Němcům v Sudetoněmeckém sboru dobrovolníků (Sudetendeutsches Freikorps).

Bloky druhého dne konference se již orientovaly na poválečné formy azylu a exilu v kontextu bipolárního světa a studené války, a to především s ohledem na české a slovenské běžence, azylanty a emigranty ve Spolkové republice. Anna Bischof se věnovala českým a slovenským emigrantům působícím v redakci Rádia Svobodná Evropa v Mnichově od padesátých do sedmdesátých let 20. století, Dušan Segeš dosud málo probádanému tématu

1 Roku 2013 se místo toho v Hradci Králové konala obsáhlá plenární debata o učebních materiálech, roku 2012 v Bratislavě doktorandské kolokvium.

československých navrátilců a remigrantů ze západního Německa, Nils Löffelbein přijetí československých uprchlíků a emigrantů po pádu Pražského jara. Antonín Kostlán přiblížil a na několika příkladech exemplárně komentoval fenomén českých vědců-emigrantů a uprchlíků v SRN, Lenka Adámková se ve svém zaslaném příspěvku zabývala literární konstrukcí vlasti v textech německojazyčných autorů českého původu. Závěr konference se ještě dotkl problematiky emigrace jako formy artikulovaného protestu ve dvacetiletí mezi koncem Pražského jara a tzv. sametovou revolucí (Tomáš Vilímeček) a – mnohem spíše připomínkovou a rekapitulující než analytickou formou – též východoněmeckých běženců v Praze na podzim 1989. Příprava pokonferenčního sborníku byla zahájena v zápětí po zakončení konference a do jara 2015 rychle pokročila.

Na září 2015 byla naplánována konference o městských dějinách a urbanitě v Košicích, v roce 2016 se chce komise v ČR vrátit k novému modelu doktorandského kolokvia jako osvědčené alternativě vůči konferencím, zaměřené hlavně na podporu vědeckého dorostu.

Průběžně byly realizovány publikační záměry komise, spočívající především v přípravě konferenčních sborníků z minulých let. Bohužel řada sborníků v německé, české či slovenské verzi se zdržuje i přes pokročilou fázi přípravy. V listopadu 2014 mohl být za editorského vedení Kristiny Kaiserové (Ústí nad Labem), Eduarda Nižňanského (Bratislava) a Martina Schulze Wessela (Mnichov) pro německé vydání dokončen sborník o náboženství, církvích a státu. Publikace vyšla již v lednu 2015 jako 20. svazek řady *Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission* a paralelně jako 46. svazek série *Veröffentlichungen zur Geschichte und Kultur im östlichen Europa* v essenském nakladatelství Klartext.² Následně byly zahájeny české překlady a redakční práce po brzkém vydání v ČR.

Českou a německou sekci byla paralelně stejně jako v předchozích letech udělována krátkodobá, několikatydenní stipendia, financovaná na české straně Česko-německým fondem budoucnosti a Ministerstvem zahraničních věcí ČR a umožňující uskutečnění badatelských pobytů v archivech a knihovnách druhé země za účelem výzkumů v rámci disertačních či habilitačních projektů, případně i magisterských a jiných prací. Z české strany byla roku 2014 tato stipendia udělena historikovi umění Tomáši Pánkovi, který se za pobytu v Lipsku zabýval obrazem baroka v českém a německém dějepisectví za druhé světové války a za tímto účelem prováděl rešerši v tamních knihovnách (Univerzitní knihovna, Německá národní knihovna, knihovna Humanitněvědného centra pro dějiny a kulturu středovýchodní Evropy – GWZO). Michal Topor studoval v Berlíně tamní působení publicisty Alfreda Klaara a navštívil za tímto účelem Státní knihovnu a Ústav divadelní vědy na Svobodné univerzitě Berlín. Literární vědkyně Markéta Holanová sbírala v berlínské Státní knihovně a v Centru Jacoba a Wilhelma Grimmových, jakož i v Univerzitní knihovně a v Německé národní knihovně v Lipsku materiál pro komparativní výzkum sešitového detektivního žánru v české a německé literatuře v první polovině 20. století.

2 Kristina KASEROVÁ – Eduard NIŽŇANSKÝ – Martin SCHULZE WESSEL (edd.), *Religion und Nation: Tschechen, Deutsche und Slowaken im 20. Jahrhundert*, Essen 2015.

Z německé strany mohli stipendia využít Stefan Dölling pro výzkum sudetoněmeckých paramilitárních organizací a skupin v meziválečném období a Raffael Parzefall ke studiu československé pozemkové reformy a jejího dopadu na thurn-taxisovské statky. Oba prováděli rešerše v Národním archivu a Národní knihovně v Praze.

K úspěchům komise patří fakt, že je v mezinárodním rámci jako v minulých letech opakovaně označována za příklad smysluplně působící, společensky přínosné a odborně autonomní bilaterální komise historiků. Např. při koncipování plánované německo-ukrajinské komise či stálé pracovní skupiny historiků v prosinci 2014 byla – coby jediná – uvedena jako vzor, jímž by se ustavení tohoto grémia mělo řídit.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Markus Cerman

(27. července 1967 – 3. října 2015)

Je smutné psát nekrolog k uctění památky kolegy Markuse Cermana, kterého s mnohými českými historiky a archiváři pojilo osm let společné práce i více jak dvě desetiletí přátelských vztahů. Přestože zesnulý většinu svého života působil na vídeňské univerzitě, díky mezinárodnímu projektu „Soziale Strukturen in Böhmen in der Frühen Neuzeit“ se nesmazatelně zapsal také do dějin české historiografie. Bez nadsázky je možné uvést, že během devadesátých let 20. století se zasloužil o rozvoj novodobého výzkumu venkovské problematiky.

Markus Cerman zahájil svůj odborný růst na vídeňské univerzitě, kde kromě historie a občanské nauky v letech 1985–1991 studoval také anglistiku v kombinaci s amerikanistikou. Středobodem jeho vědeckého zájmu však byla historie. Hned po ukončení vysokoškolských studií byl přijat na Dr. Karl Renner-Institut, kde v letech 1991–1993 působil v oddělení pro dějiny a politiku. Zároveň na Ústavu hospodářských a sociálních dějin (Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte) vídeňské univerzity velmi rychle absolvoval doktorandské studium historie (1992–1996). Současně zde působil ve spolku „Dokumentation lebens-

geschichtlicher Aufzeichnungen“ (1992–1993). V Ústavu hospodářských a sociálních dějin od roku 1993 zastával funkci asistenta; o tři roky později tu obhájil disertační práci. O jeho odborném růstu svědčí také působení ve funkci hostujícího profesora v prestižní Cambridge Group for the History of Population and Social Structure spojené se statutem vědeckého pracovníka na Robinson College (1997–1998). K prohloubení odborných poznatků aktivně Cerman využil i výzkumný pobyt na Birkbeck College, University of London (2003/2004), kde získal titul Master v oboru ekonomických věd. Humboldtovo stipendium mu v letech 2005–2006 umožnilo pracovat také na berlínské univerzitě (Institut für vergleichende Geschichte Europas im Mittelalter). Strmá akademická kariéra Markuse Cermana pak byla v roce 2001 završena habilitací; současně byl jmenován mimořádným profesorem na „domovském“ Ústavu hospodářských a sociálních dějin, kde se díky odborným znalostem, organizačním i komunikačním schopnostem a pracovní pílí stal zástupcem (2012–2014) a od roku 2014 ředitelem.

Těžiště badatelského zájmu Markuse Cermana spočívalo ve sledování dlouhodobých socioekonomických změn, které probíhaly v období od pozdního středověku až do průmyslové revoluce.¹ Důležitý byl jeho celoevropský rozhled a nazírání sledované problematiky v komparativním záběru.² Počátkem devadesátých let se nechal inspirovat výzkumy göttingenské školy; ve spolupráci se Sheilagh Ogilvie (University of Cambridge) se komparativně zabýval problematikou evropské protoindustrializace.³ Ve vztahu k českému prostředí je nutné vyzdvihnout mezinárodní výzkumný projekt „Soziale Strukturen in Böhmen in der Frühen Neuzeit“ (1992–1999), financovaný významnou nadací Volkswagen-Stiftung.⁴ V čele projektu stáli Prof. Michael Mitterauer (Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Universität Wien) a Prof. Josef Ehmer (tehdy Institut für Geschichte der Universität Salzburg), rozsáhlý výzkum ovšem koordinoval a o jeho realizaci se cíleně zasazoval právě Markus Cerman. Ve spolupráci s rakouskými odborníky se na projektu podílelo mnichovské Collegium Carolinum, Faculty of Economics and Politics of University Cambridge, Ústav českých dějin Filozofické fakulty Karlovy Univerzity v Praze, Národní archiv v Praze, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem a Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.

- 1 Markus CERMAN – Herbert KNITTLER, *Town and country in the Austrian and Czech lands, 1450–1800*, in: Stephan R. Epstein (ed.), *Town and Country in Europe, 1300–1800*, Cambridge 2001, s. 176–201.
- 2 M. CERMAN, *Villagers and Lords in Eastern Europe, 1300–1800*, Basingstoke 2012.
- 3 Markus CERMAN – Sheilagh C. OGILVIE (eds.), *Proto-Industrialisierung in Europa. Industrielle Produktion vor dem Fabrikszeitalter*, Wien 1994; rozšířené vydání TÍŽ, *European proto-industrialization*, Cambridge 1996; M. CERMAN, *Von der Proto-Industrialisierung zur Industrialisierung? Kontinuitäten in der industriellen Entwicklung in der Habsburgermonarchie*, *Hospodářské dějiny* 21, 1995, s. 311–354.
- 4 M. CERMAN, *Soziale Strukturen in Böhmen*, *Frühneuzeit-Info* 4, 1993, s. 93–96; TÝŽ, *Das Projekt „Soziale Strukturen in Böhmen, 16.–19. Jahrhundert“*, *Prager Wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen/Prague Economic and Social History Papers* 5, 1999, s. 185–203; Markus CERMAN – Lenka MATUŠÍKOVÁ – Hermann ZEITLHOFER, *Projekt „Sociální struktury v Čechách“*. *Rozbor pramenů s použitím počítače I–II*, *Archivní časopis* 49, 1999, s. 107–128, 171–190.

Výzkumný koncept, který na počátku výše zmíněného projektu zúčastněným historikům představil právě Markus Cerman, byl zaměřen na analýzu odlišného ekonomického a sociálního vývoje v různých částech Evropy, zejména na srovnání východo- a západoevropských regionů.⁵ Z metodického hlediska projekt usiloval o ověření platnosti některých starších teorií, zvláště však problematiky „krize 17. století“, „druhé nevolnictví“, „protoindustrializace“⁶ i „modelu východolabského velkostatku“.⁷ Na příkladu několika reprezentativně zvolených českých regionů byla v tomto rámci z hlediska odlišných ekotypů sledována dlouhodobá proměna ekonomických, sociálních i demografických struktur, jež následovala po ukončení třicetileté války i během 18. století. V makro- i mikrohistorickém měřítku byl přitom kromě problematiky hospodářských a sociálních dějin sledován také vývoj rodinných forem,⁸ přičemž opomenuta nezůstala ani problematika historicko-demografického vývoje,⁹ protoindustrializace,¹⁰ sociální diferenciace,¹¹ každodenního života, sociálního konfliktu a nevolnických povstání. K dílčím tématům vzniklo velké množství

-
- 5 M. CERMAN, *Venkovské společnosti a agrárně-dějepisné tvoření modelů v nové perspektivě. Srovnávací analýza střed- a východoevropských agrárních struktur od 14. do 17. století*, Časopis Matice moravské 120, č. 2, 2001, s. 337–395; TÝŽ, *Historické formy rodiny v Rusku a na Ukrajině v evropském srovnání (mezinárodní workshop ve Vídni)*, Kuděj, Časopis pro kulturní dějiny 4, č. 2, 2002, s. 76–90.
 - 6 M. CERMAN, *Protoindustrialisierung und Grundherrschaft. Sozialstruktur, Feudalherrschaft und Textilgewerbe in Nordböhmen (15. bis 17. Jahrhundert)*, in: Dieter Ebeling – Wolfgang Mager (eds.), *Europäische Gewebelandschaften vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*, Bielefeld 1997, s. 157–198; TÝŽ, *Soziale Differenzierung, proto-industrielle Entwicklung und Gutsherrschaft in Frýdlant und Liberec, 16.–18. Jahrhundert*, in: Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer (eds.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*, Wien–München 2002, s. 174–191.
 - 7 Markus CERMAN, *Gutsherrschaft vor dem „Weissen Berg“: Zur Verschärfung der Erbuntertänigkeit in Nordböhmen 1380 bis 1620*, in: Jan Peters – Axel Lubinski (eds.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997, s. 91–111.
 - 8 Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung im frühneuzeitlichen Böhmen aus mikro- und makrohistorischer Sicht*, in: M. Cerman – H. Zeitlhofer (eds.), *Soziale Strukturen in Böhmen*, s. 101–110.
 - 9 Markus CERMAN, *Bohemia after the Thirty Years' War: Some Theses on Population Structure, Marriage and Family*, *Journal of Family History* 19, č. 2, 1994, s. 149–175.
 - 10 Markus CERMAN, *Gutsherrschaft und untertäniges Gewerbe: die Herrschaften Frýdlant und Liberec in Nordböhmen*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 47, č. 1, 1999, s. 2–19; Markus CERMAN – Dana ŠTEFANOVÁ, *Wirtschaft und Sozialstruktur in den Herrschaften Frýdlant und Liberec, 1590–1750*; in: M. Cerman – H. Zeitlhofer (eds.), *Soziale Strukturen in Böhmen*, s. 70–87; TÝŽ, *Lebensunterhalt und Erwerb im Alter in ländlichen Gesellschaften der frühen Neuzeit*, in: Alice Velková – Marie Koldinská (eds.), *Historik zapomenutých dějin. Sbornik příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 83–107.
 - 11 Markus CERMAN, *Mittelalterliche Ursprünge der unterbäuerlichen Schichten*, in: Markus Cerman – Robert Luft (eds.), *Untertanen. Herrschaft und Staat in Böhmen und im ‚Alten Reich‘. Sozialgeschichtliche Perspektiven*, München 2005, s. 323–350; Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750*, ČČH 98, 2000, s. 737–774.

případových studií.¹² Ve spolupráci s Hermannem Zeitlhoferem a Robertem Luftem se Markus Cerman zasloužil o vydání dvou projektových monografií.¹³ O významu a úspěchu projektu svědčí prestižní ocenění „Mitteleuropa und Aktion Gindely-Preis 2004/2005“, které mu bylo uděleno Institutem für den Donauraum und Mitteleuropa.

Cermanova badatelská činnost se ovšem nevyčerpala tímto velkým projektem. Těžiště zájmu jeho dalších výzkumů nově představovaly obchodní transakce s půdou v pozdně středověkém i raně novověkém období, přičemž situaci v Anglii porovnával s východo- a středoevropskými regiony. Kromě jeho neuvěřitelné pracovní píce přitom vystupoval do popředí i jeho přirozený talent pro studium cizích jazyků, který mu usnadňoval komunikaci a výměnu názorů s předními zahraničními specialisty v oboru. Nové přístupy Markus Cerman prosazoval nejenom v badatelské činnosti, ale také při plnění pedagogických povinností spojených s profesurou na vídeňské univerzitě.

V osobě Markuse Cermana, který tragicky zahynul ve věku pouhých 48 let, ztrácí nejen rakouská, ale i česká historiografie předního, nesmírně invenčního, organizačně nadaného a publikačně plodného odborníka na problematiku hospodářských a sociálních dějin venkova období „dlouhého“ raného novověku.

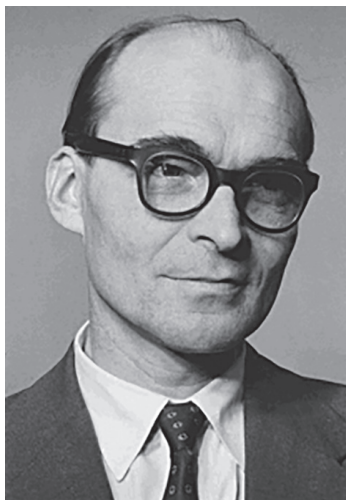
Josef Grulich

12 Ucelený bibliografický přehled: http://homepage.univie.ac.at/markus.cerman/HP/P_BoeD.html (ověřeno 9. 2. 2016).

13 M. CERMAN – H. ZEITLHOFER (eds.), *Soziale Strukturen in Böhmen*; M. CERMAN – R. LUFT (eds.), *Untertanen*.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

František Hejl

(16. března 1920 – 12. ledna 2016)

Nejstarší český historik dějin slovanských národů prof. dr. František Hejl, CSc., který se v polovině března 2015 dožil devadesáti pěti let, dne 12. ledna 2016 zemřel. Narodil se 16. března 1920 v malé vesničce Kněževísko, která je dnes součástí města Letovic. V letech německé fašistické okupace byl totálně nasazen v jedné továrně na předměstí Vídně. Podařilo se mu však uprchnout na Slovensko, kde se zúčastnil Slovenského národního povstání, o němž pak později podal četná osobní svědectví, zhodnotil jeho význam pro české a slovenské dějiny a zasadil je do širších česko-slovenských a evropských historických souvislostí.

Bezprostředně po osvobození v roce 1945 se František Hejl přihlásil ke studiu historie a anglistiky na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity (1945–1950). Již za studií byl na ročním studijním pobytu v Polsku, kde se důkladněji seznámil s polskými a obecně slovanskými dějinami. Hned po úspěšném zakončení studií zahájil svou pedagogickou a vědeckou dráhu. Středem Hejlova odborného zájmu se staly zpočátku dějiny Polska, záhy

pak také ukrajinské a ruské dějiny. Výsledkem trvalého zájmu o dějiny Polska a východních Slovanů bylo několik studií a samostatných kapitol v kolektivních monografiích, mj. *Dějiny SSSR od nejstarších dob do roku 1917* (1977, 1982), *Humanistické názory o původu a vztazích mezi slovanskými národy* (1976), *Kapitoly z dějin polské historiografie* (1982) aj. Hejlovy odborné zájmy byly mnohostranné. Psal o misi soluňských filozofů na Velké Moravě (1984), o teoretických a metodologických otázkách rozvoje raně feudálního období u západních Slovanů (1984) a o řadě dalších témat. Odbornou pozornost věnoval vzájemným stykům ve střední Evropě v době pozdního středověku. S tím těsně souvisel Hejlův zájem o některá klíčová historická období ruských, ukrajinských a polských dějin a dějin vzájemných rusko-ukrajinsko-polsko-českých vztahů.

František Hejl se zajímal zejména o aktuální společenské a politické otázky, o národně osvobozenécké hnutí českého a slovenského národa i dalších národů Evropy, pojednal mj. o vývoji slavistických studií na Masarykově univerzitě v Brně po roce 1945 a zdůraznil zejména širokou slavistickou přípravu mnoha čelných brněnských historiků, jazykovědců, literárních historiků a etnografů. František Hejl se ve svých odborných statikách zabýval mnoha dalšími otázkami z dějin Slovanů.

Mnohaletá organizační a organizátorská činnost ve funkci prorektora univerzity (1960–1966 a 1973–1980) a vedoucího katedry historie a etnografie střední, východní jiho-východní Evropy (1970–1985), členství v četných vědeckých radách, kolegiích, mezinárodních komisích a komitétách, redakcích sborníků a odborných časopisů odčerpávala Františku Hejlovi mnoho energie. Připomeňme aspoň to, s jakým zaujetím se jako prorektor brněnské univerzity ujal redigování tří objemných svazků *Ročenek univerzity* a *Dějin univerzity*, v nichž je zachycena jak organizační struktura školy, tak také výsledky mnohaleté odborné a pedagogické práce vysokoškolských pedagogů a vědeckých pracovníků.

Ani po odchodu do důchodu nepřestal František Hejl bádát. Zpracoval a zhodnotil mj. život a dílo svého učitele, významného brněnského historika evropského formátu Josefa Macůrka, vydal obsáhlou studii *Z dějin bojů o národní školství* (2005), z archivních materiálů začal zpracovávat životní osudy a tragické konce mnoha profesorů Masarykovy univerzity, kteří byli v letech fašistické okupace popraveni. V roce 2013 mu byla zaslouženě udělena Cena Jihomoravského kraje.

Charakter profesora Františka Hejla se vyznačoval nesmírnou obětavostí, lidskostí, ochotou pomoci svým blízkým a svým kolegům.

Ivan Dorovský

Foto: Archiv Masarykovy univerzity

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Jerzy Tomaszewski

(8. října 1930 – 4. listopadu 2014)

V Evropě a ani mimo náš světadíl není mnoho zahraničních badatelů o dějinách českých zemí, kteří by současně projevovali dlouhodobý nezištný zájem o spolupráci s českou historickou obcí a navíc významně přispívali k popularizaci českých dějin v cizojazyčném prostředí. I proto lze vnímat uzavření životní a profesní dráhy historika Jerzyho Tomaszewského nejen jako ztrátu pro sousední polskou historiografii, nýbrž také pro historiografii českou, a to v širším mezinárodním kontextu. Stačí nahlédnout do třísvazkového lexikonu *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, jenž zachytil stav relevantního výzkumu (zahraniční historické bohemistiky) na prahu 21. století prostřednictvím téměř pěti set bio-bibliografických hesel a úvodního interpretačně-hodnotícího komentáře, abychom mohli toto konstatování upřesnit a opřít o zcela konkrétní argumentaci v rámci komparativní perspektivy.¹

1 Bio-bibliografické heslo J. Tomaszewského viz Jaroslav PÁNEK – Svatava RAKOVÁ – Václava HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, vol. III (R–Z), Prague 2005, s. 208–214. Tomaszewski upozornil na tento lexikon čtenáře svého oblíbeného

Zejména historikové zabývající se moderními dějinami středoevropského prostoru, zvláště pak zahraniční politikou Československa, reflektovali mimořádný badatelský, organizační i ryze lidský přínos J. Tomaszewského v oblasti česko-polské vědecké spolupráce. Akademie věd České republiky stvrdila tuto skutečnost udělením čestné oborové medaile Františka Palackého za zásluhy ve společenských vědách (2003);² zařadila tak oceněného po bok obdobně smýšlejících polských historiků nezpochybnitelných vědeckých kvalit, jako např. Jerzy B. Korolec, Bronisław Geremek (oba 1991), Stanisław Bylina, Henryk A. Batowski (oba 1997), Jan Sereďyka, Marcelli Kosman (oba 2003), a celkem nedávno Wojciech Iwańczak (2011).³

Rčení, že člověk je dítětem své doby, a dodejme: svého široce pojatého prostředí a původu, platí rovněž v případě životního příběhu, jenž se začal psát 8. října roku 1930 v Radomsku, tedy na malém městě v tehdejší jihozápadní Polsku (v roce 1939 – cca 27 000 obyvatel, v roce 1946 – 19 551 obyvatel), jehož historie sahá do středověku. O sociálním statusu otce, a potažmo rodiny, vypovídá skutečnost, že pracoval jako inspektor v pojišťovně a zanedlouho byl přeložen do hlavního polského města (rodina se usadila v městské části Żoliborz – z francouzského Joli Bord, kde v té době postavili moderní sídliště); politické smýšlení a charakter pak dokládá účast na proticarské konspiraci, vyhnanství na Sibiři a (přesto) kladný vztah k ruské společnosti a kultuře. I zde lze hledat kořeny pozdějšího badatelského zájmu jeho syna Jerzyho o problematiku národnostních menšin a také velmi tolerantní přístup k jiným kulturám či lidem obecně.⁴ Pro budoucího mladého historika a generaci v jeho širokém okolí bylo nepochybně formativní rané dětství v meziválečném Polsku, následně několikaletá zkušenost s německou okupační politikou, zvláště k židovskému obyvatelstvu, a posléze překotný – často i protichůdně vnímaný a hodnocený – poválečný vývoj. Jerzy Tomaszewski jako Varšavan mohl zblízka sledovat poměrně rychle obnovovanou polskou metropoli – po hrůzách války, především po prohraných varšavských povstáních proti německým okupantům: vzpouře v ghettu roku 1943 a povstání vedeném domácí armádou (Armia Krajowa) roku 1944. Kdo mohl tehdy tušit, že o sedmdesát let později na místě zoufalého odporu židovských povstalců

varšavského časopisu: *Przegląd Historyczny* 98, 2007, s. 303–304. Zde otiskl i svůj první příspěvek věnovaný české problematice: Jerzy TOMASZEWSKI, *Struktura narodowościowa ludności Czechosłowacji 1918–1938. Szkic statystyczny*, *Przegląd Historyczny* 61, 1970, s. 645–670 (zprávu pro ČČH napsal Josef Harna).

- 2 Jan NĚMEČEK, *Medaile Františka Palackého polskému historikovi Jerzemu Tomaszewskému*, *Bulletin Historického ústavu AV ČR*, 2004, č. 1, s. 8–10; Jaroslav VACULÍK, *Oborová medaile Františka Palackého prof. Jerzemu Tomaszewskému*, *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada společenských věd* 20, 2004, s. 174–175.
- 3 *Akademická encyklopedie českých dějin*, sv. II (Č/1), vědecký redaktor Jaroslav PÁNEK, Praha 2011, s. 369.
- 4 Srov. Jiří FRIEDL, *Za profesorem Jerzym Tomaszewským*, *Slovanský přehled* 101, 2015, s. 241. V České republice byly doposud otištěny další dva nekrology J. Tomaszewského z pera Mečislava Boráka a Jaroslava Vaculíka: Mečislav BORÁK, *Odešel profesor Jerzy Tomaszewski (* 8. 10. 1930, † 4. 11. 2014)*, *Slezský sborník* 113, 2015, s. 188–190; Jaroslav VACULÍK, *Za profesorem Jerzym Tomaszewským*, *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd* 29, 2015, č. 1, s. 158–159.

(v městské části Muranów) – v bezprostřední blízkosti pomníku bojovníků ghetta – vyrostle velkolepé a moderní (architektonicky, koncepčně, obsahově) Muzeum dějin polských Židů POLIN, a to za významného přispění známého historika Jerzyho Tomaszewského; zemřel několik dnů po slavnostním otevření, které se konalo 28. října 2014 za účasti prezidentů Polska a Izraele, Bronisława Komorowského a Re'uvena Rivlina.

Na rozdíl od celé řady jiných badatelů o dějinách mezinárodních vztahů se Tomaszewski vyprofiloval a etabloval především jako historik hospodářských dějin. Vysokoškolské studium završil v roce 1954 na varšavské Hlavní škole plánování a statistiky, kde působil jako učitel v letech 1956–1965; na své alma mater obhájil jak disertační práci (1960), tak i habilitační spis (1964). Za svůj odborný růst nejvíce vděčil dvěma profesorům, jimiž byli Andrzej Grodek a Witold Kula. Následovalo pětileté období, kdy zastával funkci vedoucího Mezifakultního centra politických věd na Hlavní škole venkovského hospodářství (1965–1970). Důležitým mezníkem v profesní dráze byl bezesporu přechod na Varšavskou univerzitu (1970), jež se stala jeho domovskou institucí až do doby formálního odchodu do důchodu (2003); do roku 1990 pracoval v Ústavu politických věd – jako mimořádný (od 1972) a později řádný profesor (od 1980), proděkan Fakulty žurnalistiky a politických věd (1972–1975) –, poté v Historickém ústavu, kde spoluzakládal a vedl Centrum výzkumu a výuky dějin a kultury Židů v Polsku M. Anielewicze (1990–2001). Zahraniční zkušenosti sbíral (a zároveň předával) zejména během dlouhodobých pobytů: na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě (Institute of Advanced Studies, 1986–1987) a jako visiting profesor na Univerzitě Hokkaido v Sapporu (Slavic Research Center, 1989–1990).⁵

Pokud bychom chtěli stručně specifikovat hlavní oblasti historikova badatelského zájmu v průběhu celé jeho profesní dráhy, tak bychom mohli celkem snadno rozlišit čtyři základní tematické okruhy: hospodářské dějiny Polska v kontextu střední Evropy, národnostní menšiny v Polsku, dějiny polských Židů a problematiku česko-polských a slovensko-polských vztahů. Z hlediska chronologie se jednalo o 19. a 20. století. První Tomaszewského kniha (disertace) z roku 1960 byla věnována otázce stabilizace měny v Polsku v letech 1924–1925; v poměrně rychlém sledu vycházely tiskem další, jež v podobě monografií, syntetických zpracování či edic dokumentů zevrubně mapovaly ekonomický vývoj meziválečného Polska a světového hospodářství do roku 1970. I v případě těchto knižních publikací (a řady časopiseckých článků) se projevovala Tomaszewského kolegiálnost a schopnost navazovat úzkou badatelskou spolupráci; spoluautorem většiny z nich byl další významný polský historik a ekonom Zbigniew Landau (* 1931). V 70. letech již spolupracoval také s českými historiky – především se Zdeňkem Sládkem a Jarosla-

5 Viz mj. *Współczesni uczeni polscy. Słownik biograficzny*, sv. IV. (S–Ž), Warszawa 2002, s. 494–495; Eugeniusz MIRONOWICZ – Jolanta ŻYNDUL, *Profesor Jerzy Tomaszewski – badacz historii państw i narodów*, in: August Grabski – Artur Markowski (edd.), *Narody i polityka. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Tomaszewskiemu*, Warszawa 2010, s. 9–12; Artur MARKOWSKI, *Profesor Jerzy Tomaszewski*, *Studia Judaica*, 2011, č. 1, Panu Profesorowi Jerzemu Tomaszewskiemu wybitnemu humaniście i zasłużonemu prekursorowi polskich badań nad historią i kulturą Żydów Polskie Towarzystwo Studiów Żydowskich; Anna LANDAU-CZAJKA, *Jerzy Tomaszewski (8 XI 1930 – 4 XI 2014)*, *Kwartalnik Historyczny* 122, 2015, s. 216–219.

vem Valentou, kterým takto rovněž pomáhal překonávat normalizační publikační perzekuci; po roce 1989 se již vědecká spolupráce Valenty a Tomaszewského mohla plně rozvinout.

Tyto kontakty s českým prostředím mj. zrcadlily rozšíření badatelského zájmu o problémy z dějin mezinárodních vztahů a národnostních menšin ve střední Evropě v 20. století. Na stránkách varšavských, pražských a bratislavských časopisů (Przegląd Historyczny, Sborník archivních prací, Historický časopis, Slovanský přehled, Historické štúdie, Střední Evropa, Teki Archiwalne, Krytyka, Przegląd Humanistyczny, Acta Universitatis Carolinae, Soudobé dějiny a opavský Slezský sborník) publikoval – samostatně i jako spoluautor – články a studie zasvěcené právě těmto otázkám či pokusům o hospodářskou integraci střední a jihovýchodní Evropy ve dvacátých a třicátých letech 20. století. Postupem času vycházely Tomaszewského časopisecké a knižní publikace rovněž v dalších zemích (a jazycích) – například v USA, Velké Británii, Maďarsku, Holandsku, Bulharsku, Německu, Francii, Itálii, Izraeli, Japonsku či Švédsku.

Z takřka nepřehledného množství bibliografických položek, které společně tvoří autorovo dílo a odkaz současným i budoucím generacím (z řad odborné i čtenářské veřejnosti), jmenujme na tomto místě alespoň několik knižních titulů: *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939* (Hospodářství meziválečného Polska 1918–1939, spoluautor Z. Landau, sv. I–IV, 1967–1989), *Trudna niepodległość* (Obtížná nezávislost, spoluautor Z. Landau, 1978), *Ojczyzna nie tylko Polaków* (Vlast nejen Poláků, 1985), *Rzeczpospolita wielu narodów* (Rzeczpospolita mnoha národů, 1985), *Monachium 1938. Polskie dokumenty dyplomatyczne* (Mnichov 1938. Polské diplomatické dokumenty, spolueditor Z. Landau, 1985), *Wirtschaftsgeschichte Polens im 19. und 20. Jahrhundert* (Berlin 1986), *The Polish Economy in the Twentieth Century* (spoluautor Z. Landau, New York 1985), *Bulgaria 1944–1970: trudna droga do socjalizmu* (Bulharsko 1944–1970: nesnadná cesta k socialismu, 1989), *The Socialist Regimes of East Central Europe. Their Establishment and Consolidation 1944–1967* (London – New York 1989), *Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku* (Národnostní menšiny v Polsku 20. století, 1991), *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939* (Nástin dějin Židů v Polsku v letech 1918–1939, 1990), *Czechosłowacja* (Československo, 1997), *Preludium Zagłady. Wygnanie Żydów polskich z Niemiec w 1938 r.* (Preludium holokaustu. Vyhánění polských Židů z Německa v r. 1938, 1998), *K problémům minorit* (spoluautorky: Dana Bittnerová, Anna Jurová a Zuzana Poláčková, Praha 1999), *Židé v české a polské občanské společnosti – Żydzi w polskim i czeskim społeczeństwie obywatelskim* (spolueditor Jaroslav Valenta, Praha 1999), *Zprávy polských diplomatů o československém hospodářství z let 1929–1939* (editor, Praha 2000), *Izrael* (spoluautor Andrzej Chojnowski, 2001), *Czechy i Słowacja* (Česko a Slovensko, 2006, 2008), *Republika Czeska 1918–2013* (Česká republika 1918–2013, 2014).⁶

6 Bibliografie prací Jerzyho Tomaszewského byly vydány v letech 2001, 2005 a 2010. Viz Jakub PETELEWICZ, *Bibliografia Jerzego Tomaszewskiego za lata 1953–2000*, in: Jolanta Żyndul (ed.), *Rozdział wspólnej historii. Studia z dziejów Żydów w Polsce ofiarowane profesorowi Jerzemu Tomaszewskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 2001, s. 15–70; J. PÁNEK – S. RAKOVÁ – V. HORČÁKOVÁ, *Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies*, vol. III, s. 209–214; *Bibliografia prac prof. Jerzego Tomaszewskiego za lata 2000–*

Zřejmě vůbec první článek J. Tomaszewského v tehdejší Československu vyšel v roce 1965 ve Slovanském přehledu (č. 4, s. 234–240) a týkal se polské problematiky – *Příčina stagnace polského hospodářství v letech 1918–1939* (přeložil J. Valenta); jeho poslední text byl publikován v České republice o téměř čtyřicet let později na stránkách téhož časopisu (2004, č. 4, s. 581–586) pod názvem *Ministerstvo zabraněných věcí RP a židovská emigrace*. Avšak ani později nelitovo vlastního – jistě čím dál cennějšího – času, aby např. uvedl na pravou míru zásadní omyly a pochybení autora knihy *Hrdí orli ve smrtelném obklíčení. Polské stereotypizované vidění moderního světa* (Praha 2009): „(...) Takto zamýšlený projekt, tedy nahlížení vybraných aspektů reality současného Polska prizmatem evoluce antisemitismu během dvou staletí, se zdá být krkolomný, takto získaný obraz zase více než neúplný, stejně jako by byl pochybný obraz současné české společnosti viděný prizmatem vztahu ke katolicismu a Romům. Autorovu analýzu také negativně ovlivnila absence evropských souvislostí. Vždyť antisemitismus nebyl – a není – výlučně polským rysem; druhá polovina 19. století přinesla jeho zesílení v Evropě, které se projevilo mimo jiné hlasitým obviňováním Židů z „rituálních vražd“ v Čechách, Rusku, Maďarsku a také v Damašku a na Kypru (zde byl inspirován evropskými konzuly) a v dalších městech. Bylo to také období bouřlivého rozmachu pseudovědy o lidských rasách (Anglie, Francie) a absurdních diskusí v novinách (zvláště v Německu) na téma domnělého obsahu Talmudu. Z těchto „vědeckých“ výsledků čerpal v Polsku mimo jiné Roman Dmowski a jeho pokračovatelé.“⁷

Zvláštní pozornost si zaslouží Tomaszewského podíl na popularizaci moderních českých a československých dějin v Polsku. Nejenže v rámci řady dějin států ve 20. století napsal populárně-vědeckou syntézu dějin Československa, která se setkala s příznivým ohlasem čtenářů (částečně to mohlo souviset i s mimořádným zájmem polské veřejnosti o českou kulturu a také se skutečností, že Češi patří v současném Polsku mezi nejoblíbenější národy), ale připravil do tisku i několik vydání její rozšířené verze, která vyšla pod názvem *Czechy i Słowacja*. Snahu o komplexnost a poskytnutí polskému čtenáři výkladu i těch nejaktuálnějších „historických“ událostí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku dokládá též poslední Tomaszewského kniha *Republika Czeska 1918–2013* (Warszawa 2014).

Dokonalá znalost jak polské, tak i české historiografické produkce ke všem sledovaným problémům byla již na první pohled patrná v každé jeho zprávě a recenzi, které systematicky zveřejňoval v rodném Polsku i v pro něj tak přátelském a kulturně blízkém českém prostředí (z českých autorů komentoval v posledním období svého života především práce Jana Němečka, Jaroslava Vaculíka, Ivana Štovička, Mečislava Boráka a Jiřího Friedla). Přitom četl, psal a publikoval nejen s benediktinskou pilí, ale také až neuvěřitelně rychle a spontánně. Na svět se díval realisticky a kriticky, ale zároveň se snahou porozumět odlišným postojům a názorům pramenícím mj. z národnostních, náboženských, politických či kulturních rozdílů. Návštěva v jeho domě, v ulici Czarnieckiego 52 ve varšavské

2009, in: A. Grabski – A. Markowski (edd.), *Narody i polityka*, s. 13–30. Viz také Bibliografie dějin Českých zemí, Historický ústav AV ČR, <http://portaro.eu/huav/>.

7 Jerzy TOMASZEWSKI, *Ještě ke knize Štěpána Pellara Hrdí orli ve smrtelném obklíčení*, přeložil J. Friedl, *Slovanský přehled* 98, 2012, s. 173. Viz také Jiří FRIEDL, *Polsko a sto ročníků Slovanského přehledu*, *Slovanský přehled* 101, 2015, s. 572.

čtvrti Żoliborz, byla doslova pastvou pro oči každého bibliofila, a historika obzvlášť. Když 26. května 2004 přebíral z rukou Heleny Illnerové, předsedkyně Akademie věd České republiky, oborovou medaili Františka Palackého, stála po jeho boku manželka Zofia (rozená Antosiak). Byla živoucím důkazem celoživotního významu rodinného zázemí pro tohoto humanitního vzdělance, jenž se nesmazatelně zapsal do dějin bádání o ekonomickém vývoji meziválečného Polska, vzájemném poměru minorit a většinových společností a v neposlední řadě také o československo-polských diplomatických vztazích.

Roman Baron

Foto: Blanka Šubecová, Historický ústav AV ČR, 2004

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Josef Harna

(5. července 1939 – 27. června 2015)

Koncem června minulého roku zarmoutila českou a slovenskou obec historiků zpráva, že skonal náš kolega, dobrý přítel, významný historik a také dlouholetý člen redakční rady Českého časopisu historického doc. PhDr. Josef Harna, CSc.¹

Narodil se v Radslavicích u Přerova v tradiční zemědělské rodině moravského venkova, který zásadně formoval jeho povahu a pozitivní přístup k životu. Po obecných

1 Podrobněji o životě a díle Josefa Harny: Jaroslav PÁNEK – Petr VOREL (eds.), *Lexikon současných českých historiků*, Praha 1999, s. 89-90; Lubomír SLEZÁK, *Josef Harna* jubilující, in: Petr Prokš a kolektiv, *České země a moderní dějiny Evropy. Studie k dějinám 19. a 20. století*, Praha 2010, s. 13-15; Radek LIPOVSKI – Lumír DOKOUPIL – Aleš ZÁŘICKÝ a kolektiv, *Lexikon českých historiků 2010*, Ostrava 2012, s. 153-154; *Výběrová bibliografie Josefa Harny*, in: Petr Prokš a kolektiv, *České země a moderní dějiny Evropy. Studie k dějinám 19. a 20. století*, Praha 2010, s. 16-33; *Bibliografie Josefa Harny 2010-2015* (sestavila Kristina Rexová), *Moderní dějiny* 23, 2015, č. 2, s. 4-8.

školách v Radslavicích a Přerově studoval na jedenáctileté střední škole v Přerově, kde roku 1957 maturoval. Jeho zájem o kulturu a dějiny pak vyústil v letech 1957–1962 studiem historie a českého jazyka na filozofické fakultě univerzity v Brně. Studium ukončil obhajobou diplomové práce *Říjnové povstání ve Vídni v roce 1848*. Po krátkém působení jako učitel na učňovské škole ve Valašských Kloboukách vykonával v letech 1962–1964 základní vojenskou službu. Potom několik měsíců pracoval v Muzeu dělnického hnutí v Brně a jako učitel na učňovské stavební škole v Brně.

Zásadním přelomem v Harnově profesním životě bylo v roce 1966 přijetí do interní vědecké aspirantury v Historickém ústavu Československé akademie věd, kterou úspěšně završil v roce 1972 obhajobou kandidátské disertační práce *Československá strana socialistická v letech 1918–1923*. Mezitím získal také titul PhDr. obhajobou rigorózní práce *Ideologie českého socialismu a program České strany socialistické z roku 1918* na brněnské filozofické fakultě. Od roku 1969 působil Josef Harna v pobočce Historického ústavu ČSAV, později Ústavu československých a světových dějin ČSAV, v Brně jako odborný a později jako vědecký pracovník. Od roku 1986 pracoval v centrálním pracovišti zmíněného ústavu v Praze. V letech 1988–2002 byl vedoucím oddělení novodobých českých dějin, od roku 1993 dějin 20. století. Na přelomu let 1989/1990 krátkodobě řídil Historický ústav a potom v letech 1990–1994 byl jedním ze zástupců ředitele ústavu. Významná byla rovněž jeho pedagogická činnost; řadu let přednášel moderní dějiny na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Hlavním zájmem Harnovy celoživotní vědecké práce byl výzkum novodobých českých a československých dějin, především politického systému, politického stranictví a jeho ideově společenských souvislostí, historie vztahů Čechů a Slováků, dějin historiografie a některých otázek kulturních dějin. Výsledky svého výzkumu publikoval v řadě odborných studií a monografií. Velice záslužné bylo jeho úsilí a nakonec prosazení velkorysého projektu *Edice politických programů*, na kterém se podílel organizačně jeho vedoucí projektu a především jako autor nebo spoluautor několika edic programů politických stran.

Významná byla také jeho redaktorská činnost, když působil v redakčních radách odborných časopisů, především *Českého časopisu historického* nebo *Časopisu Matice moravské*. V této oblasti bylo nejvýznamnější jeho dlouholeté působení v pozici vedoucího redaktora, a to od roku 1988 *Sborníku pro dějiny 19. a 20. století*, od roku 1993 navazujícího sborníku *Moderní dějiny*, resp. od roku 2009 pravidelně vycházejícího časopisu *Moderní dějiny*. Pod Harnovým vedením se z původně pouze ústavního periodika stal uznávaný časopis, který je uváděn také v prestižních mezinárodních databázích.

Další polem Harnovy působnosti byla rovněž jeho aktivní činnost v Česko-slovenské/Slovensko-české komisi historiků a spolupráce na vydávání *Česko-slovenské ročenky*, která pravidelně informuje o činnosti uvedené komise a zveřejňuje studie k českým a slovenským dějinám i dějinám česko-slovenských vztahů, kterým se také badatelsky a publicisticky věnoval. Josef Harna se svou vědeckou, pedagogickou, organizační a publikační aktivitou výrazně zapsal do dějin české a slovenské historiografie.

Petr Prokůš

Foto: archiv Historického ústavu AV ČR

Výběrová bibliografie

- Československá strana socialistická ve vládě a v parlamentě 1918–1922, *Československý časopis historický* 20, 1972, s. 285–308.
- Krise československého národního socialismu a brněnský sjezd národně socialistické strany v r. 1926, *Časopis Matice Moravské* 91, 1972, s. 238–256.
- Českoslovenští národní socialisté v mnichovské krizi, *Československý časopis historický* 22, 1974, s. 57–80.
- Kritika ideologie a programu českého národního socialismu, Praha, 1978 (= *Studie ČSAV*, č. 1/1978).
- Na společné cestě. Česká a slovenská kultura mezi dvěma válkami, Praha 1988 (spoluautor Ivan Kamenec).
- Politické programy českého národního socialismu 1897–1948, Praha 1998.
- Republikánská strana, in: Jiří Malíř – Pavel Marek a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. Období 1861–1938*, Brno 2005, s. 553–591.
- Krise evropské demokracie a Československo 30. let 20. století (Srovnávací sonda), Praha 2006.

Knihy a časopisy došlé redakci

Aleš BINAR, *Hospodářský a sociální vývoj Hlučínska v letech 1945–1989*. Opava, Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historických věd 2014, 328+LXXI s.

Veronika DUDKOVÁ – Jiří ORNA (edd.), *Od špitálu ke galerii... Archeologické poznání vývoje lokality „U Zvonu“ v Plzni*. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2015, 133 s.

Paměť loutky = The memory of a puppet. Námět, produkce, texty Markéta FORMANOVÁ, fotografie, scéna Jan POHRIBNÝ. V Plzni, Západočeské muzeum 2015, 102 s.

Karel HRUZA und Alexandra KAAR (Hrsg.), *Kaiser Sigismund (1368–1437). Zur Herrschaftspraxis eines europäischen Monarchen*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau 2012, 564 s.

Tomáš KASPER, Markéta PÁNKOVÁ a kol., *Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě. Profesionalizace učitelského vzdělávání. Historické a systematické aspekty*. Praha, Academia – Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského 2015, 319 s.

Between Lipany and White Mountain. Essays in late medieval and early modern Bohemian history in modern Czech scholarship. Edited, with an instruction and bibliography by James R. PALMITESSA. Translated by Barbara Day and Christopher Hopkinson. Leiden–Boston, Brill [2014], XIX+365 s.

Markéta PÁNKOVÁ, Dana KASPEROVÁ, Tomáš KASPER a kol., *Meziválečná školská reforma v Československu*. Praha, Academia – Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského 2015, 326 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 54, 2014 (vyd. 2015), č. 1:

Michal V. ŠIMŮNEK, *Anthropology & monstrosity*, s. 13–19. – Ursula FERDINAND, *Designing the ‚Umvolkung‘. Nazi social anthropology (Sozialanthropologie) – Karl Valentin Müller and his concept of ethnic re-engineering, 1940–1945*, s. 23–54. – Michal V. ŠIMŮNEK – Uwe HOSSFELD, *The Avantgarde of the ‚Rasse‘. Nazi ‚Racial Biology‘ at the German Charles University in Prague, 1940–1945*, s. 55–104.

Archaeologia historica. Roč. 40, 2015, č. 1:

Jana GREGOROVÁ – Lýdia CHOVANCOVÁ – Zuzana ONDREJKOVÁ – Alexandra ŠKRINÁROVÁ, *Obnova torz architektúry ako špecializovaná architektonická disciplína*, s. 7–39. – Ivana BOHÁČOVÁ – Jaroslav PODLIŠKA, *Praha. Archeologická koncepcie a realizace projektu integrovaného informačního systému archeologických pramenů Prahy*, s. 41–55. – Radim VRLA, *Památková péče o torzální architekturu ve Zlínském kraji*, s. 57–75. – Aleš NAVRÁTIL – Monika MARTINISKOVA – Jan PETŘÍK – Dalibor VŠIANSKÝ, *Stavební materiál hradu Špilberk a jeho vývoj*, s. 77–87. – Zdeňka MĚCHUROVÁ,

Ložtická keramika z archeologického výzkumu brněnského hradu Špilberka, s. 89–97. – Alexander BOTOŠ, Archeologický výzkum na zaniknutom hrade Širkovice-Kapla (okres Rimavská Sobota), s. 99–113. – Mário BIELICH, Archeologický výzkum Lietavského hradu v rokoch 2012–2013. Piata a šiesta výskumná sezóna, s. 115–129. – František GABRIEL, Model vývoje valečovské sídelní aglomerace, s. 131–147. – Petr BAIERL – Jan MUSIL – Petr NETOLICKÝ, Současný stav a obnova zříceniny hradu Rabštejnka (k. ú. Smrkový Týnec), s. 149–161. – David VÍCH, Příspěvek k poznání tvrzíště v Českých Libchavách na Ústeckoorlicku, s. 163–177. – Petr HASIL – David NOVÁK – Jan HASIL, Smrt dolu Sauersack/Rolava (okres Sokolov). Zánik důlního závodu v mezioborové perspektivě, s. 179–205. – Peter TAJCHOV, Archeologický výzkum reformovaného kostola na zemplínském Hradisku, s. 207–219. – Martin HANUŠ, Archeologický výzkum Kostola sv. Egídia v Hronskom Beňadiku, s. 221–245. – Dušan CENDELÍN – Pavel BOLINA, Význam relikvů dopravního pohybu při interpretaci Velkomoravského hradiště u Bojně (okres Topolčany), s. 247–265. – Lucie GALUSOVÁ, Vodní mlýn jako objekt archeologického výzkumu, s. 267–293. – Josef UNGER, Vzpomínka na PhDr. Jiřího Mertu, s. 295–298. – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, K osmdesátým narozeninám PhDr. Bořivoje Nechvátala, CSc., s. 298–301. – M. DRAŠNAROVÁ, Výběrová bibliografie Bořivoje Nechvátala, s. 301–306. – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk Klanica 28. 11. 1938–29. 7. 2014, s. 306–310. – Lucie VALÁŠKOVÁ, Zpráva o XLVI. mezinárodní konferenci archeologie středověku v Prešově, s. 311–312.

Archaeologia historica. Roč. 40, 2015, č. 2:

Ivana BOHÁČOVÁ, Presentace archeologických památek v Čechách. Archeologické areály in situ – příklady Pražského hradu a Vyšehradu, s. 331–351. – Pavla HASILOVÁ – Jan HASIL, Hradba jako kulturněhistorický problém barokní fortifikace pražského levobřeží v písemnostech fortifikační komise Českého místodržitelství, s. 353–367. – Jaroslav PODLIŠKA – Matouš SEMERÁD, Nový hrad u Kunratic v Praze. Výzkum a obnova zanikající hradní stavby, s. 369–393. – Jiří VARHANÍK, Hrad Zvíkov jako torzální architektura, s. 395–427. – Petr SOKOL, Výzkum a dokumentace zříceniny hradu Přimda. Aplikace dokumentačních a prospekčních metod v areálu hradní zříceniny, s. 429–455. – Jan MUSIL – Petr NETOLICKÝ, Dokumentace relikvů předhradí hradu Strádova (okres Chrudim), s. 457–473. – Miroslava CEJPOVÁ – Martin HLOŽEK, Nález mobilního penězokazecského vybavení na hradě Žampach (okres Ústí nad Orlicí), s. 475–491. – Zlata GERSDORFOVÁ – Josef HLOŽEK – Petr MENŠÍK – Milan PROCHÁZKA, Dva opevněné objekty u Bernartic (okres Písek). K otázce jejich vztahu, funkční interpretace a souvislostí, s. 493–505. – David NOVÁK – Pavel VAŘEKA, Tvrze na Rakovnicku, s. 507–533. – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ – Miroslav PLAČEK, Revitalizace hradní zříceniny Rokštejn a perspektivy jejího kulturního využití, s. 535–551. – Ludvík BELCREDI, Stavební vývoj a dispozice předhradí hradu Skály. Příspěvek k poznání předhradí menších hradů, s. 553–581. – Noémi BELJAK PAŽINOVÁ – Ján BELJAK – Michal ŠIMKOVIC, Výzkum hradu Dobrá Niva v letech 2013 a 2014, s. 583–595. – Mário BIELICH – Jozef ELGYÜTT, Archeologický výzkum hradu Gymeš v letech 2013–2014, s. 597–611. – Magdaléna JANOVSKÁ – Vladimír OLEJNÍK,

Príspevok k budovaniu opevnení po mongolskom vpáde na Spiši, s. 613–637. – Bořivoj NECHVÁTAL, K interpretaci archeologického výzkumu baziliky sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, s. 639–659. – Andrej BOTEK – Róbert ERDÉLYI – Barbora VACHOVÁ, Varianty metodiky prezentácie hodnotných vrstiev a nálezov interiéru kostola sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch, s. 661–681. – Martin BÓNA – Peter BARTA, Príspevok k datovaniu vzniku Rotundy sv. Juraja v Nitrianskej Blatnici, s. 683–689. – Peter BARTA – Martin BÓNA – Marián KELEŠI, Chronometrický výskum murív Kostola sv. Juraja v Kostolanoch pod Tribečom, s. 691–709. – Petra ŠIMONČIČOVÁ KOÓŠOVÁ – Branislav LESÁK – Daniel PIVKO, Kamenárske značky z Kaplnky sv. Jakuba v Bratislave, s. 711–731. – Bibiana POMFYOVÁ, Ranostredoveké kláštory na Slovensku. Torzálna architektúra – torzálné poznatky – torzálné hypotézy, s. 733–777. – Veronika DUDKOVÁ – Jiří ORNA – Marcela WALDMANNOVÁ, Torzální architektura v historickém jádru Plzně na příkladu špitálního kostela sv. Máří Magdaleny, s. 779–797. – Dalibor JANIŠ – Zdeněk VÁCHA – Radim VRLA, K nejstarším stavebním dějinám a typologii románského kostela Všech svatých ve Starých Hvězdlicích (okres Vyškov), s. 799–817. – David MERTA – Marek PEŠKA, Ke stavu poznání stavebních dějin bývalého kláštera premonstrátek Rosa Coeli v Dolních Kounicích. Nález románského obytného objektu pod stavbou barokního konventu, s. 819–837. – Pavel STANĚK, Panenský klášter v Doubravniku, s. 839–855. – Samuel ŠPANIHEL, Nálezy keramiky z obranných priekop mesta Žilina, s. 857–875. – Marta MÁCELOVÁ, Banskobystrický stredoveký a novoveký vodovod vo svetle archeologických nálezov a písomných prameňov, s. 877–893. – Jan FROLÍK – Monika PECINOVSKÁ – Jana VEPŘEKOVÁ, Nález židovské lázně – mikve – v Chrudimi. Záchraný archeologický výzkum na Jánském předměstí v roce 2013, s. 895–911. – Aleš HOCH – Pavel STANĚK, Kožené artefakty z České ulice v Brně, s. 913–927. – Igor PROKHENKO – Vitalij KALINIČENKO, Stredoveký meč z obce Bohdan Rakhivského rajónu Zakarpatskej oblasti Ukrajiny, s. 929–939. – Markéta TYMONOVÁ, Medailonové kachle z Javorníka, s. 941–955. – Bořivoj NECHVÁTAL, František Kašička osmdesátníkem, s. 957–960.

Archivní časopis. Roč. 65, 2015, č. 4:

Mikuláš ČTVRTNÍK, Epoque archivního ničení? Destrukce archivních dokumentů jako téma archivní metodologie, s. 341–357. – Petr HASAN, Filmová rada (1948) 1949–1955. Představení archivního fondu a pracovního postupu při pořádání podle nových základních pravidel pro zpracování archiválií, s. 374–385. – Mikuláš ČTVRTNÍK, Archivní institut a otázka budoucího vývoje archivnictví. (Nejen) české archivnictví na rozcestí, s. 386–401. – Martin NEKOŁA, Zpráva o českých sbírkách na University of Nebraska v Lincolnu, s. 402–409. – Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, Zpráva o archivním fondu českého reformovaného sboru ve Velikém Središti (Srbsko), s. 409–413. – Michal WANNER, Archivní konference v Lucemburku 11.–15. října 2015, s. 420–425.

Brno v minulosti a dnes. Sv. 27, 2014:

Hana JORDÁNKOVÁ – Dana ROHANOVÁ – Hedvika SEDLÁČKOVÁ, Renesanční a barokní sklo z Mečové ulice v Brně, s. 11–48. – Jakub HUŠKA, Kompetence brněnského

magistrátu ve světle cechovních řádů. Srovnání brněnských cechovních privilegií s generálním cechovním patentem a artikuly, s. 49–62. – Tomáš VALEŠ, Brněnský palác šlechticů a jeho umělci, s. 63–78. – Jakub SLUKA, Počátky zástavby brněnské čtvrti Černá Pole. Příspěvek k vývoji severního předměstí Brna v 19. století, s. 79–104. – Petr BĚLÍK, Moravská šlechta, chov koní a spolek ku zvelebení chovu koní na Moravě se sídlem v Brně, s. 105–129. – Robert JANÁS, Hans Temple – Slavnostní den u profesora Zumbusche, s. 131–153. – Lukáš FASORA, Brno a okolí v českém „kulturním boji“ 1890–1914, s. 155–184. – Alexandr BRUMMER, Slovanská vzájemnost a mezinárodní realita. Brněnský Československo-polský klub jako příklad „slovanského“ spolku v meziválečném Československu, s. 185–207. – Jiří PLACHÝ, České kolonie na Madagaskaru a léčivé konopí. Profesor Jan Kabelík ve druhém zahraničním odboji, s. 209–230. – Michal ŠKERLE, Průběh února 1948 v Brně, s. 231–258. – Lucie BLAŽEJOVÁ – Josef KINDL – Jana KUDRNOVÁ, Představení brněnských a vybraných mimobrněnských sfragistických sbírek, s. 259–271. – Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ – Jan DVOŘÁK, Brněnská městská historiografie do roku 1800. Soupis dochovaných pramenů, s. 273–311. – František POKORNÝ – Stanislav ČERVENKA (ed.), Chronologie brněnských misálů sv. Jakuba, rukopisů v Archivu města Brna, s. 313–369.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 64, 2015, č. 2:

Milan MYŠKA, Techniker-Verein in Troppau / Spolek techniků v Opavě, s. 101–120. – Jiří JUNG, K podílu Carla Johanna Boguslawa Lüdeckeho na regotizaci zámku v Hradci nad Moravicí, s. 121–128. – Jiří KRÁTKÝ, Johann Kuttler – varhanář slezského pohraničí, s. 129–150. – Artur KWAŚNIEWSKI, Śląskie, morawskie, środkowoeuropejskie? Pytanie o architektoniczno-ideowe źródła rezydencji księstwa opawskiego z „doby renesansu“, s. 151–164. – Jiří KNAPÍK, Slezský kulturní ústav v Praze 1945–1948. Struktura, osobnosti a cíle, s. 165–176. – Lucie AUGUSTINKOVÁ, Stavební vývoj venkovského domu čp. 98 ve Vápenné, s. 177–184. – Petr TESAŘ, Neznámý pláněk východní části opavského kostela sv. Ducha z doby kolem roku 1777, s. 185–186.

Dějiny a současnost. Roč. 37, 2015, č. 8:

Jiří ŠUBRT, Kým jsme? A kam patříme? Dějiny versus paměť, s. 10–12. – Kamil ČINÁTL, Sdílené představy o minulosti. Co o nás říkají naše učebnice?, s. 13–16. – Pavel HIML, Dějiny s ručením omezeným. Nepohodlné příběhy pro internetovou dobu, s. 17–20. – Zdenko MARŠÁLEK, „Český příběh“ a nové tisíciletí. Globalizace před branami Hobitína, s. 21–24. – Josef HRDLIČKA, Telč Zachariáše z Hradce. Rodová paměť renesančního šlechtice, s. 26–27. – Irena KOZMANOVÁ, Retrospektivní emancipace. Ženy jako hybatelky dějin Braniborska a Pruska, s. 28. – Lucie ČESÁLKOVÁ, Funerální média. Český pohřeb ve filmu a v televizi, s. 30–32. – Bedřich LOEWENSTEIN, Impéria. Uzavřená kapitola?, s. 34–37. – Libor JAN, Robin Hood mezi skutečností a literární fikcí. Nejnovější názory na historicitu slavného zbojníka, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 37, 2015, č. 9:

Jan KRŠKO, Do lesa na povolení? Trampové tváří v tvář vlastníkům pozemků, lesnímu personálu a ochranářům, s. 10–13. – Jan MAREŠ, Zápás o dobré jméno. Skauting a tramping v první československé republice, s. 14–17. – Jan ŠPRINGL, Sluníčko a tráva kazí dobré mravy. Vztah fašistické Vlajky k trampingu, s. 18–21. – Jan POHUNEK, Trampové a takytrampové, s. 22–24. – Jan ŠTĚTINA, Boskovice. K významu rodového sídla v době Ladislava z Boskovic, s. 26–27. – Václav ŽŮREK, Knížecí zrcadla, s. 28–29. – Daniela KOLENOVSKÁ, Magdalena, hrdinka čínské revoluce, s. 30–33. – Jiří KLŮC, „Přicházíme ze Sovětského svazu“. Hudební četa v Buzuluk, s. 34–36. – Martin ŠORM, Rytíř „mužný“ není... Rozhovor s francouzským medievistou Didierem Lettem o proměnách chápání pohlavních rolí, o násilí na dětech i o nástrahách textů, s. 37–39. – Pavla STÁTNIKOVÁ – Prokop REMEŠ, Ludmila Kapalínová, porodní bába sobínská. Nezkaušené a nepotvrzené báby se netrpí..., s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 37, 2015, č. 10:

Miroslav ŠEDIVÝ, Vídeňský kongres mezi mýty a realitou, s. 10–13. – Marie MACKOVÁ, Příliš dlouhý mír? Co přinesl vídeňský kongres armádě habsburské monarchie a jejím mužům, s. 14–17. – Milena LENDEROVÁ, Potěšení po kongresu... Zrod (české) gastronomie a M. D. Rettigová, s. 18–22. – Jiří HRBEK, Hold barokní symetrii. Mnichovo Hradiště, s. 24–25. – Ivo CERMAN, Francouzská debata o obraně civilizace, s. 27–30. – Diplomaté mohou pracovat jen s krátkodobými řešeními. Rozhovor s francouzským odborníkem na islám a Blízký východ Henry Lauresem, s. 30–33. – Jaroslav ŠEDIVÝ, Děkabristický pokus o převrat. Zrod ruského revolucionáře v roce 1825, s. 34–36. – Jaroslava DOBRINČICOVÁ, „Jeune femme“. Pražská múza Vlahy Bukovace, s. 38–41.

Dějiny věd a techniky. Roč. 48, 2015, č. 2:

Pavel LOMIČKA, Idea vědecké filosofie u Franze Brentana, s. 67–84. – Michal HORÁČEK, Proměna českého pivovarnictví v 19. století v obraze vývoje techniky, vědy a technologie a aplikování jeho výsledků v praxi, s. 85–102. – Alena HADRAVOVÁ – Petr HADRAVA, Nově rozluštný rukopis se zlomky antických pojednání o souhvězdích ze 6. století (Codex Climaci rescriptus), s. 102–108.

Folia Historica Bohemica. Roč. 30, 2015, č. 1:

Kateřina PRAŽÁKOVÁ, Konfesní nepokoje v Krakově pohledem rožmberského zpravodajství, s. 5–32. – Jiří JUST, Internace Jana Augusty na Křivoklátu jako příklad konfesního násilí a problém její interpretace, s. 33–46. – Josef HRDLIČKA, Vymezování hranic a prezentace přítomnosti. Pohřby jako konfliktní téma vícekonfesní společnosti předbělohorských českých a moravských vrchnostenských měst, s. 47–76. – Marie RYANTOVÁ, Konfesijní násilí v raně novověkých revokačních kázáních, s. 77–89. – Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, „Co jest spasení? Na čem záleží?“ Prezentace konfese v pohřebních kázáních: mezi násilím a spásou, s. 91–111. – Josef KADERÁBEK, „Jen srdce a zuby ukázati“. Násilí jako základní prvek protireformačního konceptu Jaroslava

Bořity z Martinic, s. 113–126. – Jiří KUBEŠ, Kaple císařských vyslanců v Drážďanech v druhé půli 17. století, s. 127–156. – Marek PUČALÍK, Pražský světící biskup? Jiří Ignác Pospíchal (1635–1699), s. 159–169. – Lenka MARŠÁLKOVÁ, Zdraví a nemoc očima barokního aristokrata. Zdravotní stav knížete Waltera Xavera z Ditrichštejna ve 20. letech 18. století, s. 171–195. – Hedvika KUCHAROVÁ – Jana OPPELTOVÁ – Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Historiografické a biografické prameny v prostředí českých, moravských a slezských řeholních domů raného novověku. K formám zpřístupňování rukopisů a metodám jejich formálního a obsahového popisu, s. 197–219.

Forum Brunense. 2014:

Jiří VANĚK, Nejstarší špilberský inventář z roku 1552, s. 7–17. – Pavel BORSKÝ, Dům Česká 166/11 – dům Humpoleckých z Rybenska, s. 19–28. – Lukáš VÁCLAVÍK, Podoba města Brna ve výtvarném umění 2. poloviny 19. století, s. 29–36. – Alena RAJLICOVÁ – Petr VACHŮT, Nález kování z doby avarské z hradiště Staré Zámky u Líšně a několik poznámek k objevům avarských artefaktů v éře „hledáčů kovů“, s. 39–42. – Božena VÍCHOVÁ, Rodinná kronika Františka Kyselky z Brna, s. 43–50. – Pavel KOŠTÁL, Podivné týdny mezi mírem a válkou (k dění v Brně v červnu a červenci 1914), s. 51–56. – Petr VAVŘÍN, Historie centrální budovy VUT v Brně na Antonínské ulici č. 1, s. 57–59. – Ludmila RŮŽENECKÁ, Příběh dámských rukavic, s. 61–65. – Jana KOLAVÍKOVÁ, Kaplička sv. Antonína Paduánského v Brně-Lesnė ve fondech fotoarchivu Muzea města Brna, s. 69–72. – Pavel CIPRIAN, Muzeum města Brna v roce 2013, s. 85–101.

Historica Olomucensia. Sv. 48, 2015. Sborník prací historických XXXVIII:

Josef ŠRÁMEK, Formování klášterní domény ve 13. a 14. století na příkladu benediktinských proboštví v Polici nad Metují a Broumově, s. 13–42. – Michal FAIST, Jan Jiskra z Brandýsa na vrcholu moci 1445–1451, s. 43–67. – Michal WANNER, Zápas evropských mocností v Indickém oceánu v době války o nezávislost USA 1778–1783, s. 69–97. – Jitka JONOVÁ, Katolický sjezd v Kroměříži a v Olomouci v roce 1901 v kontextu národnostních sporů, s. 99–109. – Jan DVORÁČEK – Jan ZÁHOŘÍK, Opožděná nezávislost Džibutska. Strategické postavení francouzské kolonie v Africe, cca 1917–1977, s. 111–121. – David HUBENÝ, Československý ústav zahraniční a pokusy prosadit péči o podkarpatské krajiny, s. 123–140. – Miroslav ŠEPTÁK, K počátkům německo-rakouské roztržky (březen–červen 1933), s. 141–152. – Jan LUKÁČ, Stráž obrany státu v politickém okrese Žamberk v letech 1936–1939, s. 153–172. – Ondřej KOLÁŘ, Bezpečnostní poměry na Těšínsku v období třetí republiky ve světle pamětních knih stanic Sboru národní bezpečnosti, s. 173–191. – Martin VAŠŠ, Možné aplikácie naratívneho konštruktivismu Haydena Whita pri historiografickej analýze vybraných diel Milana Stanislava Ďuricu a Františka Vnuka, s. 193–207. – Jana BUREŠOVÁ, Československo-australské vztahy ve druhé polovině 20. století, s. 209–235. – Jan STEJSKAL, Zpráva o činnosti Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v akademickém roce 2013/2014, s. 239–244. – Pavlína KALÁBKOVÁ, Zpráva o činnosti sekce archeologie Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za akademický rok 2013/2014,

s. 245–248. – Věra SLAVÍKOVÁ, Zpráva o činnosti sekce archivnictví Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v akademickém roce 2013/2014, s. 249–252. – Pavla DUBSKÁ, K historii průmyslu a techniky na Moravě a ve Slezsku od konce 18. století do roku 1918, s. 253–254. – Jana GERŠLOVÁ, Zlínská univerzita, Fakulta managementu a ekonomiky oslavila 120 let od založení firmy Baťa: konference „Baťův odkaz Evropě – Zodpovědné podnikání“, s. 255–260. – Pavel MAREK, Miloš Trapl jako historik českého politického katolicismu. Příspěvek věnovaný jeho významnému životnímu jubileu, s. 261–272. – Adrian PAPAHAĞI, A Medieval Manuscript Fragment Signed by Janus Dubravius at the Library of the Romanian Academy in Cluj, s. 273–276.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 6, 2015, č. 2:

Karel STANĚK, Podíl českých vojáků na portugalsko-nizozemském konfliktu v Brazílii v 17. století, s. 129–140. – Andrzej KOZIEŁ, W Świdnicy, Opawie i na całym Śląsku. Anton Ernst Beyer (1704–1773) i jego malarska twórczość, s. 141–158. – Michal SOJČÁK, Získávání československého občanství po roce 1918. Příklad vojenských gážístů, s. 159–176. – Zhyldyz KAARBAEVA, Ošský konflikt (2010). Historický, politický a sociálně–kulturní pohled na jižní Kyrgyzstán, s. 177–195. – Denisa LABISCHOVÁ, Historický pramen a badatelsky orientované učení v německých učebnicích dějepisu, s. 196–210. – Antoni BARCIAK, Problem prowincji gołęszyckiej i jej przynależności państwowej i kościelnej do początków XIII w. w historiografii, s. 211–218.

Historická geografie. Roč. 41, 2015, č. 2:

Magdaléna SADRAVETZOVÁ, Nástin středověké a novověké kolonizace Vimperska, s. 107–130. – Ondřej HUDEČEK, Protipovodňové instrukce a jiná opatření orgánů veřejné moci proti povodním v Praze na sklonku 18. století, s. 131–154. – Jindřich FRAJER – Jan KOPP, Projekt profesora Antonína Smrčka na vybudování vodní cesty Praha – Regensburg, s. 155–178.

Historický obzor. Roč. 26, 2015, č. 11/12:

Karolína KALECKÁ, Transoceánské mise válečného námořnictva habsburské monarchie, s. 242–249. – Kateřina BROŽOVÁ, Carionova kronika a výklad smyslu dějin na počátku novověku, s. 249–255. – Miroslav ŠEDIVÝ, Metternichovo Rakousko a Itálie. Mezi mýtem a realitou, s. 255–260. – Drahomír JANČÍK, Mocenská pozice, doktrinářské vize a hospodářská realita. Politická strategie a hospodářská politika v období prezidentství Antonína Novotného, s. 261–270. – Michal ZOUREK, Vztahy Československa a Uruguaye v období studené války, s. 271–280. – Petra KODETOVÁ, Dobyť Plzně 21. listopadu 1618, s. 280–282. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Matyáš (1557–1619), s. 283–286.

Historie a vojenství. Roč. 64, 2015, č. 4:

Pavel MŮCKE, Za paprsky krvavého slunce. Výročí imprese nad čtvrtstoletím bádání české historiografie vojenství o druhé světové válce, s. 4–17. – Ivo PEJČOCH, Cyklistické jednotky československé armády. Od legií do druhé světové války. II. část – dokončení,

s. 18–26. – Jan BAŽANT, Pevnost Terezín a její plánované modernizace ve světle materiálů z Rakouského státního archivu ve Vídni, s. 27–35. – Jindřich MAREK, Poslední výstřely toulavých džípů. Operační činnost V. sboru 3. americké armády na českém území ve dnech 6.–12. května 1945. II. část (dokončení), s. 36–45. – Tomáš JAKL, Organizace jednotek místního velitelství Luftschutzpolizei Prag, s. 46–51. – Jindřich MAREK, Pražská protiletectká ochranná policie v květnu 1945, s. 52–69. – Tomáš JAKL, Příslušníci Luftschutzpolizei padli v Pražském povstání, s. 70–76. – Prokop TOMEK, Akce ZÁSAH. Československá lidová armáda v listopadu 1989, s. 77–91. – Jiří RAJLICH, Katastrofa Na Hřebenkách 23. června 1938, s. 92–108. – Jan SÝKORA – Jiří RAJLICH, Velká válka v oblacích – 1915, pokračování bojů, s. 109–114. – Zdeněk ŠPITÁLNÍK, Přilba generála Adriana. Francouzská ocelová přilba z roku 1915 a její deriváty, s. 115–119. – Ilona KRB-COVÁ, Dopisnice z Velké války. Korespondenční lístky, pohlednice a fotografie. II. část (dokončení), s. 120–125. – Petr MOUDRÝ, Restaurování sbírkových předmětů pro rodný dům Jana Kubiše, s. 126–127.

Hospodářské dějiny = Economic History. Roč. 28, 2013 [vyd. 2015], č. 2:

Hana MORAVCOVÁ, Historie vzniku a vývoje autorského zákona v období první republiky, s. 109–131. – Aleš MATERNA, Zbrojní a vojenská výroba Vítkovických železáren v meziválečném období (1918–1938), s. 133–163. – Jiří NOVOTNÝ, Angažovanost Živnostenské banky v báňských a hutních podnicích na Ostravsku v letech 1901–1914, s. 165–175. – Vojtěch POJAR, Nedostatek potravin za první světové války a legitimita komunálních elit v Praze, s. 177–225.

Judaica Bohemiae. Roč. 50, č. 1:

Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, The Academic Career of the Historian and Archivist Bertold Bretholz, s. 5–42. – Markéta LHOTOVÁ – Vlastimila HAMÁČKOVÁ, Die Liquidation der jüdischen Organisationen in den annektierten Grenzgebieten im Lichte der Materialien des Stiko Reichenberg., s. 43–60. – Arno PAŘÍK, Jiří Fiedler and the Documentation of Jewish Sites, s. 61–82. – Daniel POLAKOVIČ, A Bibliography of Jiří Fiedler, s. 83–90. – Jaroslav KUNTOŠ – Pavlína SCHNEIDER – Michaela SIDENBERG – Lenka ULIČNÁ – Dana VESELSKÁ, Acquisition Activity in the 'Judaica' Sub-collection Groups of the Jewish Museum in Prague, 1994–2014, s. 91–116. – Michal FRANKL, Exhibiting Refugeedom Orient in Bohemia? Jewish Refugees during the First World War, s. 117–129. – Jarka VITÁMVÁSOVÁ, „Archival Traces of Jewish History and the Holocaust in the Czech Republic“ Workshop, s. 131–134.

Lidé města / Urban People. Roč. 17, 2015, č. 3:

Zdeněk R. NEŠPOR, Pohřební zvyklosti mladé církve. Prolegomena k nekrogeografii Církve československé husitské (a pravoslavné církve) v meziválečném období, s. 401–422. – František KALENDA, Misie a smysl misijní činnosti v rané koloniální Brazílii optikou kroniky História do Brasil Vincenteho ze Salvadoru, s. 423–438.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 18, 2015, č. 1:

Ondřej SCHMIDT, Farní síť plzeňského děkanátu do doby husitské, s. 7–99. – Károly GODA, The medieval Cult and processional Veneration of the Eucharist in Central Europe. Festive Culture in the Royal Cities of Cracow and Buda in a comparative Perspective, s. 101–184. – Tomasz GAŁUSZKA, Źródło na nowo odkryte. Kilka uwag na temat czternastowiecznego Tractatus contra beghardos Henryka Harrera, s. 185–204. – Dušan COUFAL, Pařížská univerzita a husité v letech 1428–1429, s. 205–235.

Moderní dějiny. Roč. 23, 2015, č. 2:

Red., Josef Harna (*5. července 1939 Radslavice – †27. června 2015 Praha), s. 2–3. – Kristina REXOVÁ, Bibliografie Josefa Harny 2010–2015, s. 4–9. – Ladislav FUTTERA, Česká společnost a železnice v 19. století, s. 11–33. – Aleš SKŘIVAN st. – Aleš SKŘIVAN ml., Finanční bitva o Peking. Velmoci a půjčky Číně v letech 1895–1898, s. 35–60. – Pavel KLADIWA, Národnostní statistika českých zemí 1880–1921 – faktory, výsledky a problém jejich interpretace, s. 61–82. – Jaroslav VALKOUN, Konstitucionální postavení dominií v rámci Britského impéria a jejich zájmy na Pařížské mírové konferenci (leden – červen 1919), s. 83–103. – Vojtěch KESSLER – Martin KLEMENT, Vzpomínání turnerů na 4. březen 1919, s. 105–133. – Tereza KRČEK, Spotřeba kakaa, kávy, čaje a čokolády v meziválečném Československu, s. 135–155. – René NOVOTNÝ, Česko–moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, 1941–1945, s. 157–220. – Pavel KREISINGER, Jindřich Nermut (1917–1990). Z životních osudů rolníka, poslance, pouťorového exulanta a „Australana“, s. 221–254. – Adam HAVLÍK, „Zeppeliný“ sbírali všichni. Hudební burzy v Československu v 70. a 80. letech 20. století, s. 255–282. – Jindřich DEJMEK, K bezprostřední reakci československé diplomacie na sovětskou okupaci v srpnu 1968. (Několik poznámek a nepublikovaných dokumentů), s. 283–306.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Sv. 23, 2015, č. 1:

Alena PAZDEROVÁ, Zázemí Specianovy nunciatury u císařského dvora v Praze v letech 1592–1594, s. 7–54. – Hynek FRIDRICH, Poslední z rodu. Johana Eusebie Barbora, říšská hraběnka ze Žďáru, provdaná Myslíková z Hyršova a následně Caretto-Millesimo (po 1630–1709), s. 55–103. – Zuzana KOBRLOVÁ, Sdružený zločin čarodějnictví a české země, s. 104–135. – Jan CHADIMA, Vzestup stranického funkcionáře. Stríčky z ostravského působení Rudolfa Slánského ve dvacátých letech, s. 136–162. – Zlatuše KUKÁNOVÁ, Urovnání československo–vaticánských vztahů a jmenování nového nuncia v roce 1935, s. 163–216. – Eva ŠÍMOVÁ, Personální „očista“ v oblasti veřejné správy na příkladu činnosti pražské očištné komise v letech 1946–1947, s. 217–238. – Josef SMOLKA, Nobilitace Tadeáše Hájka, s. 241–261. – Tereza PLUSKALOVÁ, Viktor Metternich. Stručný obraz života nadějněho diplomata a jeho rodiny ve světle Viktorovy korespondence otci Klemensi Metternichovi, s. 262–295. – Eva DRAŠAROVÁ, Národní archiv v roce 2014, s. 299–351. – Lenka KLOČKOVÁ, Ohlédnutí za 6. setkáním přátel Národního archivu, s. 352–353. – Jitka KŘEČKOVÁ – Kateřina ZENKLOVÁ, „Archival Cooperation and Community Building in the Digital Age“. Závěrečná mezinárodní

konference projektu European Network of Archival Cooperation, s. 354–358. – Kateřina ZENKLOVÁ – Tereza PLUSKALOVÁ – Pavel VAŠKO – Matěj TREPEŠ, Projekty dizertačních prací, s. 359–374.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Sv. 23, 2015, č. 2:

Julia DELIBALTOVÁ, Školství na Podkarpatské Rusi ve 20. letech 20. století, s. 7–20. – David HUBENÝ, KSČ na Podkarpatské Rusi v roce 1938, s. 21–38. – David HUBENÝ, Čeští úředníci na Podkarpatské Rusi za druhé republiky z pohledu centrální vlády v Praze, s. 39–62. – Roman KLIMEŠ, Vlajka Podkarpatské Rusi. Národní vlajka karpatských Rusinů, s. 63–77. – Pavel KOBLASA, Velkostatky uherských magnátů na Podkarpatské Rusi, s. 78–90. – Stanislav KONEČNÝ, Politika a fungovanie Národnej rady Zakarpatskej Ukrajiny, s. 91–109. – Jan KRLÍN, Definitivní stanovení hranice Československa a Rumunska na Podkarpatské Rusi po roce 1918, s. 110–140. – Zdenko MARŠÁLEK, Rusini v československých vojenských jednotkách ve Francii 1939–1940, s. 141–164. – Jan RYCHLÍK, Malý pohraniční styk na Podkarpatské Rusi v letech 1919–1945, s. 165–178. – Daniel ŘEHÁK, Přehled dopisovatelů Lidových novin z Podkarpatské Rusi, s. 179–184. – Michael ŠVEC, Sociální demokrat Jaromír Nečas a Podkarpatská Rus, s. 185–201. – Peter ŠVORC, Podkarpatská Rus a Slovensko v mezivojnovom Československu. Hľadanie novej koexistencie (1918–1930), s. 202–232. – Miroslav TOMEK, Ukrajiniští emigranti na Podkarpatské Rusi a Státní služba (1919–1929). Těžké hledání uplatnění na východě republiky, s. 233–255. – Andrej TÓTH, Vojenské obsazení Podkarpatské Rusi Maďarským královstvím v březnu 1939 a jeho mezinárodněpolitické souvislosti, s. 256–311. – Mychajlo MARKANYČ, Jak definovat svůj původ, s. 315–317. – Eva GREGOROVICHOVÁ, Arcivévoda Ludvík Salvátor v roce 100. výročí úmrtí, s. 318–326.

Podbrdsko. Sv. 22, 2015:

Václav VĚTROVSKÝ, Nepřejev – příběh povltavské vesnice, s. 9–38. – Petr SLÁDEČEK, Stavba kostela sv. Vojtěcha na Březových Horách, s. 39–54. – Hana PÁTKOVÁ, Kaple v Nepomuku, s. 55–61. – Miroslav KRÁL, Josef Jindřich Loukota, akademický malíř, s. 62–90. – Martin JINDRA, Příbramská náboženská obec Církve československé (husitské) v době nacistické okupace, s. 91–111. – Josef VELFL, Největší poprava odbojářů z Příbramska v době 2. světové války, 70 let od exekuce v Brandenburku, s. 112–128. – Pavel ŽÁČEK, Z radiové korespondence skupiny „Fakel“. K seskokům parašutistů 4. správy NKGB USSR a shozům materiálu na Podbrdsku, s. 129–141. – František BÁRTÍK, Únos letadla OK-SFL a následný proces s únosem v Rakousku, s. 142–159. – Jan DVOŘÁK, Není Praha jako Praha aneb Armády nad Rožmitálem, s. 160–171. – Martin LANG, Ke zrušení Vojenského újezdu Brdy – počátky, s. 172–187. – Hana WEISSOVÁ – Helena MAŠINDOVÁ, Cesta ke kořenům aneb, Náhled do historie několika příbramských rodin, s. 188–215. – Jaroslav KOZLÍK, Březnický děkan a vikář Stanislav Suda, s. 216–221. – Václav TRANTINA, JUDr. Bohumil Vlasák, 10. ministr financí ČSR, s. 222–223. – Jaromír MASNER, Konec 2. světové války v Kamýku nad Vltavou ve vzpomínkách Amalie Masnerové, rozené Zemanové, s. 224–232. – Arnošt VOŠAHLÍK, Tam, kde skončila válka

aneb Co v knize nebylo, s. 233–241. – Rastislav KORENÝ – Veronika MACHAČOVÁ, Zpráva o činnosti archeologického pracoviště Hornického muzea Příbram od 2. 4. 2011 do 1. 3. 2015, s. 242–246. – Miroslav KOVÁŘ – František FLEK, Zapomenutý gotický kostel Nanebevzetí Panny Marie v Boroticích (okres Příbram), s. 247–258.

Prague Papers on the History of International Relations. 2014, č. 1:

Yulia MASLOVA, Ot benedictio k maledictio. Nekotoryje aspekty politiki, provodimoj Bonifacijem VIII v borbe s vragami cerkvi v kontekste pervogo jubileja, s. 7–20. – Jana BORODÁČOVÁ, Idealistic View on the Reality of Revolution. Helen Maria Williams (1762–1827), s. 21–40. – Jan KOČVAR, Germany, China, and the Way to the Boxer Uprising, s. 41–62. – Michaela MIKEŠOVÁ, Austria-Hungary and Egypt (1882–1914), s. 63–78. – Marcela ŠUBRTOVÁ, Great Britain and France on the Way to the Entente Cordiale, s. 79–97. – Roman KODET, Great Britain and the Great Powers Rivalry in North China at the Beginning of the 20th Century, s. 98–109. – Aleš SKŘIVAN, Jr., Czechoslovak Companies in the Chinese Market between the World Wars (Škoda Works and Seller & Bellot Cases), s. 110–126. – László GULYÁS, Regionalisation, Regionalism and the National Question in Tito's Yugoslavia (1945–1980), s. 127–139.

Prague Papers on the History of International Relations. 2014, č. 2:

Pál KOUDELA – Jinil YOO, The Role of Korea in Cultural Transmission between China and Japan during the Three Kingdoms Period, s. 7–21. – Václav DRŠKA, Feinde Widerwillen? Französisch-burgundischer Discours über den Vertag in Troyes, s. 22–34. – Michal WANNER, The Russian-Chinese Trade in Kyakhta, Its Organisation and Commodity Structure, 1727–1861, s. 35–49. – Karel SVOBODA, Is the Glass Half Empty or Half Full?, s. 50–60. – František STELLNER, Russisch-deutsche Beziehungen nach der Thronbesteigung Wilhelms II., s. 61–71. – Aleš SKŘIVAN, Sr. – Aleš SKŘIVAN, Jr., Problems of British Policy in China at the End of the 19th Century, s. 72–84. – Lukáš NOVOTNÝ, Great Britain, Germany, and the Selected Railway Problems in China, 1907–1908, s. 85–111. – Martin URBAN, The Balkans and Austria-Hungary 1908–1912, s. 112–127. – István JANEK, The Issue of Hungarian-Slovak Diplomatic Connections in the Hungarian Parliament in 1939–1940, s. 128–140.

Prague Papers on the History of International Relations. 2015, č. 1:

Jan BRANDEJS, The Russian Aid to Byzantium during the Turkish Siege of Constantinople, 1394–1402, s. 7–16. – Michal WANNER, Russian-Chinese Trade in Kyakhta – Trade Development and Volume Indicators 1727–1861, s. 17–27. – Pál KOUDELA, A Piece of Late Modern Age History of Hungary through Rombauer Family Tree, s. 28–45. – Václav ŠVEPEŠ, Los ferrocarriles en Argentina antes de la Primera Guerra Mundial, s. 46–56. – Václav HORČIČKA, The Relationship between Austria-Hungary and the United States in 1918, s. 57–92. – Petra HAMERLI, Italy and the Scandal of Saint Gotthard, s. 93–101. – József DEÁK, The Psychological Struggle between East and West as Reflected in the Interior Review up to the European Safety and Cooperation Conference (1953–1975),

s. 102–113. – József JUHÁSZ, Hungary and the Balkans in the 20th Century – From the Hungarian Perspective, s. 114–129. – Irén SIMÁNDI, The Propaganda of the Austrian State Treaty in the Hungarian Radio, 1955, s. 133–138.

Sborník archivních prací. Roč. 65, 2015, č. 2:

Hana PÁTKOVÁ, Farní obvody na Slánsku a Rakovnicku v pozdním středověku. Možnosti využití raně novověkých tzv. farářských relací k rekonstrukci jejich územního rozsahu, s. 307–339. – Daniel KOVÁŘ, Rybníční podnikání nižší šlechty na Českobudějovicku, s. 340–387. – Jana VOJTÍŠKOVÁ, Městští zaměstnanci zajišťující provoz obecního majetku. (Případová studie z předbělohorského „Hradce nad Labem“), s. 388–460. – Ivan HLAVÁČEK, Z kodikologických a knihovně historických novinek z Wolfenbüttelu, s. 461–470.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Řada společenských věd. Roč. 29, 2015, č. 1:

Marek VAŘEKA, Hospodářské aktivity Jana z Pernštejna (1561–1597) na příkladu plumlovského panství, s. 3–10. – Petr SEDLÁČEK, Tzv. kronika Antonína Johanna Pardubského a přijímání měšťanů v Boskovicích v letech 1716–1858, s. 11–25. – Jaroslav VACULÍK, Nedovedli si pohovořit (Vondrák versus Švihovský), s. 26–37. – Štefan KUCÍK, Cleverlandská a Pittsburská dohoda v kontexte najnovšího výskumu, s. 38–48. – Maksim Anatoljevič VASILČENKO, Čechoslovenský korpus i jeho rol v objedinenii antibolševistskich sil v Povolžje, s. 49–55. – Michał JARNECKI, W stronę względnej stabilizacji i prób porozumienia przed i wokół decyzji rady ambasadorów, s. 74–86. – František HANZLÍK, Čepičkova justice, jeden z nástrojů perzekucí po únoru 1948, s. 87–94. – Denisa LABISCHOVÁ, Genderová dimenze zahraničních učebnic dějepisu. Obsahová analýza edukačního média, s. 95–110. – Kamil ŠTĚPÁNEK, Mírová soupeření studené války v reflexi poštovní známky. Od historického pramene k mediální výchově, s. 111–121. – Petr MAREČEK, Doba a místo vzniku Lukášova dvojdíla, s. 122–130. – Lenka ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, Výběrová bibliografie prací k pronikání římského práva v Čechách a na Moravě do roku 1620, s. 131–144. – Jaroslav VACULÍK, Znovu k reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků z Ruska po Velké válce, s. 145–150. – Jaroslav VACULÍK, Přehled o činnosti katedry historie PdF MU za léta 2000–2015, s. 151–153. – Jaroslav VACULÍK, Magisterské diplomové práce obhájené na katedře historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v roce 2015, s. 153–154. – Jaroslav VACULÍK, Práce o volyňských Čechích po roce 1989, s. 154–155. – Jaroslav VACULÍK, Před 20 lety zemřel didaktik dějepisu Stanislav Opatřil, s. 156–158. – Jaroslav VACULÍK, Za profesorem Jerzym Tomaszewskim, s. 158–159. – Jaroslav VACULÍK, Zemřel český historik Jiří Kořalka, s. 159–160. – František ČAPKA, Obraz průmyslu na Moravě a ve Slezsku, s. 160–161.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Řada společenských věd. Roč. 29, 2015, č. 2:

František ČAPKA, Podíl českých odborů na rozvoji sociálně politických aktivit v počátečním období Československé republiky (1918–1923), s. 56–73. – Lenka KLOČKOVÁ – Ro-

man ŠTĚR, Volyňští Češi v zrcadle archivních dokumentů uložených v Národním archivu, s. 3–12. – Miroslav CINGROŠ, K příchodu Čechů na Volyň (1868–1872), s. 13–16. – Dagmar MARTINKOVÁ, Podíl ruských Čechů na československém odboji na počátku Velké války, s. 17–24. – Jaroslav VACULÍK, Organizace českých a slovenských reemigrantů z Ruska po první světové válce, s. 25–31. – Mečislav BORÁK, Politické perzekuce Čechů na Ukrajině v době sovětského režimu, s. 32–45. – Roman ŠTĚR, Volyňské ženy v československých vojenských jednotkách na východní frontě, s. 46–69. – Jaroslav MORAVEC, Dopad událostí let 1939–1945 (1947) na rodiny volyňských Čechů, s. 70–78. – Petr SEDLÁČEK, Pozemkové knihy města Boskovice 1694–1786, s. 79–96. – Aleksandr Nikolajevič GALJAMIČEV, Jan Gus v ruské literatuře XIX. století, s. 97–102. – František ČAPKA, Státní sociální politika a odbory v českých zemích v první fázi poválečného vzestupu (1923–1925), s. 103–113. – Kamil ŠTĚPÁNEK, Karel IV. – člověk i vladař v didaktovaných médiích a výuce dějepisu, s. 114–125. – Petr MAREČEK, Vesnice Emauzy v LK 24,13. Její lokalizace a význam, s. 126–133. – František ČAPKA, Působení Kuneše Sonntaga v zemědělském a mlékárenském družstevnictví, s. 134–138. – Kamil ŠTĚPÁNEK, „Největší Čech“ na poštovní známce v kontextu historické edukace, s. 139–142.

Slovácko. Společenskovední sborník pro moravsko-slovenské pomezí. Sv. 56, 2014 [vyd. 2015]:

Ludmila TARCALOVÁ, Úvazy tureckých šátků na Slovácku, s. 11–33. – Lenka HAVLÍKOVÁ, Ženské soukenné obřadní sukně z Dolňácka a Podluží. Terminologický, konstrukční a historický rozbor oděvní součástky, s. 35–47. – Klára BINDEROVÁ, „A dostanu strhlé?“ Velikonoční klepačka v Radějově, s. 49–70. – Markéta LUKEŠOVÁ, Vracovské hody s věncem a káčerem, s. 71–83. – Ludmila TARCALOVÁ, Univ. prof. Bohuslav Beneš, DrSc. zemřel, s. 85–86. – Ludmila TARCALOVÁ, PhDr. Jan Souček již není mezi námi, s. 86–87. – Marta KONDROVÁ – Iveta MÁTLOVÁ, Na zdraví Romany Habartové, s. 87–94. – Jan KÁČER, První expoziční objekty Muzea v přírodě Rochus, s. 94–102. – Eva KOLNÍKOVÁ – Tomáš ZEMAN, Unikátní nález mince typu Spiš z Vlčnova – Dolního Němčí, s. 109–114. – Tomáš ZEMAN, Germánská sídliště a pohřebiště ve Vlčnově – Dolním Němčí na základě nových detektorových nálezů, s. 115–141. – Václav GŘEŠÁK, Rekonstrukce způsobu nošení nože v období Velké Moravy na základě nálezů sanicového kování pouzder z pohřebiště „Na Valách“ ve Starém Městě, s. 143–150. – Martin OMELKA – Otakara ŘEBOUNOVÁ – Dana MENOŠKOVÁ, Novověká pohřební výbava ze sbírky Slováckého muzea v Uherském Hradišti a její vypovídací hodnota, s. 151–175. – Milan KRAJČA, Slavičinská větev pánů z Cimburka (1374–1464), s. 181–199. – Rostislav RAJCHL, Astronomické, geofyzikální, meteorologické a společenské jevy v uherskobrodských kronikách na pozadí sluneční aktivity, s. 201–212. – Kateřina SMYČKOVÁ, Rukopisné kancionály Pavla Rašky, s. 213–220. – Lukáš ČOUPEK, Nižší obecní úředníci a služebníci. K vývoji obecní správy na velehradském panství před rokem 1850, s. 221–232. – Pavlína MALÍKOVÁ, Hippolyt Hopp – hudební osobnost města Hodonín, s. 233–242. – Jan ZÁMEČNÍK, Běžné fungování věznic krajských soudů v Rakousku-Uhersku a Republice československé na příkladu věznice v Uherském Hradišti,

s. 243–254. – Jana MACHÁČKOVÁ, Josef Karel Herchenräter, Kristus ve vinném lisu, s. 263–271. – Josef MALIVA, Francouzské podněty v díle moravského malíře Joži Uprky a otázka zaujetí umělce myšlenkami regionalismu, s. 273–281. – Simona ČÍŽKOVÁ, Grafické dílo Aloise Kalvody, s. 283–296. – Josef MALIVA, Vaculkovi – umění čistého srdce. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti a město Uherské Hradiště 14. 10. 2014–11. 1. 2015, s. 297–300. – Tomáš SUCHAROV, Umění není chléb, nýbrž víno života (Jean Paul Friedrich Richter), s. 301–305. – Milada FROLCOVÁ, Pamětní deska Idě a Vladislavu Vaculkovým, s. 306–307. – Ivo FROLEC, Slovácké muzeum v roce 2014. Výroční zpráva, s. 311–326. – Ivo FROLEC, Slavnosti musea Slovácka aneb 100 let Slováckého muzea v Uherském Hradišti, s. 327–330. – Marta KONDROVÁ, Od národopisné expozice Slovácko 1972 k moderní multimediální expozici roku 2014, s. 331–336. – Alena KALINOVÁ, Nová etnografická expozice Slováckého muzea, s. 337–340. – Josef JANČÁŘ, Nad proměnami Slováckého muzea (od amatérského spolku k profesionální instituci), s. 341–348. – Vzpomínky současných a bývalých pracovníků a spolupracovníků k 100. výročí založení Slováckého muzea, s. 349–362. – Marta KONDROVÁ, Mistr tradiční rukodělné výroby Zlínského kraje za rok 2014, s. 363–364. – Jan KÁČER, Centrum péče o tradiční lidovou kulturu Zlínského kraje v roce 2014, s. 365–368. – Blanka RAŠTICOVÁ, Výstavy Slováckého muzea v roce 2014, s. 379–380. – Iveta MÁTLOVÁ, Výběrový přehled publikací vydaných v roce 2014, s. 369–378.

Slovanský přehled. Roč. 101, 2015, č. 2:

Radomír VLČEK, Reformní vize v ruském politickém myšlení druhé poloviny 18. a počátku 19. století, s. 259–292. – Augustín COSOVSCI, Between the Nation and Socialism in Yugoslavia. The Debate between Dobrica Ćosić and Dušan Pirjevec in the 1960s, s. 293–317. – Lenka VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Studium dějin Ruska a SSSR v Československé akademii věd 1950–1969. Československo-sovětský institut a Ústav dějin evropských socialistických zemí, s. 319–355. – Nikola KARASOVÁ, Současná řecká krajní pravice v historické perspektivě, s. 358–385. – Zbyněk VYDRA, Únorová revoluce v Petrohradě v deníku hraběte Alexeje Bobrinského, s. 387–414.

Slovanský přehled. Roč. 101, 2015, č. 3:

Radomír VLČEK, Historická rusistika na stránkách Slováckého přehledu: tradice a současnost, s. 497–528. – Emil VORÁČEK, Slovácký přehled a jeho přínos k interpretaci dějin Sovětského svazu. Proměny výzkumu od konce 50. let do nástupu normalizace, s. 529–559. – Jiří FRIEDL, Polsko a sto ročníků Slováckého přehledu, s. 561–574. – Ladislav HLADKÝ, Dějiny jihovýchodní Evropy (Balkánu) na stránkách časopisu Slovácký přehled, s. 575–592. – Radomír VLČEK, Slovácký přehled a historická slavistika, s. 593–617. – Eva IRMANOVÁ, Slovácký přehled a vybrané problémy hungaristiky, s. 619–626. – Marcel ČERNÝ, Význam Slováckého přehledu pro českou (zejména literárněvědnou) bulharistiku, s. 627–671. – Lenka VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Slovácký přehled 1998–2013. Bibliografický soupis, s. 673–801.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 21, 2015, č. 40:

Štěpán KOHOUT, Báseň *Gaude mater ecclesia* nerozpoznaným dílem Štěpána z Dolan, s. 4–29. – Miloš TRAPL, *Morawa*. O knize polského premiéra W. Witose v moravském exilu. Věnováno PhDr. Pavlu Michnovi k jeho nedávnému jubileu, s. 30–41. – Petr BALCÁREK, Byzantologické poznámky k pracím Rostislava Šváchy o architektonické typologii olomouckého chrámu sv. Michala, s. 42–55. – Pavel FOJTÍK – Jitka MOLČÍKOVÁ, Praveké a raně historické osídlení katastrů obcí Čehovice, Čelčice a Skalka (okr. Prostějov), s. 56–79. – Jiří FIALA, Památník osvobození Olomouce Rudou armádou, s. 82–87. – Luděk ZAMZAL, Rok 1945 – návrat k obnovení českého Uničova, s. 87–91. – Pavel FOJTÍK, Brodek u Prostějova – záhadné „Kalendárium“ pozdní doby kamenné?, s. 92–97. – Leoš MLČÁK, Kostel sv. Máří Magdalény na Bouzově, s. 98–104. – František VŠETIČKA, Spisovatelky naší oblasti, s. 104–112. – Lukáš HLUBEK, Středověká plastika koníčka s jezdcem z Mladče (okr. Olomouc), s. 112–115. – Hana BARTKOVÁ, Konsekrování kostela Nanebevzetí Panny Marie v Kralicích na Hané v roce 1815, s. 115–122. – Arnošt SKOUPÝ, Střední Morava dvacetiletá, s. 124–126. – Arnošt SKOUPÝ, Bibliografie Střední Moravy za léta 1995–2015, s. 127–147. – Bohdan KAŇÁK, Výstava o poválečném vysídlení německého obyvatelstva, s. 163.

Středočeský sborník historický. Sv. 40, 2014 [vyd. 2015]:

Pavel FABINI, Kolínská organizace Národní strany ve víru parlamentních voleb 1861–1891, s. 3–20. – Petr SLÁDEČEK, Stavba evangelického kostela v Nymburce ve světle archivních pramenů, s. 21–39. – Kristýna KAUCKÁ, Jednání Fürstenbergů se státem ohledně pozemkové reformy na velkostatku Křivoklát, s. 40–81. – František BARTÍK, Tábory nucené práce na území Středočeského kraje, s. 82–188. – Milena BĚLIČOVÁ, Paměti Elišky Motejlové, s. 189–214. – Libor BERNÁT, Korespondence Jaroslava Bidla s Janem Kvačalou, s. 215–242. – Pavel KOBLASA, Hrad Karlštejn a císařská návštěva v roce 1804, s. 243–245. – Markéta JETMAROVÁ, Pozůstalosti v archivním fondu Velkostatek Kosmonosy, s. 246–263. – Jiřina KÁDNEROVÁ, Osobní fond Jana Zajíčka ve Státním oblastním archivu v Praze, s. 264–266. – Alena LUXOVÁ, Kroniky jako historický pramen. Konference k sedmistému výročí úmrtí Oty Durynského, s. 303–307. – Roman KOLEK, Státní okresní archiv Praha-východ se sídlem v Přemýšlení, s. 308–321. – Karin PÁTROVÁ, Oblastní muzeum Praha-východ v Brandýse nad Labem – Staré Boleslavi. Expozice, sbírky, publikace, s. 322–338. – Alena BENEŠOVÁ, Jan Šimonek šedesátiletý, s. 339–340. – Jan ŠIMONEK, K jedné neuzavřené etapě života Aleny Benešové, s. 341–344. – František ŠUCHMA, Vzpomínka na Danu Perutkovou (26. 6. 1942–15. 3. 2014), s. 345. – Hana KMOCHOVÁ, Dr. Alina Strížencová, rozená Gryciuk 1. 8. 1942–6. 11. 2014, s. 346–347.

Středočeský vlastivědný sborník. Sv. 32, 2014:

Zdeněk KUČHYŇKA, Martinicové a Žďárští. Dva spřízněné rody Slánska a Kladenska, s. 8–29. – Karolína ŠÍMOVÁ, Černošice – rekreační lokalita Pražanů, s. 30–49. – Josef VELFL, Sto let parního těžního stroje dolu Anna v Příbrami – Březových horách, s. 50–

61. – Karel DRVOLA, Kladno – město autobusů. Dějiny kladenské městské a příměstské dopravy od počátku až do roku 1953, s. 62–85. – David DANĚČEK – Jana KLEMENOVÁ – Eliška KVĚCHOVÁ – Petr NOVÝ, Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, s. 88–101. – Pavel SNÍTILÝ, Městské muzeum v Čelákovících, s. 102–107. – Rastislav KORENÝ – Veronika MACHAČOVÁ – Michal POKORNÝ – Lenka KRUŠINOVÁ, Hornické muzeum Příbram, s. 108–113. – Pavel HUŠTÁK, Přehled provedených záchranných archeologických výzkumů v roce 2012, s. 114–119. – Pavel HUŠTÁK – Antonín MAJER – Petr KOČÁR, Přehled provedených záchranných archeologických výzkumů v roce 2013, s. 120–123. – Roman KŘIVÁNEK, Přehled geofyzikálních měření ARÚ Praha při archeologických výzkumech na územích Praha-východ a Praha-západ, s. 124–137. – Pavla DANEŠOVÁ, Revitalizace průmyslového areálu Nádražní čp. 23 v Roztokách u Prahy, s. 140–155. – Edita MIKOLÁŠKOVÁ, Žampašský viadukt v materiálech Regionálního muzea v Jílovém u Prahy, s. 156–167. – Nové expozice na zámku v Roztokách u Prahy, s. 168–175. – Výběrová regionální bibliografie za rok 2013, s. 177–181.

Studia Comeniana et historica. Roč. 44, 2014, č. 91–92:

Maria-Anna BÄUML-ROSSNAGL, Trinität als relationaler Prozess zwischen Mensch-Welt-Gott: Ein bildungsästhetisches Konzept zum analogen Bezug von Seins- Selbst- und Gotteserkenntnis bei Johann Amos Comenius, s. 8–18. – Jan ČÍŽEK, On the eschatology of Consultatio catholica, s. 19–30. – Jan ČÍŽEK, Filosoficko-teologická koncepce člověka v Komenského Konsultaci, s. 31–64. – Jan HÁBL, Consolation Through Story. Comenius's Labyrinth as Narrative Therapy, s. 65–79. – Jan HERŮFEK, Koncept magia naturalis G. Pica della Mirandola a jeho role na „veřejné“ disputaci o Devíti stech tezí, s. 80–112. – Pavel FLOSS, Metodolog Jacopo Acontio o satanských úkladech v kontextu nábožensko-politických zápasů 16. a 17. století, s. 113–123. – Jiří MICHALÍK, Kepler versus Fludd: harmonie a věda, s. 124–155. – Jiří JUST, Jan Vetter. Příspěvek k tématu zahraničních učeneckých kontaktů jednoty bratrské na počátku 17. století, s. 156–204. – David NOVOTNÝ, Historické a literární dílo Kryštofa Mathebea Bohdaneckého, s. 205–231. – Jan KILIÁN, „Lidé trunkem přemožení“ a Kašperskohorští. Příspěvek ke zkušenosti městských obyvatel s vojskem za třicetileté války, s. 232–244. – Ota HALAMA, Privilegium uhersko-brodského sboru Jednoty bratrské v pražské knihovně Národního muzea a bratrská „Kniha fundací“, s. 245–253. – Bernhard Josef STALLA, Ein Brückenbauer für Europa. Herrn Prof. Dr. Dr. h.c. Klaus Schaller zum Gedenken, s. 277–282. – Aleš PRÁZNÝ, Paloušův svět jako škola Boží moudrosti. Ohlédnutí za Radimem Paloušem, s. 283–285. – Libor BERNÁT, Korešpondencia Jána Kvačalu a Josefa Krumpholca, s. 287–324. – Bernhard STALLA, Wertvolle Bücher und Karten von Johann Amos Comenius aus der Zeit von 1630 bis 1670 im Besitz der Bayerischen Staatsbibliothek München, s. 325–338.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění AV ČR. Roč. 63, 2015, č. 4:

Tereza JOHANIDESOVÁ, „Úzkost z vlivu“ v dějinách umění, s. 250–262. – Jana PEROUTKOVÁ, Transforming Babylon into Jerusalem. Chronology and dating of the archi-

tectural sculpture of the Church of Our Lady before Týn in the days of the Luxembourgs, s. 263–288. – Jana ZAPLETALOVÁ, Malíř Giovanni Carlone na Moravě. Stará Voda, s. 289–306. – Jakub HAUSER, Výtvarníci ruské a ukrajinské meziválečné emigrace a slovenská galerie Jiřího Karáska ze Lvovic, s. 307–322.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění AV ČR. Roč. 63, 2015, č. 5:

Lubomír KONEČNÝ, The Eucharist and Atoms in Seventeenth-Century Art, s. 350–354. – Steffen EIGL, Parabeln und Hyperbeln zwischen Neurasthenie und Hysterie im Werk von Bohumil Kubišta, s. 355–362. – Jindřich VYBÍRAL, The Public Servants' Colony in Dejvice, Prague, and the New Ideal of Urban Morphology. Anomaly or Paradigmatic Change?, s. 363–384. – Ladislav KESNER – Hans BELTING, Crossing the Border. Hans Belting in Conversation with Ladislav Kesner, s. 385–395. – Petra ZELENKOVÁ – Libor ŠTURC, Z protestantského teologa strahovským premonstrátem. Podobizna Andrease Fromma (1621–1683) od Karla Škréty mladšího, s. 396–405.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 67, 2015, č. 4:

Jan SULOVSKÝ, Z historie rozhlasového vysílání v Olomouci. K výročí začátku vysílání Českého rozhlasu Olomouc a výročí jeho novodobé existence, s. 313–323. – Zdeněk KUBÍK, Nečekaný objev epitafu v presbytári chrámu sv. Jakuba v Brně aneb Retrospektivní titulatura, erb a „barokní bublifuk“, s. 324–331. – Aneta ZLÁMALOVÁ, Architektura v Olomouci v letech 1950–1980, s. 332–349. – Petr CZAJKOWSKI – Aleš HOMOLA – Radomír NĚMEC – Milada RIGASOVÁ, Cesty k raně novověké kulturní krajině. III. Znojensko – průběžné výsledky průzkumu, s. 350–364. – Vladimír GROŠ – Pavel MICHNA, Chování našich předků v obraze třídních výkazů ze zlomu 19. a 20. století. Na příkladu jedné slovácké příměstské vesnice, s. 365–368. – Pavel MICHNA, Přehled archeologických výzkumů na Moravě a ve Slezsku za rok 2014. 1. část, s. 369–377.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 52, 2015, č. 3:

Daniel KOVÁŘ, Středověká opevnění u Onšova a Košetic na Pelhřimovsku, s. 155–163. – Jiří PEŠTA, Pověst o francouzských tolarech a její vyšetřování na jihočeských panstvích v letech 1831 a 1832, s. 164–175. – Jan SOLPERA, Jihočeští „bratránci“, s. 176–195. – Tomáš STERNECK, Torzo pamětní desky pořešínsko-besednického mostu z roku 1913. (Ke genui loci jednoho kousku jižních Čech), s. 196–206. – Jindřich HOSPASKA, Válečné škody na Schwarzenberských majetcích z pohledu zpráv inventární komise, s. 207–213. – Jiří CHVOJKA, Nález mincí z Bošilce, s. 214–215. – Erik HIEKE, Zajatecký tábor v Drahově, s. 216–219. – Miloslav TRNKA, Gabriel Smetana – zakladatel časopisu Malý čtenář, s. 220–221.

Vyškovský sborník. Sv. 10, 2014:

Matouš JIRÁK, Kamenné kříže a křížové kameny okresu Vyškov, s. 75–161. – Jan ŠTĚPÁN, Návštěva arcivévodky a olomouckého biskupa Leopolda Viléma ve Vyškově v roce 1656, s. 7–29. – Michaela ZEMÁNKOVÁ, Četnictvo na Slavkovsku v letech 1850–1860.

Nástin organizace moravské části Četnického pluku č. 3 pro Moravu a Slezsko, s. 31–62. – Pavel BORSKÝ, Nejstarší rousínovská škola, s. 63–82. – Karel MLATEČEK, Měšťanská škola v Kučerově. Příspěvek k česko-německým vztahům, s. 83–129. – Radek MIKULKA, Vyškov a jeho místo v odboji proti nacistům. Několik poznámek obecných i faktografických, s. 131–179. – Jiří MIKULKA, „...aby na každé četnické stanici byla založena kronika.“ Památníky četnických stanic (respektive velitelství stanic SNB) se zvláštním zřetelem k jejich existenci po II. světové válce, s. 181–204. – Matouš JIRÁK, Duby knížete Jana a císařské javory na bývalém panství Bučovice-Ždánice, s. 219–299. – Karel MLATEČEK, Státní okresní archiv Vyškov v letech 2012 a 2013, s. 301–309.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018,
Bibliografie dějin Českých zemí.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI**PhDr. Jiří HRBEK, Ph.D.**

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 76, CZ–190 00 Praha 9
hrbek.jiri@seznam.cz

Prof. PhDr. Jaroslav ČECHURA, DrSc.

Ústav dějin křesťanského umění, Katolická teologická fakulta, Univerzita Karlova v Praze
Thákurova 3, CZ–160 00 Praha 6
info@jaroslav-cechura.cz

Mgr. Martin PELC, Ph.D.

Ústav historických věd, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Slezská univerzita v Opavě
Masarykova třída 37, CZ–746 01 Opava
martin.pelc@fpf.slu.cz

PhDr. Markéta SKOŘEPOVÁ, Ph.D.

Historický ústav, Filozofická Fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Branišovská 31a, CZ–370 05 České Budějovice
mae@centrum.cz

PhDr. Václav ŠMIDRKAL, Ph.D.

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.
Gabčíkova 2362/10, CZ–182 00 Praha 8
smidrkal@mua.cas.cz

Prof. PhDr. Josef ŽEMLIČKA, DrSc.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 76, CZ–190 00 Praha 9
zemlicka@hiu.cas.cz

POKYNY PRO AUTORY

V zájmu plynulého průběhu redakčních prací prosí redakce autory o dodržování určitých zásad při psaní rukopisů. Nezavádíme žádné výrazné změny, spíše chceme připomenout to základní:

Způsob odevzdání rukopisů

Články a recenze nám prosím odevzdávejte e-mailem na adresu cch@hiu.cas.cz nejlépe ve formátech textového editoru Word (.doc, .docx), popř. jiných, ale na základě domluvy. Obrazové přílohy rukopisu je třeba dodat také samostatně v datové, případně písemné podobě pro ofotografování do sazby. Součástí dodaného článku musí být krátký abstrakt, klíčová slova a nanejvýš dvoustránkové resumé. Odevzdáním příspěvku vyjadřuje autor souhlas s úpravou jeho formy dle standardů ČČH.

Rozsah příspěvků

Redakce doporučuje, aby rozsah článků včetně poznámkového aparátu nepřesáhl 40 stran (dle našeho úzu: písmo Courier New – velikost 12, řádkování přesně – 23 bodů; v poznámkách pod čarou: Courier New – velikost 11, řádkování jednoduché). Větší rozsah je předem třeba dojednat s redakcí.

U recenzí bývá obvyklý rozsah 5–10 stran, zprávy o literatuře pak přijímáme v rozsahu 1–5 stran. Vezměte prosím na vědomí, že zpravidla neotiskujeme souhrnné recenze a zprávy na konferenci, české polytematické sborníky ani na periodicky vycházející publikace.

Citace v poznámkách

Poznámky pod čarou vkládejte pomocí automatického formátování textového editoru bezprostředně za interpunkci. Při citacích archivního materiálu platí obecná zásada, že je třeba nejprve uvést název a místo instituce (archivu), název fondu a bližší určení pramene.

Vzor:

1. Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, fond Emanuel Engel (dále jen LA PNP, f. Engel), kart. 26, složka Exekutivní výbor pravice, fol. 2.
2. Josef PEKAŘ, *Bílá hora. Její příčiny a následky*, Praha 1921, s. 19.
3. Při opakování odkazu stačí uvést: J. PEKAŘ, *Bílá hora*, s. 50.
4. Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha³1997, s. 250.
5. David CRANZ, *Historie der böhmischen Emigration. Eine historisch-kritische Edition* (= Jabloniana, Bd. 4), Hrsg. von Matthias NOLLER, Wiesbaden 2013.
6. K. W. DEUTSCH, *Nation und Welt*, in: H. Winkler (ed.), *Nationalismus*, Königstein im Taunus 1978, s. 51; TÝŽ, *Nationenbildung – Nationalstaat – Integration*, Düsseldorf 1972, s. 28.

7. Tamtéž, s. 172n., s. 178nn.

8. Heslo *Chotek*, in: Ottův slovník naučný, XII, Praha 1897, s. 370.

9. Peter JUKES, *Tony Judt: The Last Interview*, Prospect, 21. 7. 2010, <http://www.prospect-magazine.co.uk/magazine/tony-judt-interview/> (ověřeno 20. 12. 2013).

Zkratky a označení

V hlavním textu užívejte co nejméně zkratek, a to pouze u dostatečně vžitých výrazů (*aj., apod., atd.*). Nižší číselné údaje vyjadřujte slovně (*dvanácti, dvakrát*). Letopočet nezkracujte na poslední dvojčíslí, ale vždy jej vypisujte celý (*1912–1913*). U plně uváděných dat používejte v hlavním textu kombinovaný tvar (*27. října 1781*), v poznámkovém aparátu pak číselné vyjádření (*27. 10. 1781*). Zkratkou pro označení strany nebo stran v poznámkovém aparátu je *s.*, pro signaturu *sign.*, pro inventární číslo *inv. č.*, pro srovnání *srov.*

Ročníky časopisů a sborníky se uvádějí arabskými, díly vícesvazkových zpracování a edic římskými číslicemi. Pokud jsou dokumenty v edicích číslovány, je třeba uvádět vedle stran i číslo, např. CDB II, s. 328, č. 324.

Při první citaci uvádějte úplný název časopisu, archivu, fondu a v závorce pak oficiální zkratku pro případ opakované citace. Způsob citací a zkracování musí být v celém rukopise jednotný.

Další úprava textu

V textu nevyznačujte tučné řezy, podtržené, ani proložené znaky. Pro přímou citaci neužívejte kurzívu. Citace od ostatního textu odděľujte výhradně uvozovkami – v češtině dvojité spodní otevírací uvozovky a dvojité horní uzavírací uvozovky („...“). U výrazů uvozovaných uvnitř textu, který již sám v uvozovkách je, užíjte jednoduchou spodní otevírací uvozovku a jednoduchou horní uzavírací uvozovku (...').

Děkujeme, že tato pravidla respektujete. Uděláme vše pro to, aby se příspěvky, dodržující uvedené zásady, objevily po kladném recenzním řízení na stránkách ČČH co nejdříve.

Podle prostorových možností bezplatně otiskneme program chystaných nekomerčních symposií, konferencí, přednáškových cyklů. Příslušné návrhy – v rozsahu do jedné stránky – nám vzhledem k výrobním lhůtám časopisu dodávejte s dostatečným časovým předstihem.

Redakce

Vedoucí redaktoři / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor / Managing Editor:

Sixtus Bolom-Kotari

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlaváčka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček,

Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer,

Petr Svobodný, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Zemlička

s redakčním kruhem / with Editorial Board:

Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň,

Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý, Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada / International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa), Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans

(Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville

(Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie / Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History, Prague

Adresa / Address:

Prosecká 76, CZ–190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tisk: Powerprint, s. r. o., Brandejsovo nám. 1219/1, Praha 6 – Suchbát

Přijímání objednávek / Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstec@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK–851 04 Bratislava, tel.: 01/67 20 19 31–33, fax: 02/67 20 19 30, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D–80328 München, Germany, fax: 089/54 21 82 18.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v březnu 2016 / This issue was published in March 2016.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111